

ČASOPIS SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

SÉRIE B

VĚDY HISTORICKÉ

ROČNÍK 66 • ČÍSLO 1–2 • 2017

ČASOPIS SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

SÉRIE B
VĚDY HISTORICKÉ
ročník 66 • číslo 1–2 • 2017

Redakční rada:

Vedoucí redaktor
Pavel Šopák, Slezské zemské muzeum

Členové redakční rady
Pavel Douša, Uměleckoprůmyslové muzeum Praha
Květoslav Grovka, Státní okresní archiv Jeseník
Radim Jež, Muzeum Těšínska
Stefanie Joist, Bundesarchiv Berlin
Otakar Kirsch, Masarykova univerzita v Brně
Ondřej Kolář, Slezské zemské muzeum
Pavel Kouřil, Archeologický ústav AV ČR Brno
Zdeněk Kravár (výkonný redaktor), Zemský archiv v Opavě
Ilona Matejková-Peterka, Slezské zemské muzeum
Karel Müller, Zemský archiv v Opavě
Martin Pilař, Ostravská univerzita
Andrea Pokludová, Ostravská univerzita
Petr Popelka, Ostravská univerzita
Dalibor Prix, Ústav dějin umění ČR
Jiří Štefánek, Univerzita Palackého Olomouc
Pavol Tiliar, Univerzita Komenského Bratislava
Mirosław Węcicki, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Aleš Zářický, Ostravská univerzita

Vydává Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava.
Vychází třikrát do roka. Náklad 300 výtisků.

Evidenční číslo MK ČR E 21193.
ISSN 1211-3131

Časopis je zařazen do databáze Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Datum vydání: prosinec 2017

Redakce a administrace: Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava,
telefon: 553 622 999

Redakce přijímá ke zveřejnění příspěvky s maximálním rozsahem 30 stran
a vyhrazuje si právo snížit podle potřeby počet případných obrazových příloh.

Za jazykovou úpravu textů odpovídají jednotliví autoři.

Rozšiřuje a objednávky přijímá:
Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava, telefon: 553 622 999

© Slezské zemské muzeum 2017, Opava, Česká republika

Vyobrazení na obálce: K článku J. Krátkého: Švábenice u Výškova, 1781, zachována pouze skříň a část píšťal, foto Jiří Krátký 2016

Pavel Š o p á k

OLIVIER MARKÝZ BACQUEHEM A ČEŠTÍ SLEZANÉ (K 170. VÝROČÍ NAROZENÍ A 100. VÝROČÍ ÚMRTÍ RAKOUSKÉHO POLITIKA)

Abstract

Olivier Marquis Bacquehem (1847–1917), a well-known Austrian official; during his long political career, among other things, the Austrian Minister of Commerce and the Minister of the Interior; from 1882 to 1886, he served as the President of the Austrian Silesia Region. The text recalls the circumstances of the creation of the Czech grammar school in Opava and the Political and Economic Unity in Opava, as well as the contemporary assessments of Bacquehem from the Czech side, as captured by the contemporary Czech press.

Keywords: *Austrian Silesia, Opava, secondary education, social life in associations, Olivier Marquis Bacquehem*

Patří k paradoxům, že určité historické události nebo fenomény vnímáme zkreslenou optikou nacionálních či politických klišé. Dějiny českého kulturního a politického spolkového života 19. století skýtají řadu poučení o tom, jak lze i s odstupem mnoha desetiletí lpět na myšlenkových stereotypech jako spolehlivých oporách historického výkladu. Role aktérů i českých spolků v sociálních a kulturních dějinách Rakouského Slezska 19. století je třeba reinterpretovat, přičemž jedním ze jmen, jež je do kontextu nutno dosadit, je jméno českému publiku dnes prakticky neznámé: Olivier markýz Bacquehem.

Tento aristokrat s francouzským jménem a predikátem se narodil 25. srpna 1847 v domě č. 91 v ulici u Jaktařské brány Opavě a tři dny na to byl opavským děkanem Konradem Kirnigem v kostele Nanebevzetí Panny Marie pokřtěn jako Olivier Philipp Martin Maria. Jeho otec Christian Peter Philipp Ghislain von Bacquehem, c. k. skutečný komoří, byl hejtmánem 29. pěšího pluku, toho času dlícího v Opavě, matka Clotilda Antonina Johanna Anna Claudiana, dáma hvězdového kříže, byla dcerou Rudolfa hraběte Rindsmaul. Olivier měl jedinou sestru Asterii, k níž byl citově velmi poután, jak čteme v oznámení o jejím úmrtí v květnu roku 1914.¹ Smrt jej zastihla o tři roky později 22. dubna 1917 ve Vídni.²

Jeho kariéra státního úředníka byla mimořádně bohatá: Bacquehem, absolvent Tereziánské akademie a právnických studií ve Vídni, začínal jako praktikant u zemských soudů v Linci a ve Vídni (od 1869), načež přešel k ministerstvu kultu a vyučování jako prezidiální sekretář (1871–1873), poté působil v politické správě v Brně, Praze, Znojmě, Novém Jičíně, Místku,

1 † *Marquise Asterie de Bacquehem*, Neue Freie Presse č. 17866, 22. května 1914, s. 1.

2 Zemský archiv (ZA) v Opavě, matrika rodná, Opava, Panna Marie, sign. Op–I–20, fol. 230; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1*, Wien 1957, s. 42; Ottův slovník naučný 3, Praha 1890, s. 44; *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder 1*, Wien – München 1974, s. 40; Paul BUHL, *Troppau von a bis Z. Ein Stadtdlexikon*, München 1973, s. 10–11; Josef PAUKERT, *Olivier markýz Bacquehem*, in: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada 5 (17)*, Ostrava, Ostravská univerzita 2004, s. 15. – Dále z dobového tisku například *Olivier Marquis de Bacquehem*, Opavský týdeník č. 19, 13. května 1882, s. 1–2; *Přehled politický* [Nově jmenování členové panské sněmovny], *Noviny Těšínské* č. 6, 20. ledna 1895, s. 3; *Zur Ernennung des Marquis Bacquehem*, *Ostrauer Tagblatt* č. 187, 20. srpna 1900, s. 1; *Volby do delegací*, *Hlas lidu slezského* č. 36, 25. prosince 1907, s. 4; *Olivier Marquis Bacquehem †*, *Troppauer Zeitung* č. 93, 24. dubna 1917, s. 5. – Souhrnné hodnocení jeho politiky viz † *Olivier Marquis Bacquehem*, *Neue Freie Presse* č. 18918, 23. dubna 1917, s. 2–3; Otto LECHER, *Olivier Marquis Bacquehem*, *Neue Freie Presse* č. 18919, 24. dubna 1917, s. 1–2; dále srv. *Nový ministr obchodu*, *Národní politika* č. 176, 27. června 1886, s. 1; *Bývalý ministr markýz Bacquehem zemřel*, *Národní politika* č. 110, 23. duben 1917, s. 3.

Karlových Varech, Českých Budějovicích, Sušici, Prachaticích a nakonec stanul v čele okresního hejtmanství v Děčíně (1876–1878). Záhy poté již řídil prezidiální kancelář zemské vlády v Bosně (1878–1882), byť by byl v roce 1881 jmenován vládním radou v Klagenfurtu a o rok později místodržitelským radou v Linci, kam vskutku nakrátko odešel. V devadesátých letech působil jako ministr vnitra (1893–1895) a následně jako místodržitel ve Štýrsku (1895–1898), ač nejvíce se připomíná jako ministr obchodu (1886–1893), přičemž se zdůrazňuje jeho podpora rozvoje železnic, včetně zestátnění soukromých drah, a budování říčních komunikací³ stejně jako prosazování myšlenky ochranných cel, jež by podpořila rakouskou ekonomiku. Za jeho éry uzavřelo Rakousko výhodné obchodní smlouvy s několika evropskými státy a znalost hospodářské problematiky uplatňoval i později jako člen rakouských delegací. Ač byl v roce 1898 penzionován, již po dvou letech byl reaktivován, získal funkci předsedy senátu v Říšském správním soudu, kde se postupně stal prvním prezidentem. Jistou samozřejmostí bylo jeho členství v panské sněmovně (od 1895) a svým způsobem i pojmenování parníku *markýz Bacquehem*.⁴

Název příspěvku odkazuje k jeho angažmá ve funkci zemského prezidenta v Rakouském Slezsku v letech 1882–1886. V tomto úřadu vystřídal – podle dobových svědectví dosti překvapivě – zeměděleho Alexandra von Summer. Ten byl německými Opavany velmi ctěn, jak dokládá i jeho pomník, udržovaný dlouho po zrušení starého opavského hřbitova na dnešním náměstí Svaté Hedviky.⁵ Bacquehem patřil k nemnoha z těch, kteří ovládali češtinu (znalostí češtiny se mohl vykázat například zemský inspektor Gustav von Zeynek a opavský proboš Josef Schum).⁶ Dodejme, že se to některým mohlo jevit jako nepodstatné, avšak vzrušené události konce osmdesátých a zejména devadesátých let 19. století ukázaly, že znalost češtiny u vysokého úředníka není až tak samozřejmou věcí. S odstupem času to připomněly *Noviny Těšínské* slovy: „Dovolíme si představití několik konkrétních případů na doložení, jakým způsobem u nás vede se ten „světodějný zápas“ a uskutečňují se zájmy „německé kultury a německé myšlenky.“ Dříve arci dostačovalo několik frází a hesel: „mír v zemi“, „nutnost státní“, „prospěch obyvatelstva“. Ty byly fikovými listy pro ony hrozné poměry, které teprve markýz Bacquehem stejně zručně, jako šťastně počal napravovati. Dnes, když se ze strany profesionálních poněmčovatelů nahlíží na nedostatečnost této arci na maloduché lidi vypočtené metody, přešlo se k bezohlednosti...“⁷ Bacquehemova obezřetná politika totiž tehdy byla již minulostí.

Když se tedy po Summerově smrti s napětím očekávalo, koho vídeňská vláda do Opavy pošle, leccos prozradila návštěva Eduarda hraběte Taafeho v Opavě při příležitosti Summerova pohřbu. Současně různá prohlášení, vydaná při této příležitosti, posílila spekulace, jak bude Vídeň na momentální slezské poměry reagovat. Komentáře německého a českého tisku shrnul *Opavský týdeník* slovy: „Zdá se nám, že hrabě Taafé měl – mluvě o duchu Summerově – více

3 Zmiňme Bacquehemovu podporu stavby železničního spojení Opavy s Budišovem nad Budišovkou, viz *Localbahn-Projekt Troppau – Bautsch*, Mährisch-schlesischer Correspondent č. 207, 1886–1887, s. 2, a dále čestné občanství Jeseníku udělené Bacquehemovi za podporu stavby železniční trati mezi Hanušovicemi a Hlucholazy, viz *Čestným občanem města Frývaldova...*, Opavský týdeník č. 88, 10. listopadu 1886, s. 3.

4 Parník byl zadržen na počátku války v anglickém přístavu a v roce 1916 byl potopen, srv. *Rakouský Lloyd*, Pozor č. 151, 1. července 1916, s. 5.

5 Odhalení pomníku v říjnu 1883 se účastnil i Bacquehem, viz *Summer-Denkmal*, Die neue Zeit č. 241, 20. října 1883, s. 4.

6 Znalost několika slovanských jazyků připomněly mimo jiné *Národní listy*, viz *Z Vídně. Nový náčelník slezského zemského presidia*, Národní listy č. 128, 10. května 1882, s. 2.

7 *Otevřený dopis panu c. k. zemskému prezidentu hraběti z Thun-Hohensteinu*, Noviny Těšínské č. 35, 29. července 1899, s. 1.

na zřeteli jistý pořádek v aparátu byrokratickém. Poměrů národnostních se slova tato týkati nesměla a nemohla, neboť duch Summerův v té příčině znamenal ztrnulost a odsouzení národností slovanských k zahynutí. V tomto duchu se ve Slezsku pokračovati nesmí.“⁸ Na Bacquehemovo jmenování bylo tedy ze strany českých Slezanů pohlíženo se značnými nadějemi, jakkoliv nechyběl radikálnější názor vyjádřený olomouckým *Našincem*, jenž marginalizoval Bacquehemovu znalost češtiny slovy „*Jest to charakteristické velmi pro naše poměry, že při jednání toho neb onoho vyššího úředníka v samých zemích českých nejvíce lichotí nám, když můžeme o něm říci, že jest znalý jazyka českého, ačkoliv tato vlastnost by měla býti právě mezi vlastnostmi základními...*“⁹ Samotný důvod k tomuto kroku se zdá být ale pragmatický, neboť Bacquehem, vzdor svému mládí¹⁰ osvědčený úředník, měl zkušenosti se slovanským obyvatelstvem, které poznal při svých pobytech v českých městech a zejména když působil jako místodržitelství rada v Sarajevě. A příbuzenský poměr k Eduardu hraběti Taafemu všechna očekávání jen umocňoval.

Bacquehem přijel do Opavy dne 24. května 1882 vlakem z Přerova, odkud si telegraficky objednal nocleh v hotelu *U Zlaté koruny*, aby nevzbudil jeho příjezd pozornost. Vezl s sebou pověření ministerského předsedy, aby se ve Slezsku zaměřil na hledání odpovědi na otázku, jak je možné vyhovět požadavkům neněmeckých národností v zemi.¹¹ Na to se již v úterý 30. května setkal s delegací *Matice opavské*, tvořené jejím starostou Janem Floriánem Lhotským a členy výboru (Jan Kolofík a Leopold Mosler). Setkání, podle *Opavského týdeníku* velmi vlídné, se zaměřilo na dvě věci: na otázku českého gymnázia a současně na ujištění o loajalitě Čechů vůči monarchii.¹² Tyto dvě věci totiž nešlo od sebe oddělit, neboť akcentovaná loajalita českých Slezanů vůči Rakousku a panovníckému domu tvořila jeden z bodů politické argumentace, mířící k podpoře českých požadavků: „*A právo naše [na gymnázium] jest dvojnásobně právem pro nezlomnou věrnost a neomezenou oddanost národa českého vůbec a Čechů slezských zvláště k vznešenému trůnu Jeho Veličenstva v dobách dobrých i zlých...*“ hlásal Antonín Gruda ve svém projevu na schůzi opavské *Politické a hospodářské jednoty* v Hrabyni, uskutečněné 7. listopadu 1886,¹³ a obdobných vyjádření bychom našli mnohem více. Důraz na loajalitu současně tvořil jeden z edukačních cílů od nejnižších škol, jak to vyjádřil Daniel Ulrich, správce české obecné školy v Opavě, založené v roce 1883: „*Nejpřednější ctností každého občana v každém státě jest zajisté uctivost a poslušnost k stávajícím řádům a zákonům, dětinná láska a věrná oddanost k nejjasnějšímu domu panovníckému.*“¹⁴

Záhy po Bacquehemově setkání s delegací *Matice opavské* se 7. června 1882 vydala za zemským prezidentem delegace kateřinských občanů, vedená starostou Josefem Benšem a farářem Josefem Pazderkou, a *Katolicko-politické besedy* v Kateřinkách, zastupované vzpomenutým

8 *Hrabě Taafe v Opavě*, *Opavský týdeník* č. 18, 6. května 1882, s. 1.

9 *Nový správce země slezské*, *Našinec* č. 56, 12. května 1882, s. 1; *Nový zemský správce ve Slezsku markýz Bacquehem*, *Našinec* č. 60, 20. května 1882, s. 3.

10 Dobové komentáře upozorňovaly na skutečnost, že Bacquehemovi v době, kdy se stal zemským prezidentem, bylo 35 let a byl nejmladším ze všech zemských prezidentů v monarchii.

11 *Za Opavy, 1. června*, *Národní listy* č. 151, 3. června 1882, s. 2. – Příjezd nového prezidenta do Slezska připomněl bez podrobností další tisk, například *Marquis de Bacquehem*, *Die neue Zeit* č. 113, 17. května 1882, s. 5.

12 *Olivier markýz Bacquehem*, *Opavský týdeník* č. 21, 27. května 1882, s. 2; „*Divná zpráva*“, tamtéž č. 22, 3. června 1882, s. 1; *Správce zemské vlády Slezské...*, tamtéž č. 22, 3. června 1882, s. 2.

13 [Antonín GRUDA]: *O důležitosti a potřebě českého gymnasia v Opavě pro Čechy Slezské*, *Opavský týdeník*, č. 90, 17. listopadu 1886, s. 1.

14 Daniel ULRICH, *První zpráva výroční o stavu české soukromé 5třídní školy obecné Matice opavské v Opavě za školní rok 1884*, Opava [1884], s. 4.

Grudou. Setkání, o jehož obsahu nejsme zpraveni, mělo nevídaný průběh, neboť „řečník deputace, farář Pazderka, ...oslovil pana správce zemské vlády po česku, pročež také pan správce zemské vlády po česku odpověděl. – Též deputace besedy oslovila pana markýze jazykem svým mateřským, načež i on po česku plynně odvětil.“¹⁵ Tím jednání se slovanskými zástupci neskončila. Poslanci zemského sněmu Ignacy Świeży a Jerzy Ciencała navštívili 1. července 1882 Bacquehema, aby mu předali pamětní spis, který žádal mnohem více, než požadovali reprezentanti Čechů: rovnoprávnost Poláků v úřadech, polské školy a dokonce i polský učitelský ústav.¹⁶ „Zemský náčelník slíbil, že pamětní spis bedlivě prozkoumá a prohlásil, že na každý způsob napomůže jeho platnosti“¹⁷ a přibližně o měsíc později se vypravil na inspekci východní části země, „do slovanských okresů někdejšího kraje těšínského.“¹⁸ S dokumentem, analogickým k memorandu polských Slezanů, se 13. srpna za Bacquehemem vypravila delegace šesti starostů z opavského okresu, přinášejících požadavky českých Slezanů na jazykovou rovnoprávnost s podpisy šedesáti starostů českých obcí na gymnázium, učitelský ústav, vedení sporů před soudy v češtině a na českou mutaci *Věstníku okresního hejtmanství opavského*.¹⁹ Tato deputace, jejíž výsledky byly částí tisku hodnoceny kriticky,²⁰ pro budoucí vývoj ale nebyla ani zdaleka tak významná, jako dřívější rozličná jednání českých poslanců říšského sněmu a zemských sněmů v Čechách a na Moravě, kterým osud českých Slezanů nebyl lhostejný. Odpovědí na část těchto požadavků (šlo o užívání češtiny před soudy) se stala jazyková nařízení ministra Aloise Pražáka z 12. října 1882. Prezidentovo angažmá však muselo být *a priori* nepolitické, tj. vedené pouze z pozice vysokého úředníka, plně v intencích okružního listu adresovaného zemským prezidentem okresním hejtmanstvím ve Slezsku: „*Spoléhám na podporu veškerých správních úředníků této korunní země, jichž povinností jest pečlivě vyhovování potřebám obyvatelstva, nestranné, rázné a svědomité provádění zákonů a rychlé a důkladné vyřizování prací.*“²¹ Politika byla svěřena zemskému sněmu a v něm si udržovaly většinu proněmecké tendence. Takže když byl Bacquehem v zemském sněmu slezském ve věci Pražákových jazykových nařízení interpelován, ve svém vystoupení dne 21. října 1882 je pouze vyhlásil, aniž by pochopitelně zaujal osobní stanovisko.²² A je logické, že zemský sněm s naprostou německou převahou tato nařízení zamítl, což bylo ceněno jako *národní čin*.²³

Bacquehemova slezská éra netrvala dlouho. Již na konci roku 1884 se o něm uvažovalo jako o moravském místodržiteli²⁴ a v listopadu roku následujícího jako o ministrovi kultu

15 *Z Kateřinek*, Opavský týdeník č. 23, 10. června 1882, s. 2.

16 *Rovnoprávnost ve Slezsku*, Opavský týdeník č. 27, 8. července 1882, s. 3. – Roli Ignacy Świeżyho a Jerzyho Ciencały v polském národním hnutí ve Slezsku připomněl Dan Gawrecki, viz Dan GAWRECKI (ed.), *Dějiny českého Slezska 1740–2000* 1, Opava 2003, s. 242 a 267.

17 *Z Opavy*, 1. července, Národní listy č. 182, 4. července 1882, s. 2.

18 *Z Opavy*, 26. července, Národní listy č. 206, 28. července 1882, s. 2. – Na východ Slezska se vydal také o rok později, kdy navštívil kostely a školy v Bašce, Przně, Starých Hamrech, Morávce, Mostech u Jablunkova a v dalších obcích, viz *Reise des Herrn Landespräsidenten*, Troppauer Zeitung č. 127, 1. července 1884, s. 3.

19 *Z Opavy*, 13. srpna, *Deputace*, Národní listy č. 225, 16. srpna 1882, s. 2; Jan VYHLÍDAL, *Naše Slezsko*, Praha 1901, s. 93; Antonín OTÁHAL, *Z politických bojů ve Slezsku* III, Moravkoslezská revue 7, 1910–1911, s. 45–47.

20 *Z Opavy dne 14. srpna 1882*, *Pův. dopis*, Našinec č. 97, 18. srpna 1882, s. 1.

21 *Z Opavy*, *Okružník nového zemského presidenta*, Národní listy č. 149, 1. června 1882, s. 2.

22 A. OTÁHAL, *Z politických bojů*, s. 47–48.

23 *Z Opavy*, 31. října, *Resoluce v příčině jazykové otázky*, Národní listy č. 296, 2. listopadu 1882, s. 2.

24 *Doplňovací volby dvou poslanců na radu říšskou za moravský velkostatek...*, Našinec č. 148, 19. prosince 1883, s. 2.

a vyučování (tento post nakonec obdržel Paul Gautsch).²⁵ Jeho vstup do vrcholné politiky nastal až se jmenováním rakouským ministrem obchodu dne 1. července 1886. Ještě předtím, 28. června, se s odcházejícím prezidentem, který se na ministerský post připravoval již delší dobu, rozloučily delegace českého gymnázia, hrabyňské učitelské jednoty a *Politické a hospodářské jednoty* v Opavě. Ráno dalšího dne nasedl v Opavě do kočáru a nechal se zavést do Štítiny, kde přestoupil na vlak, snad aby jeho odjezd ze Slezska nevyvolal na opavském nádraží zbytečnou pozornost. Tím se jeho éra zemského prezidenta uzavřela,²⁶ jakkoliv do Slezska a zvláště do Opavy tu a tam zavítal v rámci oficiálních delegací či soukromých návštěv.²⁷

Pro soudobé české požadavky je důležité Bacquehemovo postavení v kontextu jednání o zřízení českého gymnázia v Opavě, které jeho předchůdce v úřadu Alexander von Summer *a priori* odmítal. Základní dějová linie je dostatečně známa: čtveřice iniciátorů – Jan Zacpal, Antonín Gruda, Jan Kolofík a František Stratil – podala jménem *Maticе opavské* žádost o jeho zřízení s datem 9. května 1881; po zamítnutí žádosti ze strany ministerstva kultu a vyučování (14. července 1881) následovala druhá, doplněná žádost (18. března 1882), zemskou školní radou pod Bacquehemovým předsednictvím (sic!) zamítnutá (1. června 1882). Dle rozhodnutí říšského soudu ze 17. října 1882 však bylo zamítnutí žádosti ze strany ministerstva nezákonné, proto ministerstvo výnosem z 2. března 1883 povolilo *Ústřední matici školské* v Praze gymnázium zřídit, což se 17. září 1883 skutečně stalo.²⁸

Tuto dějovou linii je třeba doplnit. Předně je nápadná labilní pozice ředitele gymnázia Vincence Praska, který se zemským prezidentem věc opakovaně konzultoval. Bacquehemovy rady, například jeho odmítání překotné snahy získat právo veřejnosti, lze chápat jako jistou uvážlivost, jelikož škola nebyla personálně, finančně, ani materiálně stabilizovaná.²⁹ Faktem je, že Prasek, tím méně kdokoli jiný z českých Slezanů, mohl do věci gymnázia hovořit jen omezeně. Tím, kdo o gymnáziu rozhodoval, byla pražská matice. To se týkalo zejména utvoření pedagogického sboru, což byla otázka, kterou ústřední matice s Praskem vůbec nekonzultovala, což se jej nemile dotklo. Prasek totiž navrhoval suplenta německé realky v Opavě Antonína Landsfelda (1853–1940), jednak pro jeho schopnosti, jednak i proto, že šlo o „*osobu u pana zemského inspektora [Zeynka] oblíbenou*“. Naproti tomu pražská matice do školy poslala Josefa Fürsta a Františka Kahlika.³⁰

Klíčovou roli pro založení školy sehrál František Ladislav Rieger jednak jako starosta *Ústřední matice školské*, jednak jako nejvlivnější český politik, disponující kontakty na vídeňskou vládu. Z ní se jevil být užitečným spojencem – ne ale až tak spolehlivým, jak se ukázalo v mnoha jiných záležitostech – ministr Alois Pražák (1820–1901). Pražákovy dopisy Riegrovi z let 1882 a 1883 ozřejmují vztah mezi *Ústřední maticí školskou* jako iniciátorem vzniku gymnázia a jeho jednání s tehdejším ministrem kultu a vyučování Siegmundem Conradem von

25 *W. Z. Linec*, 29. prosince, Národní listy č. 360, 30. prosince 1884, s. 1; dále srv. Národní listy č. 307, 8. listopadu 1885, s. 2.

26 *Nový ministr obchodu markýz de Bacquehem...*, Opavský týdeník č. 51, 3. července 1886, s. 2.

27 Tak tomu bylo v srpnu 1893, kdy Bacquehem coby ministr obchodu navštívil výstavu motorů uspořádanou v Opavě. Odtud zamířil na zámek Solca, kde byl hostem zemského hejtmana hraběte Larisch-Mönnicha. *Ministr obchodu v Opavě*, Opavský týdeník č. 66, 26. srpna 1893, s. 5.

28 F. BĚLEHRÁDEK, *Činnost Ústřední matice školské ve Slezsku*, in: Antonín LHOTSÝ (ed.), *Vlastivědný sborník slezský 1*, Opava 1925, s. 234–235; podrobně zvláště Antonín GLOS, *Z dějin českého gymnasia v Opavě*, in: Památník českého gymnasia v Opavě 1883–1923, Opava 1923, s. 17–20.

29 Vincenc Prasek Františku Ladislavu Riegrovi, Opava, 24. srpna 1883, cit. Oldřiška NEJEDLÁ, *České matiční gymnázium v Opavě v dopisech Vincence Praska F. L. Riegrovi*, ČSZM–B 26, 1977, s. 80, dále tamtéž, s. 83 a 85.

30 O. NEJEDLÁ, *České matiční gymnázium*, s. 81–82.

Eybesfeld. Důležitá byla rovněž Riegrova přímluva – tentokrát ve dvojroli starosty Ústřední matice školské a říšského poslance – u Eduarda hraběte Taafeho, aby po rozsudku říšského soudu, který označil nález ministerstva kultu a vyučování za nezákonný, se zasadil o vznik gymnázia.³¹ Podpory se záměru dostalo také ze strany říšského poslance Karla Adámka³² a z osobností českého politického života to byli František Stratil a Antonín Gruda, organizačně vázaní jak na *Matici opavskou*, tak na *Politicko-hospodářskou jednotu*. Stratilova role je zvláště důležitá, neboť jako advokát poskytoval bezplatně právní pomoc rodící se instituci.³³

Máme tedy hned několik činitelů ve hře: premiéra Taafeho, ministra Conrada von Eybesfeld, ministra Pražáka, poslance Riegra a Adámka, advokáta Stratila, jakož i zemského prezidenta Bacquehema, který byl současně předsedou zemské školní rady, o němž Pražák v srpnu 1883 Riegrovi napsal: „*doufám, že hrabě Bacquehem přemůže intriky.*“³⁴ To se mu zjevně podařilo, avšak ani to by nestačilo. „*Zle by bylo ovšem bývalo,*“ hodnotil s odstupem času okolnosti vzniku opavského gymnázia Jan Vyhlídal, „*kdyby věci spravedlivé nebyl přál tehdejší zemský president Bacquehem, vlastně probošt opavský Josef Schum, jenž patřičně presidenta informoval. Z té příčiny zásluhy Schumovy při zřizování gymnasia jsou veliké; vůbec veškerá působnost proboštova dýše náklonností k lidu českému; Schum mocným vlivem svým mnoho nám prospěl.*“³⁵ Tu je třeba zdůraznit, že Bacquehema, čestného rytíře řádu německých rytířů, se Schumem pojila vazba k řádu. A pro důležitost Schumova postavení hovoří zvláště skutečnost, že byl členem zemské školní rady. Ovšem v ní pouze on a kanovník Michálek podporovali vznik českého gymnázia; němečtí členové nikoliv.³⁶ Protipólem k úředním zápisům, politickým projevům, žurnalistickým zprávám a privátní korespondenci, v úhrnu odhalujících mimořádnou složitost situace s prosazením konceptu českého školství ve Slezsku, může být svérázná vizualizace úcty vůči autoritám a příznivcům, jaké se jí dostalo v podobě okrasné výsadby na zahradě české obecné školy. „*Z rostlin a skupin ozdobených jmenovati sluší devět vysokých štěpných růží, z nichž nejkrásnější v odděleném koberci z iniciálek M[atice] O[opavská] vyrůstající, nade všechny vyčnívá a věnována jest dle nápisu Jeho Veličenstvu Císaři Františku Josefovi I. jakožto symboly té pevné naděje, že bohdá za škol „Matičných v Opavě“ pravé vlastenectví a láska k nejjasnějšímu domu Habsburskému v pohraničních krajích našich rozsévána a pečlivě pěstována bude. Ostatních osmero růží nesou nápisy věnovací: Princ Rudolf – Vlast – Ministr svobodný pán von Conrad – Zemský president Bacquehem – Dr. Rieger – Ústřední matice školská – Komenský – Probošt arcikněz Šum.*“³⁷

Otázkou, která se nabízí, je, co motivovalo Bacquehemovo rozhodování ve věci gymnázia. Odpověď je nasnadě: šlo o kamínek do pestré mozaiky politických rozhodnutí Taafovy vlády opatrně vyvažovat napětí mezi nacionálními póly. Když Bacquehem v zemském sněmu prohlásil – bylo to krátce po jeho definitivním jmenování zemským prezidentem dne

31 Jan HEIDLER (ed.), *Příspěvky k listářům Dra. Františka Ladislava Riegra 2*, Praha 1926, s. 168, 177 a 203–204 a dále k pozdější podpoře gymnázia viz passim.

32 Karel ADÁMEK, *Z mých styků se Slezany*, Časopis Matice moravské 35, 1911, s. 152–154.

33 Václav HANS, *† JUDr. František Stratil*, Věstník Matice opavské 19, 1911, s. 55.

34 J. HEIDLER (ed.), *Příspěvky k listářům*, s. 204.

35 J. VYHLÍDAL, *Naše Slezsko*, s. 79.

36 O. NEJEDLÁ, *České matiční gymnázium*, s. 86. – Zajímavým detailem zůstává, že Josef Schum vysvětlil budo-
vu českého gymnázia, viz Ludvík NOVÁK, *Bojem a utrpením, strádáním a odříkáním k radostnému rozkvětu*,
in: 1883–1933 Padesát let českého gymnázia v Opavě, Opava 1933, s. 27.

37 D. ULRICH, *První zpráva výroční*, s. 14–15.

15. září 1882³⁸ – že se „pokládá za šťastna, že jest postaven v čelo země, která vyniká loajalitou,“ byl to výrok skutečného a obratného diplomata, jenž se nehodlá jakkoliv zaplést do lokálních česko-německých politických sporů. Jako by úřad vždy nadřazoval nad politiku. Proto se účastnil oficialit, jakou byla několikadenní návštěva Eduarda hraběte Taafeho na Ostravsku v červnu 1882,³⁹ církevních slavností,⁴⁰ setkával se s osobnostmi, které Slezsko navštívily,⁴¹ uděloval audience protagonistům politického, hospodářského a kulturního života země,⁴² nechyběl při různých zvláštních příležitostech, například se účastnil vysvěcení evangelického kostela v Jeseníku,⁴³ rozloučení se sestrami a duchovními řádu německých rytířů před jejich cestou do jižní Evropy,⁴⁴ účastnil se pohřbu Johanna hraběte Larisch-Mönnicha,⁴⁵ každoroční zádušní mše na paměť císaře Ferdinanda I.⁴⁶ a obdobných událostí, a zajímal se o obecně prospěšné aktivity, zejména o stavby železnic a o rozvoj odborného školství, což bylo patrně téma, k němuž měl osobní vztah, jak lze dovodit z jeho zájmu o školskou otázku v době, kdy byl okresním hejtmanem v Děčíně.⁴⁷ Návštěvy škol, včetně českého gymnázia, prováděl častěji a je zjevné, že této problematice opravdu přál.⁴⁸ S představiteli škol se scházel i neformálně, například v únoru 1884 uspořádal soaré pro ředitele slezských středních škol, na něž pozval i ředitele českého gymnázia.⁴⁹ A dokázal projevit své pochopení pro nenadálé situace, byť by šlo o maličkost. Například když požár poškodil českou mateřskou školu v Opavě – nešlo o nic fatálního, pouze o poškození podlahy jedné z místností žářem z kamen – neváhal se na místo dostavit a informovat se o stavu věci.⁵⁰ O to více se zajímal o závažnější události, jakou byl

38 K tomu zpráva *Z Vídně*, Opavský týdeník č. 38, 23. září 1882, s. 2; *Z Vídně*, Národní listy č. 258, 19. září 1882, s. 1; *Troppau*, 19. September, Mährisch-schlesischer Grenzboten č. 76, 21. září 1882, s. 2. – Služební přísahu složil Bacquehem do rukou ministerského předsedy Taafeho dne 1. listopadu 1882, viz *Z Vídně*, Markýz Bacquehem..., Národní listy č. 296, 2. listopadu 1882, s. 2; *Slezský správce zemský ve Vídni*, Našinec č. 130, 3. listopadu 1882, s. 2.

39 *Hrabě Taafe v Moravské Ostravě*, Opavský týdeník č. 23, 10. června 1882, s. 1; *Z Polské Ostravy*, tamtéž č. 24, 17. června 1882, s. 2.

40 *Slavnost Božího Těla...*, Opavský týdeník č. 49, 26. června 1886, s. 2; k Bacquehemově účasti na konsekraci světícího biskupa Františka Šniegoně v Těšíně viz *Teschen*, 4. October, Mährisch-schlesischer Grenzboten č. 40, 7. října 1883, s. 2.

41 V Lázních Jeseník navštívil Friedricha Franze vévodu Mecklenbursko-Schwerinského, viz *Troppau*, 11. Juni, Mährisch-schlesischer Grenzboten č. 56, 13. července 1882, s. 2.

42 *Der Landespräsident Marquis de Bacquehem*, Die neue Zeit č. 125, 2. června 1882, s. 4.

43 *Troppauer Chronik des Jahres 1883*, Troppauer Zeitung č. 5, 6. ledna 1884, s. 2.

44 *Do Srbska a Bulharska...*, Opavský týdeník č. 93, 28. listopadu 1885, s. 4.

45 *Graf Larisch-Mönnich †*, Die neue Zeit č. 136, 14. června 1884, s. 4.

46 *Nichtamtlicher Theil*, *Troppau* 30. Juni, Troppauer Zeitung č. 148, 1. července 1883, s. 1; *Nichtamtlicher Theil*, *Troppau*, 28. Juni, Troppauer Zeitung č. 149, 29. června 1884, s. 1.

47 Například o Bacquehemově návštěvě státní průmyslové školy v Bílsku viz *Zemský prezident...*, Opavský týdeník č. 19, 23. února 1884, s. 2. – K Bacquehemově účasti na otevření školy na Saské Kupě v Těšíně v srpnu 1882 a k prezidentově návštěvě těšínského gymnázia v roce 1884 viz Anton PETER, *Geschichte der Stadt Teschen*, Teschen 1888, s. 214 a 226.

48 Například o návštěvě některých škol v Opavě *Troppau*, 14. November, Mährisch-schlesischer Grenzboten č. 93, 19. listopadu 1882, s. 2.

49 *U pana zemského presidenta Slezského...*, Opavský týdeník č. 16, 23. února 1884, s. 2.

50 *Oheň v české mateřské škole v Opavě*, Opavský týdeník č. 83, 24. října 1885, s. 2.

výbuch metanu na Karvinsku v březnu 1885, jenž si vyžádal mnoho lidských životů. Bacquehem nejenže navštívil místo tragické události, ale přispěl i do fondu pro pozůstalé částkou 300 zlatých.⁵¹

Nic z toho všeho nepřekvapí; jde o součást standardního itineráře nejvyššího představitele zemské administrativy ve sledované době, pro nějž je důležité více než osobní angažmá jako politika v té konkrétní věci nastolení určitého klimatu smíru a důvěry občanů v něj jako v nestranného a zároveň jakoby všudypřítomného úředníka. Jestliže se kupříkladu za Bacquehemovy vlády podařilo v Hrabyni založit český učitelský spolek, čítající od počátku své existence dvacet členů,⁵² čímž vznikla jedna z klíčových organizací rozvoje českého školství v regionu, šlo nikoliv o produkt Bacquehemovy intervence, nýbrž onoho klimatu, jež nastolil. To se promítlo do hodnocení Bacquehemova krátkého opavského období. „*Již ta okolnost, že jest mocen jazyka českého a že byl vyslán od vlády Taafovy, která veřejně se vyjádřila, že nedá Slovanů tlačit ku zdi, naplnila novou naději srdce Slezanů, proto Češi a Poláci ho vítali a přání svá mu přednášeli.*“ Takto zhodnotil Bacquehemovu politiku Jan Vyhlídal a pokračoval: „*Za Bacquehema organisace politicko-hospodářská se šířila, strnulost ustupovala čilejšímu životu. Obce Kylešovice a Kateřinky a katolicko-politická beseda vyslaly deputace k prezidentovi, též deputace českých starostů ve Slezsku předložila mu pamětný spis, podepsaný 60 starosty obcí okresu Opavského. Zemský správce, aby seznal osobně stav věcí, navštívil mnohé osady, školy a ústavy. Pozoroval, ale náprava byla pranepatrná.*“⁵³ A tu dodejme, že nemohlo být více. Matice je jen označení podpůrné činnosti; chyběla česká politická reprezentace, o kterou by se Bacquehem opřel ve sněmu i zemské školní radě. Čechů bylo sice početně hodně, jak dokládaly statistiky podporující vznik školy, avšak neměli politický subjekt, jenž by se jich zastal, a neměli ani poslance v zemském sněmu. Proto bylo klíčové, že se na podzim roku 1882 vytvořila *Politicko-hospodářská jednota* v Opavě jako skutečný agens českých požadavků v politickém i kulturním smyslu slova.⁵⁴ A je současně signifikantní, že schválení spolku zemskou vládou se stalo za Bacquehema, což za jeho předchůdce Summera bylo nemyslitelné. Těto skutečnosti si povšiml již Antonín Otáhal, komentovav rozhodnutí zemské vlády slovy: „*Zřízení českého politického spolku bylo možno nazvati velikým úspěchem. Ještě roku 1876 zemská vláda za prezidenta Summera postavila se příkře proti založení osvětového spolku Matice Opavské, jejíž povolení proti zemské vládě muselo být vybojováno. A nyní celkem bez závady přivoleno k vytvoření politického spolku.*“⁵⁵ Budiž zdůrazněno, že do vzniku *Politické a hospodářské jednoty*

51 *Z Karvína*, Moravské noviny č. 57, 11. března 1885, s. 3; *Ku hroznému neštěstí v dolech u Karvínu*, Moravské noviny, tamtéž č. 76, 3. dubna 1885, s. 2.

52 *Ze Slezska*, Hlas. Noviny pro lid, č. 3, 10. ledna 1883, s. 1.

53 J. VYHLÍDAL, *Naše Slezsko*, s. 92.

54 Je příznačné, že ačkoliv existují několiké dějiny matice opavské, nikdo dosud nese-psal dějiny *Politicko-hospodářské jednoty* v Opavě. Na postu jejího předsedy se vystřídali Antonín Gruda a František Stratil; prvý zvolen poslancem zemského sněmu v roce 1890, Stratil v roce 1889, srv. Hana ŠÚSTKOVÁ, *Biografický slovník poslanců slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)*. Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada, 8 (20), Supplementum, Ostrava 2006, s. 39–40 a 101; Viktor FICEK, *Stoleté jubileum Františka Stratila*, Slezský sborník 47 (7), 1949, s. 383–384. – Je pozoruhodné, že prvním a *de facto* také posledním, kdo upozornil na význam *Politické a hospodářské jednoty* v Opavě jako iniciativního orgánu změn postavení českých Slezanů ve sledovaném kontextu byl Andělín Grobelný již v roce 1965, viz Andělín GROBELNÝ, *K některým etapám národního hnutí ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1848–1918*, Slezský sborník 63, 1965, s. 458–459.

55 A. OTÁHAL, *Z politických bojů*, s. 48. – Žádost o schválení podal osmičlenný přípravný výbor *Politické a hospodářské jednoty* dne 2. srpna 1882. Dne 16. září zemská vláda oznámila, že proti vzniku spolku nemá námitek a dne 22. října 1882 se konala ustavující valná hromada.

jako české politické organizace v regionu byly zájmy českých Slezanů reprezentovány výlučně politiky z jiných korunních zemí.

Vyhlídalova slova doplňuje hodnocení pražské Osvěty: „*Na kolbišti politickém Bacquehem nikdy dosud se neobjevil, vstoupil tudíž do ministerstva Taafova jako homo novus, bez určité barvy politické v minulosti. Jak Němci, tak Čechové a Poláci slezští vřele se s ním loučili. Odchází z Opavy, pronesl k deputaci českého hospodářského spolku tato slova: „Když jsem přišel do této země, slíbil jsem vám, že budu stejně spravedlivý ke všem národnostem v zemi, a že chci i v budoucnosti vždy jednati.“ Slova tato pronesl česky, jako vůbec nový tento ministr [obchodu] mocen jest češtiny. Za něho vydáno bylo ve Slezsku nařízení o rovnoprávnosti a zřízení české školy v Opavě.*“⁵⁶

Brněnský *Hlas* byl v hodnocení Bacquehemova působení opatrnější, konstatovav: „*Jeho předchůdcem byl baron Summer, zarytý nepřítel Slovanů, hlavně však Čechů. S pomocí byrokracie držel je zrovna na řetěze i za Taafa. (...) Tu přišel markýz Bacquehem. Zanedlouho viděli [zemští úředníci], na čem jsou. Summer to sice není – mudrovali mezi sebou – ale Kraus⁵⁷ také ne, proto s chutí starým směrem dále, jenom tu a tam trochu opatrněji.*“ Koneckonců, byl to především výkonný úředník, „*jako správce byl neúnavný – pracoval až pozdě do noci, vyřizuje úřední záležitosti velmi rychle.*“ Moravské stanovisko vyčteme z další části tohoto hodnocení: „*Skutečnou zásluhu o nás získal si Bacquehem jedině tím, že se našim požadavkům příkře nestavěl a že tu a tam kupříkladu ohledem českého gymnasia jakož i české národní školy v Opavě platným zákonům sjednal průchod, což by se za jeho předchůdce sotva bylo stalo. Možná, že by byl pro nás více učinil, kdyby si toho byl Taafa přál, k němuž v každé záležitosti osobně o radu dojížděl.*“⁵⁸ Bacquehemův moravský protějšek, místodržitel Friedrich hrabě Schönborn (1841–1907), si ve stejné době takto opatrně nepočínal – a to Morava nebyla zdaleka tak vystavena německému vlivu jako Slezsko – a našlo se dost odpůrců, kteří na něj útočili pro údajnou cechizaci úřadů obsazováním Čechů do různých míst státní administrativy.

Kdybychom bez nároků na úplnost chtěli blíže ozřejmit politický a nikoliv úřednický profil Oliviera markýze Bacquehema, zaujme především jeho averze vůči velkoněmeckým idejím a současně nechuť k vojensko-politickému spojení Rakouska s Německem, které podle jeho analýz hospodářsky ruinovalo rakouské země.⁵⁹ Financování rakouské armády tak, aby byla v relaci s německými politickými zájmy v různých částech evropského kontinentu, totiž znamenalo omezení veřejných financí, což Bacquehem veřejně napadal: „*Nemůžeme ani pomyslet na vyřízení palčivých otázek národohospodářských (stavba průplavů, sanace zemských financí) a osvětových (univerzitní požadavky),*“ parafrázoval jeho kritické stanovisko český tisk,⁶⁰ jakkoliv sociálně demokratický tisk několik let předtím napadl Bacquehemův souhlas s navýšením financí na zbrojení v rozpočtové debatě v roce 1902.⁶¹ Dále stojí za připomenutí Bacquehemova rezervovanost k Itálii – a tudíž jeho nevíra v Trojspolek jako takový – i jeho uvážlivost vůči Balkánu, zvláště vůči Srbsku.⁶²

56 *Rozhledy v dějinách současných*, Osvěta. List pro rozhled v umění, vědě a politice 1886, č. 9, s. 855.

57 Mínen Alfred Kraus (1924–1909), místodržitel v Království českém v letech 1881–1889.

58 *Markýz Bacquehem*, *Hlas*. Noviny pro lid č. 147, 1. července 1886, s. 1. Toto hodnocení přetiskly Národní listy, viz *Hlas ze Slezska*, Národní listy č. 183, 4. července 1886, s. 1.

59 *Delegace. Z Vídně*, Pozor č. 186, 26. září 1912, s. 6.

60 *Pro koho krvácíme?*, Pozor č. 207, 31. října 1910, s. 5.

61 *Kanony a vojáci*, Moravsko-slezský duch času č., 20, 15. května 1902, s. 1.

62 Tento postoj ale relativizují jiné zprávy, například litovelský list *Selská stráž* vytkl Bacquehemovi, že v rakouské delegaci „*velebil jako vždy pevnost Trojspolku,*“ viz *Delegace*, *Selská stráž* č. 19, 9. května 1914, s. 2.

S aristokratickou noblesou lze vykonávat funkci úředníka, a netřeba přitom užívat argumentační prostředky a žargon moderní stranické politiky. To mu bylo bytostně cizí; pak ovšem nepřekvapí, že se dostával do střetů jak s německy cítícími politiky (Georg von Schönerer), tak byl kritizován českou pravicí. Jako zastánce zemského patriotismu nemohl pochopit nacionálně motivované požadavky. Když na setkání se zástupci českých obcí v srpnu 1882 k požadavku na českou mutaci *Věstníku okresního hejtmanství opavského* údajně namítl: „*ale jděte, vždyť toho českého vydávání nebude potřeby; vždyť Vy umíte dobře německy,*“ byl *Našincem* kritizován s dodatkem, že je potřeba „*i nadále bojem domáhati se (...) svých práv.*“⁶³ Prožitek slezanství a jeho specifika lze přece artikulovat česky i německy, a jestli má němčina v úředním styku přednost, pak jako obecně užívaný komunikační prostředek, nikoliv jako atribut moderní nacionality. V tomto kritickém postoji tedy vidíme onen osudový rozpor mezi Bacquehemovým zemským patriotismem a jazykovým nacionalismem reprezentace českých Slezanů. Naopak snaže zachovat si objektivitu, mohly jeho postoje působit jako alibistické; to když při příležitosti Prvého učitelského sjezdu v Opavě v srpnu 1884 došlo k veřejnému deklarování velkoněmeckých idejí, které vzbudily značný rozruch v rakouském i českém tisku a vysloužily si reakci vídeňské radnice, tvrdil, že učitelé byli na sjezdu loajální vůči Rakousku a že politické demonstrace iniciovaly osoby stojící vně učitelstva.⁶⁴ Jako politik byl tedy stále více tlačěn, aby zaujal to které stranické a současně nacionálně vyhraněné stanovisko. Jistou rezervovanost k radikalismu pochopíme z různých událostí let devadesátých až válečných – i to, že s onou rezervovaností nemohl pochodit. Platí to o jeho pozici v konfliktních situacích, jež přinášela vysoká politika, například když byl coby ministr vnitra interpelován ve věci následků dělnických stávek ve Falknově a Slezské Ostravě (1894), které skončily krveprolitím. „*Netřeba prý ujišťovati,*“ prohlásil Bacquehem, „*že při takových kormutlivých událostech je postavení vlády velice nesnadné. Je prý si vědoma své povinnosti, že má užívati prostředků mírně, ale s největším důrazem, aby se obnovil pokoj, byl-li porušen, obhájila se autorita zákona, chránil se život a statky a poskytla se také dostatečná ochrana těm, kdo jdou denně za svým výdělkem a zaměstnáním. Když se tak jedná a tím předejde se dalšímu neštěstí, myslí vláda, že jedná v zájmu samotných dělníků.*“ Takový postoj ovšemže nemohl uspokojit žádnou ze zúčastněných stran.⁶⁵ a na podstatně vážnější politickou krizi, kterou vyvolala Badeniho jazyková nařízení, reagoval rezignací na post místodržícího ve Štýrsku.⁶⁶

Lze říci, že se našel až ve svém působení v nejvyšším správním soudu, kde si nestrannost mohl dovolit, aniž by byl za své postoje, podložené znalostí legislativy, napadán. Ostatně *Noviny Těšínské* před jeho jmenováním do této funkce poznamenaly: „*Znalci poměrů tvrdí, že správní soud bude v něm míti předsedu objektivního, alespoň v posledních letech své činnosti snažil se býti co nejvíce objektivním.*“⁶⁷ a když se opřel o příslušné právní naučení, rozhodl spravedlivě, ať šlo o věc jakkoliv nacionálně zabarvenou. Například spor Občanské záložny

63 *Z Opavy dne 14. srpna 1882, Pův. dopis*, Našinec č. 97, 18. srpna 1882, s. 1.

64 *Chtějí být mouřeniny?*, Národní politika č. 227, odpolední vydání, 22. srpna 1884, s. 1; *Politické zprávy domácí*, Národní listy č. 234, 23. srpna 1884, s. 2. – Průběh sjezdu zevrubně postihuje *Der 1. Deutsch-Österreichische Lehrertag in Troppau*, Allgemeine deutsche Lehrerzeitung 36, 1884, č. 37, s. 331–334 a č. 38, s. 340–342.

65 *Ku stávce horníků ve Falknov-Loketském revíru a v Mor. – Polské Ostravě*, Odborné listy č. 11, 7. června 1894, s. 65. – Bacquehem striktně trval na interpretaci situace vyličené zemským prezidentem Jägerem, k tomu JIŘÍK, Karel: *Zpráva zemského slezského prezidenta rytíře K. Jägera z 12. 5. 1894 o dělnických nepokojích v ostravsko-karvinském revíru*, Těšínsko 1994, č. 1, s. 19–20.

66 K Bacquehemově politice viz Karel KAZBUNDA, *Krise české politiky a vídeňská jednání o tzv. punktace 1*, Český časopis historický 40, 1934, s. 80–108, 310–346 a 491–528.

67 *Prezidentem správního soudu jmenován...*, *Noviny Těšínské* č. 83, 19. září 1908, s. 4.

v Tovačově s olomouckou obchodní a živnostenskou komorou, která, ovládána Němci, bránila záložně uznat její volební právo, rozhodl ve prospěch záložny.⁶⁸

Tuto středovou pozici mezi extrémy, kterou nazýváme jistou rezervovaností, než objektivitou, zaujal i jako svědek ve známém procesu s Karlem Kramářem a Aloisem Rašínem, jak jej zachytil účastník soudu a jeden ze členů této protistátní skupiny novinář Vincenc Červinka (1877–1942). Bacquehem zde vystoupil jako člověk znalý Kramářových vystoupení v rakouských delegacích, jichž se účastnil, a tak mohl dosvědčit, že Kramář nevystupoval *a priori* proti Trojspolku a že jeho vztah k Rusku byl chápán jako protiváha této politiky.⁶⁹ Na straně Kramářově se coby svědci ocitli vysocí úředníci, včetně Bacquehema – na straně druhé stála arogantní a cynická vojenská moc, která měla obžalobu včetně rozsudku předem zkonstruovánu a Kramář byl se svými druhy odsouzen k trestu smrti stejně nevyhnutelně, jakým byl záhy poté nevyhnutelný rozpad Rakouska...

Olivier markýz Bacquehem ctil starobylý zemský patriotismus, jehož průvodním rysem byl onen *mír v zemi*, tolik napadaný z české strany, jako možná jeden z posledních ve vrcholné správní funkci v regionu.⁷⁰ Na Slezsko jako svou domovinu myslil třeba i podporou spolku Slezanů ve Vídni⁷¹ a proto nepřekvapí, že si přál být pohřben v rodném městě. Jako postskriptum uvedme, že na opavském hřbitově je dodnes jeho hrob, poměrně zdevastovaný a zapomenutý. Není paradoxní vznést apel, aby byl hrob zemského prezidenta, který českým Slezanům vzdor všem překážkám a ambivalentním rozhodnutím umožnil gymnazijní vzdělání a zvláště politickou organizaci, a to tváří v tvář těm, kteří to považovali za zbytečné, neřkuli nebezpečné, pietně upraven? Ano, je to paradoxní, jako paradoxní jsou mnohé peripetie a dějinné zákruty života společnosti v českém Slezsku v 19. století a jeho historického poznání.

Summary

Olivier Marquis Bacquehem and the Czech Silesians (For the 170th anniversary of the birth and the 100th anniversary of the death of an Austrian politician)

The contribution, written on the occasion of the 170th anniversary of the birth and the 100th anniversary of the death of Olivier Marquis Bacquehem (1847–1917), focuses on Bacquehem's Silesian period, when he served as the President of the Austrian Silesia Region, from the perspective of the demands made by the Czech Silesians for language equality and the establishment of Czech (i.e. not Utraquistic) schools. He allowed the establishment of a Czech political association (Political and Economic Unity in Opava); in his era, the Czech grammar school in Opava was founded as the first Czech secondary school in Silesia. The response to his warm welcome of the Czech delegations, his concern for the public affairs of the inhabitants of the Austrian Silesia Region, especially the economic issues and education, were appreciated by both the Czech and German sides. The contribution is quoted by the Czech press in Opava (Opavský týdeník), Olomouc (Našinec), Brno (Hlas) and Prague (Národní listy). However, he did not understand the modern concept of politics based on partisanship and partisan, clearly formulated ideas, and also the connection of politics and national struggle, so he was necessarily in isolation. Nevertheless, the fact is that the brief period, in which he intensively devoted himself to the administration of the Austrian Silesia Region, brought cultural development of the

68 *Moravské úspěchy*, Pozor č. 1, 1. ledna 1912, s. 2.

69 Bacquehemova stanoviska ke Kramářovi viz Vincenc ČERVINKA, *Moje rakouské žaláře*, Praha, Jan Otto 1928, s. 170, 226 a 236.

70 V této souvislosti je třeba upozornit na závažnou skutečnost, že ideje moderního nacionalismu byly do Slezska implementovány zevně, jak upozornil Dan Gawrecki, viz Dan GAWRECKI, *Hlavní problémy výzkumu dějin českého Slezska od roku 1742 do současnosti*, in: Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z konference, Opava 1998, s. 258.

71 *Verein der Oesterreichisch-Schlesier in Wien*, Troppauer Zeitung č. 203, 5. září 1883, s. 6; *Wien*, 20. Jänner, Mährisch-schlesischer Grenzbote č. 8, 25. ledna 1885, s. 3.

Czech society and its political emancipation. At the end, the contribution points out that Bacquehem's grave has been preserved at the Municipal Cemetery Opava, and appeals for reverent adaptation of this monument.

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (sopak@szm.cz), Slezské zemské muzeum Opava

1. Hrob Oliviera Bacquehema na opavském městském hřbitově, foto autor

Libor Martinek

JOSEPH VON EICHENDORFF V SEDLNICÍCH A V HUDBĚ

Abstract

The contribution Joseph von Eichendorff in Sedlnice and in music focuses on the literary work of the romantic poet Joseph Eichendorff, on his Silesian-Moravian roots, which are, inter alia, connected to the municipalities of Sedlnice near Nový Jičín, Kravaře or Opava. It introduces his home in Upper Silesia, the village of Lubowice, where the later poet spent a happy childhood. The beauty and original splendour of the native land is reflected in many heartfelt poems by Joseph von Eichendorff, which became the inspiration especially for music composers of the Romantic era. The contribution therefore deals with a wide range of musical settings of this poetry by romantic European composers, but it does not omit Czech music or world composers either, who continued in this spirit within the modern musical styles.

Keywords: Joseph von Eichendorff, poetry, music, musical setting, composing, interdisciplinarity

Prozaik a básník Joseph von Eichendorff, jehož řadíme do německého romantismu, měl svůj původ v Horním Slezsku (tehdejší Prusko) a pocházel z hojně rozvětveného šlechtického rodu Eichendorffů. Před narozením Josepha von Eichendorffa působil jeho otec Adolf Theodor v rodných Kravařích ve Slezsku v blízkosti Opavy, které po svatbě opustil a odešel za svou ženou Carolinou von Kloch do Łubowic (něm. Lubowitz), které se zanedlouho staly rodištěm Josepha von Eichendorffa. Již v dospívání a během studií poměrně často navštěvoval svého strýce Johanna, jenž sídlil v Šilheřovicích.

Za povšimnutí stojí fakt, že mnoho příbuzných z rodu Eichendorffů se narodilo v Sedlnicích u Nového Jičína, Kravařích a v Opavě, z čehož plyne, že Josepha von Eichendorffa podle jeho německy psaných děl sice řadíme do období německého romantismu, ale na základě podrobné studie biografických faktů rodokmenu jeho předků přibližně od počátku 17. století lze přijmout, že Eichendorffové byli v majetkoprávním vztahu i s naším územím.

V literární tvorbě byl Joseph von Eichendorff inspirován slezskou krajinou, především svými rodnými Łubowicemi a blízkým okolím. Soucítění s přírodou a jejími krásami prozrazují jak Eichendorffova prozaická díla, tak jeho tvorba lyrická, v níž se hojně objevují motivy lesů, zpěvu ptáků, svitu měsíce aj. Tím se tyto verše staly inspirací pro hudební skladatele období romantismu, kteří Eichendorffovy básně proměnili v působivé písně.

Původ rodu Eichendorffů

Počátky rodu Eichendorffů, staré magdeburské šlechtické rodiny, lze nalézt v Dolním Bavorsku v blízkosti Landau nad řekou Izerou, kde v těchto místech leží vesnice Eichendorf. Tato ves spadala do nejstarších usedlostí chrámové kapituly v Pasově. Přibližně od roku 960 jsou zde první zmínky o slezské rodině Eichendorffů. Po roce 1340 se v Dolním Bavorsku bližší informace o tomto rodu pravděpodobně nedochovaly. Téměř o tři sta let později, v 17. století, lze ale vypátrat další rodové zmínky, a to když v Brandenbursku vstupovali Eichendorffové do městečka Zerbow. Kronika brandenburského okresu ve svých počátcích zmiňuje postavu Christoph von Eichendorffa, Hanse von Eichendorffa, Caspara Ernsta von Eichendorffa, Burcharda von Eichendorffa a Jakoba von Eichendorffa. Tímto doložením lze na počátku 17. století opět zaznamenat rod Eichendorffů.¹

¹ Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách a na Moravě a ve Slezsku od Bílé Hory po současnost*, Praha, Argo, 2008, s. 208.

Jakob von Eichendorff, rotmistr císařských vojsk, se v roce 1636 oženil s Weronikou Mariou, dcerou alchymisty Sedzivoje ze Skurska, jemuž patřil statek v Kravařích u Opavy. Jakob od svého tchána převzal statek Kravaře i Kouty. Vzhledem k tomu, že neměli děti, posléze celý majetek zdědil jeho bratranec Hartwig Erdmann Freiherr von Eichendorff. Ten nabyté dědictví rozšířil o Nové Sedlice (Sedlnice) na Moravě (u Nového Jičína). V roce 1679 byl Hartwigu Erdmannovi von Eichendorffovi udělen Leopoldem I., guvernérem provincie, slezský titul barona (Freiherr) a posléze H. E. Freiherr von Eichendorff přešel z protestantství ke katolictví a stal se předkem slezských Eichendorffů.

Pozornost ohledně rodu Eichendorffů je třeba směřovat k rodovému erb, v jehož středu se nachází dub s listy, protože „Eiche“ v překladu z německého jazyka znamená „dub“ – od toho je tedy odvozen příznačný název rodu.

Jakob von Eichendorff vybudoval v kostele v Kravařích hrobku, kde byla v roce 1662 pochována jeho žena Weronika Marie. Nad vchod do kaple nechal umístit erb rodu Eichendorffů.²

Adolf Theodor von Eichendorff, otec spisovatele Josepha von Eichendorffa, se narodil v roce 1756 v Kravařích nedaleko Opavy. V roce 1783 nabyl A. T. von Eichendorff v tomto kraji majetek. O rok později se v Ľubowicích (přibližně 6 km severně od Ratiboře) konala svatba Adolfa Theodora von Eichendorffa, bývalého důstojníka z Kravař, s Carolinou von Kloch (původem z Ľubowic).³

Život Josepha von Eichendorffa

Německý romantický spisovatel Joseph (Karl Benedikt) von Eichendorff se narodil 10. března 1788 na zámku v Ľubowicích u Ratiboře v Horním Slezsku jako druhý syn Caroliny a Adolfa Theodora. V těchto místech Oderské vrchoviny prožil celé své dětství společně se sourozenci. Krása této malebné krajiny jej doprovázela i nadále po celý život, což prozrazují již jeho první verše obsahující motivy Ľubowic a okolí, ze kterých lze vycítit jeho vřelý vztah ke Slezsku, k němuž se vrací i v průběhu svého vyspělejšího tvůrčího období.

Na přelomu 18. a 19. století bylo Eichendorffovo rodné Slezsko krajem, v němž žily tři národy: Němci, Poláci a Moravané (ti většinou znali a používali řeč svých sousedů). Samozřejmě také Joseph von Eichendorff ovládal s přehledem němčinu, polštinu a částečně i „moravštinu“. Dokonce jeho mladší sestra Henrietta Sophie (*1804) nesmírně milovala a obdivovala svou českou vychovatelku, která jí vyprávěla české pověsti nebo pohádky. Dospívající Joseph se zabýval četbou krásné, naučné, cestopisné literatury a francouzských, případně anglických knih. Díky tomu postupně začal toužit společně se svým starším bratrem Wilhelmem (*1786) po dalším vzdělávání spojeným s poznáváním nových míst.⁴

Ještě než se s bratrem vydali na společné cesty, jel jedenáctiletý Joseph společně s rodiči navštívit Karlovy Vary a Prahu. V tomto období začal psát deník. Vedl si jej přibližně do svých čtyřiaadvaceti let. Za zmínku také stojí i jeho a bratrovy poměrně časté návštěvy strýce Johanna, kterému několik let patřil zámek v Šilheřovicích. Strýc sám neměl potomky, proto se synovci velmi věnoval. Při návštěvě jezdili společně kupříkladu do Koblova (v současné době je

2 Henryk RZEGA, *Uniwersalny charakter wartości religijno-moralnych w twórczości Josepha von Eichendorffa*, Opole, Wydawnictwo, 2005, s. 18–19, P. MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách*, s. 208, *Zeszyty edukacji kulturalnej (Hefte für Kultur und Bildung)*, Opole: Konservatorium im. Josepha von Eichendorffa, 2004, č. 44, s. 49. (Není-li uvedeno jinak, překlady v tomto článku pořídil jeho autor).

3 H. RZEGA, *Uniwersalny charakter wartości*, s. 18–19.

4 Joseph von EICHENDORFF, *Ze života darmošlapa*. Přel. Otakar Šetka. Praha: Mladá fronta, 1959, s. 14. (V orig. *Aus dem Leben eines Taugenichts*, 1. vyd. 1826.)

součástí městského obvodu Slezská Ostrava) na strýcovy statky a při této příležitosti chodili na horu Landek, ze které měli výhled na tehdy rakouské Slezsko a část Moravy. Postupně s ním poznali i Opavu, kde strýc vlastnil dům, v němž trávil zimní období. Díky tomu se mladý Joseph dostal do kontaktu s významnými osobnostmi, například s hrabětem Lichnovským či s hrabětem ze Žerotína, kteří navštěvovali strýce Johanna, jenž byl tím, kdo v krušných dobách podporoval Josepha a Wilhelma na studiích, aby se jeho synovci nadále nemuseli potýkat s finančními problémy.

První studijní zkušenosti získal mladý Joseph společně s Wilhelmem v domácím prostředí, od roku 1801 začali studovat gymnázium ve Vratislavi (Breslau). Kromě studia angličtiny a francouzštiny se Joseph von Eichendorff také okrajově zajímal o hudební umění, svoji náklonnost k hudbě rozvíjel při zpěvu a hře na kytaru, příležitostně i na housle.⁵

V rozmezí let 1805–1806 studovali oba bratři právnickou fakultu v Halle. Z univerzitních vyučujících šel mladému Josephu von Eichendorffovi příkladem „především přírodní filosof Steffens, tehdy mladý, vysoký, strhující, i když poněkud teatrální, ještě v němčině zadrhující (byl po otci Nor), ve svých přednáškách básnický improvizátor, dále Schleiermacher, svým protestantismem sice Eichendorffovi cizí, ale vznášející do teologie cit.“⁶

V té době se seznámil s německým básníkem, prozaikem a dramatikem Johannem Ludwigem Tieckem, jenž byl vášnivě zabrán do děl Goethových, a také mladý Joseph se jím nechal výrazně ovlivnit. „Z Halle podnikli bratři cestu Harzem do Hamburku a Lübecku, jež vyvrcholila zážitkem moře. Toto období jim skončilo uzavřením university na rozkaz Napoleonův, kterého popudila vlastenecká činnost studentů.“⁷

Před koncem pobytu v Halle se Eichendorff setkal se spisovatelem Achimem von Arnimem a filozofem Clemensem Brentanem.

Cesta za studiem do Heidelbergu vedla přes Opavu, Brno, Budějovice, Freistadt, Linz, Regensburg, Norimberk a Mergentheim. Od května 1807 pokračovali s bratrem Wilhelmem v ročním studiu v Heidelbergu.⁸ Toto místo bylo významným literárním centrem. Tady vznikaly Eichendorffovy milostné verše, jež byly inspirovány Josephovým prvním milostným vztahem.

V roce 1810 umřel strýc Johann a jeho synovci se opět potýkali s existenčními problémy. Kvůli nedostatečným financím byli donuceni pokračovat ve studiu práv ve Vídni. „*Jen silná ekonomická vzpruha mohla uzdravit rodinný rozpočet. Především energická matka měla v plánu oženit Josepha s hraběnkou Julii Howerdenovou.*“⁹ Jenže synu Josephu se způsob ženění v žádném případě nezamlouval, protože byl již šťastně zamilován do Luisy.

Přibližně po šesti letech se Joseph 7. dubna 1815 oženil s Luisou Annou Viktorií Larischovou (*18. 6. 1794), dcerou pána z panství Pogrzebin (přibližně 3 km jihovýchodně od Ratiboře). První potomek, syn Hermann Joseph Johann Adolf Martin, se Josephovi a Luise narodil 30. srpna 1815. Joseph si tímto uvědomil neodkladnou nutnost zajištění své ženy i dítěte a nastoupil na místo úředníka do pruských státních služeb. Dva roky poté (9. května 1817) přivedla Luisa na svět dceru Marii Theresu Alexandrine a 19. dubna 1819 syna Rudolfa Josepha Julia.

5 Piotr LIBERA, *Joseph von Eichendorff, LIEDER – PIEŚNI*, Racibórz: Polski związek Chórów i Orkiestr Okręgowych, 1996, s. 7.

6 Ivan SLAVÍK, *Doslov*, in: Joseph von EICHENDORFF. *Věčný poutník stesk*, Praha: Mladá fronta, 1966, s. 159.

7 TAMTÉŽ, s. 159–160.

8 Volkmar STEIN, *Joseph von Eichendorff, Ein Lebensbild – Obraz žycia*, Přel. Ewa Pietrzak. Würzburg: Bergstadtverlag, 2001, s. 35.

9 TAMTÉŽ, s. 49.

Neodbytné finanční potíže rodu nakonec přiměla Eichendorffy k prodeji všech panství ve Slezsku. Jediným zbylým majetkem zůstaly Sedlnice u Nového Jičína. Na jaře 1822, kdy zemřel otec Adolf Theodor, se stal Joseph spoludědicem a zároveň také správcem objektu. Přestože byl služebně přeložen z Vratislavi do Berlína, během roku poměrně často navštěvoval Sedlnice.¹⁰

Na tomto místě nalézal klid a zároveň se vyrovnával se smrtí své druhé dcery Agnes, jež umřela jako patnáctiměsíční dítě jen pár dnů před úmrtím Josephova otce. V Sedlnicích se vdávala Eichendorffova dcera Theresa. V roce 1832 ztratil třetí dceru, Annu, která stejně jako Agnes umřela v nedožitých dvou letech.

Prostředí a atmosféra Sedlnic mu připomínala jeho milované Łubowice, koneckonců i se svým bratrem Wilhelmem se naposledy setkal právě zde.¹¹ Za pobytu na sedlnickém panství napsal řadu básní, z nichž k nejznámějším patří ta, která byla věnována sedlnickým sněženkám – *Schneeglöckchen*. Jde o symbol jara a sněženek rostlo dříve v obci mnohem víc, avšak stále ubývají. Nacházíme jich nejvíc v zámeckém parku, ale rostou rozptýleně i na loukách podél potoka na ploše jedenácti hektarů. Místa v obci s výskytem sněženek byla vyhlášena za přírodní rezervaci již na počátku 20. století, v roce 1969 byla sněženska zařazena do seznamu II. stupně chráněných rostlin a v roce 1988 v Novém Jičíně vyhlášena jako jedinečný přírodní výtvar s oficiálním názvem Sedlnické sněženy. Lokality jsou označeny tabulkami se státním znakem a nápisem Chráněné území nebo Chráněná památka a sněženska se stala poznávacím znamením obce Sedlnice.

SNĚŽENKY

Bylo to jak zpěvy tiché,
co se neslo noční zahradou,
jako vanou vánky vlahé:
„Sladké zvonky, vstávat – alou,
přinášíme časy teplé,
než to živí tušit budou.“
Nebyly to zpěvy, ale hebké líbání,
něžně budí zvonky spící,
že musí znít cinkání
o pestré kráse vzcházející.
Ach, nemohly se dočekat,
však sněhy těžké poslední
bělí pole, zeleň zahrad,
tu padly opět bolestí.
Tak rovněž také básník mnohý
zpěvem znaven naznak pad',
jaro budit mívával vlohy,
ted' ono budí s jeho rovem sad.¹²

---

10 TAMTÉŽ, s. 83–85.

11 TAMTÉŽ.

12 Eichendorff [https://www.geocaching.com/geocache/GC503B1_eichendorff?guid=4b90c86c-324c-40cf-ae5b-68287a5c60a4]; autor překladu neuveden.

Po čase toužil Joseph von Eichendorff pracovat ve Vídni, kde před lety trávil svá studentská léta, ovšem nepodařilo se mu tam najít zaměstnání. Odešel do Berlína, kde pobýval přes zimní měsíce (i po roce 1844 jako penzista). Teplejší části roku trávil v Sedlnicích. Důvodem odchodu do penze nebyly zdravotní problémy, nýbrž politické příčiny, a to protikatolická orientace pruské politiky. Náboženství bylo pro Josepha velmi důležité, zakořeněné již od raného dětství, vždyť pocházel z kraje, kde lid nacházel duchovní oporu především v katolické víře. V Sedlnicích žil spokojeně, bavil se s tamními občany a přijímal návštěvy. „*Zdejší zámek nechal Eichendorff přebudovat do empírové podoby. Jeho syn Rudolf (1819–1891) tento statek v roce 1890 prodal hraběti Moricovi Vetterovi z Lilie (1856–1945), který ho spojil se svým statkem Nová Horka. Spolumajitelkou statku Nová Horka byla jeho sestra Ida (1863–1945), manželka barona Hartwiga z Eichendorffu (1860–1944), syna zmíněného Rudolfa.*“¹³

Revoluční rok 1848 stárnoucího Josepha zasáhl a byl jím velmi zaskočen, neboť šlechta, z níž vyšel, začala najednou ztrácet svůj význam. Zůstal nadále politicky konzervativní a držel se stranou. Naproti tomu přes svá díla „utíkal“ do středověku, ve kterém nalézal ideály rytířství, svobody a krásy a minulosti. Tesknil po již ztraceném domově, ale zároveň se přesto nepřestával obávat o budoucnost. Z toho všeho vyplynul jeho kritický postoj k revoluci vůbec.

Začátkem druhé poloviny 19. století, přesněji 3. 12. 1855, zesnula jeho žena Luisa Viktoria.

Posléze se v roce 1856 Joseph přestěhoval ke své dceři Therese do polské Nisy (nedaleko města Opolí).

V létě téhož roku přijal pozvání na pár týdnů na Jánský Vrch (v blízkosti Javorníku), kam byl pozván biskupem Heinrichem Förstem, jenž udržoval přátelství s mnoha umělci. Společně volné chvíle trávili tím, že podnikali poměrně časté projížďky po okolí. Eichendorff se o své zážitky dělil v korespondenci se svým synem Hermannem. Psaní dopisů jej po nějaké době přestalo uspokojovat, neboť tesknil po dceři Therese, a tak se v polovině září vrátil zpět do Nisy.

Rok na to přijal biskupovo pozvání znovu. Tentokrát v doprovodu svého syna Hermanna a dcery Theresy společně navštívili ono místo znovu začátkem srpna 1857. Básník Eichendorff daroval biskupovi jako výraz vděčnosti první výtisk svého nového eposu „Lucius“, který dokončil v Nise. Na konci srpna zasáhla Eichendorffa smutná zpráva o úmrtí dvouleté vnučky Heleny, druhé dcery syna Rudolfa. Přibližně po dvou týdnech se vrací Joseph zpátky do Nisy. Na podzim roku 1857 onemocněl zápallem plic a 26. listopadu mu podlehl. Byl pohřben v Nise.¹⁴

Charakteristika Eichendorffovy tvorby

Joseph von Eichendorff ve svém díle preferoval minulost, přes níž se naprosto dokázal oprostít od přítomnosti. Jeho realitou byly osobní vzpomínky na zámek Łubowice u Ratiboře (Horní Slezsko). „*Důležité pro něho byly zkušenosti z dob studií v Halle a v Heidelbergu (1805–1808), stejně jako vliv Görrese, zkušenosti z Berlína, kde v letech 1809–1810 poznal Brentana a Arnima, Kleista a Adama Müllera, i z Vídne, kde se od roku 1810 přátelil s Friedrichem a s Dorotheou Schlegelovými.*“¹⁵

Jeho prvotinou byl román *Tušení a přítomnost* (Ahnung und Gegenwart), který vznikl ve Vídni na přelomu let 1811–1812. V tomto díle je upřednostňována svoboda, „*líčí zkušenosti mladého hraběte Friedricha, který se po ukončení studia – tak jako sám Eichendorff v roce*

13 P. MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách*, s. 208.

14 H. RZEGA, *Uniwersalny charakter wartości*, s. 44–45.

15 Erhard BAHR, *Dějiny německé literatury 2, Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha: Univerzita Karlova, 2006, s. 308.

1808, vydá na tzv. cestu na zkušenost (*Bildungsreise*), aby své vzdělání doplnil skutečnými zážitky.¹⁶

Dalším prozaickým dílem byla novela *Ze života darmošlapa* (Aus dem Leben eines Taugenichts, 1826), z níž první kapitola vyšla již v roce 1823: „Seděl jsem na prahu dveří a vytíral si spánek z očí; bylo mi blaze na vlahém sluničku. Tu vyšel z domu otec, který se již od božího rána hlomozil ve mlýně, se šikmo nasazenou noční čepicí a spustil na mě: »Jsi ty ale kus darmošlapa...!«¹⁷ Novela *Ze života darmošlapa* neobsahuje pouze prozaický text, nýbrž je prokládána verši. K dalším prozaickým dílům Josepha von Eichendorffa patří povídky *Mramorová socha* (Das Marmorbild, 1819), *Zámek Durande* (Das Schloss Durande, 1837), *Plavba po moři* (Meerfahrt, 1835), *Únos* (Die Entführung, 1839), *Rytíři štěstěny* (Die Glücksritter, 1841) a román *Básníci a jejich druhové* (Dichter und ihre Gesellen, 1834). Z pohledu svého katolického vyznání vydal na sklonku života spis *Dějiny krásné literatury Německa* (Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands, 1857), v němž zhodnotil zásluhy romantiků.

Co se týká lyrické tvorby, mnohé ze svých básní nejprve prezentoval v próze – v románech a povídkách. V Eichendorffových verších lze zaznamenat vzpomínky na dětství v Ľubowicích, často se v nich objevují motivy týkající se převážně přírody (lesy, řeky aj.) v okolí zámku, západu slunce, večera, svitu měsíce, cestování aj. (viz kapitola 5 *Liederkreis op. 39*). Protože v roce 1822 a 1832 přišel o své dvě malé dcery, vydal na jejich památku v roce 1834 cyklus *Auf den Tod meines Kindes*¹⁸ (č. překl. *Na smrt mého dítěte*)¹⁹. „Jeho lyriku vydal souborně r. 1864 syn Hermann, a to tak, že do souboru z r. 1841 vřadil více méně vhodně do jednotlivých oddílů i početné básně z pozůstalosti. /.../ Uspořádání, kterého se držíme, obsahuje i písňové vložky z Eichendorffových prozaických děl.“²⁰

Inspirace Eichendorffovou poezií v díle Roberta Schumanna

V období raného romantismu se velké oblibě těšila píseň. „Po formální stránce u ní sledujeme složitý vývoj od prosté písňe strofické se stejnou melodií pro všechny strofy básně až po píseň prokomponovanou, v níž je každá strofa básně zhudebněna odlišně ve snaze věrně vyjádřit myšlenku básnické předlohy.“²¹

Robert Schumann se jako klavírní virtuóz a skladatel samozřejmě nevěnoval pouze klavírní tvorbě, ale od roku 1840 začal komponovat písňe – písňové cykly, v nichž programově navazoval na kompozice Franze Schuberta (1797–1828). Na rozdíl od něj se Robert Schumann hlouběji zabýval významem slov a tím dokázal napsat prokomponovanější klavírní doprovody, jež dokreslovaly povahu textu. Schubertovy písňe mají sice melodiku mnohem průzračnější, ale u Schumanna převládá větší snivost a fantazijnost, šlo mu o nový přístup ke spojení slova (včetně jeho obsahu) a hudby. „*Úhrn díla, 250 zkomponovaných písni, ukazuje Schumanna vždy jako citlivého a odborně vyškoleného znalce literatury. Jeho vlastní spisovatelská a básnická*

16 E. BAHR, *Dějiny německé literatury*, s. 309.

17 Joseph von EICHENDORFF, *Ze života darmošlapa*, op. cit., s. 27.

18 E. BAHR, *Dějiny německé literatury*, s. 309–312.

19 Joseph von EICHENDORFF, *Věčný poutník stesk*, s. 165.

20 TAMTÉŽ.

21 Jaroslav SMOLKA, *Dějiny hudby*, Brno: Togga, 2001, s. 400.

*činnost se tu uplatnila výhodným způsobem.*²² Jeho nadšení ze skládání písní mělo za následek, že byl schopen napsat přibližně 22 písní v rámci jednoho cyklu již za čtyři dny.²³

Vytříbeným způsobem si Schumann dovedl vybírat básnické texty, které v něm dokázaly vyvolat odpovídající inspiraci pro zhudebnění. Stejně jako Franz Schubert v pozdním období tvorby také Robert Schumann spojoval jednotlivé písně do celých cyklů. „Tyto cykly jsou jednoduché celky se sevřenými tonálními plány a střídáním kontrastů. Vedle zpěvu má důležitou obrazotvornou úlohu i klavírní part.“²⁴ Vesměs obsahovaly zhudebněné texty buď od jednoho, nebo od vícera autorů. Ke kompozici písní si vybíral verše dobových básníků, jako byl například Heinrich Heine (1797–1856), z jehož vybraných veršů napsal Schumann v roce 1840 *Kruh písní I.* (Liederkreis op. 24) a *Láska básníková* (Dichterliebe op. 48). Svůj druhý cyklus *Myrthy* (Myrthen) zpracoval na texty různých básníků. *Myrthy* vyjadřovaly pocity štěstí v období svatby s Clarou Wieckovou. Schumann tento cyklus daroval své ženě Claře jako svatební dar. Dalším jeho oblíbeným básníkem byl Joseph von Eichendorff, jehož zhudebněné verše jsou součástí *Kruhu písní II.* (Liederkreis op. 39) z roku 1840 pro soprán a klavírní doprovod. Z *Kruhu písní* vyplývá úzký vztah mezi literaturou a hudbou, při němž se můžeme zamýšlet nad tím, jestli ve vzniklé kombinaci stojí text nad hudbou, nebo je-li tomu obráceně. V tomto případě skutečně záleží na skladateli, jak důsledně bude „zasahovat“ do básnickova textu, s nímž pracuje, a tím svým hudebním zpracováním ustoupí slovu. Písně mají podobu nokturn a vykreslují přírodní krásy i lidské nitro. Schumannův *Kruh písní* může sloužit jako model k promyšlenému návrhu programu jednotlivých písní. Jiří Šafařík nabízí toto srovnání: „Mnohem méně než u Schuberta se u Schumanna objevují jednoduché písně strofické, obměny jednotlivých slok jsou hlubší a pronikavější. Proti křišťálově čisté melodice Schubertově je Schumannova melodie hlubší a pronikavější.“²⁵

Z poslechu vyplývá, že z tohoto písňového cyklu je slovo básníka rovnocenné s jazykem hudebníka. Přesto by se neměl vyvozovat pouze jednosměrný závěr, jestli je v písních „důležitější“ literatura nebo hudba, ale přihlížet k zamýšlení se nad vzájemnou podporou textu a hudby, respektive slova, zpěvu a instrumentálního doprovodu.

V roce 1840 vznikl Schumannův cyklus *Láska a život ženy* (Frauenliebe und Leben op. 42) na texty Adalberta von Chamissa (1781–1838). Vedle písňových cyklů vznikly i samostatné písně: balada *Belsazar op. 57* (H. Heine), na Schillerův text *Der Handschuh op. 50*, zhudebnil i verše Oswalda Lorenze v rámci cyklu *Romanzen und Balladen*. Schumannovy písně nejsou psány pouze pro jeden hlas, ve vokální tvorbě lze nalézt i písně pro dva a více hlasů (1–4 hlasy): *Spanisches Liederspiel op. 74*, *Minnespiel op. 101* a *Spanische Liebeslieder op. 138*.²⁶

Gracian Černušák se domníval: „V skladbě písňové je vůbec Schumann jeden z největších mistrů a jeho vliv můžeme sledovat i u většiny skladatelů písní do nejnovější doby.“²⁷

Eichendorffova poezie v díle dalších hudebních skladatelů

V období raného romantismu se velké oblibě těšily sólové a sborové písně, v nichž se básnickovo slovo mísilo s hudebním doprovodem, jenž dokonale podbarvil náladu a atmosféru

22 Václav Jan SÝKORA, *Robert Schumann*, Praha: Supraphon, 1967, s. 130.

23 TAMTÉŽ.

24 J. SMOLKA, *Dějiny hudby*, s. 410.

25 ŠAFAŘÍK, op. cit., s. 39.

26 V. J. SÝKORA, *Robert Schumann*, s. 130–135, Jiří ŠAFAŘÍK, *Dějiny hudby, II. díl*. Věrovaný: Nakladatelství Jan Piszkiwicz, 2006, s. 39–40

27 Gracian ČERNUŠÁK, *Dějepis evropské hudby*, Praha: Panton, 1974, s. 126.

v jednotlivých verších. Eichendorffovy básně s příznačnými názvy, jejichž texty se staly vhodným námětem ke zpracování, zhudebnili mnozí skladatelé nejen v období romantismu, ale i v následujících mladších obdobích. Jeho lyrické dílo se dočkalo zhruba pěti tisíc zhudebnění.

Mezi romantiky to byl **Felix Mendelssohn Bartholdy** (1809–1847), který použil Eichendorffovy básně ve sbírce *Sechs vierstimmige Lieder im Freien zu singen* op. 59 (Šest čtyřhlasých písní ke zpěvu v přírodě), z nichž dvě jsou na Eichendorffovy básně: *Abschied vom Walde* (Rozloučení s lesem) a *Jagdlied* (Píseň lovců).²⁸ A dále v souboru *Sechs Lieder für vierstimmigen Männerchor* op. 50 (Šest čtyřhlasých písní pro mužský sbor), jež obsahuje opět dvě písně na Eichendorffovy texty: *Der Jäger Abschied* (Loučení lovců) a *Wanderlied* (Tulácká píseň / Píseň poutníka) s incipitem *Vom Grund bis zu den Gipfeln* (Od země k vrcholům). V Mendelssohnově sbírce *Der erste Frühlingstag – Sech Lieder im Freien zu singen* op. 48 (První jarní den – Šest písní ke zpěvu v přírodě) nalézáme píseň *Morgengebet* (Ranní modlitba) rovněž na Eichendorffův text.²⁹

Dalším hudebním skladatelem, jež zhudebňoval Eichendorffovu lyriku, byl **Hugo Wolf** (1860–1903), který už během života získal pověst výborného písňového skladatele. V jeho tvorbě objevujeme 20 písní na verše Eichendorffa (*Gedichte von Joseph von Eichendorff*, 1880 a 1886–1888), 51 písní na Goetha, dále na Heina, Chamissa aj.³⁰ Na rozdíl od Roberta Schumannova, v jehož díle převažují písně o nocích, lesech a smutcích, vybíral Wolf písně na radostnější motivy – o veselém nástroji, smíchu, muzikantech a podobně: *Der Freund* (Přítel), *Der Musiker* (Muzikant), *Das Ständchen* (Serenáda), *Liebesglück* (Šťastná láska) a další.³¹

Jiným z proslulých hudebních skladatelů komponujících hudbu Eichendorffovy verše byl na konci 19. století **Richard Strauss** (1864–1949); připomeňme poslední píseň *Im Abendrot* (Za soumraku) z jeho sbírky *Vier letzte Lieder* (Čtyři poslední písně) s orchestrálním doprovodem³² a několik dalších skladeb.³³

Eichendorffova poezie podnítila k tvorbě německé pozdně romantické skladatele Johannes Brahms nebo Roberta Franze.

Johannes Brahms (1833–1897) usiloval o syntézu starších kompozičních forem z období klasicismu a romantismu. Bývá považován za dovršitele díla Ludwiga van Beethovena. Prosačil se v oblasti symfonické hudby, komorní hudby, písňové tvorby a skladeb pro pěvecké sbory. Zhudebnil také celou řadu Eichendorffových básní a to ve formě kánonů, duet, sólových písní s doprovodem klavíru.

28 P. LIBERA, *Joseph von Eichendorff*, s. 15–27.

29 Pro úplnost dodáváme, že Mendelssohn dále zhudebnil následující Eichendorffovy texty: *Der frohe Wandersmann* (Veselý poutník), *Abendständchen* (Večerní dostaveníčko), *Abschiedstafel* (Hostina na rozloučenou), in *Sechs Lieder für vierstimmigen Männerchor* op. 75 (Šest písní pro čtyřhlasý mužský sbor); *Der Glückliche* (Šťastlivec), op. posth. 88, č. 2, in *Sechs Lieder für gemischten Chor* (Šest písní pro smíšený sbor); *Der wandernde Musikant* (Potulný muzikant), op. posth. 88, č. 6, *Es weiß und rät es doch keiner* (A nikdo neví a neporadí), op. posth. 99, č. 6, in *Sechs Gesänge für eine Singstimme mit Pianoforte* (Šest zpěvů pro hlas a klavír); *Gruß* (Pozdrav), op. 63, č. 3, in *Sechs Duette* (Šest duetů); *Nachtlied* (Píseň noci), op. 71, č. 6, in *Sechs Lieder* (Šest písní); *Das Waldschloß* (Lesní zámek), *Pagenlied* (Píseň pážete), *Wanderlied* (Tulácká píseň), op. 57, č. 6 (incipit: *Laue Luft kommt blau geflossen / Vlahý modrý vzduch sem vane/ – jde o jiný text než v op. 50*).

30 J. ŠAFAŘÍK, *Dějiny hudby*, s. 166.

31 *Zeszyty edukacji kulturalnej (Hefte für Kultur und Bildung)*, op. cit., s. 17.

32 Miloš NAVRÁTIL, *Dějiny hudby, přehled evropských dějin hudby*, Praha: Votobia, 2003, s. 231.

33 R. Strauss zhudebnil rovněž tyto Eichendorffovy texty: *Zwei Lieder nach Gedichten von Joseph Freiherr von Eichendorff* (Dvě písně na...); *Morgengesang* (Ranní zpěv), WoO. 25, č. 1 [tj. bez opusového čísla]; *Frühlingsnacht* (Jarní noc), WoO. 25, č. 2; *Winterlied* (Zimní píseň), WoO. 67, č. 1, in *Sieben vierstimmige Lieder für Gesangsquartett oder gemischten Chor a cappella* (Sedm čtyřhlasých písní pro vokální kvartet nebo smíšený sbor a capella).

Robert Franz (vl. jm. R. F. Julius Knauth, 1815–1892), po studiích v Dessau působil v Halle jako varhaník, sbormistr a univerzitní hudební ředitel až do r. 1867, kdy ohluchl. Vynikl jako autor písní (přes 350) ve stylovém rámci německého novoromantismu.

Z českých skladatelů se k výše jmenovaným přiřadil např. bytostný český romantický skladatel **Zdeněk Fibich** (1850–1900).³⁴ Jde o písně *Verloren* (Ztracený) z r. 1867, *Nachtlied* (Noční píseň) z r. 1868, *Die Höh'n und Berge* (Vrchy a hory) z r. 1871, *Abschied* (Rozloučení) z r. 1872; v překladu do češtiny Josefa Srba-Debrnova *Tam pod javorem jinoch spal* (Hier unter dieser Linde, Der junge Ehemann) z r. 1872, v translaci Ladislava Dolanského *Noční nálada* (Nachtläune), *To tam!* (Vorbei!) a *Večerní modlitba* (Nachtgebet) z roku 1891).³⁵ Dále Eichendorffovy verše zhudebňoval skladatel, dramaturg a dirigent (opery Národního divadla) **Karel Kovařovic** (1862–1920), připomeňme píseň *Vesper* (Nešpory) z r. 1883) a impresionisticky orientovaný skladatel **Vítězslav Novák** (1870–1949), v jehož díle se objevuje píseň *Večerní kraj* (Der Abend) z r. 1891.

Aniž bychom chtěli úplně vyčerpat dané téma a vytvářet tzv. telefonní seznamy jmen skladatelů, jež hlavní výklad v jeho závěru poněkud činí nepřehledným, přeci jen kvůli mezinárodnímu kontextu, do něhož bylo Eichendorffovo básnické dílo uváděno prostřednictvím zhudebnění, uvedme, že dále se jeho verši nechali ve své hudební tvorbě inspirovat např. Franz Abt, Johan Alfred Ahlström, Vahram Babayan³⁶, Gary Bachlund, Richard Batka, Leonardo Boero, August Bungert, Fritz Brodersen, Ignaz Brüll, Ernst Cahnbley³⁷, Danijel Drilo, Ferdinand Gumbert, Peter Cornelius, Felix Draeseke³⁸, Max Fiedler, Albin Fries, Friedrich Theodor Fröhlich³⁹, Ernst Fuchs-Schönbach⁴⁰, Konstantin Joachim Gaul, Niels Gade⁴¹, Harald Genzmer, Joseph Gläser⁴², Friedrich Glück, Carl Goldmark⁴³, Werner Gneist, Andreas Hallén⁴⁴, Taras Jaščenko (Yachshenko)⁴⁵, Moritz Hauptmann, Heinrich von Herzogenberg, Paul Hindemith⁴⁶, Franz von Holstein, Adolf Jensen, Robert Kahn, Hans Joachim Kauffmann, Halfdan Kjerulf,⁴⁷ Erich Wolfgang Korngold, Joseph Kromolicki, Gustav Lazarus, Renard L'Eonale, Justus Wilhelm Lyra, Joseph Marx, Fanny Mendelsohn Henselová⁴⁸, Nikolaj Karlovič Medtner, Ferdinand Möhring,

34 Z. Fibich znal Mendelssohnovy písně na Eichendorffa, jejichž tištěná vydání vlastnil, jak vyplývá ze soupisu položek jeho knihovny uložené v fondu knihovny Ústavu pro hudební vědu FFUK v Praze. (Za upřesnění děkujeme PhDr. Vlastě Reittererové, autorce studie Z Fibichovy knihovny, *Hudební věda*, 2001, roč. 38, č. 1–2, s. 184–213.)

35 *Souborné vydání děl Zdeňka Fibicha*, L. Boháček, J. Burghauser, J. Hanuš, L. Láska, A. Pokorný, K. Šolc (ed.), Praha: F. A. Urbánek a synové, 1950–1967.

36 Americký skladatel arménského původu (* 1948 v Jerevanu).

37 Německý violoncellista a hudební pedagog (1875–1936).

38 Německý skladatel (1835–1913), spolu s Lisztem a Wagnerem reprezentant novoněmecké školy v hudbě.

39 Švýcarský romantický skladatel (1803–1836).

40 Německý skladatel zejména církevní hudby a varhaník (1894–1975).

41 Niels Wilhelm Gade (1817–1890) byl dánský hudební skladatel a dirigent.

42 Dánský skladatel a varhaník (1835–1891).

43 Rakouský skladatel maďarského původu (Péter Károly Goldmark, 1830–1915).

44 Švédský romantický skladatel, dirigent a hudební pedagog (1846–1925).

45 Ukrajinský skladatel a pianista, působící v Německu.

46 Paul Hindemith byl původem německý hudební skladatel, violista, učitel, hudební teoretik a dirigent. Během války emigroval, působil v Turecku a v USA, od r. 1951 ve švýcarském Curychu.

47 Norský hudební skladatel a dirigent (1815–1868).

48 Německá skladatelka a klavíristka (1805–1847), byla nejstarší sestrou a důvěrníci skladatele Felixe Mendelssohna.

Winand Nix, John Knowles Paine⁴⁹, Hans Pfitzner, Gustav Pressel, Joachim Raff, Max Reger, Carl Reinecke, Emil von Reznicek, Ernst Rudorff, Othmar Schoeck, Richard Stöhr, Sigfried Strohbach, Josef Sucher, Ludwig Thuille, Max Vogrich, Bruno Walter, Erich Jacques Wolff, Franz Wüllner, Alexander von Zemlinsky a mnozí další, jak je patrné za tohoto výčtu, nejen němečtí skladatelé.⁵⁰

Závěrem

Problematiku vztahu literatury a hudby jako dvou složek uměleckého díla, které se vzájemně výrazně prolínají – jsme zkoumali na vokální tvorbě několika německých skladatelů období romantismu, kteří se inspirovali poezií Josepha von Eichendorffa. V úvodu naší studie jsme v rámci možností daných časopiseckou publikací věnovali prostor podrobnému představení Eichendorffova života (a to i v rovině genealogické) a díla, zabývali jsme se i spisovatelovým vztahem k našemu území (mj. jeho pobytem na zámku v Sedlnicích). Pozornost jsme pak soustředili k hudebnímu dílu Roberta Schumanna, přitom jsme měli na zřeteli, že jazyk literatury v podstatě stojí v rovině intelektu, kdežto jazyk hudby je umocněn stránkou emocionální. Nelze ani jednomu druhu umění odepřít základní společné rysy v rámci vyjadřování, neboť dohromady tvoří dané soustavy zvuků, jež samy vlastní zvukovou kvalitou jsou závislé na časovém průběhu. „Hudba a literatura jsou od pradávna nerozluční dvojníci, věční milenci nejen romantiků, ale samotných hudebních forem. Celá řada ustálených hudebních útvarů by bez literatury nemohla existovat. Spojení je samozřejmě i inspirativní: je řada literárních děl jakoby hudbou přímo prosáklých.“⁵¹ Není proto možné jednoznačně poměřit vztah literatury a hudby, neboť jde o příliš nejistý krok, jenž i nadále bude neustále plný rozporů. Hudba se slovem si nejsou významově lhostejné, neboť tvůrci hledají k textu odpovídající hudbu či k hudbě odpovídající text. Jak bude ve výsledném znění písňové dílo vyznívat (nemáme na mysli jen píseň, ale i operu, programní hudbu, koneckonců i hudbu duchovní, vždyť po dlouhé epochy bylo v chrámové hudbě připuštěno jen zpívané slovo a nikoli samostatná instrumentální hudba), o tom rozhodují skladatelé, kteří si zvolí básnickovy verše pro své hudební zpracování, z nichž později vzejde píseň, popřípadě písňový cyklus. Hudba s textem (především poezií) působí nejen v rovině reprezentace skrze notový a písemný záznam, nýbrž i v rovině prezentace tak, jaký má dopad na smysly prostřednictvím zvuku. Časté zhudebňování veršů Josepha von Eichendorffa v dějinách hudby svědčí o tom, že poezie tohoto básníka je svou povahou mélická, přičemž prokazuje i další atributy vhodné k zhudebňování a hodí se zejména pro hudebně stylový typ romantické písně, respektive das Lied. V době raného německého romantismu šlo o formu vyznačující se vysokou uměleckou hodnotou, která dokonce dominovala v umělecké kultuře té doby. Naše upozornění na skutečnost, že Eichendorffovo básnické dílo inspirovalo četné evropské i světové skladatele mimo zmíněnou hudební epochu, svědčí nejen o oblíbenosti básníka generačními uměleckými soupeřnými rodáky z Łubowic, ale o výrazné estetické hodnotě jeho poezie, o níž mnozí skladatelé jevilí opravdový zájem a ten přetrval prakticky až do současnosti.

---

49 Americký hudební skladatel, varhaník a dirigent (1839–1906) pocházející z rodiny německých emigrantů do USA.

50 P. LIBERA, *Joseph von Eichendorff*, s. 7.

51 Rudolf PEČMAN, *Hudba a literatura*, Frýdek-Místek: Okresní vlastivědné muzeum, 1983, s. 87.

58

Liederkreis.
(Eichendorff.)

I.
In der Fremde. Op. 39.

Nicht schnell. *p*

27. Aus der Hei - mat hin - ter den
Blit - zen rot da kom - men die Wol - ken her, a - ber
Va - ter und Mut - ter sind lan - ge tot, es kennt mich dort kei - ner
mehr. Wie bald, ach wie bald kommt die stil - le Zeit, da

Mit Pedal. *pp*

Edition Peters. 9307

Ukázka písně z cyklu *Liederkreis op. 39* Roberta Schumanna

Summary

Joseph von Eichendorff in Sedlnice and in music

The study *Joseph von Eichendorff in Sedlnice and in music* introduces, in the initial part of the text, an insight into the history and origins of the Eichendorff family and shows the relations upon which the members of the extended family settled in the Silesian and Moravian domains. The largest part of the study is dedicated to the poet's life, mentioning the intercultural environment in which the poet grew up. Due to the title of the contribution, it focuses mainly on the relation to municipalities situated in the Silesian and Moravian territory. It highlights the strong bond that the family was linked by to the Sedlnice domain. A brief characteristic of Eichendorff's work concludes the parts devoted to his literary work and gives an impulse to a follow-up examination of this topic. The poetic depiction of natural beauties, human emotions, and deep spirituality in the romantic verses inspired a wide range of musical composers to setting them on music. Robert Schumann was chosen as the most prominent composer, since he, among other things, set selected poems by Eichendorff to music, specifically to a song collection. The text also emphasizes the inherent meaning Eichendorff's lyric had for Schumann's followers. Their extensive list is accompanied by explanatory notes. Representatives of the Czech music world are also included. The final summary presents a number of considerations that give an impulse to a follow-up examination of this topic.

Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph. D. (libor.martinek@fpf.slu.cz), Ústav bohemistiky a knihovnictví, Slezská univerzita Opava

Miroslava Suchánková

KRESBY A FOTOGRAFIE JAROSLAVA ZAHRADNÍKA VE SBÍRKÁCH SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA¹

Abstract

The study points out collection of drawings and photographs gained for the Silesian Museum collection in the 1950s and 1960s by Jaroslav Zahradník – teacher, journalist and ethnographer, who had been externally cooperating with the head of the Silesian Museum's Ethnographic Department. The study also approaches his life and his active role in the cultural field.

Keywords: Jaroslav Zahradník, Silesian Museum, drawings, photography, vernacular architecture, folklore

Významnou součástí fondu grafiky v etnografických sbírkách Slezského zemského muzea tvoří kolekce kreseb a fotografií získaných od Jaroslava Zahradníka. Tyto předměty, zachycující lidovou a sakrální architekturu, pracovní nářadí, tradiční zvyky a v neposlední řadě i kroje, byly získány do sbírek darem nebo koupí v 50. a 60. letech 20. století.² V průběhu 60. let 20. století bylo převedeno ze zrušeného Městského muzea v Hlučíně několik jeho akvarelů také do uměleckohistorických sbírek Slezského zemského muzea. Převážně dokumentují významné stavby v Hlučíně.³ Doklady písemného charakteru evidované na historickém pracovišti Slezského zemského muzea ve fondu Pozůstalost Jaroslava Zahradníka a ve fondu Sbirka Slezského ústavu ČSAV v Opavě byly zakoupeny do muzea v letech 1963–1985.⁴ Pozůstalost tvoří množství rukopisných sešitů Pamětí Jaroslava Zahradníka z Těšínska z let 1910–1929, rukopis Miscelanea, medailony významných kulturních a hospodářských činitelů ze Slezska, jejich fotografie, přednášky, dopisnice a novinové výstřižky. Další části jeho rozsáhlé písemné pozůstalosti jsou uloženy také ve Státním okresním archivu Karviná,⁵ v Archivu města Ostravy,⁶ ve Státním okresním archivu Nový Jičín⁷ a ve sbírkách Muzea Těšínska v Českém Těšíně.⁸

Jaroslav Zahradník, učitel, novinář, báňský úředník, kulturní a národopisný pracovník, který dlouhá léta externě spolupracoval s vedoucí národopisného pracoviště PhDr. Zdenou Vachovou, se narodil 31. ledna 1890 ve Staré Pace v Čechách. Zde navštěvoval obecnou školu

- 1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201704/2017.
- 2 SZM, Národopisné sbírky, fond grafiky, kresby – inv. č. N 3571–N 3573, N 6284–N 6362, N 6365–N 6374, N 6376, N 6378–N 6383, N 15796–N 15798; fotografie – inv. č. N 4309–N 4432, N 4654–N 4667, N 4808–N 4815, N 4946–N 5001.
- 3 SZM, Uměleckohistorické sbírky, fond malířství, inv. č. U 3436A–U 3438 A, U 1766 A–U 1767 A.
- 4 SZM, Historické sbírky, fond Pozůstalost Jaroslava Zahradníka, inv. č. E XVI/1-57 a fond Sbirka Slezského ústavu ČSAV v Opavě, inv. č. E I/72–79.
- 5 Státní okresní archiv Karviná, Kravčík, R.: Zahradník Jaroslav 1910–1974. Inventář, 2012, s. 0, ev. č. 197.
- 6 Archiv města Ostravy, Barcuch, A. – Rohlová, E. – Ševčík, O.: Zahradník Jaroslav 1901–1977. Inventář, 1996, s. 89, ev. č. 156.
- 7 Státní okresní archiv Nový Jičín, Rukopisné paměti z rodinné kroniky Jaroslava Zahradníka: „Frenštátský děd a příbuzní z jeho strany“ – nezpracovaný fond
- 8 Muzeum Těšínska, fond Zahradník Jaroslav. Obsahuje rukopisy, životopisné medailony osobností Těšínska, drobné vlastivědné studie, paměti na léta 1910–1920 na Těšínsku a akvarelové kresby stejného charakteru jako ve Slezském zemském muzeu, inv. č. S 2080–S 2081, S 2083, S 2590–S 2597, S 2599–S 2602, S 3766–S 3770.

a v nedalekém Jičíně nižší reálku.⁹ K jeho oblíbeným předmětům patřil dějepis, neboť již od dětství v něm probouzel lásku k dějinám a minulosti českého národa otec Jan Zahradník, ro-
dák z Frenštátu pod Radhoštěm. Ve Frenštátu často trávil prázdniny u dědečka a měl zde také
mnoho přátel. Ve svých vzpomínkách píše: „*Když jsem v roce 1908 procházel Těšínskem, vryl
se hluboce v mou mysl pohled na Orlovou, zvláště na jeho krásný, nedávno před tím postavený
chrám, dominující na pahorku celé Orlové, o níž jsem již věděl, že je střediskem českého ná-
rodního a kulturního života na Těšínsku. Tento pohled se mi pak často vybavoval i ve snu. Již
tehdy jsem si v duchu toužebně přál, abych mohl v Orlové stát se učitelem a pracovat v ní pro
povznesení českého kulturního života na Těšínsku.*“¹⁰ Své přání také uskutečnil. Po maturitě
v roce 1910 odešel na Těšínsko, kde nastoupil jako učitel na čtyřtřídní obecné škole v Karviné
a o rok později v Orlové-Doubřavě. V letech 1921–22 se ujal řízení nově otevřené české státní
obecné školy v Jablunkově, která byla první českou školou na Jablunkovsku.

**1. Jaroslav Zahradník v sokolském kroji,
kolem r. 1918 (Historická podsbírka SZM, přír. č. 17/1968/47)**

9 Podrobněji k životu a dílu Jaroslava Zahradníka viz např.: Vlasta KURKOVÁ, *70 let Jaroslava Zahradníka*, Ra-
dostná země X, 1960, č. 2, s. 59; Jitka NOUŠOVÁ, *80 let Jaroslava Zahradníka*, Český lid 57, 1970, s. 170; Karel
JIRÍK, *K osmdesátým narozeninám Jaroslava Zahradníka*, Slezský sborník 1970, čís. 2, s. 200–201; Eva RO-
HLOVÁ, *Zahradník Jaroslav*. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Opava-Ostrava 1995, s. 137–138.

10 SZM, Historické sbírky, inv. č. E XVI/1–57 – Jaroslav ZAHRADNÍK, *Orlovské letopisy*, 1969, s. 1–2.

Jaroslav Zahradník se hned po svém příchodu na Těšínsko aktivně zapojil do českého kulturního života. Stal se členem Čtenářsko-vzdělávacího spolku v Karviné a ujal se redakce a spoluautorství první vlastivědné publikace o Karviné, jež vyšla v roce 1914 pod jeho pseudonymem Marko Šíp.¹¹ Měl všestranný zájem o kulturní a politický život ve Slezsku, zapojoval se do vlastivědné a osvětové práce, působil jako novinář a nacvičoval ochotnická divadla. Od počátku aktivně pracoval i jako dobrovolný muzejní pracovník. Zasloužil se o vybudování muzea v Orlové a stal se jednatelem Slezské muzejní společnosti. Pod jeho redakcí jako jednatele vycházely v letech 1928–1938 tištěné Zprávy o činnosti Slezské muzejní společnosti v Orlové. Již jako učitel přispíval do Ostravského deníku a Obrany Slezska, kterou v letech 1918–1932 redigoval. Zaznamenával lidové písně, pověsti, rčení, přísloví, pohádky, pověrečné povídky, vyprávění ze života, které publikoval např. v Radostné zemi nebo ve Slezském sborníku. Psal články o známých osobnostech politického a kulturního života na Ostravsku. Polsky vydal nástin dějin bývalé české obce Jistebné pod názvem *Nasza wieś Istebna* (Cieszyn 1930). Jako redaktor a autor se podílel na vydání mnoha článků, studií a uspořádání různých publikací, např. *Památník tělocvičné jednoty Sokol v Orlové na Těšínsku* (Orlová 1920), *Památník k sokolským zájezdům na Těšínsko v roce 1922*.¹² Průběžně pracoval ve Slezské Matici osvěty lidové, v Sokole, Štefaníkově společnosti pro Pobežkydí.

V roce 1926 spolupracoval na přípravě a realizaci velké výstavy o Těšínsku.¹³ Zachránil řadu velmi vzácného národopisného a folkloristického materiálu zejména z Jablunkovska. Mezi jeho významné počiny patří uspořádání národopisných slavností Těšínska v Orlové v roce 1937, které patřily k největším přehlídkám národopisného bohatství slezského regionu. Právě z těchto slavností se zachovaly fotografie, které od Jaroslava Zahradníka v roce 1954 zakoupilo do národopisných sbírek Slezské muzeum v Opavě.¹⁴ Záběry zachycují např. goralskou svatbu, předvedenou na slavnostech v podání krojované skupiny z Hřčavy, družbu a družičku, ženicha a nevěstu na cestě „ke slubu“, čepení nevěsty, tanec po čepení – „ověňžok“, vyplácení nevěsty, svatební průvod s muzikanty, aj. Nechybí ani fotografie dokumentující slezské párové a figurální tance v podání folklorního souboru z Orlové, skupiny z Bukovce-Písku a chorovod Mojičky, se kterým vystupovaly na slavnosti dívky z Karpentné. Na jiných snímcích je zachycen průběh dožíněk v Dolní Lomné, např. kroucení posledního povřísla, skupina ženů a žneček s ověčenými hráběmi, dívky s dožínkovým věncem a harmonikářem předávající dožínkový věnec hospodáři. Ženy vystupují ve slavnostních těšínských a muži v goralských krojích. Momentky dokumentují původní krojové součástky i kroje zrekonstruované.

11 Eva ROHLOVÁ, *Zahradník Jaroslav*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Opava – Ostrava 1995, s. 137.

12 Eva ROHLOVÁ, *Zahradník Jaroslav*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Opava – Ostrava 1995, s. 138.

13 SZM, Historické sbírky, inv. č. E XVI/1–57 – Jaroslav Zahradník, *Orlovské letopisy*, 1969, s. 15–18.

14 SZM, Národopisné sbírky, inv. č. N 4309–N 4432.

2. Ženy a dívky ve svátečním těšínském kroji na národopisných slavnostech Těšínska v Orlové, foto J. Zahradník, 1937 (Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 4371)

V roce 1929 byl povolán do Ostravy, aby tu jako šéfredaktor řídil Moravskoslezský deník, Polední ostravský deník a později i Ostravský večerník. V této funkci zůstal až do prosince 1938, kdy musel redakci opustit. V roce 1938 se postaral spolu s předsedou Slezské muzejní společnosti profesorem Vilémem Zavadilem a starostou města Ostravy Josefem Chalupníkem o přestěhování orlovského muzea do budovy ostravského městského muzea. Když byla 10. října 1938 obsazena Orlová, budova muzea již byla prázdná a všechny sbírky včetně knihovny a archivu převezeny a uloženy na staré ostravské radnici. Zde zůstaly po celou dobu německé okupace.

V době okupace pracoval jako úředník Vítkovických kamenouhelných dolů a po propuštění v roce 1939 si pomocí svých přátel našel práci jako vedoucí úředník Národní Matice v její oblastní kanceláři ve Slezské Ostravě, kde pracoval až do jejího rozpuštění v roce 1943. Na tuto dobu vzpomíná: „V době nejpustšího nacistického teroru, kdy chvěli jsme se o osud našeho národa a republiky, scházeli jsme se v Ostravě s vyhnanci z Těšínska a posilovali je ve víře ve šťastnou naši budoucnost. Nejvíce nám šlo o to, aby náš dorost, naše děti, donucené navštěvovat německé školy, se nám neodnárodnily. Z oblastní kanceláře Národní Matice ve Slezské Ostravě, rozpuštěné v roce 1943 krvelačným K. H. Frankem, poslali jsme do tzv. Olsagebietu tajně celé soubory českých knih a kalendářů. Scházeli jsme se s českými lidmi z okupovaného Těšínska na hranicích tzv. protektorátu a živilí v nich přesvědčení, že němečtí násilníci nezmůžou, ale že spravedlivá věc našeho národa skončí vítězně a že naše republika bude opět obnovena. A to se také bohudíky stalo.“¹⁵ Po osvobození v roce 1945 byl povolán k vedení informační tiskové služby Ústředního národního výboru v Ostravě a současně řídil Věstník města Ostravy.

15 SZM, Historické sbírky, inv. č. E XVI/1–57 – Jaroslav Zahradník, *Orlovské letopisy*, 1969, s. 20.

Stál u zrodu Sdružení přátel národopisu v Ostravě, kde spolupracoval s J. L. Mikolášem, J. Vočhalou, B. Korniovou nebo J. Vlukou.¹⁶ V roce 1946 mu byla udělena Ústředním národním výborem v Ostravě cena města Ostravy za propagační a publicistickou činnost. V roce 1949 byl pověřen správou Městského muzea a archivu v Ostravě, odkud odešel v roce 1951 do důchodu, přičemž s mnoha organizacemi v externí spolupráci i nadále pokračoval.

V letech 1950–1956 úzce spolupracoval zejména s vedoucí národopisného oddělení Slezského muzea v Opavě PhDr. Zdenou Vachovou při komplexním výzkumu Těšínska a při dokumentaci domů na Hlučínsku. Spolupracoval také s mnoha pracovníky Slezského studijního ústavu i s etnografy a folkloristy pražské Karlovy univerzity, se kterými obcházel obce na Jablunkovsku a přímo v terénu pořizoval záznamy lidových písní, tanců, vyprávění, nářečí apod. Právě z tohoto období pochází nákresy lidové architektury dokumentačního charakteru, zachované v muzejních sbírkách. Velké množství dochovaných kreseb zachycujících dřevěnou lidovou architekturu svědčí o jeho lásce k prostému lidu i k celému Těšínsku. Laicky provedené kresby se vyznačují mnohdy formálními nedostatky, zejména v perspektivě, avšak jejich vlastní dokumentární hodnota je vysoká a nezpochybnitelná. Těšínsko v té době vzbuzovalo mezi badateli značnou pozornost, neboť zde na lidových stavbách rozptýlených v hornaté krajině přežívaly zajímavé archaické relikty. K takovým archaickým typům obydlí patřily zejména roubené domy s otevřeným ohništěm, bez komínů, tzv. „kurloky“. Tyto domy sloužily k bydlení v odlehlých oblastech ještě v 50. letech 20. století.

3. Roubený dům „kurlok“ z r. 1750, sedlová střecha s podlomenicí kryta šindelem, bedněný štít, pod „přídaškem“ ve štítu pověšeny obrázky svatých, Horní Lomná, kolorovaná kresba, 1951 (Etnografická podsběrka SZM, inv. č. N 6308)

16 V. KURKOVÁ, 70 let Jaroslava Zahradníka, s. 59.

Soubor 56 kolorovaných kreseb, akvarelů a 40 černobílých perokreseb evidovaných ve sbírkách, převážně o rozměrech 21x30 cm nebo 42x30 cm, zachycuje nejen dřevěnou lidovou architekturu, ale i objekty sakrální architektury. Jednoduché kresby většinou opatřil popisem místa, signaturou a vrocením. Svou pozornost při dokumentaci staveb v terénu zaměřil jak na obytné domy, tak na jejich dvory s hospodářskými budovami a rozložení těchto staveb v krajině.¹⁷ Neopomněl na svých kresbách zaznamenat také zajímavé detaily obytných interiérů, tvary salašnického nádobí a pracovního nářadí. Dokumentoval hospodářské objekty, stodoly, sýpky, studny, seníky tzv. „brugy“, chlěvy, konstrukční a technické detaily staveb či varianty otopného systému. Každou kresbu na zadní straně opatřil popisem objektu, informací zda jej kreslil podle skutečnosti nebo podle ilustrace či fotografie. Pokud kreslil podle předlohy, uvedl také její citaci. Při dokumentaci jednotlivých objektů zaznamenal u několika z nich také půdorysy domů.¹⁸

Objekty církevní architektury kreslil většinou podle publikovaných předloh, pravděpodobně pro potřeby národopisného pracoviště SZM, na objednávku Z. Vachové. V mnoha případech se jednalo o již zaniklé roubené stavby. Tak například v knize Franciszka Popiolka *Dzieje Śląska Austriackiego z ilustracyami*, vydané v roce 1913, mu zveřejněné fotografie sloužily jako předlohy ke kresbám a akvarelům kostelů v Prstci u Skočova, Třanovicích, Bystřici nad Olší, Stonavě, Vrbici, Kostelci, Puncově, Horním Meziříčí a v Kyselově.¹⁹ Kolorovanou kresbu roubeného jednolodního kostela v Řepišti zhotovil podle černobílé ilustrace Josefa Matušky uveřejněné v Matičním kalendáři v roce 1941.²⁰ Některé kostely maloval přímo v terénu, např. kostelík v Hrušově nad Odrou nebo kostel v Hněvošicích, jiné podle neuvedených a dosud nezjištěných předloh.²¹

Jaroslav Zahradník miloval drsnou krásu Těšínska. Přitahovaly ho vyhraněné tváře venkovanů, v nichž se zrcadlil jejich tvrdý život a namáhavá robotu od rána do noci, od jara do zimy. Rád fotografoval prosté obyvatele horských usedlostí ve slavnostních krojích i v oděvech pracovních. Tak se nám ve sbírkách dochovaly snímky Josefa Kluse, posledního beskydského uhlíře, Marie a Anny Škanderové, lidových zpěvaček z Horní Lomné-Přelače, Jana Lisztwana z Dolní Lomné hrdě předvádějícího svého tažného vola nebo charakteristický oděv a úprava vlasů staříčka Adama Čechotky, 94 letého horala z Horní Lomné-Přelače. Také často zajížděl na Hrčavu, Horní a Dolní Lomnou, kde prostřednictvím fotografií zachytil různé momenty ze života obyvatel jednotlivých obcí, jejich namáhavou práci v lese, na polích a na lukách. Černobílé fotografie o velikosti 8,5x11,5 cm, které pořídil spolu se svým spolupracovníkem Zdeňkem

17 Seznam obcí, v nichž J. Zahradník dokumentoval objekty lidové architektury: Bystřice nad Olší, Darkovičky, Dětmarovice, Dolní Lomná, Hlučín, Horní Lomná, Chotěbuz, Jablunkov, Kobeřice, Kozubová, Louky nad Olší, Milíkov, Návsi u Jablunkova, Písek u Jablunkova, Svoboda u Hlučína, Štěpánkovice, Velké Hoštice, Velké Petrovice, Zábřeh u Hlučína.

18 SZM, národopisné sbírky, inv. č. N 15796–N 15798 – jedná se o půdorys domu č. 88 v Dolní Lomné-Glovčíně, majitelů Antonína a Jana Sikorových, půdorys domu č. 89, který obýval Antonín Martyněk a půdorys dřevěného roubeného stavení v Návsi č. 26, vybudovaného v roce 1754. Všechny jsou zakresleny černým perem na čtverečkovaném papíře.

19 SZM, národopisné sbírky, inv. č. N 6351, N 6360, N 6333, N 6354, N 6355, N 6359, N 6353, N 6352, N 6357 – kresby zhotoveny podle fotografií uvedených v knize Franciszek POPIOLEK, *Dzieje Śląska Austriackiego z ilustracyami*, Cieszyn 1913, s. 103, 200, 228, 233, 301, 311, 315, 321, 399.

20 SZM, národopisné sbírky, inv. č. N 6358 – kresba podle ilustrace Josefa MATUŠKY v publikaci *Matiční kalendář na obyčejný rok 1941*, roč. XX, Slezská Ostrava, s. 63.

21 Seznam všech obcí s církevními objekty dokumentovanými J. Zahradníkem: Bystřice na Olší (N 6333), Guty (N 6349, N 6350), Hažlach (PL; N 6356), Hněvošice (N 6374), Horní Meziříčí u Bílska (PL; N 6352), Hrušov (N 6361), Kyselov (PL; N 6357), Prstec u Skočova (PL; N 6351), Puncov (PL; N 6353), Řepiště (N 6358), Kostelec-Stanislavice (N 6359), Stonava (N 6354), Třanovice (N 6328, N 6360), Vrbice (N 6355).

Strakou, dokumentují například lesní hospodářství na Těšínsku v 50. letech 20. století, dřevařské práce tradičními dřevorubeckými nástroji, včelařství nebo zpracování hlíny a ruční výrobu cihel v Dolní Lomné.²²

*Zpracování cihlářské hlíny a ruční výroba cihel v Dolní Lomné,
foto Z. Straka, 1950 (Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 4967–N 4968)*

V rámci komplexního výzkumu Těšínska v polovině 20. století spolu se Zdeňkem Strakou fotografoval původní dřevěné domy s otevřeným ohništěm bez komínů, stojící na kamenných podezdívkách, ale také vyspělejší typy horalských roubených domů s komíny, rozeseté v malebných údolích a na svazích Těšínských Beskyd. Své záběry oba autoři směřovali nejen na hlavní průčelí domů, ale také do jejich hospodářského zázemí. Nevynechali ani drobné technické stavby, jako např. vahadlovou studnu, udírnu, pilu nebo pec na pálení dřevěného uhlí v Horní Lomné-Medvědí, kterou za okupace postavili Němci z důvodu dodávání dřevěného uhlí pro výrobu dřevoplynu k pohánění motorových vozidel.²³ A právě v zachycení stavu mnoha samostatných roubených a zděných objektů, hospodářských usedlostí a drobných staveb ještě v době jejich života, spočívá hodnota a význam práce Jaroslava Zahradníka a jeho kolegů. Mnohé z těchto objektů později zanikly, příp. byly poznamenány nekvalifikovanými stavebními úpravami. Jejich fotografické snímky doplňují a upřesňují naše poznatky o životě a hospodaření místních obyvatel Těšínska v první polovině 20. století.

I v posledním období svého života byl Jaroslav Zahradník stále kulturně činný. Sbíral materiály pro medailony zasloužilých, veřejně činných a známých osobností z Těšínska, které za svého života poznal. S oblibou se věnoval přednáškové činnosti, kde rád vyprávěl o minulosti

²² Podle informací získaných J. Zahradníkem bylo ve zdejší cihelně vyrobeno více jak jeden milion cihel, přičemž z těchto cihel byl údajně postaven také kostel Povýšení sv. Kříže v Horní Lomné-Salajce.

²³ SZM, Národopisné sbírky, inv. č. N 4605–N 4606, N 4654–N 4667, N 4808–N 4815, N 4946–N 5001.

Lomné, o pralesu Mionší, o svém sběru lidové slovesnosti na Těšínsku. Dospělé i dětské posluchače upoutával zejména místními bájemi, pověstmi a pohádkami. Zemřel v Ostravě 9. března 1977. V roce 2017 si připomínáme 40 let od jeho úmrtí.

Summary

An important part of graphics in Silesian Museum's ethnographical collection is constituted by legacy of drawings and photographs gained from Jaroslav Zahradník (31. 1. 1890–9. 3. 1977), teacher, journalist, mining clerk, ethnographer, who have been for long period taking part in complex research of the Těšín region and in the documentation of Hlučín region houses with the head of ethnographic department at Silesian Museum. He also cooperated with many scholars from Silesian Research Institute and ethnographers and folklorist from Charles University in Prague, who made him company in 1950s while going round settlements in Těšín region recording in situ folk dances, songs, stories, dialects, etc. To these period belongs drawings of vernacular architecture in museum's collection. Simple drawings are supplied with notes on localization, date and signature. He paid attention in his field work not only to the residential houses, but also to courtyards with farm buildings and their placing into the landscape. He registered on his drawings as well interesting details of interiors, shapes of local tableware and working tools. He documented farm buildings, constructional and technical details or variants of heating systems. Zahradník captured in his photography exhibition of folk groups participating in ethnographic festival od Těšín region in Orlová in the 1937, snapshots from the local population everyday life, their laborious work in woods, fields and meadows. He took photographs of mountain ranches inhabitants, both in their festive clothes and working dresses. He documented also vernacular and sacral architecture. Silesian Museum gained his drawings and photographs in the 1950s and 1960s.

PhDr. Miroslava Suchánková (suchankova@szm.cz), Slezské zemské muzeum

Pavel Březinský

K ČINNOSTI ŘÍMSKOKATOLICKÉ KOSTELNÍ JEDNOTY SV. JANA A PAVLA VE SVINOVĚ V LETECH 1911–1932

Abstract

The absence of a spiritual house and the absence of a priest in many municipalities had an impact on the establishment of church unities, which became a means of remedying these shortcomings, not only within the ecclesiastical administration, but also in the social life of the villages, industrial suburbs or town districts. One of these villages without a church and a clergyman was, until 1932, Svinov, located near Moravian Ostrava, where a priest was appointed after the establishment of a separate spiritual administration. The beginning of the whole story about the construction of the church began to be written in 1911, when the Church Unity of St. John and Paul was established. Its members became the driving force of the whole project, and these members took care of the functioning and the organization of the association for many years. Their dream became reality in 1929, when the Roman-Catholic Temple of Christ the King was completed, and this temple even now presents the result of the work of the previous generations of Svinov.

Keywords: National Church Unity of St. John and Paul, Svinov village, spiritual house, Moravian Ostrava, spiritual administration

Ustanovení Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla

Závěr 19. století znamenal pro slezskou obec Svinov proměnu v průmyslové předměstí dynamicky se rozvíjejícího centra Moravské Ostravy.¹ Napojení obce na Severní dráhu Ferdinandovu v roce 1847, ale též na trať Svinov – Opava roku 1855 i Vítkovickou závodní dráhu do Svinova v roce 1887 a zřízení místní železniční stanice přilákalo do Svinova množství obyvatel a svým způsobem z něj díky atraktivní poloze na mezinárodní trati mezi císařskou metropolí Vídní a polským Krakovem učinilo lákavou destinaci nejen pro civilní cestující a obchodníky, ale zejména pro masu zemědělských dělníků přehajících z venkova do rozrůstajícího se města za prací a za svým snem o lepším životě.

Vzrůstající počet obyvatel sice ze Svinova učinil na počátku 20. století kulturní a společenské centrum oblasti, překotný rozvoj však sebou nesl i svá úskalí projevující se zejména v náboženském životě obyvatel obce.² Porubská farnost, pod kterou v té době Svinov společně s Porubou a Vřesinou spadal, nedokázala za asistence pouhých dvou kněží zvládat nápor nově příchozích věřících. Její představitelé se proto rozhodli vzniklou situaci urychleně řešit. Prostřednictvím arcibiskupské konzistoře v Olomouci si podali žádost na Ministerstvo kultury a vyučování, ve které požadovali zřízení druhého místa pomocného kněze.³ Svou žádost

- 1 Až do 80. let 19. století si Svinov zachovával svůj původní zemědělský ráz. Výraznější změny přišly až s 90. léty 19. století, kdy se vnějšími vlivy Svinov postupně přetvářel v průmyslovou obec. V roce 1892 byla založena válcovna trub Oskarem Hulschinským z Berlína. Továrna přešla v roce 1908 do vlastnictví říšskoněmeckých průmyslníků Mannesmannů. Svinovská válcovna trub představovala zdejší největší továrnu zaměstnávající v polovině 20. let 20. století kolem 600 dělníků a 60 techniků a úředníků. Dalšími průmyslovými podniky se staly parní cihelna (1897), lihovar (1899) a parní mlýn s velkopekárnou (1891–1903). Karel JIŘÍK et al., *Dějiny Ostravy*, s. 597, 598.
- 2 Pro srovnání viz jednotlivý vývoj počtu obyvatel ve Svinově: 1880 – 1 010 obyvatel, 1890 – 1 362 obyvatel, 1900 – 2 397 obyvatel, 1910 – 3 274 obyvatel, 1921 – 3 867 obyvatel, 1930 – 5 368 obyvatel. Alfred LUBO-JACKÝ, *Svinov. Z kroniky obce*, Ostrava 1965, s. 6.
- 3 K problematice pomocných kněží ve farnosti odkazují na základní nástín v literatuře: Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století (I.): 1695–1777; 4. díl dějin olomoucké arcidiecéze*, Praha 1987, s. 200–203. – Farní úřad Ostrava-Poruba, *Pamětní kniha farnosti Poruba, okr. Bilovec od 1902 do roku 1956. rkp.*, s. 42.

odůvodnili vedle neustále se zvyšujícího počtu věřících a kapacitně nedostačujícího kostela a počtu bohoslužeb (konaly se dvě mše svaté) především problémy se zaopatřováním nemocných a zajištěním plynulého chodu vyučování na často vzdálených školách s vysokým počtem vyučovacích hodin.

Podaná žádost se dočkala záhy kladného vyřízení. Výnosem ze dne 25. dubna 1911 byl od počátku května toho roku jmenován prvním pomocným svinovským knězem novokněz P. Rudolf Raška⁴ vystřídaný o dva roky později (1913) dalším novoknězem P. Oldřichem Karlíkem z Tršic u Olomouce, působícím ve Svinově do ledna 1915, kdy se rozhodl odejít k arcibiskupskému stolci do Olomouce na post ceremoniáře a sekretáře olomouckého arcibiskupa P. prof. Františka Saleského kardinála Bauera (episkopát 1904–1905).⁵

Stále rostoucí počet obyvatel Svinova, čítající v roce 1910 zhruba 3 500 (a tím také vyšší počet katolíků) vedl místní věřící k úmyslu založit kostelní jednotu.⁶ Hlavním účelem této jednoty mělo být sbírání příspěvků a milodarů pro vystavění kostela. Duchovním otcem a jedním z prvních iniciátorů myšlenky na zřízení samostatné duchovní správy ve Svinově se stal porubský administrátor P. Alois Gec.⁷ Především díky jeho nezdolnému úsilí posvětila již na počátku prosince 1910 myšlenku na zřízení Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla ve Svinově zemská správa politická v Opavě a následně o měsíc později také arcibiskupská konzistoř v Olomouci.⁸ C. k. okresní hejtmanství v Bílovci ještě na samém sklonku roku 1910 zaslalo přípis kroměřížskému proboštu P. ThDr. Antonínu Stojanovu (episkopát 1921–1923), ve kterém byl informován o aktuálním dění při genezi jednoty.⁹ Právě Stojan požádal ještě na počátku prosince téhož roku C. k. zemskou vládu o schválení stanov vznikajícího kostelního spolku.¹⁰

Valné hromady nově ustanovené kostelní jednoty, která se konala dne 23. dubna 1911, se zúčastnilo 300 jejích členů. Shromáždění zahájil administrátor porubské farnosti P. Alois Gec představením P. ThDr. Antonína Stojana, který se následně ujal slova a objasnil důležitost kostela a kostelní jednoty pro svinovskou obec. Ve své řeči vymezil náklady na stavbu kostela, farní budovy a hřbitova, přičemž podotkl, že pro jejich umístění bude zapotřebí najít vhodné parcely. Rovněž apeloval na shromážděné, aby se kostelní jednotu vzhopila a kostel vystavěla co nejdříve, neboť by bylo možné na projekt získat státní subvenci. Po ukončení slavnostní

4 Archiv města Ostravy (=AMO), Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 87).

5 P. Rudolf Raška byl přeřazen na nové působiště do Rosswaldu, AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 90).

6 Srov. Jana KUBIČKOVÁ, *Biskupové, kostelní jednoty a zakládání nových farností a chrámů na konci 19. a na počátku 20. století*, in *XXVII Mikulovské sympozium 2002*, Brno 2004, s. 355–362. – Pavel ŠOPÁK, *Tri návraty k tradici. Římskokatolické kostely ve Svinově, Vřesině a Bašce*, in *Acta Historica Universitatis Silesianae Opavien-sis* 3/2010, Opava 2010, s. 129. – Farní úřad Ostrava-Poruba, *Pamětní kniha farnosti Poruba, okr. Bílovec od 1902 do roku 1956. rkp.*, s. 43.

7 P. Alois Gec (1881–1962) pocházel z Hlušovic (okres Olomouc). Na kněze byl vysvěcen v roce 1904. P. Mons. Alois Gec zastával kromě úřadu porubského faráře také funkci bíloveckého děkana a arcibiskupského rady. Farní úřad Ostrava-Svinov. *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 3. – Instalaci P. Aloise Gece v úřad faráře v Porubě provedl 21. července 1913 klimkovický farář a bílovecký děkan P. Eustach Glabazňa. Po ukončení slavnosti v kostele odevzdal správce velkostatku ve Svinově František Mohelnický novému faráři klíč od farní budovy, a tím i právo k farnímu beneficiu. AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 85, 89).

8 Účelem kostelní jednoty ve Svinově bylo zřídit katolický kostel za pomoci členských příspěvků, sbírek či darů. Jednota se zavázala pořádat divadelní představení, přednášky a slavnosti, vydávat letáky, brožury a jiné tiskopisy za souhlasu slezské zemské vlády. AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 1, inv. č. 39 (*Stanovy Jednoty sv. Jana a Pavla*).

9 Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (= ZAO, pobočka Olomouc), Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 3666, kart. č. 1593 (*Korespondence o ustanovení kostelní jednoty ve Svinově u Ostravy*).

10 ZAO, Zemská vláda slezská Opava, inv. č. 2292, kart. č. 4749.

řeči P. ThDr. Antonína Stojana zvolili zástupci věřících předsednictvo,¹¹ patnáctičlenný výbor s pěti náhradníky a dvěma revizory účtů.¹² Protektorem jednoty se stal dle stanov administrátor z Poruby P. Alois Gec.

Vedle administrativních záležitostí, jakými byly např. objasnění poslání schůzí a systém účtování členského příspěvku, který se snažil vymezit místopředseda Antonín Kudela, se shromáždění zabývalo především stavbou samotného kostela. Plány architekta a stavitele Bohumila Vodičky na uskutečnění stavby kostelní budovy získala jednota v roce 1911, k jejich realizaci však nedošlo s odkazem na pozdější provedení. Ve věci stavby kostela se jednalo také s pražskými křížovníky, kteří si všimli úsilí svinovských věřících a místní svinovskou rourovňou. Svou finanční spoluúčasť při stavbě nového svatostánku však křížovníci podmiňovali konáním německých bohoslužeb v něm.

V roce 1914 se zástupci kostelní jednoty usnesli požádat hraběte Jana Wilczka o vhodný pozemek, který by formou daru poskytl ke stavbě kostela. Vypuknutí první světové války v červenci toho roku však celou záležitost zhatilo. Probíhající události donutily členy jednoty posečkat a svou žádost o hraběcí pomoc odložit na vhodnější příležitost.

Činnost Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla

V prvních letech existence svinovské Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla se činnost jejích členů zaměřila především na snahu získat dostatečné množství financí pro stavbu nového kostela. Hlavním zdrojem se pro tento účel měly stát zejména vzdělávací přednášky a produkce divadelních představení.

Prvním přednášejícím v bohaté historii svinovské kostelní jednoty se stal z plejády oslovených osobností katecheta P. Antonín Zamazal z Mariánských Hor, který se ve svém výstupu zaměřil na objasnění potřeby a významu kostela v průmyslových krajích. Radil svinovským občanům vystavět prozatímní nouzový dřevěný kostelík, který by do doby realizace kostela kamenného saturoval alespoň zčásti duchovní potřeby svinovského obyvatelstva. Návrh přednášejícího však nebyl věřícími přijat.¹³ P. Zamazal se tedy zaměřil především na způsob, jak žádat a získat státní subvenci na stavbu chrámu Páně. Vedle přednášky se uskutečnilo také divadelní představení s názvem „Kristus vítězí“, jehož výnos činil rovných 100 K. Tématem další uskutečněné přednášky se stala „Pout' do Říma“ pod vedením P. Aloise Gece. Členové kostelní jednoty nerealizovali pouze odborné a osvětové přednášky, ale v důležitý den pro svinovské občany a místní sbor dobrovolných hasičů (29. července 1913) se zúčastnili také posvěcení nové hasičské stříkačky. Popularitu jednotou pořádaných akcí dokazuje fakt, že na její reprezentaci a jako pozvánka na setkání valné hromady byly zhotoveny plakáty v nákladu asi 200 kusů.¹⁴

Vedle kostelní jednoty se ve Svinově postupně ustanovily také další spolky, kupříkladu dvě tělocvičné jednoty. V září 1910 to byla tělocvičná jednota Sokol čítající ve svých počátcích na 27 členů, do jejíhož hledáčku spadalo především obyvatelstvo dělnického původu. V červenci

11 Předsedou byl zvolen ThDr. Antonín Stojan, místopředsedou A. Kudela, pokladníkem A. Strakoš a jednatelem K. Starůstka. AMO, Farní úřad Svinov, inv. č. 17 (*Knihy protokolů Kostelní jednoty*, protokol ze dne 23. 4. 1911).

12 TAMTÉŽ, protokol ze dne 23. 4. 1911, inv. č. 17. Patnáctičlenný výbor: P. ThDr. Antonín Stojan, A. Kudela, A. Strakoš, K. Starůstka, P. A. Gec, Dr. J. Foltys, A. Rokyta, A. Hurník, F. Mohelnický, G. Kudela, F. Kudela, A. Sitber, K. Kudela, E. Bujnoch, A. Malík. Náhradníci: V. Bajgar, A. Bujnoch, V. Teiner, F. Jančík, L. Nelhybel. Revizoři účtů: F. Friedrich, T. Pavlík.

13 Farní úřad Ostrava-Svinov. *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 6.

14 AMO, Farní úřad Svinov, inv. č. 17 (*Knihy protokolů Kostelní jednoty*, protokol ze dne 15. 10. 1913).

1911 došlo k založení tělocvičné jednoty Orel, ve svých začátcích zhruba se 39 členy, zaměřená na tělesnou i duševní výchovu mládeže a dospělých v křesťanském a národním duchu. Členové spolku se povinně účastnili náboženských slavností v porubském kostele a dvakrát ročně se podrobili také duchovnímu cvičení sloužícímu jako příprava ke slavnosti svátosti smíření před velikonočními a vánočními svátky. Pokud tak člen neučinil, byl vyloučen.¹⁵

1. Slavnost svěcení základního kamene římskokatolického kostela Krista Krále ve Svinově dne 6. května 1928. AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 3 (doplňk k pamětní knize farnosti porubské – kniha fotografií s doprovodným textem)

Obranou vůči protikatolickým náladám na konci první světové války a po vzniku svobodného Československa se měly stát nově zakládané lidové katolické jednoty. Ve Svinově provedli zápis členů místní jednoty za asistence přítomných kněží Antonín Kudela s Antonínem Strakošem. Předsedou svinovského politického sdružení čítajícího 80 členů se stal rolník Antonín Kudela. Členové jednoty se okamžitě zapojili do veřejného dění ve snaze obhájit své myšlenky a svou existenci. V tomto duchu se například za účasti P. ThDr. Antonína Cyrila Stojana zúčastnili celostátního sjezdu katolíků v Praze (28.–31. 8. 1920) a setkání slezských věřících v Opavě (1928).¹⁶

Významnou a hojně navštívenou událostí v rámci porubské farnosti se stalo také udělování svátosti biřmování spojené se svěcením praporu v roce 1922. V rámci poválečné spolupráce mezi církevními institucemi a spolky vyhověla také Kostelní jednota sv. Jana a Pavla žádosti Lidové jednoty ze Svinova a zapůjčila jí obnos 2 150 Kč na zakoupení nového jeviště.

Finanční příspěvky na akce Červeného kříže a spolky sirotků, vdov a veteránů v průběhu a po skončení války znemožnily jednotě shromáždit dostatek financí na dlouho avizovanou

¹⁵ AMO, Archiv města Svinov (1789) 1851–1945 (1951). *Obecní kronika 1918–1937*, s. 25, inv. č. 2.

¹⁶ AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 104).

stavbu svinovského kostela. Hlavní úsilí jejích členů se proto po vzniku Československa zaměřilo na stabilizaci a zmnožení spolkového jmění.

Poválečnému období neprospěly ani nutné administrativní změny v jejím vedení po smrti arcibiskupa P. Stojana v září 1923. Vzhledem k tomu, že nově zvolený olomoucký arcibiskup P. ThDr. Leopold Prečan (episkopát 1923–1947) nabídku předsednictví s poukazem na dosud zcela neukončené jmenování arcibiskupem odmítl,¹⁷ stal se novým předsedou svinovské kostelní jednoty v polovině května 1925 poslanec P. Jan Rýpar. Ten byl pro své zaujetí podpory budování sakrálních staveb nazýván „stavitelem chrámů“.

2. Slavnost svěcení římskokatolického kostela (konsekrace) Krista Krále ve Svinově dne 23. června 1929. AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 3 (doplňk k pamětní knize farností porubské – kniha fotografií s doprovodným textem)

Bohoslužby v kapli sv. Jana a Pavla

20. léta 20. století přivedla opět na pořad dne jednání o prostoru pro vystavění kostelní budovy a vedle toho také o zřízení katechetického místa na zdejší obecné a měšťanské škole.¹⁸

17 „Velevážení pánové! Děkuji Vám upřímně za laskavé blahopřání k mému jmenování arcibiskupem olomouckým. Těší mne, že máte před sebou tak krásný cíl, zřízení samostatné a tolik potřebné duchovní správy ve Svinově. Ježto mé jmenování arcibiskupem není dosud provedeno úplně, nelze mi zatím, než uctivě Vám poděkovat za nabídnuté mi předsednictví Vaší Jednoty. Trvám, velebíví pánové, uctivě oddaný ThDr. Leopold Prečan, jmenovaný arcibiskup. Zasloužilému výboru Kostelní jednoty k ruce p. místopředsedy Antonína Kudely ve Svinově.“ Korespondence ze dne 20. listopadu 1923 (Olomouc). Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 7.

18 Dne 1. července 1922 odešel P. Leopold Štěpán z porubské farnosti do Klimkovic a na jeho místo byl kaplanem ustanoven P. Ladislav Kubiček. Do Poruby přišel dne 1. srpna 1922. P. Kubiček se narodil dne 7. ledna 1899 v Janoušově na severní Moravě. Jeho vysvěcení na kněze se událo 5. července 1922 v Olomouci. Řídil kostelní jednotu a katolické spolky ve Svinově, působil také jako vzdělavatel „Orla“. Po vystavění kostela a farní budovy ve Svinově tam přesídlil dne 9. ledna 1930, po zřízení samostatné duchovní správy se stal 1. prosince 1931 svinovským administrátorem a od 1. března 1932 tammim prvním farářem. V témže roce byl dne 28. března instalován a dne 8. března 1936 se stal děkanem bíloveckého děkanátu. Doktorem bohosloví se stal dne 3. února 1938, od 1. ledna 1940 působil jako titulární konstituční rada. AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 122).

Členové jednoty byli nyní zajedno v tom, že o finanční příspěvek z veřejných zdrojů mohou na stavbu kostela požádat teprve poté, co najdou vhodný pozemek pro jeho realizaci a tento pozemek jim bude také úřady náležitým způsobem pro stavbu chrámu schválen. Aby se věc pohnula konečně kupředu, rozhodli se její členové požádat o parcelu č. 182/3, kterýžto návrh byl jednohlasně přijat.

Jako prozatímní řešení začal na žádost občanů sloužit P. Alois Gec počínaje květnou nedělí roku 1923 bohoslužby v kapli sv. Jana a Pavla ve Svinově.¹⁹ Kněz kázal na dřevěné kazatelně před kaplí a mši svatou sloužil uvnitř kaple, která nabízela kapacitu pro deset věřících.²⁰ Ostatní účastníci bohoslužeb stáli i za nepříznivého počasí v prostranství u kaple. Zpěv věřících doprovázelo harmonium obsluhované řídícím učitelem Karlem Starůstkou nebo jeho chotí Otílií. Kaple se však nacházela v blízkosti silnice, čímž docházelo k rušení bohoslužeb včetně kázání. Návštěvnost jednotlivých mší byla průměrná. V zimním období se mše svaté celebrovaly v prostorech obecné školy.

Obřady sloužené v kapli sv. Jana a Pavla se staly trnem v oku nekatolíkům a bezvěrcům, kteří podali v letech mezi léty 1923 a 1925 dvě stížnosti na okresní úřad v Bílovci. Se svými stížnostmi však neuspěli a bohoslužby ve svinovské kapli byly i přes nesouhlas nevěřících a rady starších Církve československé osloveným úřadem povoleny.²¹ V říjnu 1924 požádala Kostelní jednota sv. Jana a Pavla místní školní radu, aby se mohly římskokatolické bohoslužby konat namísto před kaplí v jedné z tříd obecné školy. Této žádosti bylo nejprve vyhověno, ale po zásahu členů Církve československé nakonec rada protestům stěžovatelů vyhověla a bohoslužby v prostorech školy přece jen zakázala.

Problémy tím však neskončily. V dubnu 1925 totiž svinovské obecní zastupitelstvo vyhovělo návrhu Vojtěcha Vidličky a na základě jeho poukazu na problémy s místní komunikací zakázalo mše svaté před kaplí konat. Při výpovědi svinovského občana Vojtěcha Vidličky během zasedání obecního zastupitelstva dne 17. dubna 1925 došlo dokonce na myšlenku odstranění kaple a rozšíření sousedního parku na místě zrušeného sakrálního objektu. Druhým návrhem bylo nekonat v kapli a kolem ní bohoslužby a ponechat ji svému původnímu účelu. To znamená, aby sloužila jako zvonice. Právě druhý podnět byl přijat, a to i po zaznění informace, že zdejší bohoslužby nelze chápat jako provokaci ze strany věřících a členů strany lidové. Zmíněno bylo rovněž členství věřících v sociálně demokratické straně.²²

To si katolíci samo sebou nenechali líbit a proti rozhodnutí obecních radních podali stížnost opatřenou 170 podpisy na okresní úřad v Bílovci. Účastníci sporu se jej snažili také medializovat např. článkem v periodiku *Opavan*.²³ Kněžstvo a katolíci ve Svinově se v reakci na jim

---

19 Kaple byla postavena v roce 1811 na rozcestí dnešních ulic Bílovecké a Polanecké. Zvolení patrocina sv. Jana a Pavla pro svinovskou kapli je bezesporu spojeno s životem místních obyvatel a zemědělským charakterem obce. Sv. Jan a Pavel jsou uctíváni jako patroni proti nečasu, blesku, krupobití, bývají vzýváni jako přímluvci proti dešti a pomocníci proti moru, a z toho důvodu zaujímali důležité místo v kalendáři zemědělců. Srov. Vera SCHAUBER – Hanns Michael SCHINDLER, *Rok se svatými*, Kostelní Vydří 2002, s. 317.

20 Před první světovou válkou měla kaple hodnotu 800 korun.

21 Srov. Tomáš CHYTIL, *80 let Husova sboru v Ostravě-Svinově*, Ostrava 2014, s. 13–15.

22 AMO, Archiv města Svinov, inv. č. 8 (*Zápisy schůzí správní komise a obecního zastupitelstva 24. 8. 1920–5. 4. 1928*).

23 „Ze Svinova. Klerikální troufalost a rozpínavost nezná mezí a je konečně nutno, aby obecní správa udělala pořádek, a je nutno, aby zdejší četnictvo i okresní politická správa, která je ke klerikálům velmi vlídná, se při dělení pořádku činně zúčastnila. U zdejší zvonice začal teď před volbami pořádati p. farář Gec tzv. bohoslužby, v pravdě však agitační tábory lidu, na kterých neomalenež šťve jako např. při nedělním kázání. Tážeme se obecní správy, kdo vlastně povolil na obecním majetku ve zvonici a na veřejné cestě používání agitačních projevů hrstky našich klerikálů? Či může na obecním majetku pořádati každý, co chce? Bez svolení obce? Je zvonice majetkem obce nebo porubské farnosti? Žádal p. farář Gec o povolení, aby směl pořádati klerikální projevy u zvonice, tak jako

nevyhovující kampaň v tisku rozhodli raději bohoslužby před kaplí (mimo krmáš) nekonat a horlivě pracovali na přípravách stavby vlastního kostela.²⁴

I příležitostné konání katolických bohoslužeb v kapli sv. Jana a Pavla brzy skončilo. Svinovské obecní zastupitelstvo svým usnesením z dubna 1925 vyjádřilo jasně svůj nesouhlas s konáním tamních náboženských obřadů, které podle jejich názoru rušily plynulost provozu na místní okresní komunikaci vedoucí v bezprostředním sousedství kaple. Po vydání zákazu konání bohoslužeb před kaplí byla využívána pouze příležitostně a po vystavění kostela Krista Krále v roce 1928 se v ní umisťoval pouze oltář při slavnostech Božího těla. Zcela nečekaně však bývalý katolický svatostánek začala pro vyzvánění při úmrtí svých členů využívat Církev československá. Tato svévole vyvolala mezi znesvářenými církvemi a vzájemnými konkurenty konflikt, který vykristalizoval při pohřbu zakladatele Náboženské obce Církev československé ve Svinově a ředitele školy Jana Jandáska. Brzy se jej však podařilo dohodou vyřešit a v obci zavládl alespoň nakrátko smír.

Během druhé světové války utrpěla kaple rozsáhlé škody. Přestože se občané Svinova snažili po bezprostředním ukončení bojů kapli a její zvonici opravit,²⁵ rozhodl národní výbor již v roce 1945 o jejím stržení.²⁶ Zvon z kaple uschovali svinovští v místním kostele, vzhledem k jeho rozměrům jej však nebylo možné umístit do věže a nevyhovoval ani zvukově. Na přelomu let 1954 a 1955 věnovali obyvatelé Svinova zvon kostelu v Třebářově (okr. Svitavy), kde toho času působil svinovský rodák P. Miroslav Pilch.²⁷

Výstavba kostela Krista Krále

Zákaz konání římskokatolických bohoslužeb v kapli sv. Jana a Pavla i před ní přimělo svinovské věřící pospíšet si s dlouho plánovanou stavbou důstojného svatostánku. Poté, co svinovská obec křesťanů obdržela od olomouckého arcibiskupa P. ThDr. Leopolda Prečana příspěvek ve výši 100 000 Kč na stavbu nového kostela, byla v roce 1926 vyhlášena soutěž na jeho podobu. Vzhledem k tomu, že se hodnotitelům žádný z předložených návrhů nezamlouval, využili doporučení úředníků ministerstva veřejných prací a kostelní jednotě doporučili k přijetí ideový návrh pražského architekta Adolfa Brzotického. Jednohlasé přijetí návrhu v polovině března 1927 mělo za následek také okamžité zřízení pracovní kanceláře pro stavbu kostela mající za úkol vést veškerou stavební a finanční dokumentaci. Plány architekta Brzotického si mohli zájemci přijít prohlédnout do budovy farního úřadu v Porubě, který se stal jejich dočasným uložištěm. Do výběrového řízení k realizaci stavby se přihlásili stavitelé Divišek ze

---

o povolení žádala Církev československá?...Žádáme rozhodně obecní správu, aby konání klerikálních projevů na obecním majetku prostě zakázala a aby okresní správa, která není, jak z jejího nařízení vysvítá, vůbec o místě informována, v zájmu veřejného dbala dopravní bezpečnosti, která je klerikálními projevy ohrožována. Dlouho jsme mlčky přihlíželi, ale dnes máme klerikální troufalosti a rozpínavosti dosti!" Opavan, 31. 5. 1925.

24 Krmáš (v Čechách posvícení, na Moravě hody, na Hlučínsku odpust a ve Slezsku krmáš s různými formami prapopisu) označuje slavnost patrona kostela (v oblasti Lašska také na některých místech slavnost posvěcení kostela). Název krmáš vychází z německých slov *Kirche* a *Messe* a toto pojmenování lze přeložit jako farní mše. Jan LARISCH, *Římskokatolická farnost Krista Krále v Ostravě-Svinově 1931–2011*, Ostrava 2011, s. 35.

25 Bohumír ŠVEJDA – Vlastimil VRBKA, *Z minulosti Svinova*, Svinov 1996, s. 20.

26 Bohumír ŠVEJDA, *Svinov ve znamení kříže*, Ostrava 1996, s. 11.

27 P. Miroslav Pilch (1924–2007), rodák ze Svinova, získal v letech 1939–1944 středoškolské vzdělání na Reformním reálném gymnáziu v Ostravě-Prívově a kněžské svěcení přijal v roce 1949 v Olomouci. Působil například ve farnostech Březová nad Svitavou, Staré Město u Moravské Třebové nebo v Koprivnici. Od roku 1963 byl ustanoven jako farář v Klimkovicích, které se staly jeho druhým domovem. V letech 1982–1990 zastával úřad bíloveckého děkana. Jan LARISCH, *Katoličtí kněží, rodáci z Ostravy-Svinova*, Svinov 2010, s. 18–20. B. ŠVEJDA – V. VRBKA, *Z minulosti Svinova*, s. 20, 21.

Svinova (za 569 000 Kč), Kolář a Rubý z Ostravy (za 642 000 Kč) a August Klimánek z Petřkovic (za 609 000 Kč). Projekt byl nakonec zadán Augustu Klimánkovi (za 600 000 Kč), jehož firma zahájila výstavbu dne 1. února 1928.

Po pěti měsících od prvního výkopu došlo na počátku května 1928 k posvěcení základního kamene, čímž dostaly přípravné práce kostelní jednoty svou konkrétní praktickou podobu.²⁸ Slavnostní akci měl na starost kaplan P. Ladislav Kubíček, který na čtvrtou neděli po Velikonocích požeňnal základní kámen společně s arcibiskupským sekretářem z Olomouce P. Oldřichem Karlíkem.²⁹ Slavnost započala v devět hodin ráno českým a německým kázáním a následnou bohoslužbou.³⁰ Ve dvě hodiny odpoledne se konal průvod od nádraží ke kostelu, kterého se zúčastnilo téměř 6 000 lidí z širokého okolí. Olomouckému arcibiskupu P. ThDr. Leopoldu Prečanovi byl zaslán děkovný telegram se zdravicí,³¹ kterou arcibiskup s povděkem kvitoval.³²

Počátek stavby doprovázely rozmary jarního počasí. Březnové mrazy porušily betonové základy, které se musely rozkopat a znovu vyzdít.³³ I přes počáteční nezdary byla kostelní budova s výjimkou chybějící dlažby, oken a dveří koncem roku 1928 téměř hotova. Obecní zastupitelstvo se před dokončením stavby zavázalo uhradit ze svého rozpočtu věžní hodiny, následně však svůj slib odvolalo. Svůj úmysl nepodporovat nově postavený kostel demonstrovalo také tím, že po schválení zřízení samostatní duchovní správy ve Svinově radní důrazně poznamenali, že na tento účel nyní ani v budoucnu nepřispějí ani korunu. Původní výlohy

28 „...Konečně dne 6. května bylo svěcení základního kamene vykonáno. Mnoho účastníků odešlo hned po skončení k vlaku a do svých domovů, většina však zůstala ještě u kostela na náměstí, kde koncertovala hudba až do večera. Účastníci sdělovali jeden druhému zažitě dojmy, oči všech katolíků zářily radostí, že slavnost svěcení základního kamene díky krásnému počasí tak pěkně se vydařila. Obzvláště velkolepý průvod od nádraží na staveniště byl mohutnou manifestací katolického lidu a možno říci, že tak velkého průvodu Svinov dosud neměl. Po slavnosti rozprodávaly družičky karafiáty, „cihly“ na kostel, pohlednice s pohledem na kostel; rovněž i v bufetě měly prodavačky brzy své pečivo vyprodáno. Slavnost tato s pomocí předsednictva kostelní jednoty, slavnostního výboru a příznivců skončila s výsledkem výborným.“ Naše Slezsko č. 36, 12. 5. 1928.

29 Do tohoto základního kamene byla vložena plechová krabice, v níž se nacházela pamětní listina. Kámen byl přenesen na místo určené pro presbytář kostela a za hlavním oltářem zazděn. Listina obsahovala následující: „Tento základní kámen byl posvěcen a vsazen do základů kostela ve Svinově na IV. neděli po velikonocích, dne 6. května léta spásy 1928 v 10. roce samostatnosti Republiky československé za presidenta republiky T. G. Masaryka, za starosty obce Svinova Augustina Hurníka, arcibiskupa olomouckého ThDr. Leopolda Prečana, faráře porubského P. Aloise Gece, za úřadu místopředsedy vlády Msgr. Dr. Šrámka. Posvěcen byl Dr. Msgr. Oldřichem Karlíkem, profesorem Cyrilometodějské universitní bohoslovecké fakulty v Olomouci, bývalým zdejším kooperátorem, za přísluhy farníci a okolních kněží a za přítomnosti hasičského sboru a spolku katolických a místního i okolního obyvatelstva. ...Kéž nám Bůh vzbudí hodně dobrodinců, by stavba byla co nejdříve hmotně zajištěná! Kéž stánek Boží, který bude spočívat na tomto kameni úhelném, přinese zdejšímu lidu světlo v temnotách, útěchu v útrapách, posilu v boji životném a štěstí na věčnosti. Dáno na neděli 4. po Velikonocích, 6. května 1928. Jan Rýpar, předseda, Karel Starůstka, jednatel, Alois Gec, farář, Oldřich Karlík, světitel.“ Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 11, 12.

30 Tohoto slavnostního aktu se zúčastnili předseda kostelní jednoty P. Jan Rýpar, statkář Fedinand Vlček, za učitelstvo starosta města Příbor Otáhal, hlúčinský děkan P. František Derka, porubský farář P. Alois Gec a německé obyvatelstvo zastupoval opavský probošt P. Mons. Heider. *Tamtéž*, s. 13.

31 „Katolíci shromáždění na svěcení základního kamene kostela ve Svinově projevují svému arcipastýři nejhlubší oddanost a lásku k svaté církvi katolické.“ Také byly pozdravné telegramy zaslány prezidentu dr. T. G. Masarykovi a předsedovi Československé strany lidové dr. Janu Šrámkovi. *Tamtéž*, s. 14.

32 „Děkuji co nejsrdečněji za projev oddanosti lásky k církvi svaté učiněný katolíky ze Svinova a okolí, shromážděnými při svěcení základního kamene nového kostela, a přeji kostelní jednotě, aby bohumilé dílo, jež tolika obětmi započalo, co nejdříve dokončila, aby z něho vyprýstilo přehojné požeňání Boží pro novou farnost svinovskou.“ Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 14.

33 Kostelní jednota sv. Jana a Pavla měla na zaplacení stavebních prací vedle daru arcibiskupa P. ThDr. Leopolda Prečana (100 000 Kč) a výtěžku z úpisové akce (90 000 Kč.) připravenou částku 60 000 Kč. Práce na stavbě kostela se v tomto roce ukončily na svátek Všech svatých, okna i dveře byly zabity deskami a celá stavba přezimovala. *Tamtéž*, s. 16.

600 000 Kč na stavbu kostela byly pozměněny na 613 000 Kč a kromě příspěvku olomouckého arcibiskupa P. Prečana byly finanční prostředky získány pomocí sbírek, příjmů a jednotlivých podílů v rámci kostelní jednoty.³⁴

Po návratu do všedních dní požádalo svinovské německé obyvatelstvo o možnost konání bohoslužeb jednou měsíčně v německém jazyce.³⁵ Z Olomouce byla žádost poslána do Poruby na farní úřad a ten žádost jako spravedlivě odůvodněnou schválil s doporučením, aby kněz sloužil v německém jazyce nejen bohoslužby, ale prováděl také patřičná kázání.

V polovině srpna 1929 při odpolední bohoslužbě vedené P. Ladislavem Kubíčkem posvětil porubský kaplan P. Alois Stratil věžní kříž, který kněží i někteří věřící náležitě uctili políbením.

Předzvěstí vysvěcení samotného kostela se dne 26. května 1929 stalo svěcení nových zvonů pro svinovský kostel bíloveckým děkanem P. Augustinem Henslem. Těto veřejné manifestace katolického lidu se zúčastnilo 13 kněží, hrabě Ferdinand Wilczek, zástupci mnohých spolků a úřadů.³⁶ Čtyři kostelní zvony získaly jména po světcích Antonínovi, Josefovi, Marii a Barboře. Zvony zhotovila firma R. Manoušek z Brna-Husovic v celkové ceně 40 000 Kč. Vítkovické železární vyrobily kovovou věžní stolicí za 16 000 Kč.

Vysvěcení římskokatolického kostela

Velkolepou událostí nejen pro svinovské věřící se stalo dne 23. června 1929 posvěcení nového farního chrámu³⁷ světicím biskupem P. Mons. ThDr. Josefem Schinzelem (episkopát 1923–1944) z Olomouce ve funkci zástupce nemocného arcibiskupa P. ThDr. Leopolda Prečana.³⁸ Náhradním světitelům nového kostela se měl stát P. Mons. Jan Stavěl (episkopát

34 Srov. AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 1, inv. č. 33 (*Plány a rozpočty na stavbu nového kostela ve Svinově*).

35 Zatímco v roce 1880 žilo ve Svinově 107 Němců (10,8 %) z celkového počtu 1 010 obyvatel, tak v roce 1930 to bylo 722 Němců (13,4 %) z počtu 5 368 svinovského obyvatelstva. Ve Svinově žili také Poláci, Židé a jiné národnosti. V roce 1880 zde žil jediný Polák, do roku 1930 stoupl počet členů polské menšiny na zhruba 327 osob, kdy je tato skupina nazývána jako cizinci a je uváděna dohromady s Židy. Alfred LUBOJACKÝ, *Svinov. Z kroniky obce*, Ostrava 1965, s. 19, 20.

36 Tohoto slavnostního svěcení zvonů se zúčastnili kněží P. Ladislav Kubíček mající na starost české kázání, P. Augustin Hensel obstarávající kázání v německém jazyce, dále farář z Lubojat P. Rudolf Zásněta, místní farář P. Alois Gec, P. Sraslík z Třebovic, P. ThDr. Klobouk z Polanky, P. Zdražila ze Slezské Ostravy, P. Josef Teichman z Plesně, P. Gajdušek z Velké Polomi, P. ThDr. Nejezchleba z Moravské Ostravy, P. profesor Minařík a P. Kuba z Místku. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 19.

37 „Dne 23. června dopoledne byl slavnostně za přítomnosti tisícových zástupů posvěcen nový kostel ve Svinově. Posvěcení vykonal světicím biskup P. dr. Josef Schinzel z Olomouce v zastoupení nejdůstojnějšího pana arcibiskupa ThDr. Prečana, jenž se pro chorobu omluvil. O osmé hodině začaly obřady svěcení. Nejprve posvěcen byl kostel z venku, tím že všechno kněžstvo v průvodu obcházelo třikrát kostel, při čemž světitel kropil jej svěcenou vodou. Když pak brána byla otevřena po trojím klepání berlou biskupskou a když byla sv. olej pomazána, otevřel se kostel a světil se uvnitř. Světitel na popelem posypané podlaze berlou psal řeckou abecedu a pak pomazal sv. olejem dvanáct křížků na stěnách představujících dvanáct apoštolů. Na to byl posvěcen hlavní oltář tím, že byl okouřován kadidlem, mazán sv. křížem a kropen svěcenou vodou. Pak čtyři kněží, oblečení v červené ornáty, přinesli ve slavném průvodu kol kostela na ustrojených nosítkách sv. ostatky, jež pak za příslušných obřadů v kovové krabičce zazděny byly do hrobečku oltáře, při čemž P. světitel vlastnoručně cement pevně hrobeček s ostatky zadělal, aby nemohly býti nepovolanou rukou vytaženy. Sv. ostatky jsou úlomky z kostí sv. mučedníků v Římě pochovaných v prvních obdobách křesťanských. Na to byl oltář přikryt předepsaným voskovým plátnem, plachtami a pokrývkami. Tím obřad svěcení, který trval téměř čtyři hodiny, byl ukončen.“ Naše Slezsko č. 50, 25. 6. 1929.

38 Arcibiskup na svinovské věřící nezapomněl a zaslal na farní úřad v Porubě srdečný příspěk: „Třebas jsem byl pevně odhodlán vykonal svěcení nového kostela ve Svinově a tímto aktem arcibiskupského svého úřadu dáti farníkům Vaším ve Svinově najevo co nejsrdečnější vděčnost za jejich velkou obětavost, slabost, která po přestálé chorobě nutí mne k velké opatrnosti, aby nebyly poslední věci horší prvních, zhatila můj úmysl nadobro. Alespoň duchem budu přítomen ve Svinově a meškaje nyní na Svatém Kopečku budu 23. června prositi Matku Boží svatokopeckou, aby přijala nastávající farnost svinovskou, její obyvatelstvo, rodiče a děti a její budoucí pastýře pod ochranný svůj plášť, a aby orodováním svým v nebesích vzbudila nadšenou obětavost v srdcích lidských, aby velké dílo

1927–1938). Tomu bylo ale z národnostních důvodů určeno v tentýž den svěcení praporu v Kateřinkách.³⁹

Slavností obřady začaly v osm hodin ráno slavnou mší svatou slouženou podle předepsaného ritu. Po svěcení kázal venku P. ThDr. František Jedlička z Bohumína a mší svatou sloužil předseda kostelní jednoty a poslanec v Opavě P. Jan Rýpar. Po posvěcení kostela a oltáře sloužil pan biskup první mší svatou. Odpoledne se konala svátost biřmování pro biřmovance z širokého okolí. S udělováním svátosti biřmování vypomohl přítomný druhý světící biskup P. Mons. ThDr. Jan Stavěl. Svěcení kostela se zúčastnilo 30 kněží.⁴⁰ Během vysvěcení nového svatostánku se v objektu ještě nenacházely lavice ani varhany. Již instalovaný hlavní oltář byl vyroben ze slezského mramoru ve státní škole v Supíkovcích. Do oltáře vložil světící biskup ostatky svatých dovezené ceremoniářem a olomouckým dómským vikářem P. Petrem Křivákem. Po vysvěcení kostela se ve Svinově konala každou neděli pravidelná bohoslužba sloužená porubským kaplanem P. Ladislavem Kubíčkem.

V letech po posvěcení kostela docházelo k postupnému doplňování interiéru svatostánku dalšími liturgickými předměty. V březnu 1930 olomoucký kapucín P. Josef Zatloukal posvětil křížovou cestu.⁴¹ V červnu téhož roku byly nainstalovány varhany od krnovské firmy Rieger.⁴² Státní kamenická škola v Supíkovcích zhotovila kazatelnu a spodní část hlavního oltáře, horní část oltáře a svatostánek vyrobila z carrarského mramoru firma Arnošt Číhal z Opavy.⁴³ Olomoucký akademický sochař Julius Pelikán zhotovil rovněž z carrarského mramoru sochu Krista a reliéfy na vedlejších oltářích. Malbu v presbytáři provedl akademický malíř Alois Zapletal z Mariánských Hor. V prosinci roku 1932 byly na kostelní věži umístěny elektrické hodiny od pražské firmy Ericsson v ceně 50 000 Kč.

Jak již bylo zmíněno, kostel navrhl architekt Adolf Brzotický. Objekt chrámu měl mít odpovídající moderní formu, ale zároveň jeho soudobost nesměla zastírat sakrální účel. To bylo v tehdejších ekonomických možnostech kostelní jednoty velice náročné, ale díky tvůrčím

---

samostatné duchovní správy ve Svinově bylo co nejdříve uskutečněno. To všecko k větší cti a slávě Boží a spasení nesmrtných duší, které žízni po nebeských prostředcích spasení jako žíznivá člověk úpalem slunečním hynoucí. "Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 20.

39 Do Kateřinek byl poslán český světící biskup P. Jan Stavěl a svinovský kostel vysvětil německý světící biskup P. ThDr. Josef Schinzel. *Tamtéž*, s. 20.

40 Mezi těmito kněžími se mimo místních slavnostního aktu zúčastnili P. Mons. ThDr. Oldřich Karlík, vikář P. Petr Křivák z Olomouce, bílovecký děkan P. Augustín Hensel, místoděkan P. First z Mariánských Hor, P. Antonín Zamazal, P. Březina, P. Alois Sraslík z Třebovic, P. Leopold Štěpán z Klimkovic, P. ThDr. František Klobouk z Polanky, P. Zášměta z Pustějova, P. Josef Nejedlý z Vřesiny, P. Vlček ze Studénky, P. Josef Bašný z Pusté Polomi, poslanec P. Jan Rýpar, P. Řezníček z Hulvák, P. Srovnálik, P. Zatloukal z Přívozu, P. ThDr. Jedlička z Bohumína, P. Jakoubek z Lubojat, P. Zips z Bílovce, P. Bossan z Moravské Ostravy, P. Schammel z Vítkovic, P. Stanislav Dufalík a P. Josef Josef Teichman z Plesné, P. František Gajdušek z Polomi. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 22. – AMO, Farní úřad Poruba, inv. č. 2 (*pamětní kniha*, s. 129, 130).

41 „Svěcení nové křížové cesty v kostele ve Svinově koná se v neděli 9. března odpoledne o druhé hodině. Kázání a svěcení vykoná kněz řádu kapucínského z Olomouce P. Josef Zatloukal. K hojně účasti zve kostelní jednota ve Svinově.“ *Naše Slezsko*. 19, 7. března 1930.

42 Tyto nové varhany posvětil a kolaudoval P. ThDr. Jan Martinů u příležitosti svinovského krmáše na svátek sv. Jana a Pavla v roce 1930. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 23. – AMO, Archiv města Svinov (1789) 1851–1945 (1951). *Obecní kronika 1918–1937*, s. 224, inv. č. 2.

43 Původně se kázalo z provizorní dřevěné kazatelny, z prostoru mezi kněžištěm a lodí nebo přímo od oltáře. To však nebylo dobré řešení, protože sloužícímu knězi věřící málo rozuměli. Novou kazatelnu posvětil porubský farář P. Alois Gec a slavnostní kázání pronesl administrátor z Jakubovic P. Albin Odrážka na svinovský krmáš v roce 1931. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 24.

schopnostem Brzotického se tento základní požadavek naplnil. Kostel v tradicionalistickém slohu byl zasazen do středu Svinova a dotváří jeho centrální část dosud.

Vedle kněží se o duchovní správu svinovských občanů staral varhaník Josef Černík z Heřmanic (jmenován v listopadu 1930 za plat 700 Kč měsíčně) s kostelníkem Augustinem Pyšem, dbajícím již v minulosti o svinovskou kapli sv. Jana a Pavla. Úklid kostela vykonávaly zprvu Aloisie Zajícová a Marie Mařová, po příchodu kaplana P. Kubíčka převzaly starost o úklid Anastázie Strakošová, Marie Dvořáková a Františka Piskořová. Nejprve vykonávaly čištění kostela zdarma, později dostávaly odměnu 50 Kč měsíčně. Ministranti dostávali odměnu 5 Kč měsíčně. Kostelní a farní budova byly pojištěny u Národní pojišťovny, a to od 1. července 1930.

Obecní zastupitelstvo přehodnotilo své původní stanovisko z roku 1928 a dne 26. ledna 1931 se usneslo, že přejímá náklady na udržování kostela a fary včetně zaopatřování kostelního vnitřního zařízení a kostelních potřeb.

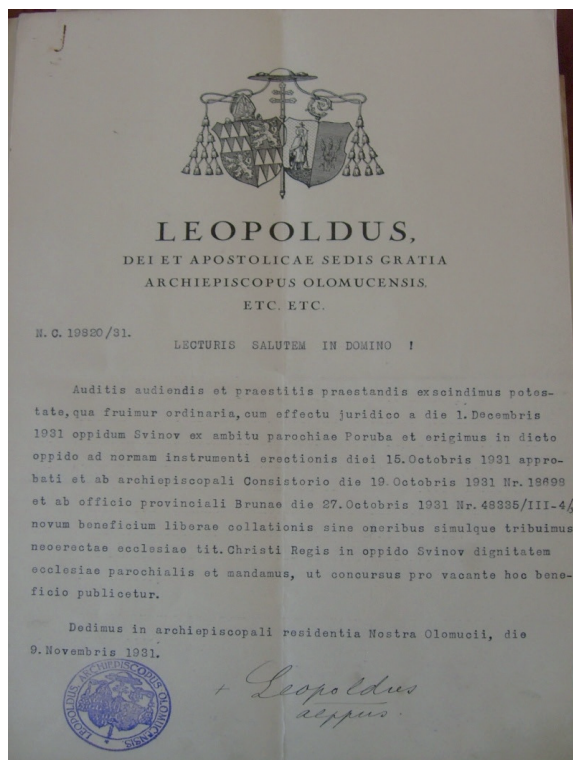
Zřízení samostatné duchovní správy

První jednání ve věci zřízení samostatné duchovní správy se odehrála v únoru 1919, kdy Kostelní jednota sv. Jana a Pavla požádala obecní zastupitelstvo o umožnění zřízení samostatné duchovní správy ve Svinově. Prvotním plánem bylo upravit jednu z místních tělocvičen pro sloužení bohoslužeb. Tento návrh zamítli zástupci sociálně demokratické strany a docílili tím odklad žádosti kostelní jednoty.

Další pokus proběhl dne 8. listopadu 1928, kdy se na obecním úřadě ve Svinově sešla komise ve věci založení samostatné katolické duchovní správy ve Svinově.⁴⁴ Farář P. Alois Gec souhlasil s propuštěním obce Svinov z porubské farnosti, a to bez náhrady. Kostelní jednota se zavázala postavit kostel a farní budovy, aby mohla být ustanovena farnost. Arcibiskupská konzistoř poté podala na Ministerstvo kultu a vyučování v Praze žádost o povolení zřízení samostatné duchovní správy. Žádosti bylo následně vyhověno, a to dne 5. prosince 1929, s podmínkou, že jedno místo pomocného kněze v porubské farnosti bude zrušeno.

---

44 Komise se sešla v tomto složení: za ordinariát bílovecký děkan P. Augustin Hensel, za zemský úřad rada Koschut, za okresní správu rada Alois Beyer, za obec Svinov starosta Augustin Hurník, za kostelní jednotu předseda P. Jan Rýpar, místopředseda P. Ladislav Kubíček, jednatel Karel Starůstka, pokladník Augustin Pyš, za farní úřad v Porubě farář P. Alois Gec, za farní kostelní výbor Karel Hrbáč, Alois Kudela a Josef Klos. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 17.

**3. Zakládací listina římskokatolické farnosti ve Svinově olomouckého arcibiskupa
ThDr. Leopolda Prečana z 9. listopadu 1931. AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 1, inv. č. 23
(zřízení filiální náboženské obce – zakládací listina a kupní smlouva o pozemku pro kostel)**

Kaplan P. Ladislav Kubíček se dne 8. ledna 1930 odstěhoval z porubské fary do svinovské nové farní budovy.⁴⁵ Od 20. ledna na místní fare pracovala jako hospodyně slečna Vlasta Kopáčová z Janoušova a od 1. října 1930 ji z důvodu neschopnosti celou domácnost zvládnout nahradila slečna Jenovéfa Nesvadbová.

Olomoucká arcibiskupská konzistoř vydala dne 19. října 1931 úřední souhlas k vyfaření obce Svinov z porubské farnosti a k zřízení samostatné duchovní správy. Rozhodnutím olomouckého arcibiskupa vešlo v platnost zřízení duchovní správy ve Svinově dne 9. listopadu 1931.

⁴⁵ Farní budova je postavena z pálených cihel a betonu. V přízemí fary se nacházela kancelář, pokoj pro hospodyně, kabinet pro služku, kuchyň, jídelna, spižárna a přednáškový sál. V prvním patře byly vybudovány tři pokoje, koupelna a prádelna. AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 1, inv. č. 23 (*Zřízení filiální náboženské obce*).

4. ThDr. Ladislav Kubíček, který působil v úřadě římskokatolického faráře ve Svinově v letech 1931–1946. (AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 2, inv. č. 44 (památka na církevní oslavu povýšení Svinova na město 27. června 1937 – album fotografií)

Konzistoří byl administrátorem farnosti jmenován dosavadní kooperátor porubské farnosti P. Ladislav Kubíček. Dne 10. prosince se uskutečnilo úřední předání farnosti porubským farářem P. Aloisem Gecem za přítomnosti bíloveckého děkana P. Augustina Hensela. Tímto aktem nově ustanovený administrátor P. Kubíček převzal nejen kostel, faru s obročím, ale také všechny spisy týkající se svinovské fary, a to matriky narození, matriky úmrtí, matriky sňatkové.

Zřizovací farní listina byla členům kostelní jednoty přečtena na schůzi dne 29. listopadu 1931. Následně se poděkovalo všem, kteří se zasloužili o vyfaření obce Svinov z porubské farnosti. Instalace prvního svinovského faráře se konala dne 28. března 1932. Instalaci provedl bílovecký děkan P. Augustin Hensel, který symbolicky předal P. Ladislavu Kubíčkově klíče.⁴⁶

Největší překážkou založení svinovské farnosti nebyla pouze finanční situace, ale v první řadě neústupné stanovisko obecního zastupitelstva, jež mezi lety 1928–1930 hned třikrát zamítlo převzetí nákladů na udržování chrámu a fary. Až před závěrem ledna roku 1931 přišlo na kladné usnesení a bylo již možné sepsat osnovu zřizovací listiny, jež členové jednoty odeslali 9. dubna 1931 zemskému úřadu v Brně k prohlédnutí a ratifikaci.⁴⁷ Odkládání převzetí závazků

46 Mši svatou sloužil nový farář P. Ladislav Kubíček za asistence P. Albína Odrážky, P. Aloise Gece a P. Aloise Sraslika. Farní úřad Ostrava-Svinov, *Pamětní kniha Římskokatolické farnosti Ostrava-Svinov 1930–2005*. rkp., s. 26.

47 AMO, Farní úřad Svinov, kart. č. 1, inv. č. 23 (*Zřízení filiální náboženské obce*).

spojených se zřízením farnosti vyplývalo z opatrnosti obecního zastupitelstva, které nechtělo finančně zatížit obec.⁴⁸

Jednota zanikla v roce 1938, ale už od roku 1932 plnil materiální a finanční úkoly s jejími kompetencemi kostelní konkurenční výbor. Ten byl zrušen po připojení Svinova k Německé říši.

Vznikem samostatné duchovní správy ve Svinově byl dokončen dlouholetý proces, jenž si jako základní úkol spolu s porubským farním vikářem P. Ladislavem Kubíčkem vytýčili členové Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla. Období ohraničené léty 1911–1932 představuje řadu schůzí, úředních jednání a nespočet odpracovaných hodin při výstavbě kostela zasvěceného Kristu Králi. Je třeba zmínit, že zdejší chrám dostal toto patrocínium jako první v československém státě. Stalo se to v souvislosti se zavedením nového svátku Slavnosti Ježíše Krista Krále Piem XI. v roce 1925. Uvedení tohoto svátku do církevního kalendáře bylo nutné a účelné. Pius XI. tak reagoval na aktuální hluboké problémy svírající evropské obyvatelstvo, které bylo přitahováno fašismem, nacismem a komunismem.⁴⁹

Na příkladu sledované obce Svinov lze pozorovat dobovou potřebnost a sílu spolků, v tomto případě kostelních jednot, které byly na Ostravsku hojně zakládány na počátku 20. století. Výsledky jejich úsilí a snah jsou dosud v ostravských městských částech viditelné, a to v podobě kostelů i farních budov. Pozůstatkem po činnosti jedné z těchto jednot je římskokatolický kostel ve Svinově, který svou existencí ještě i dnes poukazuje na dědictví našich předků.

Summary

The activities of the Church Unity of St. John and Paul in Svinov from 1911 to 1932

The article deals with the genesis, activities and mission of the Church Unity of St. John and Paul in Svinov from 1911 to 1932, i.e. from the very foundation of the association to the establishment of an individual spiritual administration in Svinov. The elementary task of the unity (and church unities in general) was to build a Roman Catholic temple in the Silesian village of Svinov (a town since 1936) and to establish a parish office there. Although the new sacral building was to be consecrated to St. John and Paul, referring to the tradition of the original patrocínium of the Svinov chapel (built in 1811 and demolished in 1945), the church received the name of Christ the King in the context of a newly introduced holiday celebrating the turbulent events of the recent years. The main themes of the text presented are the initial paths leading to the unity, the introduction of the basic activities of the association (lectures, theatre performances), the search for the proper place to serve the worship, the actual construction of the church, its consecration and the disengagement of the Svinov municipality from the Poruba parish (where, besides Poruba and Svinov, also Vřesina belonged, and Třebovice until 1906). Attention is paid to the spiritual father of the whole process of Svinov disengagement and construction of the temple, Ladislav P. Kubíček, the parish vicar of Poruba from 1932, the first priest in Svinov (working here until 1945). The contribution also outlines the social and economic development in the context of the events in northern Moravia and Silesia, which had a considerable impact on parishes in the industrialized Ostrava region. The increasing population at the turn of the 19th and 20th centuries, the impossibility of the priests to manage the conditions set in their religious communities at the existing staffing of the clergy directly asked for the foundation of new independent spiritual administrations and the construction of churches. The monitored municipality of Svinov with the church of Christ the King, built from 1928 to 1929, the present town district of Ostrava (since 1957), is a proof of this.

Mgr. Pavel Březinský (brezinsky@szm.cz), Slezské zemské muzeum Opava

48 AMO, Archiv města Svinov, inv. č. 9 (*Zápisy schůzí obecního zastupitelstva 18. 6. 1928–15. 12. 1931*).

49 Srov. R. MALÝ, *Církevní dějiny*. Olomouc 2001, s. 252–257.

Lukáš Lisník

SPOLEČNÉ STUDIUM ČECHŮ A SLOVÁKŮ. PŘÍSPĚVEK K VÝZNAMU GYMNÁZIA V JABLUNKOVĚ A ROZBORU JEHO STUDENTSTVA V LETECH 1936–1938¹

Abstract

The following contribution deals with the establishment of a grammar school in Jablunkov with regard to the nationally strained situation of the pre-Munich period. At the same time, it tries to answer the question whether there was a real need for the establishment of such a type of secondary school in the Jablunkov region. An essential part of the text consists of a brief territorial, social and cultural (religious) analysis of the newly incoming students of the institution, which was supposed to help to clarify the importance of the grammar school with the Czechoslovak language of instruction for the area which was inhabited, according to the latest census in 1930, mostly by a population of Polish nationality. Thus, the text does not consider this secondary school only as an institution located in a systematically structured building material equipped with furniture, but, above all, as a supreme form of secondary education in the submontane area which people bring into being.

Keywords: *history of education, national issues, Jablunkov, stratification of the students*

Ve druhé polovině 30. let se pozornost Slezské matice osvěty lidové (dále SMOL) opět po delší době zaměřila na oblast středního školství a to v nejjihnější části Těšínska v Jablunkovském soudním okrese. Je s podivem, že se myšlenka, na zřízení gymnázia v této oblasti, neprosadila již dříve. Zejména v období let 1925–1933, kdy byly česko-polské vztahy určující vztah polské menšiny k Československu, alespoň na první pohled, ve fázi spolupráce. Naopak myšlenka zřídit středoškolský ústav v Jablunkově se prosadila až za změněných poměrů po roce 1934, tedy po uzavření německo-polského paktu, po kterém polská vláda nasadila v zahraniční politice protičeskoslovenský kurz. Ten byl charakteristický jak nastoupením nacionálně smýšlejícího Leona Malhomma na pozici polského konzula v Moravské Ostravě, tak například vypovězením velké části československých občanů z Polska, nebo četnými protičeskoslovenskými provokacemi řízenými ze zahraničí.²

Za této situace se rodilo nové gymnázium s československou vyučovací řečí. O tom, že v této oblasti možnost středoškolského vzdělání chyběla, nemůže být žádných pochyb, vzhledem ke vzdálenosti nejbližších gymnázií v Českém Těšíně a na druhé straně v Žilině.³ Přesto je otázkou, jestli otevření československého ústavu bez polských poboček nebyla pouze nepřímá odpověď na provokace polských představitelů a polského tisku. Po změně stanov SMOL v roce 1935 bylo podstatným účelem této organizace chránit státní a národní zájmy. Souviselo to s tím, že ve 30. letech matici zaměstnávala zejména problematika vzájemných vztahů obyvatelstva různých národností na Těšínsku.⁴ To byl ostatně zásadní problém tohoto období. Představitelé

1 Tato studie byla zpracována v rámci řešení projektu SGS 01/FF/2017 s názvem Dějiny sekundárního školství a vzdělanosti na severní Moravě a ve Slezsku do roku 1938, řešeným na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

2 Mečislav BORÁK – Dan GAWRECKI (ed.), *Nástin dějin Těšínska*, Ostrava – Praha 1992, s. 91 a 93.

3 V československé části Těšínska fungovala v roce 1936/1937 česká gymnázia v Bohumíně, Orlové, Slezské Ostravě a Českém Těšíně. V Bohumíně sídlil také ústav německý, v Orlové gymnázium polské. *Zprávy státního úřadu statistického*, Ročník XIX. 1938, Praha 1938, s. 351–353.

4 Magda HABRMANOVÁ, *Slezská matice osvěty lidové v meziválečném období*, Slezský sborník (dále SLSb) 90, 1992, č. 2, Opava 1992, s. 95 a 102.

společenského života Těšínska, bez ohledu na národnost, organizace a spolky nepracovali pro svou obec, oblast, zemi, ale pro svůj národ v ní. Často tak byly nižší stupně organizací radikálnější, než jejich nadřízené orgány.⁵

Samotná pramenná základna k prvorepublikovým dějinám ústavu je velice chudá. Archivní fond ústavu obsahuje pouze hlavní katalogy,⁶ jejichž význam spočívá zejména v možnosti stratifikace studentstva, a dále dokumenty o přestavbě budovy gymnázia.⁷ Podrobnější informace ke vzniku školy lze čerpat zejména z první výroční zprávy ústavu.⁸ Další informace lze nalézt ve fondu Jablunkovské pobočky SMOL,⁹ avšak zde, stejně jako v dalších fondech, které se gymnáziu nevěnují přímo, se jedná o hledání jehly v kupce sena. Prvorepublikovým dějinám této střední školy se tak až do dnešní doby nikdo nevěnoval. Jediným zpracováním je loňský příspěvek napsaný k 80. výročí vzniku ústavu, stručně se zaměřující na celou historii ústavu, který se věnuje obzvláště dějinám školy, ne však významu této instituce z hlediska struktury studentstva.¹⁰

Následující text se pokouší zachytit okolnosti vzniku reálného gymnázia v Jablunkově s ohledem na národnostní skladbu studentstva v napjaté situaci předmnichovského období. Podstatnou součástí textu je rovněž stručný teritoriální, sociální a kulturní (náboženské vyznání) rozbor nově nastupujícího studentstva ústavu (po přijímací zkoušce). Příspěvek se tak snaží nepojmout sledovanou střední školu pouze jako instituci umístěnou v systematicky uspořádaný stavební materiál vybavený nábytkem, ale především jako vrcholnou formu sekundárního vzdělání v podhorské oblasti Jablunkovska.

K předmnichovským dějinám ústavu a rozboru jeho studentstva

Prvotní impuls ke zřízení gymnázia dala SMOL, která v roce 1936 podala žádost o zřízení soukromého reálného gymnázia. V tomto směru se však rovněž angažovala Ústřední matice školská (dále ÚMŠ), která ústav nakonec zřídila svým nákladem¹¹ a převzala veškerá potřebná jednání se školskými orgány, na jejímž konci bylo svolení ministerstva školství a národní osvěty z června 1936 ke zřízení gymnázia v Jablunkově. Domovem nově vzniklé střední školy se staly pronajaté prostory v budově bývalého kláštera v Jablunkově, která byla ve vlastnictví klášterního řádu sv. Alžběty.¹² ÚMŠ musela nechat tyto prostory značným nákladem opravit a přeměnit pro potřeby střední školy,¹³ ústav vybavila a darovala mu učební pomůcky pro první

5 Dan GAWRECKI, *Macierz szkolna w Czechosłowacji 1921–1939, 2. část*, SIsb 90, 1992, č. 3–4, Opava 1992, s. 222.

6 Státní okresní archiv (dále SOKA) Frýdek-Místek, fond Reálné gymnázium Ústřední matice školské Jablunkov (dále fond RGÚMŠJ), Hlavní katalogy 1936/1937–1937/1938, inv. č. 1, 2.

7 SOKA Frýdek-Místek, fond RGÚMŠJ, Rozpočet a finanční návrh pro adaptaci kláštera Alžbětinek, inv. č. 3, k. 1.

8 *První výroční zpráva spolkového československého reálného gymnázia Ústřední matice školské v Jablunkově za školní rok 1936–1937*, Jablunkov 1937.

9 SOKA Frýdek-Místek, fond Slezská matice osvěty lidové Bystřice nad Olší 1921–1946 (dále fond SMOLB).

10 Ilona PAVELKOVÁ, *Gymnázium v Jablunkově. Epizoda z dějin českého středního školství na Těšínsku*, Těšínsko 59, 2016, č. 2, s. 92–96.

11 Magda, HABRMANOVÁ, *Slezská matice osvěty lidové 1918–1938. Organizační vývoj a činnost*, ČSZM–B 41, 1992, s. 63.

12 *První výroční zpráva spolkového československého reálného gymnázia Ústřední matice školské v Jablunkově za školní rok 1936–1937*, Jablunkov 1937, s. 1.

13 SOKA Frýdek-Místek, fond RGÚMŠJ. Rozpočet a finanční návrh pro adaptaci kláštera Alžbětinek, inv. č. 3, k. 1.

třídu. Na návrh SMOL se ředitelem ústavu stal její dlouholetý pracovník, profesor gymnázia v Českém Těšíně Václav Placht.¹⁴

Škola započala svou činnost školním rokem 1936/1937. Její vznik musel být, jak to bývalo zvykem, náležitě oslaven. Slavnostním dnem se symbolicky stal 28. říjen. Na programu slavnosti byl mimo jiné sborový zpěv žactva, proslov ředitele ústavu Václava Plachty, proslovy dalších z hlediska regionu významných představitelů státních a samosprávných úřadů a dalších osobností. Recitací žactva a zpěvem státní hymny slavnost skončila.

V textu, který nám předkládá I. výroční zpráva ústavu je patrné napětí, které v této době panovalo. Důležitá byla obhajoba vzniku střední školy v národnostně pestré oblasti, zejména když pročítáme úryvek, kde stojí: „zápis sám ukázal oprávněnost střední školy v Jablunkově, neboť hned prvním rokem bylo nutno při první třídě otevřít pobočku“. Když se v dalším odstavci mluví o účelu školy, neopomenul autor poznamenat, že „společné studium Čechů a Slováků bude pevným pilířem ducha opravdové vzájemnosti, a přátelství v mládí uzavřená budou pevnou oporou v životní práci“.¹⁵ Je pochopitelné, že vedení ústavu obhajovalo zřízení české respektive československé střední školy v Jablunkově. Muselo. V národnostně smíšené oblasti vznikl ústav vyučovací řeči, která byla z pohledu obyvatelstva dané oblasti (soudní okres Jablunkov)¹⁶ menšinou, tedy uměle vytvořené řeči československé.¹⁷ Když se podíváme na výsledky dvojího sčítání obyvatelstva v Československu, která proběhla v letech 1921 a 1930, nezbude nám nic jiného, než tento fakt přijmout. Sčítání lidu v roce 1921 se zúčastnilo 26 692 osob soudního okresu Jablunkov, z toho celých 71 % byli českoslovenští občané polské národnosti. Ti byli následováni obyvateli národnosti československé s 20,4 %, německé s 2,9 %, izraelské s 0,2 %, jiné s 0,1 % a cizozemci, kterých bylo 5,4 %.¹⁸ Více nám o situaci v letech třicátých napoví sčítání lidu z roku 1930. Na základě jeho výsledků sice musíme konstatovat, že československých státních příslušníků polské národnosti ubylo, přesto jich byla stále v rámci zmiňovaného okresu většina (64,6 %). Druhou nejpočetnější skupinou obyvatel dle národnosti byli Čechoslováci s podílem 30,1 %, následováni obyvateli německé národnosti se 1,7 %, izraelské s 0,27 % a cizozemci s 3,34 %.¹⁹ Obyvatelstvo „Jablunkovska“ tedy bylo většinově polské, naopak Čechoslováků nebyla ani třetina.²⁰ Aby gymnázium mohlo pobočku otevřít, tedy aby mělo dostatečný počet studentů pro dvě třídy, muselo být plně vyslyšeno pozdější přání

14 Magda HABRMANOVÁ, *Slezská matice osvěty lidové 1918–1938. Organizační vývoj a činnost*, ČSZM–B 41, 1992, s. 63.

15 *První výroční zpráva spolkového československého reálného gymnázia Ústřední matice školské v Jablunkově za školní rok 1936–1937*, Jablunkov 1937, s. 2 a 1.

16 Soudní okres Jablunkov byl tvořen obcemi: Bocanovice, Bukovec, Bystřice, Hrádek, Hřčava, Jablunkov, Karpentná, Košariska, Dolní Lomná, Horní Lomná, Lyžbice, Milíkov, Mosty, Návsí, Nýdek, Oldřichovice, Písek, Týra, Vendryně. *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930, Praha 1935, s. 106–107.

17 Miroslav JOHN, *Čechoslovakismus a ČSR 1914–1938*, s. 1. 1994, s. 58–61.

18 *Statistický lexikon obcí v republice Československé. II. Morava a Slezsko*. Vydán ministerstvem vnitra a státním úřadem statistickým na základě sčítání lidu z 15. února 1921, Praha 1924, s. 126.

19 *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930, Praha 1935, s. XIX.

20 Na základě nejnovějších výzkumů musím konstatovat, že obyvatel polské národnosti bylo patrně ve sledované oblasti více, zejména s ohledem na použití popisných archů, díky čemuž mohlo být sčítání lidu ovlivněno v neprospěch polsky mluvícího obyvatelstva. Petr KADLEC, *Výběr a činnost československých sčítacích orgánů v národnostních souvislostech – teorie versus praxe*, *Časopis Matice moravské* 134, 2015, č. 1, s. 141, 143 a 146.

uvedené v již zmíněné výroční zprávě o společném studiu Čechů a Slováků.²¹ V tomto případě se jednalo o přání související se složením studentstva ústavu, jelikož do lavic školy zasedlo také velké množství studujících ze Slovenska.

Po nahlédnutí do hlavních katalogů reálného gymnázia,²² které poskytují základní informace o studentech/studentkách, je z hlediska bydliště jejich rodičů, které můžeme považovat za jejich trvalé bydliště, patrné, že ve školních letech 1936/1937 a 1937/1938 nastoupilo formou přijímací zkoušky do prvních ročníků 98 (52,69 %) studentů a studentek československé nebo slovenské mateřské řeči, kteří měli trvalé bydliště na území Slezska. Ve Slezsku bydleli také tři studenti německé a jeden student polské mateřské řeči. Jeden student měl trvalé bydliště na Podkarpatské Rusi a 83 (44,62 %) studentů československé nebo slovenské mateřské řeči na Slovensku. Nejčastěji měli tito studenti trvalé bydliště v Čadci, Švrčinovci, Skalitém a Čierné. Jednotný československý národ, respektive tato kategorie z hlediska národnostní politiky státu nám neumožňuje u všech studentů ústavu rozlišit mezi studujícími, kteří měli trvalé bydliště na Slovensku a považovali se za Slováky, a těmi kteří se považovali za Čechy. Avšak na základě studia hlavních katalogů rovněž můžeme konstatovat, že zápis údajů do kolonky mateřská řeč studenta nebyl na Jablunkovském gymnáziu nastaven jednotně, ale záležel na přístupu zapisovatele. Díky této skutečnosti nám zápisy u dvou tříd školního roku 1937/1938 (1. A, 1. C) umožňují rozlišit mezi českou a slovenskou mateřskou řečí. Studentů/studentek s řečí českou zasedlo do lavic těchto tříd 38 (53,52 %), se slovenskou 30 (42,25 %), dva studenti s německou řečí a u jednoho studenta, bydlícího na Slovensku, nebyl tento údaj vyplněn.²³ Struktura studentstva tedy zcela naplnila slova budovatelů o československé škole. Vedení ústavu si muselo být na základě struktury žactva vědomo toho, že mladí lidé z Jablunkova a jeho blízkého okolí, kteří by byli schopni absolvovat studia na střední škole, zcela jistě nebudou svým počtem schopni naplnit nové třídy ústavu a že se škola i v dalších letech neobejde bez studentů ze vzdálenějších oblastí a ze Slovenska. Pravděpodobně také k podpoře této kalkulace vznikl při gymnáziu „útulek“ pro studenty, který byl SMOL zřízen od školního roku 1937/1938. V něm se mohli studenti, jejichž bydliště nebylo ve vzdálenosti únosné pro každodenní dojíždění či docházení za výukou, za mírný poplatek ubytovat a stravovat.²⁴

Toto nepatrné rozdělení na studující, kteří bydleli ve Slezsku a na ty, kteří obývali Slovensko, je charakteristické také pro náboženské vyznání studentů gymnázia. Otázkou zůstává, zdali jsou získané informace o náboženském vyznání, zapsané rovněž v hlavních katalogích, průkazné, jelikož nelze zjistit, nakolik byl daný student opravdu věřícím určitého vyznání, nebo nakolik šlo jen o vyznání jeho rodičů, které bylo k základním údajům o žákovi automaticky připsáno. Přes tuto pochybnost se jedná o důležitý údaj, který nám napoví, z jakého kulturního prostředí studenti pocházeli. Toto prostředí bylo často formováno širším okolím a odráželo celospolečenský vývoj dané oblasti. Výsledkem toho bylo, že z 81 studujících s bydlištěm na Slovensku bylo 78 katolíků, jeden student československého vyznání a dva studenti vyznání církve československé. Naopak mezi studenty, jejichž trvalé bydliště leželo na území Slezska, bylo katolíků „pouze“ 68,27 %. Zato 28,85 % studujících náleželo k vyznání augsburskému, dva studenti byli bez vyznání a jeden student náležel z hlediska víry k českým

21 *První výroční zpráva spolkového československého reálného gymnázia Ústřední matice školské v Jablunkově za školní rok 1936–1937*, Jablunkov 1937, s. 1.

22 Následující text je formován na základě informací z hlavních katalogů gymnázia. SOKA Frýdek-Místek, fond RGÚMŠJ, Hlavní katalogy 1936/1937–1937/1938, inv. č. 1, 2.

23 SOKA Frýdek-Místek, fond RGÚMŠJ, Hlavní katalogy 1936/1937–1937/1938, inv. č. 1, 2.

24 SOKA Frýdek-Místek, fond SMOLB, Matiční zpravodaje, návrhy a usnesení, inv. č. 10, k. 3.

bratřím. Do struktury studentstva se tak promítl historický vývoj náboženských poměrů Těšínska, utvářen v rámci Habsburské monarchie, příznivějšími podmínkami pro rozvoj protestantizmu²⁵ a tím náboženská specifika dané oblasti, vyjádřená rovněž posledním sčítáním obyvatelstva v roce 1930, při kterém se v soudním okrese Jablunkov k evangelickému vyznání všech denominací přihlásilo 49,4 % obyvatel, přičemž většina z nich se hlásila k Augšpurské církvi evangelické ve východním Slezsku.²⁶ Téměř bez zájmu rodin studentů gymnázia zůstala v roce 1919 vzniklá Československá církev, která při výše zmíněném sčítání lidu mezi obyvatelstvem soudního okresu Jablunkov zaznamenala pouze zastoupení 0,25 %.

V rámci stratifikace studentů můžeme rovněž sledovat jejich sociální původ, tedy to v jakém sociálním prostředí byli studenti vychovávaní. Avšak z důvodu neexistence obecně uznávaného schématu pro řazení jednotlivých povolání a socioprofesionálních skupin do systému sociálních vrstev u prvorepublikového období, jsem svou pozornost zaměřil pouze na zastoupení socioprofesionálních skupin a do nich řazených povolání. Z tohoto hlediska nebyly u složení živilů studentstva takové rozdíly jako v případě bydliště a náboženského vyznání. Asi není překvapením, že v podhorské oblasti jablunkovského průmyslu nabízela velké množství pracovních míst, osobní i nákladní dopravou velmi frekventovaná, Košicko-bohumínská dráha.²⁷ Celkem 30,1 % rodičů a poručníků pracovalo u železnice, zejména jako zřízenci, topiči, výhybkáři, či jednoduše železničáři, ale také jako výpravčí, průvodčí nebo drážní úředníci. Tedy na pracovních pozicích, jejichž náplní byla manuální činnost, tak i v řadách byrokratického aparátu. Velké množství zaměstnanců drah se nakonec podepsalo pod celkové socioprofesionální složení povolání živilů. Nejvýraznějšími socioprofesionálními skupinami byli střední zřízenci a zaměstnanci (zejména staniční výpravčí, průvodčí, četník, hajný aj.) kterých bylo 25,81 %. Početněji zastoupeni byli rovněž nižší zřízenci a zaměstnanci (železniční zřízenec, železničář, soudní zřízenec aj.) s 18,8 %. K dalším početně významnějšími skupinám patřili studenti z rodin dělníků s procentuálním zastoupením 17,2 % a řemeslníků s 6,99 %. Téměř pět procent (4,84 %) sledovaných mladých lidí pocházelo z rodin středních zemědělců (rolníků). Ostatní socioprofesionální skupiny zastupovali pouze jedinci z řad učitelů, vyšších a středních úředníků, provozovatelů pohostinství aj. Velmi malé zastoupení měli mladí lidé pocházející z rodin inteligence,²⁸ jejichž procentuální zastoupení nedosáhlo na hranici deseti procent. Je tedy patrné, že i když byl Jablunkov sídlem soudního okresu, jednalo se z celorepublikového pohledu o periferii.²⁹

25 M. BORÁK – D. GAWRECKI, *Nástin dějin Těšínska*, s. 46, 48; Rudolf ŽÁČEK, *Dějiny Slezska v datech*. Praha 2004, s. 220.

26 *Československá statistika – Svazek 98. Řada VI. Sčítání lidu v republice československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl 1., Praha 1934, s. 98–99.

27 Železnice byla vybudována, na přelomu 60. a 70. let 19. století, jako důležitá hospodářská spojnice, která měla ulehčit spojení Košic a celých severních Uher s průmyslovou oblastí Karvinska a Ostravska. Josef HONS, *Dějiny dopravy na území ČSSR*, Bratislava 1975, s. 124–133.

28 Inteligence je zde chápána tak, jak ji ve svém díle vymezila Andrea Pokludová, tedy jako sociální skupinu společnosti „*vykonávající složitou, specializovanou, kvalifikovanou a formalizovanou duševní činnost*“. Zároveň se jednalo o „*nositele pokroku ve společnosti, inovací, moderních forem myšlení, kultury, ale také nacionalismu*“. Byli zde proto zařazeni vykonavatelé následujících profesí: inženýr, středoškolský profesor, žurnalista, veterinář, lékař, advokát, lékárník, učitel (učitelského ústavu, obecné a měšťanské školy), úředník (v sekundárním a terciárním sektoru, státní a komunální), duchovní a rabin. Více viz Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Opava 2008, s. 11, 12 a 13–14.

29 Například na českých gymnáziích v Moravské Ostravě, tedy v průmyslovém centru Moravy a Slezska, dosáhla prostřednictvím svých potomků inteligence ve druhé polovině 30. let 40% zastoupení. Lukáš LISNÍK, *Studenti středních škol s českým vyučovacím jazykem v Moravské Ostravě a Přívoze v letech 1919–1938*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 30, Ostrava 2016, s. 111–112.

Přes pestrost profesí z řad živitelů studentů nemělo bydliště ani náboženské vyznání na jejich složení výraznější vliv.

Když se však vrátíme k národnostní otázce rozboru studentstva, je zajímavé to, že přestože se nám u nově nastupujícího studentstva objevuje velké množství polsky psaných jmen a příjmení, pouze jeden student měl v záznamech zapsanou mateřskou řeč polskou. Je tedy otázkou zdali mladí lidé polské národnosti navštěvovali jiné středoškolské ústavy, přičemž nejbližší a zároveň jedinou střední školou s polským vyučovacím jazykem na území Československa bylo reálné gymnázium v Orlové,³⁰ nebo záměrně uvedli mateřskou řeč československou v domněnku, že bude jejich pozice na škole lepší.³¹

Jablunkovský ústav byl krátce po svém vzniku zahrnut do polských školských požadavků, které v něm viděly prostředek k čechizaci polského obyvatelstva. Dne 14. 10. 1936, tedy krátce po založení ústavu, vystoupil na zasedání zemského zastupitelstva v Brně Karol Junga se zásadními „maximalistickými“ polskými požadavky. Ty se týkaly mimo jiné středoškolské otázky, u které bylo žádáno, aby při jablunkovském a česko-těšínském gymnáziu došlo ke zřízení polských paralelek.³² Vzhledem k tomu, že Jablunkovský ústav byl vydržován Ústřední matiči školskou a to vlastním nákladem, považovala SMOL tento požadavek v souvislosti s jablunkovským gymnáziem za „provokaci“.³³

Po polském záboru československé části Těšínska, byl soudní okres Jablunkov připojen k polskému okresu Cieszyn, došlo k likvidaci českého školství a jedinou úřední řečí byla vyhlášena polština.³⁴ Z města Jablunkov ale střední škola nezmizela, jelikož zde vzniklo gymnázium polské, do kterého nastoupili také někteří studenti gymnázia československého, ať již postupem do dalšího ročníku, nebo opakováním první třídy. Když porovnáme hlavní katalogy nově nastupujících studentů prvních tříd čl. gymnázia ve školním roce 1937/1938 s katalogy druhé a první třídy polské střední školy, zjistíme, že těchto studujících byla přibližně sedmina. Tedy pouze zlomek z původního počtu. O osudu dalších studentů můžeme pouze spekulovat. Patrně buď odešli s rodinami z Těšínska, nebo jim bylo středoškolské studium zapovězeno.

Pokud bychom se chtěli podrobněji podívat na studenty přestoupivší na polský ústav, musíme konstatovat, že hlavní katalogy polského gymnázia, na rozdíl od ústavu československého, neumožňují badateli nahlédnout na sledované studenty z bližší perspektivy. Zejména neobsahují záznamy o mateřské řeči, což znemožňuje porovnat záznamy stejných žáků na obou gymnáziích. Katalogy nám ale umožňují zjistit, jak si tito přestoupivší studenti vedli ve výuce polského jazyka. Přibližně třetina z nich měla alespoň v jednom pololetí školního roku 1938/1939 z polského jazyka nedostatečnou klasifikaci. Třetina měla polský jazyk za stejných podmínek výsledně označován jako dobrý, přičemž se jednalo o nejlepší známku mezi těmito studenty. Tyto výsledky by u někoho mohly vzbudit pocit, že studenti polsky neuměli. Dle mého názoru to ukazuje pouze to, že polsky mluvit uměli, jen u nich nebyla v předchozích letech pilována gramatická stránka tohoto jazyka.³⁵ Z jejich špatného prospěchu z polského

30 *Zprávy státního úřadu statistického*. Ročník XIX. 1938, Praha 1938, s. 352.

31 Jak uvádí ve své studii D. Gawrecki, bylo známo, že obdobně jednali také poláci na Báňské škole v Moravské Ostravě. Dan GAWRECKI, *Macierz szkolna w Czechosłowacji 1921–1939*, SISb 90, 1992, č. 3–4, s. 219.

32 Pro srovnání. SOKA Frýdek-Místek, fond SMOLB, Stanoviska SMOL k národnostní situaci na Jablunkovsku (požadavky polského obyvatelstva aj.), inv. č. 9, k. 2; František UHLÍŘ, *Těšínské Slezsko*, Moravská Ostrava – Praha 1946, s. 49–51.

33 Magda HABRMANOVÁ, *Slezská matice osvěty lidové v meziválečném období*, SISb 90, 1992, č. 2. s. 104.

34 M. BORÁK – D. GAWRECKI, *Nástin dějin Těšínska*, s. 103.

35 SOKA Frýdek-Místek, fond Státní polské gymnázium Jablunkov 1938–1939. Hlavní katalogy, inv. č. 1,2,4.

jazyka bych nevyvozoval zbrklé závěry, jelikož na československém gymnáziu měli někteří z těchto studentů stejně dostatečnou klasifikaci z jazyka československého. Je tedy pravděpodobné, že patřili k národnostně nevyhraněnému obyvatelstvu se znalostí (neznalostí), přestože diskutabilní, obou jazyků.³⁶

Závěr

Kromě nesporně vzdělávacího významu reálného gymnázia v Jablunkově, byl ústav ve druhé polovině 30. let zřízen, jako podpora česky mluvícího obyvatelstva, případně jako prostředek rozvoje československého jazyka v oblasti. Je pravděpodobné, že někteří mladí lidé studující na československém ústavu a udávající československou mateřskou řeč byli z národnostně nevyhraněného prostředí, popřípadě z prostředí jazykově specifického. Jedině tak si lze vysvětlit jejich přesun na podzim roku 1938 do dalšího ročníku, nově vzniklého polského ústavu a jejich závěrečná klasifikace.

Na celkovém rozboru studentstva se projevila specifika Jablunkovska a přilehlých oblastí Slovenska, a to jak z hlediska náboženského vyznání (významnějším zastoupením evangelíků augšpurského vyznání), tak z hlediska zastoupení jednotlivých povolání a socioprofesionálních skupin mezi živiteli studentů a studentek, na které měla, z pozice zaměstnavatele, největší vliv železnice. Důležitý byl rovněž teritoriální rozbor studentstva gymnázia. Největší význam československého ústavu tkvěl v tom, že nesloužil pouze studentům ze soudního okresu Jablunkov, ale z velké části také mládeži ze Slovenska, zejména příhraničního Švrčinovce a Čadce. Jednalo se o střední školu československou, nejen podle vyučovací řeči, ale také složením svého studentstva. Jedině tak mohla být ve dvouleté prvorepublikové existenci ústavu u prvních tříd otevřena pobočka.

Je otázkou, nakolik bylo opravdu nutné zřídit čistě československé gymnázium v oblasti s většinou obyvatel hlásících se k národnosti polské. Gymnázium s polskými pobočkami, které žádali sami Poláci ve svých maximalistických požadavcích, by v rámci regionu nabylo jistě daleko většího významu. Na druhou stranu je pochopitelné, že SMOL, stejně jako ÚMŠ, neměly, po častých výstřelcích polských nacionalistů, chuť jakkoli vyjít polským středoškolským požadavkům vstříc.³⁷

Summary

A Common Study of Czechs and Slovaks. A contribution to the importance of grammar school in Jablunkov and the analysis of its students of 1936–1938

The grammar school with lessons in the Czechoslovak language in Jablunkov was founded in 1936, i.e. at a time of worsening Czechoslovak-Polish relations, in an area where most of the population professed themselves to be of Polish nationality. For these reasons, the Polish officials demanded opening of Polish classes at the grammar school, shortly after its establishment. This request was, however, ignored. Conversely, the greatest significance of this institution lay in the fact that it served not only to students from the judicial district of Jablunkov, but also, largely, to young people from Slovakia, especially from the frontier municipalities of Švrčinovec and Čadca. This was a Czechoslovak secondary school, not only according to the language of instruction, but also according to the composition of its students. Only in this way, a branch could be open at the first grades during the two-year existence of this First Republic institution. The specifics of the Jablunkov region and the adjacent regions of Slovakia were reflected in the overall structure of the students, both in terms of religion (the more significant representation of the Evangelicals of the Augsburg Confession in the Jablunkov region) and in terms of the representation of the various professions and socio-professional groups

36 SOKA Frýdek-Místek, fond RGÚMŠJ, Hlavní katalogy 1936/1937–1937/1938, inv. č. 1, 2.

37 SOKA Frýdek-Místek, fond SMOLB, Zápisy ze schůzí SMOL pro Jablunkovsko, inv. č. 3, k. 1.

among the breadwinners of the students, that were, from the position of the employer, most significantly impacted by the railway. In the main catalogues of the school, a large number of Polish names and surnames appear with a part of the students, but only one student professed themselves to Polish as a mother tongue. It is a question of what their real national feeling was, since, after the Polish occupation of the Region of Těšín, when the Czechoslovak education system was being liquidated, a Polish grammar school was established in Jablunkov, into which a small part of the students of the original Czechoslovak institution was transferred.

Mgr. Lukáš Lisník (LisnikL@seznam.cz), Ostravská Univerzita

Ondřej K o l á ř

PROBLEMATIKA VÁLEČNÝCH HROBŮ A PAMÁTNÍKŮ V AGENDĚ OPAVSKÉHO LANDRÁTU 1938–1945

Abstract

The study is based on the agenda of the office of the Opava Landrate from the period of Nazi occupation and follows the approach of the then German administration to the issue of war graves and memorials. Attention is focused on the approach of the occupation authorities to the memorial sites connected to the symbolism of the pre-Munich Czechoslovakia and, above all, on the efforts of the authorities to record and maintain the graves of the victims of both world wars, both of the soldiers and the civilian population.

Keywords: *Memorials, war graves, memorial sites, military, Nazism, the region of Opava, genealogy*

Nedávná jubilea vypuknutí první světové války roku 1914 a ukončení následujícího světového konfliktu roku 1945 oživila zájem o problematiku vojenských pietních míst a také o dosud neznámé osudy válečných obětí.¹ Opětovně se však ukazuje, že nejen soupisy padlých, ale rovněž databáze hrobů, pomníků a památníků nejsou zdaleka kompletní, stejně tak fyzický stav řady pietních míst je značně neuspokojivý.² Zájem o zmíněné téma přirozeně není fenoménem nikterak novým, památníky (pro zjednodušení se přidržme tohoto paušálního označení bez ohledu na architektonickou a uměleckohistorickou typologii) válečných událostí tradičně hrají výraznou roli v oblasti formování a udržování kolektivní paměti, ať již národní, regionální či rodinné.³

V tuzemském prostředí již v současnosti existují studie zaměřené na péči o památníky války roku 1866⁴ či legionářské památníky meziválečného období.⁵ Pietní a památná místa spojená s protinacistickým odbojem byla v období 60.–80. let 20. století často dokumentována jednotlivými odbočkami Československého svazu protifašistických bojovníků, stejně jako některými odbornými institucemi.⁶ Výrazně méně pozornosti se zatím dostává hrobům a pomníkům obětí

---

1 K medializovaným případům v regionu patří zejména kauza poručíka sovětského letectva Vasilije A. Staška, který zahynul 27. dubna 1945 u Klimkovic. V letech 2014–2015 se podařilo dosud neznámého letce identifikovat a zdokumentovat jeho životní příběh. Pátrání po Staškově identitě se stalo předmětem dokumentu *Nikdo nesmí být zapomenut*, natočeného studiem Local TV Klimkovice v roce 2015.

2 Vyjma příslušného odboru Ministerstva obrany ČR se problematikou systematicky zabývá *Spolek pro vojenská pietní místa*. Hrobům z let 1914–1918 se věnuje také *sdržení Signum belli 1914*, v širší středoevropské perspektivě pak také *Visegrádská pracovní skupina pro vojenské hřbitovy*.

3 Obecně k problematice pietních míst a míst paměti viz Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Praha 1996; Andrea POKLUDOVÁ – Pavel KLADIWA, *Pomníky rozdělující a spojující*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2011/1, s. 23–40; WINTER, Jay, *Sites of memory, sites of mourning: the Great War in European cultural history*. Cambridge 1998.

4 Jedná se především o produkci *Komitétu pro udržování památek z války roku 1866*, která vydává časopis *Bellum 1866*.

5 Viz Jan GALANDAUER, *Bitva u Zborova: česká legenda*, Praha 2002; Jan MICHL, *Legionáři a Československo*, Praha 2009.

6 V oblasti Slezska a Ostravska provádělo v 60.–80. letech 20. století systematický sběr dokladů k dějinám druhé světové války zejména Muzeum revolučních bojů a budování socialismu, působící nejprve jako součást Slezského muzea, od roku 1980 pak jako samostatné pracoviště pod názvem Muzeum revolučních bojů a osvobození.

obou světových válek z řad německého obyvatelstva českých zemí.⁷ Příčinu tohoto jevu nelze hledat pouze v dlouhodobé absenci společenské poptávky, ale též roztroušenosti a neucelenosti archivního materiálu. Obecní a farní archivy v lokalitách dotčených poválečným vysídlením jsou mnohdy dochovány jen v tristním stavu či vůbec ne, naopak agenda centrálních institucí německé správy z let 1938–1945 je uložena v různých archivech v Německu a v případě Slezska též v Polsku.

O to cennější zdroj představuje soubor materiálů ve fondu opavského landráta (zemského rady) v kartonu 274, sign. Kult–304. Instituce landráta v Opavě vznikla 20. listopadu 1938 a měla územní působnost pro správní okres Opava (*Landkreis Troppau*). Šlo o součást opavského vládního obvodu (*Regierungsbezirk Troppau*) řízeného vládním prezidentem. Obyvatelstvo okresu dle sčítání lidu ze 17. května 1939 čítalo 47 781 osob žijících v 72 obcích. Okres sestával ze soudních okresů Opava a Vítkov, samotná Opava pak tvořila zvláštní městský okres spravovaný vrchním starostou (*Oberbürgermeister*).⁸ Je třeba doplnit, že na rozdíl od většiny území zabraného Německem po podpisu Mnichovské dohody v opavském správním obvodě, stejně jako na sousedním Bílovecku, početně převažovali Češi.⁹ Často problematická koexistence dvou národnostních skupin již v předmnichovském období vedla k potřebě manifestovat svou sebeidentifikaci prostřednictvím veřejně viditelných pamětních míst, z nichž k nejvýznamnějším patřila Hans Kudlich-Warte nad Úvalnem z roku 1913¹⁰ a památník odboje (českého) slezského lidu na Ostré hůrce u Chabičova z roku 1929.¹¹ V době po „Mnichovu“ národnostní napětí logicky eskalovalo a jeho předmětem se pochopitelně stala i mnohá pietní místa.

Cílem předkládané studie je na základě dochované agendy opavského landráta popsat a analyzovat přístup německé správy na Opavsku k otázce vojenských pietních míst v kontextu politického a vojenského vývoje. Získané poznatky mohou pomoci v pátrání po osudech některých, dnes již mnohdy neexistujících, památníků, ale především po osudech konkrétních obětí obou světových válek. V této souvislosti je třeba předeslat, že drtivá většina obětí zahynula na frontách či v lazaretech, případně v zajetí, takže jen minimum z nich bylo pohřbeno ve svých bydlíštích. Seznamy pohřbených, které tvoří součást studovaných pramenů, jsou tedy příliš torzovité na to, aby mohly vypovídat o věkové či socioprofesionální struktuře padlých z Opavska. Přesto jsou však s ohledem na možné genealogické využití v příloze článku uvedeny osobní údaje všech konkrétních obětí 1. a 2. světové války, zmiňovaných v dokumentech.

Zkoumaný soubor písemností je rozdělen do několika částí. První z nich se týká válečných památníků v českých obcích (*Kriegerdenkmäler in tschech. Gemeinden*). Toto téma se dostalo na pořad dne již koncem roku 1938 – 7. prosince úřad říšského komisaře v Liberci v instrukci pro opavského vládního prezidenta rozlišil tři hlavní druhy památníků. První kategorii tvořily pomníky zničené po „českém puči“ v roce 1918. V tomto případě šlo zejména o objekty připomínající habsburskou dynastii, především císaře Josefa II.¹² Jejich obnovení „nepřicházelo

7 Petra ZAJACOVÁ, *Památka na „Velou válku“*. (*Válečné pomníky z 1. světové války v Bruntále*), in: *Studia iuvenilia MMIV–MMV*. Sborník prací mladých historiků. Ed. Aleš Zářícký, Ostrava 2006, s. 183–201.

8 Jan BRZOBOHATÝ, *Landrát v Opavě (úřad zemského rady) 1938–1945* (Inventář archivního fondu), Opava 1965.

9 Srov. Jaromír PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci (1938–1945)*, Opava 2003, s. 10.

10 Blíže k historii objektu viz A. POKLUDOVÁ – P. KLADIWA, *Pomníky*.

11 Blíže viz Jiří FIEDLER, *Hájem cestami času, Háj ve Slezsku* 2012. Cenný zdroj k historii pietního areálu představuje též archivní fond *Společnost pro postavení a udržování památníku na Ostré Hůrce Opava*, deponovaný v opavském okresním archivu.

12 Konkrétně v Opavě byl pomník Josefa II., nacházející se v dnešních sadech Svobody, po průtazích ze strany německých zastupitelů odstraněn poměrně pozdě, v listopadu 1922. Událost se neobešla bez excesu, kdy neznámý

v úvahu“. Dalším typem byly válečné památníky vystavěné z veřejných prostředků v českých obcích – ty měly být odstraněny a deponovány. Třetí kategorii pak logicky tvořily památníky 1. světové války v německých obcích. O jejich dalším osudu se instrukce výslovně nezmiňovala. Zůstává otázkou, zda příkaz k odstraňování českých památníků spolupůsobil jako impuls k živelné destrukci pietního areálu na Ostré hůrce nacistickými radikály 11. prosince.¹³

Pozoruhodný je oběžník vládního prezidenta dr. Friedricha Zippelia¹⁴ podřízeným úřadům z 8. února 1939, jímž se v rozporu s výše uvedeným nařízením říšského komisaře ohradil proti odstraňování pomníků českých obětí 1. světové války. Takové počínání Zippelius považoval za nedůstojné „kulturního národa“. V posledním únorový den následovala podrobnější Zippeliova instrukce: Z památníků měly být odstraněny československé a legionářské symboly, samotné monumenty však měly zůstat na svém místě, pokud nebudily „veřejné pohoršení“. Tato široce pojatá formulace pochopitelně umožňovala velmi různorodý výklad, takže v praxi patrně záleželo hlavně na přístupu lokálních správních a stranických složek. Pomníky připomínající Habsburky se měly obnovovat a udržovat jen tehdy, šlo-li o objekty zvláště umělecky cenné nebo spjaté s význačnou historickou událostí. V pozdější době se již dochovaná agenda k otázkám českých a habsburských památníků nevrací, takže o praktickém provádění uvedených nařízeních nemáme podrobnější zprávy.

Přístup říšských orgánů k artefaktům a symbolům československé národně-emanipační tradice lze částečně rekonstruovat na základě kronik a materiálů vzpomínkové povahy, kde však jsou tyto záležitosti zpravidla zmiňovány toliko okrajově. Jelikož zevrubnější analýza daného problému, jež by musela být založena na dlouhodobé a podrobné heuristice materiálů lokální provenience, je mimo možnosti této krátké studie, omezíme se zde pouze na několik ilustrativních příkladů. Předně je třeba zdůraznit, že značná část české populace s hrozbou nacistického „obrazoborectví“ počítala, takže v prvním říjnovém týdnu roku 1938 docházelo k ukrývání některých památníků či jejich převážení do vnitrozemí.¹⁵ Větší objekty, především pomníky a památníky stojící *in situ*, pochopitelně nebylo možno transportovat, navíc v relativně krátkém časovém úseku. (Informace o chystaném záboru 5. pásma pohraničí, do něhož většina sledovaného území spadala, vešla podle obecních kronik ve známost ve dnech 5. a 6. října, již 8. října pak na Opavsko vstoupila německá armáda.)

O osudech těchto památníků se prameny zmiňují jen zřídka. Například kronika Kateřinek udává, že český nápis na pomníku obětí první světové války na místním hřbitově nacisté zamazali dehtem, bohužel však chybí podrobnější datace této události.¹⁶ V Milostovicích němečtí

---

pachatel vystřelil do okna radního Otokara Fromma, jednoho ze zastánců deinstalace pomníku (Lidové noviny, 23. 11. 1922, s. 5).

13 Památník byl nejprve 11. prosince poškozen, o tři dny později došlo k jeho likvidaci pomocí výbušnin. Státní okresní archiv Opava (dále jen SOKA Opava), fond Místní národní výbor Háj ve Slezsku, inv. č. 53 – Pamětní kniha.

14 Zippelius se narodil roku 1901 v Mostě v rodině soudního úředníka. V mládí se angažoval v turnerském hnutí, od roku 1920 byl členem DNSAP a od roku 1933 SdP. V listopadu 1938 vstoupil do NSDAP a v lednu 1939 do SS. V letech 1938–1942 zastával post vládního prezidenta v Opavě, poté byl v důsledku opileckého excessu poslán na frontu. Viz Stanislav BIMAN, *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety: biografická příručka*, Litoměřice 2008. (Elektronická kniha na CD).

15 Například z památníku na Ostré hůrce nechali místní činitelé převzít do vnitrozemí prst hlíny ze zborovského bojiště. V Kateřinách byly počátkem října 1938 v očekávání příchodu německé armády zakopány do země důležité písemnosti místní samosprávy. Počátkem následujícího roku však iniciátoři této akce naznali, že dlouhodobé uložení dokumentů v zemi by vedlo k jejich poškození, a raději je předali německým úřadům v Opavě. SOKA Opava, fond Archiv města Kateřinky, inv. č. 6, obecní kronika, s. 207.

16 TAMTÉŽ, s. 235.

činovníci před doplňovacími volbami do říšského sněmu v prosinci 1938 slibovali zachovat pomník místního rodáka a českého vlasteneckého aktivisty Vincence Praska,¹⁷ pokud místní Češi zanechají své agitace proti jednotné kandidátce NSDAP. Když se tak nestalo, byl pomník odstraněn.¹⁸ V Hájí u Opavy došlo krátce po záboru k nucené deinstalaci pamětní desky připomínající buditele Antonína Vaška.¹⁹ Ve všech uvedených případech však šlo pravděpodobně o víceméně živelnou iniciativu místních funkcionářů. Podrobnější zmapování osudů „českých“ pietních míst na Opavsku tedy prozatím zůstává úkolem budoucnosti.

Další součástí agendy úřadu landráta tvoří dvě složky písemností k péči o hroby z první světové války. Správou dané záležitosti byl pověřen okresní školský úřad (*Kreisschulamts*), jedna ze sekcí úřadu landráta. Složky jsou označeny jako Hroby válečníků v sudetoněmeckém prostoru, akta do 31. 12. 1941 (*Kriegergräber in den sudetendeutschen Gebieten, akten bis 31. 12. 41*) a Hroby válečníků 1914–18, akta od 1. 1. 1942 (*Kriegergräber 1914–18, akten ab 1. 1. 1942*). V drtivé většině dokumentů se důsledně užívá označení „hroby válečníků“ (*Kriegergräber*), nikoliv „válečné hroby“ (*Kriegsgräber*). Do uvedené kategorie byl řazen hrob účastníka války (*Kriegsteilnehmer*) zemřelého v souvislosti s válečnými událostmi nebo na jejich následky do 15. července 1920. Jednalo se pouze o místa fyzického uložení ostatků, nikoliv tedy symbolické pomníky a památníky. Východiskem pro tuto definici byl výnos o péči o válečné hroby ze světové války z 29. prosince 1922 (*Gesetzes über die Erhaltung der Kriegsgräber aus dem Weltkrieg*, v pramenech uváděn též jako *Reichsgesetz über die Erhaltung der Kriegsgräber*). Horní hranice časového vymezení však poněkud oscilovala, např. přípis vrchního starosty v Opavě z 24. července 1940 uváděl jako „Stichtag“ 20., nikoliv 15. červenec 1920. Obecný výnos z května 1940, jinak se týkající primárně hrobů obětí 2. světové války, stanovuje jako hranici poslední den roku 1922, s tímto termínem operoval také výnos ministerstva vnitra ze září 1940. Mohlo se jednat o projev snahy zahrnout do výčtu i oběti ozbrojených konfliktů, k nimž docházelo na přelomu 10. a 20. let např. na území Horního Slezska.²⁰

První úřední záznam k problematice válečných hrobů pochází z 6. ledna 1939 a koncipoval jej jistý Wrbka z úřadu vládního prezidenta. Zatím šlo pouze o obecné avizování chystaného provedení soupisu hrobů obětí 1. světové války v opavském vládním obvodu na základě požadavků Centrálního důkazního úřadu pro válečné ztráty a hroby válečníků (*Zentralnachweiseamt für Kriegerverluste und Kriegsgräber, ZAK*).²¹

Poměrně záhy, v průběhu druhé lednové dekády, vznikly první a notně provizorní seznamy hrobů v některých obcích. V drtivé většině autoři – představitelé samospráv nebo místní policie – uvedli jen počet hrobových míst, pouze v případě Tábora je doplněno, že se jedná o hroby Maxe a Rudolfa Rabakových. Výkaz z Hradce (nad Moravicí) byl doplněn o poznámku, že se v obci nachází hrob účastníků války roku 1866.²² Výsledná statistika na rozdíl od pozdějších

17 Blíže viz Jiří ŠÍL, *Vincenc Prasek (1843–1912): má vůle je mým osudem*, Opava 2010.

18 Slezské zemské muzeum (dále jen SZM), Materiály Historicko-dokumentační komise Okresního výboru Československého svazu protifašistických bojovníků Opava, vzpomínka Vojtěcha Seiberta, 1972.

19 SOKA Opava, fond Místní národní výbor Háj ve Slezsku, inv. č. 53, pamětní kniha

20 Blíže viz např. Timothy WILSON, *Frontiers of violence. Conflict and identity in Ulster and Upper Silesia 1918–1922*, Oxford 2010.

21 Fond této instituce se nachází v německém Spolkovém archivu (*Bundesarchiv*).

22 Podle relace z Mokřých Lazců z 20. dubna 1941 byly obce 14. ledna 1939 žádány o údaje o hrobech z války 1866. V návaznosti na tento fakt obec hlásila, že se na jejím katastru nachází hrob obětí cholery epidemie, jež v době války vypukla. (K epidemii cholery a snahám o její potírání viz Martin BARUS, *Cholera roku 1866 na Mnichovohradištsku*, in: *Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané dne*

také nerozlišovala hroby dle státní příslušnosti pohřbených a způsobu správy hrobového místa. Samotní zhotovitelé při tomto prvotním sčítání patrně neobdrželi podrobnější instrukce. Zejména v případě Hradce lze pozorovat výrazný rozpor oproti pozdějším údajům. Otázkou také zůstává, proč byly do tabulky zahrnuty obce, v nichž se dle sčítání žádné relevantní objekty nenacházely.

Tab. 1 – přehled hrobů účastníků 1. světové války z ledna 1939

Obec	Počet
Tábor	2
Otice	7
Mokrý Lazce	0
Hradec	0

V tomto raném období také orgány místní správy obdržely instrukci z 13. února 1939 konzultovat úpravy hrobů s Říšskou komorou pro výtvarná umění (*Reichskammer für bildende Künste*). Do jaké míry tak jednotlivé obce skutečně činily, nelze ze studovaných materiálů doložit. Ve výkazech provedených oprav hrobů nenajdeme žádné zmínky o případné spolupráci s institucemi mimo region.

Konkrétnější instrukce zaslal vládní prezident úřadu landráta 15. srpna 1939, kdy bylo nařízeno zpracovat do 1. září seznamy válečných hrobů v jednotlivých obcích. Pro daný účel byly vytvořeny formuláře s 50 kolonkami pro každou obec. Instrukce správně předpokládala, že v případě většiny lokalit bude mít počet hrobových míst k padesátce daleko. Zajímavé je, že 21. srpna zemský rada dr. Hancke²³ zaslal obdobné instrukce také na Novojičínsko, tedy mimo svůj obvod. Výsledné záznamy ze srpnového průzkumu však ve fondu landráta bohužel nenajdeme. Možná došlo ke zrušení akce v důsledku zahájení války proti Polsku. O tom, že iniciativa patrně neměla kýžený efekt, svědčí oběžník z 29. března 1940 upozorňující na nutnost provést podrobný soupis válečných hrobů dle výnosu z 29. prosince 1922 na území Sudet a Východní marky (Rakouska). Další statistické údaje však máme k dispozici až z 15. listopadu 1940.

Tab. 2 – přehled hrobů účastníků 1. světové války z listopadu 1940

Obec	Počet	Státní příslušnost
Březová	1	Rakousko-Uhersko
Hradec-Podolí	7	Rakousko-Uhersko
Raduň	3	Rakousko-Uhersko
Skrochovice	2	Rakousko-Uhersko
Skrochovice	1	Rusko
Vítkov	1	Rakousko-Uhersko
Vítkov	1	Rusko

5. a 6. března 2009 v Hradci Králové. Ed. Ondřej Felcman, Ústí nad Orlicí 2009, s. 151–173.) Proč byla tato zpráva podána dva roky po údajném vzniku nedochované instrukce, není jasné, celkově se ve zkoumaných pramenech problematika válečných hrobů z doby před rokem 1914 prakticky nevyskytuje.

23 JUDr. Gerhard Hancke, narozen 1904 v Kempen. Úřad opavského landráta zastával od podzimu 1938, od roku 1940 působil u válečné správní služby (*Kriegsverwaltungsdienst*). s. BIMAN, *Kdo byl kdo*.

V případě Hradce se vyskytl rozpor, jelikož jakési dřívější hlášení prý udávalo 10 hrobů. Nejasnost patrně opět vznikla nedostatečnou povědomostí o tom, co konkrétně lze považovat za válečný hrob. K záznamům z Vítkova je doplněno, že o hrob rakousko-uherského vojáka Franze Bergera pečuje jeho vdova Amalie Hausnerová. (Podle hlášení z ledna 1943 hrob později udržovalo sdružení válečných veteránů.) Dílčí údaje o správě jednotlivých hrobů a torzovité personálie pohřbených dodaly i některé další obce. Pozornost zasluhuje zmínka, že hrob ruského zajatce Adama Kusmy ve Skrochovicích je udržován z říšských prostředků (*Reichsmitteln*).

Právě financování péče o hroby bylo jedním ze stěžejních aspektů spjatých s prováděním evidence. Peníze ze státní pokladny byly logicky poskytovány pouze na údržbu hrobů, které nespřavovaly soukromé subjekty (rodina zesnulého, spolek válečných vysloužilců apod.). Jelikož Opavska se boje 1. světové války přímo nedotkla, drtivou většinu rakousko-uherských vojáků pohřbených na venkově přirozeně tvořili místní rodáci, o jejichž hroby zpravidla pečovali příbuzní. Naopak hroby ruských zajatců obvykle nikdo neudržoval, proto obcím vznikala nárok na státní podporu na správu těchto hrobových míst. Specifická situace panovala v případě Opavy, v jejíchž lazaretech během let 1914–1918 zahynula i řada vojáků nemajících vztah k regionu.²⁴ K nim bohužel podrobnější informace zatím chybějí.²⁵ Jelikož rozhodujícím faktorem byla státní příslušnost, nikoliv národnost, je dost možné, že ze státních příspěvků byly v některých částech „Sudet“ financovány i hroby rakousko-uherských vojáků českého původu.

První známý záznam o finančních příspěvcích na údržbu hrobů pochází z 15. února 1940, kdy pracovníci okresní komunální pokladny (*Kreiskommunalkasse*) sumarizovali prostředky poskytnuté jednotlivým samosprávám. Za bližší nedefinované, pravděpodobně však čtvrt- až půlroční období²⁶ bylo pro daný účel vyčleněno celkem 3 173 říšských marek. Nejvyšší část obnosu obdrželo město Opava na správu 1 882 hrobových míst. Celá částka byla spotřebována; přehled výdajů, jež samospráva slibovala dodat úřadu landráta, se však nepodařilo dohledat. Sumy poskytnuté dalším obcím se pohybovaly od 16,66 RM (Hradec) po 1,66 RM (Březová). O využití státních podpor máme jen částečné informace – Vítkov vynaložil přidělené 3,32 RM na výzdobu a osvětlení hrobů, v Hradci se kvůli nepřízní počasí nepodařilo dokončit úpravy ve stanoveném termínu.

Podrobněji jsme informováni o další dotaci přidělené 30. srpna 1940. V tomto případě šlo o částku 4 207,39 RM vydanou na údržbu 1 895 hrobů, procentuálně tedy připadlo 2,22 RM na jeden hrob. Peníze byly rozděleny následovně:

Tab. 3 – výdaje na péči o válečné hroby ze srpna 1940

Obec	Částka
Opava	4 174,18
Hradec	22,11
Raduň	6,66
Skrochovice	2,22
Vítkov	2,22

24 Srov. Eva HÁJKOVÁ, *První civilní (světské) ošetřovatelky a sestry v Opavě a ve Slezsku*, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 42, 2006, č. 1, s. 14–17.

25 Samotná Opava nespadala do obvodu landráta, takže jí správa okresu věnovala pozornost jen výjimečně a okrajově. Ani v agendě úřadu vládního prezidenta v Zemském archivu Opava nebyly k dané problematice objeveny další údaje.

26 Srov. s další finanční dotací poskytnutou na období září–prosinec, viz níže.

Přidělené sumy tedy v zásadě odpovídají počtu obcemi spravovaných hrobů podle výše uvedených záznamů z listopadu 1940 (srov. tab. 2). V případě Skrochovic a Vítkova šlo o hroby ruských zajatců.²⁷ Rozpor nacházíme u Hradce, kde, jak již víme, byl udáván počet hrobů snížen z deseti na sedm. Dotace měly být vyčerpány do 15. prosince 1940 a výkazy útrat předloženy do 10. března následujícího roku. Hradecká samospráva vydala 15 RM na květinovou výzdobu hrobů a 7,5 RM na opravy. Podrobné údaje se dochovaly též z Opavy.

Tab. 4 – výdaje na péči o válečné hroby v Opavě v posledním čtvrtletí 1940

Firma	Částka
Gebrüder Skasik	7,48
Rudolf Kolbe, Friedhofgärtner	678,66
E. Kopitsch u. Com.	177,75

Celkově tedy město vydalo 863,89 z přidělených 4 174,18 RM. Hlavní úpravy hrobových míst byly nejspíše pokryty dřívějšími příspěvky. V pozdějších výkazech již Opava nefiguruje – příčinou může být zastavení dalších dotací v důsledku nevyčerpání zbývajících 3 310,29 RM, ale též právní exterritorialita města v rámci správního okresu. Druhé možnosti nasvědčuje fakt, že v pozdějších výkazech vůbec nefigurují hroby nacházející se na území města. Prvního července 1941 bylo rozděleno celkem 31,5 RM z vládní vrchní pokladny (*Regierungsoberkasse*) mezi Vítkov, Skrochovice (po 2,25 RM na jeden hrob v každé obci), Raduň (6,75 RM na 3 hroby) a Hradec (20,25 na 9 hrobů). Pozornost budí opakovaná změna v počtu obcí spravovaných hrobů v Hradci, která mohla nastat úmrtím či přestěhováním soukromých osob dosud udržujících některé z hrobů. (V lednu 1943 pro změnu obec vykazovala 8 hrobů.) V daném případě šlo s nejvyšší pravděpodobností o jednorázovou dotaci na celý účetní rok (*Rechnungsjahr*), jelikož uvedený rozpočet odpovídá přehledu výdajů za rok 1941 z února následujícího roku.

Na přerozdělení a čerpání příspěvků dohlížel úřad vládního prezidenta, který se 24. ledna 1942 dotazoval u okresní správy, co bylo v předchozím roce vykonáno v oblasti péče o válečné hroby. Nejpodrobnější agenda se dochovala v případě Raduně, kde bylo vydáno 14 RM na opravu kříže na jednom z hrobů. Později, počátkem června 1942, *Kreisschulam*t reagoval na poměry v Raduni, jejíž samospráva původně účtovala výdaje za údržbu hrobů (z dokumentu nevyplývá, za jaké konkrétní období) ve výši 6,75 RM, později však účtovala 2 RM za novou náhrobní desku a 12 RM za zhotovení nápisu. Prostředky přesahující původně schválený rozpočet proto měly být buďto dodatečně čerpány až z dotací na následující rok, nebo měla obec zažádat o mimořádné povolení. O dalším vývoji kauzy však prameny mlčí.

Počátkem června 1942 vládní prezident žádal úřad landráta o provedení soupisu hrobových míst účastníků 1. světové války. Opět byl zdůrazněn „Stichtag“ 15. června 1920 a okolnost, že výkazy mají zahrnovat pouze hroby financované z říšských prostředků. Z toho lze usuzovat, že dosavadní statistiky se jevily jako ne zcela přesné. Ostatně již 4. června musely úřady žádat některé obce o upřesnění informací. Dle výsledného hlášení z 20. června 1942 se na území správního okresu nacházelo 18 válečných hrobů, z toho 2 ruské (Skrochovice a Vítkov) a 8 v soukromé správě. Do dané statistiky zjevně nejsou zahrnuty hroby nacházející se v samotné Opavě. Statistický soupis oproti předchozím budí určité rozpaky v případě Raduně (kde lze nárůst vysvětlit úmrtím vlastníků soukromých hrobů) a zejména Hradce (kde se rozchází s dřívějšími i pozdějšími záznamy o 7–9 hrobech).

27 Tuto skutečnost potvrzuje také skrochovický záznam o výdajích.

Tab. 5 – přehled hrobů účastníků 1. světové války z června 1942

Obec	Rusové	Rakousko-uherská občané celkově	Z toho v soukromé správě
Hradec-Podolí	0	1 ¹	0
Raduň	0	10	5
Skrochovice	1	2	2
Vítkov	1	1	1
Celkem	2	16	8

1 Podle doušky v dokumentu náhrobek v meziválečném období zchátral a jeho pozůstatky jsou nedohledatelné.

Celkově tedy bylo evidováno 10 válečných hrobů, u nichž vznikl nárok na státní příspěvek. Ten byl v letech 1943 a 1944 přidělován vždy na jaře s nutností vyčerpání do konce března následujícího roku. Na 10 hrobů ve správě Říše bylo v obou případech vynaloženo 22,5 RM. Za pozornost ovšem stojí, že přehled z 2. července 1944 opět uvádí jiné počty hrobů v podporovaných obcích.

Tab. 6 – přehled hrobů účastníků 1. světové války financovaných z říšských prostředků v červenci 1944

Obec	Počet
Hradec	5
Raduň	3
Skrochovice	1
Vítkov	1

Dílčí rozpory ve statistikách lze vysvětlit změnami ve správě jednotlivých hrobů, značně „skokové“ údaje v případě Hradce a částečně Raduně ovšem svádějí k domněnce, že soupis z června 1942 (tab. 5) byl zpracován poněkud zmatečně. Celkově však můžeme konstatovat výrazný pokles výdajů na válečné hroby oproti období let 1939–1940. Obecně platilo, že nevyčerpané prostředky nebylo možno převádět do dalšího zúčtovacího období a měly být vráceny do státní pokladny. V některých případech však byly zbylé peníze zřejmě poskytovány na účely související se správou válečných hrobů. Alespoň tomu nasvědčuje záznam z 23. ledna 1943, podle něhož vládní prezident předal částku původně určenou pro vítkovskou samosprávu Národním svazu pro péči o hroby německých válečníků (*Volksbund für deutsche Kriegsgräberfürsorge*).²⁸

Poslední záznamy o státních příspěvcích na údržbu hrobů účastníků 1. světové války se tedy týkají dotací na rok 1944. Kontrola jejich čerpání již zřejmě neproběhla s ohledem na vývoj vojenské a politické situace, kdy v Opavě koncem zimy 1945 došlo k evakuaci obyvatelstva a části úřadů, načež se v regionu během dubna odehrály jedny z nejtěžších bojů v českých zemích.

Nejrozsáhlejší část agendy vojenských pietních míst ve fondu landráta logicky tvoří soubor písemností spojených s evidencí a údržbou hrobů obětí 2. světové války. Složka nese výmluvné označení *Kriegergräber 1939* – . Prvním dokladem zájmu úřadů je dopis vládního prezidenta okresní správě z 12. prosince 1939, který na základě výnosu vrchního prezidenta ve Vratislavi

28 Zmíněná organizace vznikla již roku 1919, existuje dodnes pod názvem Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.

(Breslau) zdůrazňuje nutnost zhotovit evidenci německých vojáků padlých od vypuknutí války 1. září do 12. října. Ačkoliv hlavním zdrojem se měly stát relace vojenských útvarů a lazaretů, vládní prezident vyzýval občany i úřady, aby případné poznatky zaslali vrchnímu velitelství branné moci (*Oberkommando der Wehrmacht*, OKW). Patrně především s ohledem na možné dotazy pozůstalých bylo avizováno, že ostatky vojáků padlých za linií San – Visla – Narev (hranice německého a sovětského záboru Polska)²⁹ budou přesunuty do německé zóny.

Další tematicky relevantní materiály pocházejí až z jara a léta 1940. Výnos z 22. května pouze obecně zmiňoval zakládání vojenských hřbitovů, což se pochopitelně týkalo zejména přífrontových oblastí, případně lazaretních měst. Koncem července úřady obdržely zprávu o vzniku Centrály pro hroby Němců zavražděných v přivtěleném východním prostoru (*Zentrale für die Gräber der ermordeten Volksdeutschen in den eingegliederten Ostgebieten*).³⁰ Konkrétnější je již požadavek Informačního úřadu branné moci pro válečné ztráty a válečné zajatce (*Wehrmachtsauskunftsstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene*) z 3. června na pořízení dokumentace hrobů obětí války na civilních hřbitovech na předválečném území Říše, tedy včetně „sudetského“ území.

Stěžejní význam má výnos ministerstva vnitra z 5. září 1940, který ukládal správám jednotlivých okresů podílet se na soupisu válečných hrobů ve spolupráci s pověřenými armádními důstojníky, tzv. *Gräberoffiziere*. Údaje měly být vyplněny do připravených formulářů (*Gräberliste*, byly doplněny podrobnými instrukcemi, tzv. *Richtlinien*) ve čtyřech kopiích, z nichž dvě obdržel ZAK a po jedné úřady landráta a vládního prezidenta. Náklady na údržbu hrobů měly napříště nést správní úřady, důležité bylo rovněž nařízení značit hroby předepsaným způsobem. Pro tyto účely vznikaly tištěné vzorníky graficky znázorňující možné podoby náhrobků a typy použitého písma. Některé detaily, např. počty kopií *Gräberlisten* dodávaných jednotlivým úřadům,³¹ se postupem času měnily, princip evidence a správy hrobů však zůstal do konce války prakticky konstantní.

V plánech ministerstva vnitra se počítalo rovněž se zakládáním symbolických čestných hřbitovů. S ohledem na nedostatek pracovních sil se na realizaci záměru měli podílet členové NSDAP a *Hitlerjugend*.

V reakci na ministerský výnos z 5. 9. již během podzimu 1940 některé obce hlásily, že se na jejich katastru žádné relevantní hroby nenacházejí. Jako *Gräberoffizier* je v této době připomínán major Krug z okresního velitelství branné moci v Opavě (*Wehrbezirkskommando in Troppau*). V prosinci téhož roku se v dokumentech objevuje také nadporučík Heeringen z nespécifikovaného útvaru, který na příkladu vojáka z Vratislavi pohřbeného v Opavě zdůrazňoval nutnost pohřbívat padlé na příslušných hřbitovech dle jejich náboženského vyznání. Z konce roku 1940 pocházejí také první záznamy o konkrétních německých vojácích pohřbených na Opavsku.

Od dubna 1941 byly výkazy dle žádosti ZAK dodávány čtvrtletně. Především zpočátku patrně docházelo k určitým zmatkům a nepřesnostem, např. 3. prosince 1941 vládní prezident

29 Srov. např. Toman BROD, *Pakty Stalina s Hitlerem*, Praha 1990.

30 Jelikož organizace byla zřízena již 10. října 1939, jeví se tato informace jako poněkud pozdní a z pohledu Opavska nikterak prioritní. Cílem centrály bylo především dokumentovat případy násilí na příslušnících německé menšiny v Polsku během válečného tažení v září 1939. Patrně nejznámějším takovýmto incidentem byly události ve městě Bydgoszcz (Bromberg), kde 3. a 4. září 1939 bylo při odvetné akci za činnost německých bojůvek zabito přinejmenším 254 osob. Po dobytí města německou armádou následovaly represe proti Polákům a Židům, které si vyžádaly přes 1 200 obětí. Viz Tomasz CHINCIŃSKI – Paweł MACHEWICZ, *Bydgoszcz 3–4 września 1939*, Warszawa 2006.

31 Např. podle nařízení z 26. února 1942 měl výkazy obdržet OKW, ZAK a ministerstvo církevních záležitostí.

žádal landráta a opavského vrchního starostu o doplnění některých údajů. I později, v dubnu 1942, *Kreisschulamt* urgoval dodání výkazu z Velkých Heraltic a zjištění místa narození Josefa Matznera zemřelého ve vratislavském lazaretu. Při ověřování některých informací spolupůsobil kapitán Fischer z opavského *Wehrbezirkskommando*. Že reálný stav neodpovídal představám úřadů, potvrzuje oběžník ZAK z 15. června 1942, podle něhož byly opakovaně zjištěny závažné nedostatky v péči o válečné hroby. Byla připomenuta povinnost úřadů zajistit údržbu hrobů, o něž se nestarají pozůstalí. Dále oběžník avizoval namátkové kontroly vynaložení finančních prostředků v roce 1941. Zda byly tyto kontroly na Opavsku skutečně realizovány, z pramenů nevyplývá.

Postupem času docházelo k dílčím změnám. Od ledna 1943 měla být v soupisech padlých uváděna i případná příslušnost k NSDAP. V dubnu téhož roku byl v souvislosti se zamýšlenou decentralizací úřadu Generálního stavebního rady pro výstavbu německých válečných hřbitovů (*Generalbaurat für die Gestaltung der deutschen Kriegerfriedhöfe*) ohlášen chystaný vznik lokálních pracovních skupin a zřizování symbolických čestných polí (*Ehrenfelder*). S tím, jak se německé ozbrojené síly začaly stahovat do defenzivy a část obsazených území byla postupně vyklizena, přibývalo i nevojenských obětí. Výnos z 1. prosince 1943 proto úřadům ukládal evidovat také padlé železničáře, policisty, osoby zabitě při zákopových pracích apod. Nedatovaná, zřejmě však jen o nemnoho pozdější, instrukce zahrnuje obecně civilisty usmrčené v důsledku nepřátelské činnosti, jde-li o německé státní příslušníky nežidovského původu. K pohřbívání sovětských vojáků a zajatců se měly přednostně využít hřbitovy z 1. světové války, stanovení formy péče o hroby bylo zatím odsunuto. Pozdější nařízení OKW z 20. května 1944 požadovalo pohřbívát válečné zajatce na obecní hřbitovy, odděleně dle národností. Ohledně úpravy hrobů padlých Němců byly úřady v posledním roce války instruovány obracet se s prosbami o konzultace na architekta Alfreda Rotha v České Lípě, Eichauerstrasse 923. Vzhledem k vývoji na frontách však již v této době měla většina správních orgánů na Opavsku zcela jiné starosti.

Co se týče konkrétních počtů válečných hrobů, zde jsme oproti evidenci obětí předchozí války informováni značně torzovitěji. Podrobnější přehled máme až ze 7. října 1943 a není z něj patrné, jedná-li se o souhrn všech hrobů, nebo pouze o ty spravované úřady. Konkrétní dokument eviduje tři hroby ve Velkých Heralticích a po jednom ve Skrochovicích a Táboře. Další neucelená hlášení pak pocházejí z přelomu února a března 1944, kdy je doložen jeden hrob v Komárově a po dvou v Hradci a Vítkově, ve všech případech šlo o objekty v péči pozůstalých. Ačkoliv soupis dost možná nebude úplný, lze se domnívat, že tento trend obecně převládal. Tím se také vysvětluje absence záznamů o poskytování příspěvků na hroby spravované státními a samosprávnými orgány, v čemž tkví výrazný rozdíl oproti hrobům z let 1914–1918 (resp. 1922). Krátce po vzniku citovaných materiálů, 21. dubna 1944, úřad vládního prezidenta nařídil nadále v kvartálních výkazech uvádět toliko nové hroby. Je dost možné, že i výše uvedené statistiky (tab. 7 a 8) pokrývaly pouze určitý dílčí časový úsek, z kontextu to však není jednoznačně patrné.

Jelikož výpovědní hodnota čtvrtletních relací (navíc patrně nekompletně dochovaných) je pro sledování souhrnného počtu válečných hrobů vcelku nevýznamná, omezíme se na konstatování, že na konci září 1944 i na přelomu února a března následujícího roku jednotlivé obce zpravidla vykazovaly jeden až čtyři nové hroby. S blížícím se koncem války se objevují záznamy o obětech náletů. Komárov 20. září 1944 vykázal tři mrtvé, v Litultovicích (resp. v místní části Ölhütten) při bombardování 19. prosince 1944 zahynuly čtyři osoby. Z této doby máme rovněž k dispozici doklady o tom, že ze státních prostředků byly příležitostně financovány i úpravy hrobů ve správě rodiny, které byly mimo finanční možnosti vlastníků.

Např. zpráva z Hradce z 26. února 1945 se zmiňuje o vynaložení 20 RM na úpravy tří hrobů v rodinném držení.

Stav pramenné základny je tedy o poznání horší než v případě hrobů z 1. světové války. Zdá se však, že počty hrobů příslušníků německé armády fyzicky pohřbených v jednotlivých obcích patrně nepřesahovaly desítku, přinejmenším do roku 1944. S blížící se frontou a silící intenzitou náletů lze patrně předpokládat určitý početní nárůst. Navzdory pro Německo silně nepříznivému vývoji ještě počátkem března 1945, tedy v době, kdy v regionu již probíhaly přípravy obranných postavení,³² pokračovaly úpravy některých hrobů. Např. samospráva v Táboře zamýšlela zušlechtění jednoho hrobového místa osazením kříže za 100 RM. Ve Velkých Heralticích se počítalo se zhotovením čtyř křížů po 10 RM.

Agendu hrobů účastníků a obětí 2. světové války pak uzavírá instrukce dr. Menzela³³ z úřadu vládního prezidenta ze 14. března 1945, ukládající obcím povinnost zřídit památníky padlých a osob zahynuvších při bombardování. O měsíc později se však již samotné Opavsko stalo bojištěm.³⁴

Mimo výše uvedených okruhů se agenda landráta dotýká také hrobů Němců přesídlených na Opavsko z „východních území“, zejména Haliče.³⁵ V tomto případě bohužel prameny podchycují kontext provádění evidence pouze útržkovitě, často se navíc objevují pouhé záznamy o úmrtí bez podrobností o místě uložení ostatků. Soupis osob zmiňovaných v dokumentech je zařazen do závěrečného přehledu pro účely případného genealogického využití, nicméně o podrobnější zpracování dané problematiky tato stať neusiluje.

Mnohé poznatky ke konkrétním válečným obětem a hrobovým místům na Opavsku by jistě mohlo být nalezeno i v zahraničních archivech. Předkládaná studie nemůže danou problematiku pokrýt komplexně, nicméně může sloužit jako nástin vývoje přístupu nacistické okupační správy k vojenským pietním místům. Ve vztahu k českým památníkům, které se staly předmětem pozornosti již záhy po záboru pohraničí, zasluhuje pozornost především rozpor uvnitř správních orgánů a následné vítězství Zippeliovy umírněnější linie, která patrně ochránila mnohé objekty před destrukcí. Torzovitá agenda týkající se českých pietních míst však bohužel neumožňuje podrobnější zhodnocení této problematiky.

Lépe jsme informováni o péči o hroby obětí první světové války, již byla věnována značná pozornost přinejmenším do roku 1944. Z dostupných zdrojů lze soudit, že prováděné aktivity měly skutečně primárně pietní a dokumentační charakter bez výraznějších ideových vlivů, uvážíme-li, že z říšských prostředků byly udržovány také hroby ruských zajatců. Výpovědní hodnotu pramenů snižuje nejednotný a někdy nedůsledný přístup představitelů samospráv při zpracovávání podkladů. V některých případech však naopak díky chybnému výkladu instrukcí získáváme další poznatky, jež nebyly vyžadovány, jako např. údaje o hrobech z války roku 1866 nebo hrobech z let 1914–1918 spravovaných soukromými osobami. Nejvíce pozornosti

32 Do opevňovacích prací bylo nuceně zapojeno i místní obyvatelstvo a pracovní síly z protektorátu. Např. do Stěbořic 30. března 1945 přijelo 80 studentů z Čáslavi, kteří měli pomáhat s kopáním obranných postavení. SZM, pracoviště novodobých dějin, inv. č. III V 1147, výpisy z kronik obcí Severomoravského kraje.

33 Bimanova encyklopedie *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety* jej uvádí bez křestního jména a bližších životopisných údajů.

34 K bojům v regionu viz např. Emil VAVROVSKÝ, *Svoboda šla Ostravskem: kronika osvobození*, Ostrava 1965; Aleš ZÁŘICKÝ – Lenka KRÁLOVÁ – Martin OTIPKA, *Ostravsko-opavská operace 1945: v paměti českých veteránů*, Ostrava 2010.

35 Usídlování německých kolonistů představovalo jeden z prostředků germanizace národnostně smíšených oblastí pohraničí, srov. J. PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko. Obecně k německé germanizační politice viz Detlef BRANDES, Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha 2015.

německé úřady přirozeně věnovaly hrobům obětí aktuálně probíhající války, pro jejichž podobu a údržbu byly stanoveny podrobné předpisy. Zmapování reálné praxe v jednotlivých obcích opavského okresu je však teprve úkolem budoucího bádání.

PŘÍLOHY

Poznámky: Místní názvy jednoznačně identifikovatelných lokalit jsou uváděny v češtině, ostatní uvádíme v podobě, v jaké se objevují v pramenech. Hodnosti a názvy vojenských útvarů ponecháváme v německém originále, jelikož ne vždy existují zcela přesné české ekvivalenty a překladem by mohlo dojít ke zkreslení. Ve vztahu k první světové válce je třeba poukázat na okolnost, že 1. pěší pluk (*Infanterie Regiment Nr. 1*) a 15. zeměbrancecký pěší pluk (*Landwehr Infanterie Regiment Nr. 15*) byly doplňovány rekruty z Opavska, čímž se vysvětluje vyšší zastoupení příslušníků těchto jednotek v připojeném seznamu. Osobní jména ponecháváme v původním znění studovaných dokumentů. Pro označení armády, resp. státní příslušnosti, užíváme následující zkratky:

- N Německo
- R Rusko
- R-U Rakousko-Uhersko

Hroby obětí 1. světové války

Jméno	Armáda, zařazení	Datum a místo narození	Datum a místo úmrtí	Místo uložení ostatků	Poznámka
Johann Barusch	R-U, Artillerie		6. 4. 1916	Skrochovice	
Franz Berger	R-U, Infanterie Regiment Nr. 1	1875, Prostřední Dvůr	30. 6. 1915	Vítkov	30. 6. 1915
Karl Böhm	R-U			Hradec	Utonul v lázních
Matthias Bojczuk	R-U, Arbeiter-Abteilung		10. 6. 1918	Raduň	
Josef Černý	R-U, Wehrmann, Pferdespital		2. 6. 1916	Raduň	
Johann Feglar	R-U, Jägerregiment	28. 9. 1882 Jančí	13. 6. 1917	Březová	
Friedrich Heilich	R-U, Zugsführer		31. 10. 1918	Hradec	Zemřel v nemocnici
Othmar Heilich	R-U	1883, Podolí	21. 11. 1918	Hradec	
Emil Hulva	R-U	22. 7. 1888, Žimrovice	3. 3. 1919	Hradec	
Konrad Husar	R-U, Infanterie Regiment Nr. 100	18. 2. 1888, Podolí	31. 11. 1918 (též 13. 10. 1918)	Hradec	
Karl Kaloszek (Kolozsek)	R-U, Korporal, Artillerie	1891, Wadowice	1915	Hradec	
Edmund Klimesch	R-U, Infanterie		16. 5. 1918	Skrochovice	

Stefan Kubesa	R-U	22. 12. 1873, Branka	12. 9. 1916	Hradec	
Adam Kusma	R		11. 1. 1915	Skrochovice	
Johann Pavelek	R-U		16. 5. 1918	Raduň	
Valentin Pracny	R-U, Landwehr Infanterie Regiment Nr. 115	1887, Bohuschowitz	7. 1. 1918	Hradec	
Max Rabak	R-U			Tábor	
Rudolf Rabak	R-U			Tábor	
Roman Rublyk	R		26. 12. 1914	Vítkov	
Josef Urbanek	R-U, Landwehr Infanterie Regiment Nr. 1	7. 7. 1886, Hradec	27. 1. 1918	Hradec	
Franz Vicha (Wicha)	R-U, Landsturm Infanterie Regiment Nr. 15	1893, Branka	26. 12. 1914 (těž 18. 12. 1914)	Hradec	

Hroby obětí války roku 1866

Jméno	Armáda, zařazení	Datum a místo narození	Datum a místo úmrtí	Místo uložení ostatků	Poznámka
Hermann Backert	N, 2. ostpreussische Grenadier Regiment		1866	Hradec	
Wilhelm Griesard	N, 2. ostpreussische Grenadier Regiment		1866	Hradec	
Georg Jesullath	N, 2. ostpreussische Grenadier Regiment		1866	Hradec	

Hroby obětí 2. světové války

Jméno	Armáda, zařazení	Datum a místo narození	Datum a místo úmrtí	Místo uložení ostatků	Poznámka
Johan Gebauer	Wachtmeister, Artillerie	3. 1. 1914, Melč	13. 12. 1941 Melč	Melč	
Othmar Günther	N, Gefreiter, Fliegerabteilung Hörsching	25. 10. 1920, Brumovice	20. 5. 1941, Hörsching	Žimrovice	
Otto Hadamek	N, Inspektor, Fliegerhorst Königsberg	15. 7. 1909, Radkov	18. 8. 1940, Berlin-Charlottenburg	Radkov	
Erwin Hinz	N, Schütze, Landeschützen Bataillon 590/3	8. 5. 1902, Vítkov	19. 2. 1942, Liegnitz (zřejmě Lehnice v dnešním Polsku)	Vítkov	Zemřel v lazaretu
Ernst Henort (Hanold)	N, Gefreiter, Polizei Regiment 2	31. 5. 1920	1. 1. 1943, Süchteln, Rheinland	Tábor	

Josef Hluchy	N	8. 10. 1908	21. 1. 1940, Stuttgart	Hradec	
Gustav Christ	N, Oberfunker	25. 7. 1907, Vítkov	22. 11. 1943, Liegnitz (zřejmě Lehnice v dnešním Polsku)	Vítkov	
Josef Matzner	N, Gefreiter	22. 12. 1921, Litultovice	25. 3. 1942, Vratislav	Velké Heraltice	Zemřel v lazaretu
Emil Niessner	N, Gefreiter	13. 1. 1919 Vítkovice	13. 10. 1941 Štětín		Zemřel v lazaretu
Augustin Rudolf	N, Gefreiter, Re- serve Flak Abteilung 902	30. 7. 1907, Melč	21. 8. 1941, Weder (Havel)	Melč	
Adolf Scholz	N, Unteroffizier, In- fanterie, Nr. 15658 D	22. 2. 1914, Wien	25. 11. 1943, Vratislav	Velké Heraltice	Zemřel v lazaretu
Josef Schreiber	N, Gefreiter, Bau Bataillon 100	16. 6. 1913, Staré Lublice	14. 12. 1939, Vratislav	Staré Lublice	
Josef Schreier	Pionier, Eisenbahn- -Pionier Regiment Herby	29. 12. 1907, Melč	23. 8. 1941, Melč	Melč	
Emil Steinwirth	N, Feldgendarm, Feldpost Nr. 07515	8. 1. 1916, Háj u Opavy	12. 12. 1942, Opava	Komárov	Zemřel v lazaretu
Karl Vanyek	N, Unteroffizier, Do- metscher Kompanie Breslau	8. 2. 1900, Se- nica, Slovensko	21. 8. 1942, Bělehrad	Velké Heraltice	
Bruno Weiss	Unteroffizier, ROB Pionier Ersatz-Ba- taillon 213	9. 11. 1909, Butovice	29. 8. 1944, Glogau (zřejmě Hlohov v dnešním Polsku)	Podolí	

Hroby obětí náletů

Jméno	Datum a místo narození	Datum a místo úmrťi	Místo uložení ostatků	Poznámka
Ulrich Gardelka	10. 8. 1913	29. 8. 1944, Moravská Ostrava- -Vítkovice	Lhota	
Wilhelmine Schmid	18. 1. 1924, Budišovice	27. 8. 1944, Budišovice	Budišovice	
Wenzel Vidlička	5. 7. 1910, Mokré Lazce	29. 8. 1944, Moravská Ostrava	Lhota	
Karl Žaluda	23. 3. 1903, Heiligenberg (?)	27. 8. 1944, Budišovice	Budišovice	

Hroby německých kolonistů

Jméno	Státní příslušnost, zaměstnání	Datum a místo narození	Datum a místo úmrtí	Místo uložení ostatků	Poznámka
Erich Baier	N	9. 3. 1939, Wielkie, Polsko	19. 2. 1940, Podolí		
Bronislav Erd	N, pomocný pracovník	9. 11. 1901, Jagonia, Komianka Stmilova	17. 2. 1940	Vítkov	
Johanna Gaube	N	14. 10. 1935, Zimna Woda	15. 2. 1940	Vítkov	
Josef Gudrich	N, technický úředník	8. 5. 1878, Lvov	17. 8. 1940, Vítkov	Vítkov	
Johan Klein-Kalvenhaar	N, invalida	7. 2. 1884, Rualte, Nizozemí	20. 8. 1944, Neplachovice 22		
Justine Milke	N, zemědělkyně	20. 9. 1970, Sulzfeld, Tomaszow	7. 3. 1970, Podolí		
Eduard Müschke	N	24. 1. 1939, Wielkie, Polsko	27. 2. 1940, Podolí		
Agathe Schnitzer	N	30. 7. 1939, Wielkie, Polsko	28. 2. 1940, Podolí		
Frieda Schnitzer	N	17. 5. 1938, Wielkie, Polsko	1. 3. 1940, Podolí		
Rosa Stich	N, pomocnice v domácnosti	25. 4. 1923, Machlinice, Halič	12. 3. 1940, Vítkov	Vítkov	
Katharina Thillmann, roz. Heer	N, vdova	3. 2. 1862 Mali-Jaroslawitz, Besarábie	9. 3. 1942, Smolkov		

Summary

The issue of war graves and memorials on the agenda Opava Landrate from 1938 to 1945

The material study, based on the agenda of the Nazi occupation administration, examines the approach of the German authorities to the issue of war graves and memorial sites on the example of the Opava government district. The analysis of the material demonstrates the unequal approach of the occupiers to the memorial buildings connected to the idea of Czechoslovak independence, while, finally, a more moderate line rejecting the total liquidation of the Czech memorials was adopted. The authorities paid considerable attention to the records of the graves of military and civilian victims of the First and Second World Wars, even in the case of “enemy” graves. The agenda dealing with this issue shows considerable lack of integrity and systematicness, yet it serves as a valuable basis, especially for genealogical research.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz), Slezské zemské muzeum Opava

Miloš Zapletal – Filip Dvořák

MAPOVÁNÍ ZÁTĚŽE ZNEČIŠTĚNÝM OVZDUŠÍM NA VYBRANÉ OBJEKTY MĚSTSKÉHO HŘBITOVA V OPAVĚ

Abstract

The study presents the results of mapping the effects caused by air pollution on materials of sepulchral monuments in the Municipal Cemetery Opava, especially the evaluation of pollutant effects, climatic parameters and then modelling the levels of deterioration. The values used in the study come from regional meteorological stations from the period of 2011–2014. In all the examined materials (steel, copper, bronze, limestone and sandstone), the exceeding of limits for corrosion were found during the period studied. These materials are exposed to corrosion risk more than the established tolerance level defined for the cultural heritage monuments. Moreover, a new strategy for restoration of these monuments was proposed.

Keywords: *Funeral architecture – funeral sculpture – sepulchral monuments – Municipal Cemetery Opava – air pollution impact on cultural monuments – dose response function*

1. Úvod

Látky znečišťující ovzduší jsou významným faktorem v procesu degradace a poškozování materiálů kulturních památek a muzejních sbírkových předmětů. Změny, k nimž dochází, vedou ke zkracování životnosti a jsou často nevratné, a to vede nejen k ekonomickým ztrátám, ale také ke ztrátám kulturního dědictví. Ke znehodnocování materiálů dochází i vlivem přirozených podmínek, znečištěné ovzduší však tento proces výrazně ovlivňuje. Zásadní vliv na materiály vystavené působení atmosféry mají sloučeniny síry, aerosoly chloridů a kyselá atmosférická depozice. Nebezpečí roste v oblastech s vyšší průmyslovou činností a dopravní zátěží, kam lze zařadit i Opavu a její okolí. Mapování účinků znečištěného ovzduší na materiály je koordinováno mezinárodním programem *UN ECE ICP¹ effects on materials, including historic and cultural monuments²* a experimentální výstupy z tohoto programu nacházejí uplatnění v oblasti ochrany kulturního dědictví a v různých technických a technologických oborech.³ K problematice vlivu znečištěného ovzduší na materiály kulturních památek a sbírkových předmětů byl publikován návrh metodologie mapování zátěže znečištěným ovzduším.⁴ Byla publikována studie, která je zaměřena na uměleckohistorickou analýzu vybraných sepulkálních památek a degradační vlivy na tyto památky.⁵ Jako sepulkální označujeme památky, které mají trvale

1 *United Nation economic Commission for Europe International Cooperative Programme.*

2 Dagmar KNOTKOVÁ – Kateřina KREISLOVÁ, *Mezinárodní program UN ECE ICP effects on materials, including historic and cultural monuments a účast České republiky v programu*, IUAPPA: Section C, 2000, s. 280. V čele programu stojí Švédský korozní institut ve Stockholmu. Dalšími centry jsou Norwegian Institute for Air Research v Norsku, SVÚOM v České republice, britský Building Research Establishment, německý Bavarian State Conservation Office, EMPA – Corrosion department ve Švýcarsku a rakouský Institute of Chemistry, Academy of Fine Arts. V rámci programu je zahrnuto celkem 39 zkušebních stanic ze čtrnácti zemí Evropy, USA a Kanadě. V České republice fungují tři atmosférické zkušební stanice.

3 John WATT – Johan TIDBLAD – Vladimír KUCERA – Ron HAMILTON (Ed.), *The Effects of Air Pollution on Cultural Heritage*, 2009, 305 s.

4 Miloš ZAPLETAL, *Návrh metodologie mapování zátěže znečištěným ovzduším na materiály kulturních a historických památek a vybraných muzejních sbírkových předmětů na území České republiky*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, 4/1999, s. 141–146.

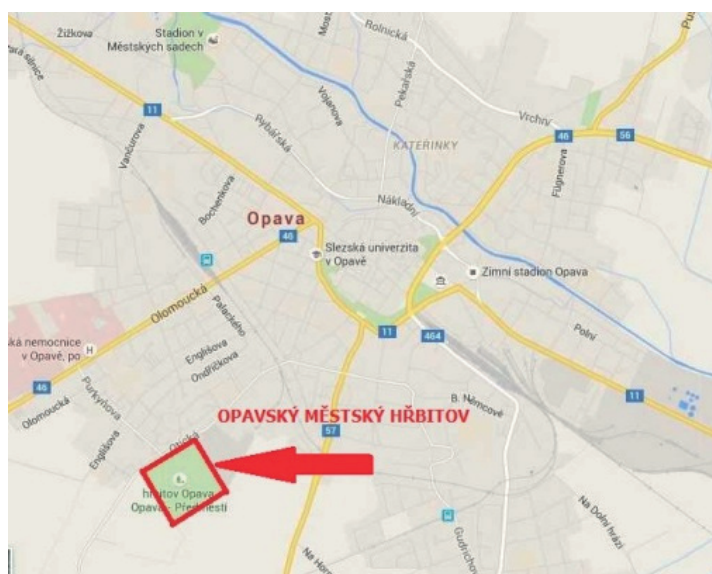
5 Filip DVOŘÁK – Miloš ZAPLAETAL, *Sepulkřalia Městského hřbitova v Opavě a faktory způsobující jejich ohrožení*, Fórum pro konzervátory-restaurátory, 2016, s. 60–66.

připomínat osobu zemřelého (náhrobky, náhrobníky, pomníky). Pojem funerální památky zahrnuje širší oblast památek souvisejících s fenoménem smrti (hřbitovní kaple, mauzolea, krematoria atd.). Cílem této studie bylo stanovení korozních úbytků materiálů kulturních památek nacházejících se na městském hřbitově v Opavě vlivem znečištění ovzduší a klimatologických faktorů. Z uměleckohistorického hlediska se jedná o velmi významnou lokalitu.⁶ Jako předmět zkoumání byly vybrány hroby, na něž bylo možné s ohledem na materiálovou skladbu aplikovat rovnice znehodnocení a stanovit korozní úbytky.⁷ Byl hodnocen vliv klimatických parametrů a látek znečišťujících ovzduší na vybrané materiály památek v letech 2011 až 2014, bylo stanoveno riziko ohrožení těchto památek a navržena strategie pro jejich ochranu.

2. Materiál a metody

2.1. Charakteristika lokality

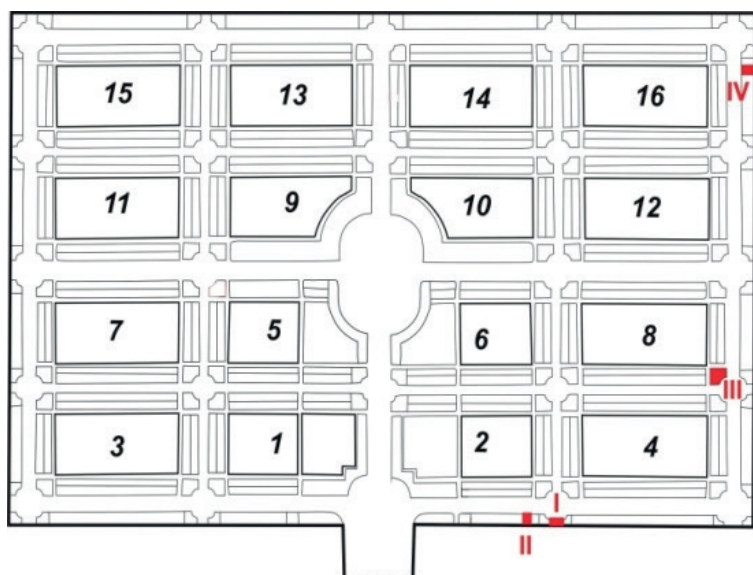
Městský hřbitov se nachází na jižním okraji města Opavy (49°55'35" N 17°53'13" E) (obr. 1A), které leží v mírně teplé klimatické oblasti MT10, vyznačující se dlouhým teplým létem, mírně teplým jarem a podzimem a krátkou, mírně teplou a suchou zimou. Průměrná roční teplota je 7–8 °C, roční srážkový úhrn dosahuje v průměru 690 mm.

Obr. 1A Mapa Opavy s vyznačením Městského hřbitova a půdorys hlavní části hřbitova

6 Tomáš SKALÍK, *Sochařské dílo v Opavě mezi lety 1800–2000*, Litomyšl – Opava 2002, bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování Litomyšl, vedoucí práce Pavel Šopák. 494 s. Rudolf PIECEK, *100 let opavského městského hřbitova*. Vlastivědné listy XIX, 1993, č. 1, s. 24–28.

7 Till SPRANGER – Ullrich LORENZ – Heinz-Detlef GREGOR (Ed.), *Manual on methodologies and criteria for Modelling and Mapping Critical Loads & Levels and Air Pollution Effects, Risk and Trends*, Berlin 2004, s. IV–2., 3.

Obr. 1B Půdorys hlavní části městského hřbitova v Opavě s červeným vyznačením vybraných hrobů. I – hrob rodiny Altmannových, II – hrob Adolfa Drechslera, III – hrob Wilhelma Drechslera, IV – hrob Huberta Waydowicze

Při výběru konkrétních památek pro účely zkoumání bylo rozhodujícím faktorem jejich materiálové složení. Výběr proběhl na základě důkladného terénního průzkumu. Lokalizace zkoumaných hrobů je na obrázku 1B. Na hrobech je uplatněna řada materiálů, zejména kámen (mramor, pískovec, vápenec, tufit, žula ad.), kov (železo, ocel, litina, bronz) a další materiály jako umělý kámen, cihelné zdivo nebo beton. Vzhledem k metodologii bylo nutné zúžit spektrum na ocel, měď, bronz, vápenec a pískovec.⁸ Vybrané objekty tvoří reprezentativní vzorek materiálové skladby památek na celém hřbitově. Popis vybraných památek je uveden níže. Jednotlivé hroby jsou zobrazeny na obr. 2 až obr. 5.

Popis vybraných památek

Hrob rodiny Altmannových

Hrob je prostorově vymezen kamenným obrubníkem s nárožními profilovanými sloupky, v zadní části s jednoduchými vázami a schematizovanou nízkou balustrádou. Na nízkém kvádrovém náhrobku stojí pískovcová socha Krista v životní velikosti. Postava Krista má otevřenou náruč a směrem k divákovi obrácené dlaně.¹⁾ Kolem sochy je půlkruhově zakončená ocelová mříž ve vrcholu se nachází kříž a po stranách dvě pravoúhlá ramena. Konceptně s hrobem souvisí rovněž část ohradní zdi hřbitova, která je v tomto prostoru vyvýšena a opatřena omítkou imitující kvádrové kamenné zdivo.

8 TAMTÉŽ.

Hrob Adolfa Drechslera¹¹⁾

Hrobový prostor je vymezen kamennými deskami, umístěnými na terénu. Krycí žulová deska je opatřena kruhovými kovovými madly a horní hrana je profilovaná. Neogotický náhrobek je horizontálně členěn na tři části. Nad soklem se nachází část se zrcadlem a textem oddělená římsou od hlavní části tvořené lomeným gotickým obloukem s kružbou, zakončeným vimperkem, po stranách s přiloženými polygonálními sloupy. V hlavní ose byl zřejmě kříž, dodnes je patrný kovový čep, na kterém byl prvek osazen. Zadní část náhrobku je do tří čtvrtin výšky tvořena cihelným zdívem, z bočních stran omítaným. Koruna zdiva je z cihel opatřena omítkou. Zdivo je s přední kamennou deskou spojené ocelovou kleštinou. Nad krycí deskou je umístěn mladší náhrobek. Ten tvoří jednoduchá obdélníková deska se zlaceným nápisem, osazená na nízkém kamenném soklu.

Hrob Wilhelma Drechslera¹²⁾

Náhrobek má podobu antikizujícího portálu. Hladké, nezdobené kladí nese na každé straně jeden kanelovaný pilastr zakončený stylizovanou iónskou hlavicí. Nad kladím je jednoduchý tympanon, na němž je v plasticky vystupujícím obdélníkovém pruhu vyveden nápis: FAMILIE DRECHSLER. V ploše mezi pilastry je florálním motivem zdobené orámování portálu s konkávními stojkami. Uprostřed je umístěna nápisová deska ve formě stély se jmény zesnulých. Ta je opatřena patkou a volutovou trojúhelníkově zakončenou hlavicí, kde jsou v hlubokém reliéfu znázorněny kamenické nástroje – dláto, kružítko, kovová a dřevěná palice, doplněné rostlinným dekorem. Náhrobek je umístěn na rozšířené hladké základně. Před náhrobkem je patrný soklík, určený pro osazení nedochovaného prvku.

Hrob Huberta Waydowicze

Náhrobek typologicky spadá do kategorie božích muk. Jedná se o parafrázi tradiční drobné sakrální architektury, která je aplikována důsledně včetně stříšky zhotovené z pálené krytiny. Na čtvercové základně se nachází sokl s profilovanou horní hranou, který nese kvádrový sloup, na nějž navazuje římsou horní prvek s trojúhelníkovou římsou a sedlovou stříškou krytou pálenými taškami a hřebenačem. Uprostřed vrcholového prvku se nachází mělká nika s bronzovou reliéfní scénou Obrácení sv. Huberta.¹³⁾ Pod nikou je na ozdobné konzoli umístěna kovová lucerna. Poblíž základny náhrobku se nachází dva samostatné kameny umístěné přímo v terénu. Nápis na náhrobku jsou špatně čitelné, jejich přečtení bylo možné až po provedení frotáže.

¹¹⁾ Socha není ikonograficky zcela jasně zařaditelná. Tomáš Skalík uvádí, že by se mohlo jednat o *Nejsvětější srdce Páně*. Tomáš SKALÍK, *Šochařské dílo v Opavě mezi lety 1800–2000*, Litomyšl – Opava 2002, s. 25.

¹²⁾ Drechsler provozoval někdejší Trasslerovu tiskárnu na horním konci západní fronty Panské ulice (dnešní Masarykova). Tiskárna produkovala širokou škálu tiskovin, např. noviny a nejrůznější publikace. Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK a kol., *Opava*, Praha 2006, s. 427; 469.

¹³⁾ Hrob patří rodině kamenosochaře Wilhelma Drechslera, působilého v Opavě. Josef GEBAUER, *Drechsler Wilhelm*, [online], [cit. 18. 10. 2015], dostupné z <http://www.opava-city.cz/cs/drechsler-wilhelm>.

¹⁴⁾ Jako předloha pro ztvárnění scény obrácení sv. Huberta posloužil obraz mnichovského umělce Wilhelma Carla Räubera narozeného 11. července 1849 v Marienwerderu, malém městečku v Braniborsku, zemřel 25. ledna 1926 v Mnichově. Studoval na akademii v Mnichově u Wilhelma von Diez, v Mnichově se později také usadil. Věnoval se převážně historizující, žánrové a portrétní tvorbě. Hans VOLLMER, *Algemeines Lexikon der bildenen Künstler. Siebenundzwanzigster Band: Piermaria – Ramsdell*, Leipzig 1933, s. 561.

Obr. 2 Hrob rodiny Altmannových

Obr. 3 Hrob Adolfa Drechslera

Obr. 4 Hrob Wilhelma Drechslera

Obr. 5 Hrob Huberta Waydowicze

2.2. Meteorologické parametry a koncentrace znečišťujících látek

V Tab. 2 jsou uvedeny roční průměrné hodnoty teploty vzduchu, vlhkosti vzduchu, pH srážek, koncentrace přízemního ozonu (O_3), koncentrace oxidu siřičitého (SO_2) a roční srážkové úhrny. Měřicí stanice byly vybrány podle geografické polohy, a to co nejbližší zkoumané lokalitě. V roce 2013 a 2014 byly použity hodnoty teploty a relativní vlhkosti vzduchu naměřené senzorem YOUNG na střeše Muzeologického centra Slezského zemského muzea (SZM) v Opavě.⁹

Tab. 2 Roční průměrná teplota vzduchu, roční srážkový úhrn, roční průměrná relativní vlhkost vzduchu, roční průměrná pH srážek, roční průměrná koncentrace přízemního ozonu (O_3) a roční průměrná koncentrace oxidu siřičitého (SO_2).¹⁰

Rok	Teplota vzduchu (°C)	Srážkový úhrn (mm)	Relativní vlhkost vzduchu (%)	pH srážek	Koncentrace O_3 ($\mu\text{g}\cdot\text{m}^{-3}$)	Koncentrace SO_2 ($\mu\text{g}\cdot\text{m}^{-3}$)
2011	8,2 ¹⁾	–	78,4 ⁴⁾	–	48,5 ⁵⁾	5,2 ⁵⁾
2012	9,35 ¹⁾	698,3 ³⁾	75,3 ⁴⁾	5,36 ³⁾	50,7 ⁵⁾	6,2 ⁵⁾
2013	10,1 ²⁾	699,3 ³⁾	71,4 ²⁾	5,73 ³⁾	47,0 ⁵⁾	6,4 ⁶⁾
2014	11,4 ²⁾	742,2 ³⁾	69,2 ²⁾	5,77 ³⁾	45,1 ⁵⁾	6,4 ⁶⁾

1) Ostrava Mošnov 2) Opava – Muzeologické centrum SZM 3) Stanice Červená hora (okr. Opava)
4) Ostrava Mošnov 5) Stanice Opava Kateřinky 6) Stanice Studénka (okr. Nový Jičín)

2.3. Korozní úbytky

Rovnice znehodnocení vyjadřují závislost znehodnocení materiálu na znečištění prostředí a klimatických faktorech. Byla použita rovnice 2.1 pro ocel, rovnice 2.2 pro měď, rovnice 2.3 pro bronz, rovnice 2.4 pro vápenec a rovnice 2.5 pro pískovec:

$$ML = 34[SO_2]^{0,33} \exp\{0,020Rh + f(T)\}t^{0,33} \quad (2.1)$$

$$f(T) = 0,059(T-10), \text{ když } T \leq 10^\circ\text{C}, \text{ jinak } -0,036(T-10)$$

$$ML = 0,0027 [SO_2]^{0,32} [O_3]^{0,79} Rh \exp\{f(T)\}t^{0,78} + 0,050 \text{ Rain } [H^+]t^{0,89} \quad (2.2)$$

$$f(T) = 0,083(T-10), \text{ když } T \leq 10^\circ\text{C}, \text{ jinak } -0,032(T-10)$$

$$ML = 11,8 + (0,047 TOW [SO_2] [O_3]) \quad (2.3)$$

$$TOW = (-1,4) + (0,014 T) + (0,02 Rh)$$

$$R = 2,7 [SO_2]^{0,48} \exp\{-0,018T\}t^{0,96} + 0,019 \text{ Rain } [H^+]t^{0,96} \quad (2.4)$$

$$R = 2,0 [SO_2]^{0,52} \exp\{f(T)\}t^{0,91} + 0,028 \text{ Rain } [H^+]t^{0,91} \quad (2.5)$$

$$f(T) = 0, \text{ když } T \leq 10^\circ\text{C}, \text{ jinak } -0,013(T-10),$$

9 Znečištění ovzduší a atmosférická depozice v datech, Česká republika: Tabele ročenky, [online], [cit. 20. 8. 2015], dostupné z http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/isko/tab_roc/tab_roc_CZ.html. Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, Koncentrace ozonu uvnitř a v okolí budov a návrh režimu větrání. *Meteorologické zprávy*, roč. 68, 2015, č. 6, s. 171–179.

10 Znečištění ovzduší a atmosférická depozice v datech, Česká republika: Tabele ročenky, [online], [cit. 20. 8. 2015], dostupné z http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/isko/tab_roc/tab_roc_CZ.html. Měřicí stanice byly vybrány podle geografické polohy, a to co nejbližší zkoumané lokalitě. V roce 2013 a 2014 byly použity hodnoty teploty a relativní vlhkosti vzduchu naměřené senzorem YOUNG na střeše Muzeologického centra Slezského zemského muzea (SZM) v Opavě, Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, Koncentrace ozonu uvnitř a v okolí budov a návrh režimu větrání, *Meteorologické zprávy*, roč. 68, 2015, č. 6, s. 171–179.

kde ML = hmotnostní úbytek v g m^{-2} ; R = hmotnostní úbytek v μmrok^{-1} ; $Rain$ = srážkový úhrn v mm; Rh = relativní vlhkost v %; T = teplota v $^{\circ}\text{C}$; t = čas expozice materiálu v letech; $[SO_2]$ = průměrná koncentrace oxidu siřičitého v $\mu\text{g m}^{-3}$; $[H^+]$ = vodíkový kationt mg l^{-1} ; $[O_3]$ = průměrná koncentrace ozonu v $\mu\text{g m}^{-3}$; TOW = doba vlhkosti.

Vstupními proměnnými do rovnic znehodnocení byly měřené klimatické parametry a měřené hodnoty koncentrace látek znečišťujících ovzduší uvedené v Tab. 2. Hodnoty korozních úbytků je tedy možné aplikovat pro dané materiály v oblasti hřbitova.

Pro materiály nelze definovat kritickou úroveň znečištění, protože se jedná o kumulativní a nevratný proces, který probíhá i při absenci znečišťujících látek. Byla stanovena přijatelná rychlost koroze K_a definována jako poškození, které je z technického i ekonomického hlediska únosné:¹¹

$$K_a = n \cdot K_b, \quad (2.6)$$

kde K_b je korozní rychlost při znečištění na úrovni pozadí a hodnoty n jsou 1,5; 2,0 a 2,5 podle úrovně znečištění oblasti.¹² S přihlédnutím ke stavu znečištění ovzduší v Opavě byla zvolena hodnota $n = 1,5$.¹³

3. Výsledky a diskuze

3. 1. Analýza a zhodnocení stavu vybraných památek

Vybrané památky byly podrobeny průzkumu, který zahrnoval prohlídku a fotodokumentaci na místě, rešerše literatury a archivních pramenů. Tento průzkum probíhal opakovaně v období od listopadu 2013 do července 2015. Terénní průzkum zahrnoval také kontrolu reálného stavu koroze. Nebylo možné na základě pozorování v takto krátkém období porovnat reálný stav koroze s vypočítanými korozními úbytky. Pozorování však potvrzuje přítomnost destruktivních procesů na materiálech způsobených mimo jiné znečištěným ovzduším. Popis vybraných památek je uveden v Tab. 1 a autorské zařazení, datace, definice poškození a specifikace zkoumané části památky je uvedeno v Tab. 3.

---

11 Till SPRANGER – Ulrich LORENZ – Heinz-Detlef GREGOR (Ed.), *Manual on methodologies and criteria for Modelling and Mapping Critical Loads & Levels and Air Pollution Effects, Risk and Trends*, Berlin 2004, s. IV–1.–IV–10.

12 Till SPRANGER–Ulrich LORENZ – Heinz-Detlef GREGOR (Ed.), *Manual on methodologies and criteria for Modelling and Mapping Critical Loads & Levels and Air Pollution Effects, Risk and Trends*, Berlin 2004, s. IV–4. Korozní rychlosti na úrovni pozadí pro jednoletou expozici jsou 72 g m^{-2} pro ocel, $3,0 \text{ g m}^{-2}$ pro měď, $11,6 \text{ g m}^{-2}$ pro bronz (čtyřletá expozice), $3,2 \mu\text{m rok}^{-1}$ pro vápenc a $2,8 \mu\text{m rok}^{-1}$ pro pískovec. V případě bronzu je použita hodnota pro čtyřletou venkovní expozici materiálu *Manual on methodologies for mapping critical loads / levels and geographical areas where they are exceeded: Final Draft, prepared for the 12th Meeting of the Task Force on Mapping with the assistance of the Coordination Center for Effects (CCE)*, Budapešť 1996, s. 54.

13 Doporučená hodnota pro lokality s kulturním dědictvím Till SPRANGER – Ulrich LORENZ – Heinz-Detlef GREGOR (Ed.), *Manual on methodologies and criteria for Modelling and Mapping Critical Loads & Levels and Air Pollution Effects, Risk and Trends*, Berlin 2004, s. IV–4.

Tab. 3 Autorské zařazení, datace, definice poškození a specifikace zkoumané části památky.

Památká	Autor	Datace	Poškození	Předmět zkoumání
Altmann	Neurčeno	1923	Kamenné prvky vymežující půdorys hrobu jsou zčásti vychýlené. Váza na pravé straně je rozlomená a odlomená část chybí. U sochy Krista chybí články prstů. Chybí krycí deska hrobu. Špatný technický stav je zhoršený zanedbáním údržby vegetace v okolí. Kamenné prvky jsou do značné míry porostlé mechy.	Pískovcová socha Krista a ocelová mříž.
Drechsler Adolf	Neurčeno	1936 ¹⁴⁾	Na náhrobku je patrná degradace způsobená zasolením materiálu.	Ocelová kotva ztužující konstrukci náhrobku s měděným ozdobným zakončením v podobě květu.
Drechsler Wilhelm	Gustav Noha ¹⁵⁾	1919	Povrch kamene je pokrytý nečistotami, mechy a černými krustami.	Náhrobní kámen zhotovený z vápence.
Waydowicz Hubert	Neurčeno	1926	Poškození je minimální, pouze železná lucerna je pokročile zkorodovaná.	Bronzový reliéf s výjevem sv. Huberta umístěný v nice náhrobku, železná konzola s lucernou.

¹⁴⁾ Josef GEBAUER, *Drechsler Wilhelm*, [online], [cit. 18. 10. 2015], dostupné z <http://www.opava-city.cz/cs/drechsler-wilhelm>.

¹⁵⁾ Původní náhrobek (nejmladší záznam 1936). Druhotný náhrobek (Schindler): poválečný (první záznam úmrtí 30. 9. 1945).

3.2 Korozní úbytky materiálů památek

Ve sledovaném období byly u všech zkoumaných materiálů překročeny přijatelné korozní úbytky. V případě oceli ve všech letech více než dvojnásobně (obr. 6A). Ze srovnání s hodnotami korozních úbytků pro území Opavy v roce 1990 (230,1–250 g m⁻² rok⁻¹) a 2001 (190,1–239,6 g m⁻² rok⁻¹) je patrný nárůst korozních rychlostí.¹⁴ U mědi (obr. 6B) bylo dosaženo hodnot v rozmezí 7–7,7 g m⁻² rok⁻¹, přijatelný korozní úbytek byl překročen o 2,5–3,2 g m⁻² rok⁻¹, což je srovnatelné s nejvyššími úrovněmi korozních úbytků v Itálii, které dosahují 6,3–7,5 g m⁻² rok⁻¹.¹⁵ U bronzu (obr. 6C) byl přijatelný korozní úbytek překročen za sledované čtyřleté období o 0,7 g m⁻².¹⁶ Zjištěné hodnoty pro vápence (obr. 6D) a pískovec (obr. 6E) se pohybují v rozpětí od 5,6 do 5,7, respektive od 5,4 do 5,5 μm rok⁻¹ a překročily přijatelný korozní úbytek o 0,8–3,2 μm (obr. 6D), respektive o 1,3–4 μm (obr. 6E). Pro

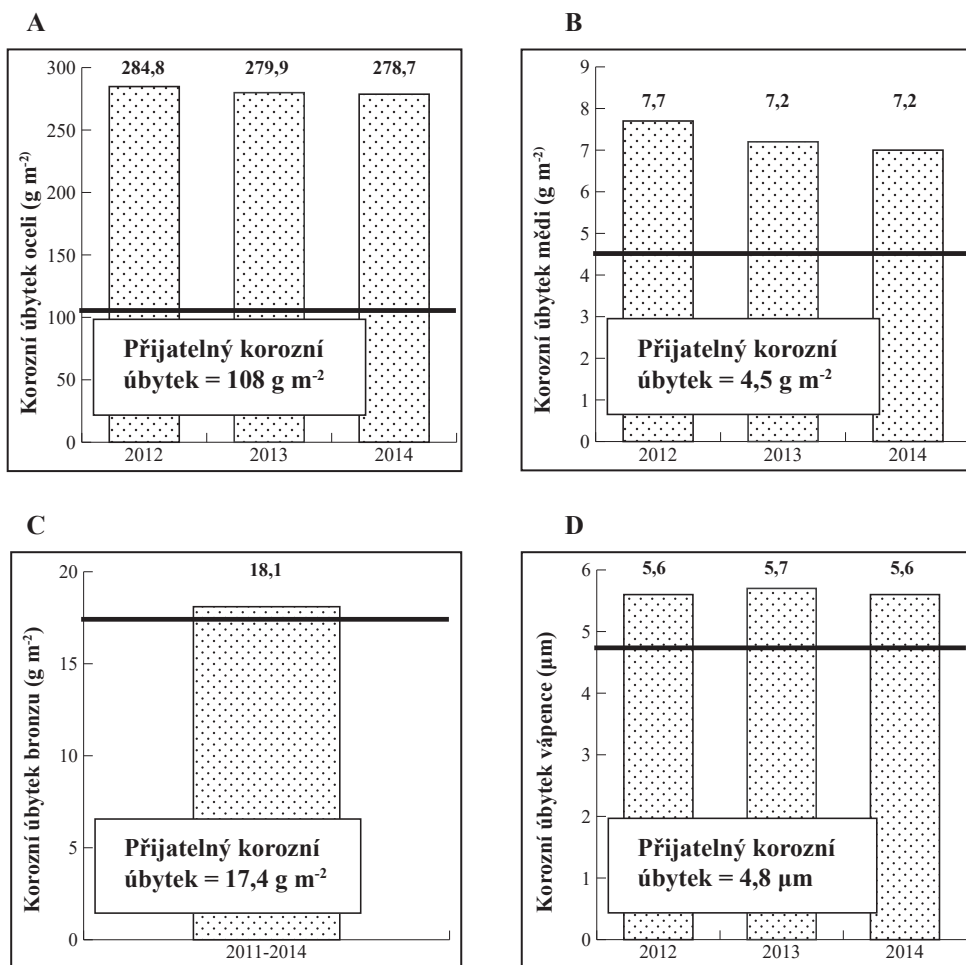
14 Dagmar KNOTKOVÁ –Katerina KREISLOVÁ –Irena SKOŘEPOVÁ – Jaroslav FIALA, *Mapování účinků znečištění ovzduší na materiály a objekty*, Ochrana ovzduší 5–6, 2004, s. 50.

15 Augusto SCREPANTI –Alessandra DE MARCO, *Corrosion on cultural heritage buildings in Italy: A role for ozone?*, Environmental pollution 157, 2009, s. 1516–1517.

16 U bronzu nebylo možné stanovit korozní úbytky pro jednotlivé roky, protože aktuálně navržené rovnice znehodnocení zahrnují hodnoty koncentrace chloru v atmosféře, které nebyly pro tuto studii k dispozici. Byla tedy použita rovnice starší pro čtyřleté období expozice. *Manual on methodologies for mapping critical loads / levels and geographical areas where they are exceeded: Final Draft, prepared for the 12th Meeting of the Task Force on Mapping with the assistance of the Coordination Center for Effects (CCE)*, Budapešť 1996, s. 54.

srovnání v centru Milána dosahovaly v roce 2000 hodnoty korozních úbytků hmoty vápence rozmezí od 7,1 do 9,2 $\mu\text{m rok}^{-1}$. Na celém území Itálie korozní úbytek hmoty vápence v roce 2000 dosahoval hodnoty od 4,4 do 6,5 $\mu\text{m rok}^{-1}$.¹⁷ V Lahemaa na severu Estonska se korozní úbytek hmoty vápence mezi lety 1987–2006 pohyboval v rozmezí od 5,4 do 10,7 $\mu\text{m rok}^{-1}$ (nejnižší hodnota byla zjištěna pro rok 1998 a nejvyšší pro 2006).¹⁸

Obr. 6 A – Korozní úbytek a přijatelný korozní úbytek oceli (g m^{-2})

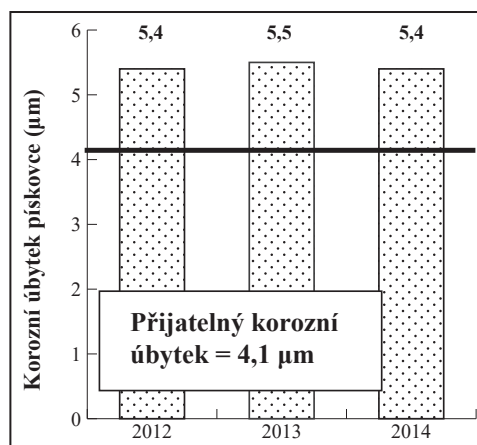
Obr. 6 B – Korozní úbytek a přijatelný korozní úbytek mědi (g m^{-2})

Obr. 6 C – Korozní úbytek a přijatelný korozní úbytek bronzu (g m^{-2}) v čtyřletém období 2011–2014

Obr. 6 D – Korozní úbytek a přijatelný korozní úbytek vápence (μm)

17 Augusto SCREPANTI –Alessandra DE MARCO, *Corrosion on cultural heritage buildings in Italy: A role for ozone?*, Environmental pollution 157, 2009, s. 1516–1517.

18 Ott ROOTS, *Materialscorrosion and air pollution. Long-term studies at the Lahemaa monitoring station, Estonia*, Proceedings of the Estonian Academy of Sciences 57, 2008, s. 107–116.

Obr. 6 E – Korozní úbytek a přijatelný korozní úbytek pískovce (μm)

3.3 Strategie ochrany

Mnoho objektů na Městském hřbitově v Opavě je dlouhodobě bez údržby, což vede v řadě případů k vážným poškozením. Některé jsou nekompletní (chybějící části byly ukradeny nebo jsou deponovány na jiném místě) a staticky narušené. Vážným problémem je rovněž zanedbání údržby vegetace a terénu v okolí hrobů. Znečištěné ovzduší představuje jeden z významných faktorů degradace zkoumaných památek a vzhledem ke stávající situaci bude v budoucnu proces pokračovat. U kamene je znečištěné ovzduší vedle vodorozpustných solí jednou z hlavních příčin degradace. Následkem je zejména ztráta modelace způsobená úbytkem hmoty a tvorba krust. Problém je závažný zejména v partiích, které nejsou vystaveny srážkové vodě a produkty chemických reakcí nemohou být smývány z povrchu kamene. Po odstranění krust (mechanickým oklepáním kamenickým dlátem, pomocí zábalu s roztokem hydrogenuhličitanu amonného a následným oplachem vodou, mikroabrazivní technologií nebo pomocí laseru) je vhodné přistoupit k aplikaci přípravků na bázi organokřemičitanů, jež vedou jednak ke zpevnění kamene a jednak k hydrofobizaci jeho povrchu. Zpevnění pomocí organokřemičitanů je dlouhodobého charakteru a většinou není nutné jej periodicky opakovat. Jinak je tomu u hydrofobizačních prostředků, nejčastěji na bázi oligomerních siloxanů, které postupně svou schopnost hydrofobity ztrácejí (jsou z kamene odplaveny nebo jinak degradovány). Obvykle je nutné jejich aplikaci opakovat v cyklu 3,5 let.¹⁹ V případě kovových prvků, zejména těch ze slitin železa je třeba věnovat pozornost prevenci koroze aplikací vhodné povrchové úpravy. Degradace mědi a bronzu, jak je zjevné z pozorování na památkách *in situ*, zpravidla není hloubkového charakteru a projevuje se spíše estetickým znehodnocením povrchu. Vážný problém nastává u kovových konstrukčních prvků. V tomto případě především ocelových čepů spojujících jednotlivé díly náhrobků. Tlak korozních produktů může vést k roztrhnutí kamene a následně k vážným technickým poruchám a havarijnímu stavu památky. Zde je nutné nahrazení novým prvkem z nerezové oceli.

19 Petr GLÁSER – Vratislav NEJEDLÝ (es.), *Organokřemičitaný v české památkové péči: Sborník z konference padesát let používání organokřemičitanů na území České republiky, konané pod záštitou ICOMOS, Národního památkového ústavu a Národního muzea 16. dubna 2008, Praha 2008.*

4. Závěr

Zjištěné korozní úbytky materiálů poukazují na trvalí nepříznivé atmosférické podmínky pro kulturní památky na území města Opavy. Navzdory dlouhodobému trendu snižování koncentrací SO₂ dosahují korozní úbytky stále vysokých hodnot.²⁰ Je to způsobeno především současným působením klimatologických faktorů a přízemního ozonu na materiály těchto památek. Koncentrace ozonu na rozdíl od oxidu siřičitého se nesnižují tak výrazně nebo dokonce stagnují. Na území města Opavy dochází k překračování přijatelných korozních úbytků, které jsou stanoveny pro kulturní dědictví podle programu *UN ECE ICP*.²¹ Na Městském hřbitově v Opavě se nachází řada výjimečných ukázek kamenosochařské tvorby konce 19. a první třetiny 20. století. Vybrané příklady v této studii tvoří pouze malý vzorek širšího a z uměleckohistorického hlediska velmi cenného celku. Mnoho z těchto památek je ve špatném technickém stavu a vyžadují neodkladný konzervátorský a restaurátorský zásah. Dopady znečištění ovzduší na materiály sepulkrálií na Městském hřbitově v Opavě jsou jedním z faktorů, které způsobují znehodnocování těchto památek. K tomu je třeba přihlédnout v budoucnu při realizování preventivních konzervačních zásahů a restaurování.

Poděkování

Výzkum byl realizován na základě podpory Studentské grantové soutěže na Slezské univerzitě v Opavě, (SGS/7/2015) Mapování zátěže znečištěným ovzduším na vybrané objekty Městského hřbitova v Opavě.

Summary

Mapping of effects caused by air pollution on selected objects in Municipal Cemetery in Opava

The paper presents results of mapping of loads caused by air pollution on the sepulchral monuments in Central Cemetery Opava. The locality is eminent from art historical point of view mostly because of the funeral stone statuary which is dated back to the end of 19th century and the first third of 20th century. The rate of corrosion caused by air pollution was examined on the four previously chosen tombs in the years 2011–2014. The spectrum of used materials was crucial, it was steel, copper, bronze, limestone and sandstone for this study.

The sepulchral monuments were chosen, classified and described on the basis of the field research on the cemetery. Then the effects of SO₂ and ground level ozone (O₃) were studied using the method of dose response functions – equations of degradation regarding the relevant materials for the unsheltered exposure. The actual corrosion rates caused by air pollution were modelled this way and then they were compared with the limits of corrosion rates as they were defined for cultural heritage on the basis of background corrosion rates.

The exceedance of tolerable corrosion rates were found of all examined materials during the studied period, significantly on steel, where the tolerable corrosion rate was exceeded more than twice. On the contrary the stone materials (limestone, sandstone) were only slightly affected. The obtained results were compared with the other publications of mapping of the loads of air pollution on materials within Europe. The conclusion of this study was the suggestion of protective and care strategies for sepulchral monuments. The study can serve as the information source for similar kind of research as well as the starting point for the protection of cultural heritage, especially funeral sculpture and architecture.

Doc. Ing. Miloš Zapletal, Dr. (milos.zapletal@fpf.slu.cz), Slezská univerzita v Opavě
Mgr. Filip Dvořák (caracas.f@seznam.cz), Slezská univerzita v Opavě

20 Grafická ročenka 2013 [online], [cit. 13. 12. 2015], dostupné z http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/uoco/isko/grafroc/13groc/gr13cz/IV7_SO2_CZ.html

21 Till SPRANGER – Ullrich LORENZ – Heinz-Detlef GREGOR ed: *Manual on methodologies and criteria for Modelling and Mapping Critical Loads & Levels and Air Pollution Effects, Risk and Trends*, Berlin 2004, s. IV–4.

Jiří J u c h e l k a

SYMBOLIKA A RITUÁLNÍ VÝZNAM KONĚ V PRAVĚKU S DŮRAZEM NA OBDOBÍ POPELNICOVÝCH POLÍ A STARŠÍ DOBU ŽELEZNOU VE STŘEDNÍ EVROPĚ – 1. ČÁST

Abstrakt: Daný článek zpracovává některé dílčí oblasti zapojení koně v rámci náboženských představ v období popelnicových polí a starší době železné se zevrubným přesahem i do dalších úseků pravěku a raného středověku počínaje paleolitem a konče příchodem Slovanů na naše území. Kostru předložené práce tvoří kompilace těch nejzásadnějších archeologických pramenů spojených s koněm. Na ní je pak stavěn tvůrčí rozbor vybraných aspektů problematiky s autorovým výkladem.

Klíčová slova: kůň, pravěké náboženství, doba popelnicových polí, mladší a pozdní doba bronzová, halštát

Resumé: Kůň hrál v náboženských představách pravěkých středoevropanů již od pradávna velmi důležitou roli. Významné bylo jeho zapojení ve sféře lovecké magie, především v mlado-paleolitických společnostech, či v rámci iniciačních obřadů, méně pak v souvislosti s totemovým zvířetem. V rámci zemědělských civilizací můžeme jisté náznaky kultovní symboliky spojené s koňmi vystopovat zřetelněji teprve v eneolitu, resp. středním eneolitu, a to od kultury kulovitých amfor, kdy se kůň vyskytuje v regulérních samostatných hrobech či je připojen k pohřbu lidskému. Teprve od doby bronzové můžeme však s jistotou ve středoevropském prostředí hovořit o jeho plném napojení na náboženské představy tehdejšího člověka. Teprve po 2. tisíciletí se v archeologických pramenech početně objevuje koňská drobná plastika, na keramických nádobách je aplikován rytý či kresebný dekor, koně jsou součástí buď samostatných hrobů, či součástí pohřbů lidí apod. Spojení koně a slunečního kultu lze s určitými rozpaky předpokládat v nitru Evropy již od starší doby bronzové, ale s určitostí teprve od období popelnicových polí. Otázkou zůstává, proč právě kůň je v širším Evropském prostoru tak často a ochotně spojován s božstvem slunce. Možná je to díky jeho rychlosti, jak uvádí Hérodotos u Massagetů, kteří obětovali nejrychlejšímu z bohů tu nejrychlejší smrtelnou bytost na zemi. Kůň byl rovněž využíván při magických praktikách spojených na konci 2. tisíciletí s přivoláváním deště. Velmi často je považován za průvodce mrtvého na onen svět a obecně spojován s chthonicko – pohřební symbolikou. Častá je i symbolika lovu, ale souvislost můžeme hledat rovněž u iniciačních obřadů a rituálů spojených s plodností (v pozdějších obdobích např. Epona, či magie úrody a plodnosti polí na jaře u Slovanů).

1. Úvod

Spojenectví člověka a koně se v pravěku neodehrávalo vždy jen na úrovni hospodářské či válečné, ale neslo v sobě i druhou, mnohem hlubší rovinu, spojenou s nábožensko-rituálními představami. Ty se vyvíjely a přetvářely v návaznosti na ty potřeby, ke kterým byl v daný okamžik vzájemné symbiozy kůň člověkem využíván a rovněž na podkladě toho, jak byl svými současníky vnímán.

Daný článek si neklade za cíl zpracovat všechny oblasti zapojení koně v rámci náboženských představ. Předkládá pouze některé postřehy a možné definice a teorie, které se na podkladě nálezo- vých okolností snaží interpretovat. Především rovněž, že ne vždy musel daný typ výzdoby spojený s koněm, stejně tak jako archeologická situace, ve které se kůň objevil, notně obsahovat nějaké náboženské či rituální sdělení. Mohlo se stejně tak jednat o čistě profánní projev či projev

uměleckého cítění. Předložená práce však nemá ambice tyto rozdíly detailněji řešit a rozlišovat, pokud to však sama archeologická situace přímo nenabízí.

Kostru předložené práce tvoří kompilace těch nejzásadnějších archeologických pramenů spojených s koněm. Na ní je pak stavěn tvůrčí rozbor vybraných aspektů problematiky s autorovým výkladem. Předložený článek, který je vzhledem ke své délce rozdělen do dvou samostatných částí, se primárně zabývá obdobím doby bronzové a železné (2000–450 př. Kr.), potažmo dobou popelnicových polí ve střední Evropě (1300–450 př. Kr.). K pochopení problematiky je však v úvodu nutné zmínit i období předcházející, a v závěru je rovněž stručně nastíněno napojení koně na náboženskou symboliku v obdobích po doznění popelnicových polí, včetně příchodu Slovanů do střední Evropy (2. polovina 6. století).

2. Paleolit a mezolit

V období paleolitu se na Evropském kontinentě setkáváme s koněm sprašovým (*Eguus germanicus*), který měl dlouhou hustou srst a byl tímto uzpůsobený životu v době ledové. Podobal se dnešnímu koni přeivalskému. Žil ve stádech okolo 50 jedinců a pro paleolitického lovce představoval významné lovné zvíře.¹ Vedle mamutů a sobů byl využíván jako zdroj masa a surovin pro výrobu předmětů a obydlí.² S jinými lovnými zvířaty tvořil pak zcela logicky součást rozvinuté lovecké magie. Některá paleolitická etnika se ovšem na samotný lov koně specializovala – např. na lokalitě Scheningen v severním Německu byl kůň hlavním lovným zvířetem, na daleko mladších aurignacienských a postaurignacienských lokalitách se předpokládá podobná specializace, stejně jako u některých populací v rámci magdalénienu.

Napojení koně na loveckou magii můžeme sledovat v případech paleolitického umění. Nejstarší zobrazení koně pochází z aurignacienu. V rámci této kultury byly v oblasti jihoněmeckých jeskyní nalezeny, vedle jiných zvířat, i figurky koní zhotovených z mamutoviny.³ Z doby před 30 000 lety pocházejí i první evropské malby koně, a to z jeskyně Chauvet ve Francii.⁴ V období západoevropského gravettienu sledujeme v movitém umění i zvýhodňování stádních zvířat, tedy i koní, v rámci umění.⁵ Na Moravě se ve stejném období setkáváme rovněž se zobrazením koní, v daleko větší míře ovšem s medvědy, tedy se zvířetem ryze nestádním.⁶ Do období gravettienu je datován i tzv. hrob šamana z Brna. U něj se pod dolní polovinou těla nacházely mj. i okrově zabarvené zuby mladého koně.⁷

V období magdalénienu v umění jednoznačně převažují bizoni, koně a sobi.⁸ S vyobrazením koně se setkáváme např. v jeskyni Lascaux, kde se nacházejí tato zvířata i s náznaky střel v břiše.⁹ V této jeskyni je rovněž pravděpodobně zobrazen nejstarší lunární kalendář na

1 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk v středověku. K spoluzítíu člověka a koňa v Uhorském království*, Budmerice 2007, s. 21; Petr Šída (ed.), *Lovci mamutů*, Praha 2007, 19.

2 Jiří A. SVOBODA, *Dolní Věstonice – Pavlov. Místo: jižní Morava. Čas: 30 000 let*, Mikulov 2010, s. 20.

3 TÝŽ, *Čas lovců*, Brno 1999, s. 131.

4 Steven MITHEN, *The Prehistory of the Mind*, London 1996, s. 177.

5 Jean CLOTTES, *Thematic changes in Upper Palaeolithic art: a view from the Grotte*, *Antiquity* 70, 1996, s. 285.

6 Srov. Martin OLIVA, *Estetické projevy moravského gravettienu*, *Pravěk – Nová řada* 7, 1997, s. 20–22, 24.

7 TÝŽ, *Mladopaleolitický hrob Brno II. jako příspěvek k počátkům šamanismu*, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, s. 356, 359, 367; Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 121.

8 Jean CLOTTES, *Thematic changes in Upper Palaeolithic art: a view from the Grotte*, *Antiquity* 70, 1996, s. 286; Jan FRIDRICH – Radomír PLEINER, *Výspělí lovci mladého paleolitu a jejich civilizace*, in: R. Pleiner (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 140.

9 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 103; tab. 2:3.

světě. Pod vyobrazením hnědého koně se nachází řada 27 teček, které se mohou rovnat srovnatelnému počtu dnů lunárního měsíce. V blízkosti je pak zpodobněn jelen s řadou 13 teček, jež jsou zakončeny čtvercem, symbolizujícím polovinu měsíčního cyklu. Jiné náznaky paleolitické lovecké magie v podobě nástěnných maleb známe i z jiných západoevropských jeskyní. Konež se nacházejí na nástěnných rytinách a polychromních malbách v jeskyních Altamira, Chauvet (Vallon-Pont-d'Arc), Isturitz, La Pasiega, Montespan, Niaux či Tuc d'Audoubert.¹⁰ Z jeskyně Les Combarelles pocházejí rytiny koní i s naznačenými ranami na těle. Oproti tomu na rytině koně z Les-Trois-Frères se objevují opakující se značky v podobě písmena P. Konež z jeskyně La Pech-Merle jsou pokryty výraznými puntíky a obklopeni obrázky lidských rukou.¹¹ Neméně zajímavá jsou vyobrazení koní s náznakem ohlávky (La Marche, Cap Blanc), či figurky koní opatřené v místě udidla otvory a různé další zdobení, které může naznačovat využití koně pro jezdeckví, což koresponduje dle některých badatelů s doklady ohlazu na nalezených soudobých koňských zubech.¹² Kresby koní jsou známé i z jeskyní na Urale, mezi něž patří např. lokalita Šulgan-taš s provedením vyobrazení těchto zvířat velmi blízkým západoevropským předlohám.¹³

Z jeskyně Pekárny pocházejí rytiny provedené na koňských žebrech, kde se objevují tři bizoni a čtyři koně. Znamé jsou také koňské hlavy na lžícovitých předmětech vytvořených ze spodní čelisti koně, a další rytiny koňské hlavy na částech parohu,¹⁴ či vyobrazení celých koní.¹⁵ Také bychom neměli opomenout na tzv. „velitelskou hůl“ s rytinou koňské hlavy,¹⁶ či drobnou hliněnou plastiku hlaviček koní z Dolních Věstonic.¹⁷ V Čechách se vyobrazení koně objevuje na několika z 21 kamenných destiček opatřených rytou výzdobou z magdalénienské Děravé jeskyně u Tmaně v Českém krasu.¹⁸ Rytiny koní jsou rovněž zachyceny na magdalénienské lokalitě v Hostimi,¹⁹ kde se na 76 zlomcích tenkých břidličných desek objevují vedle soba a medvěda.²⁰

Mezolitické období je na jakoukoliv archeologicky zachytitelnou zvířecí symboliku, a to včetně koní, velmi chudé a monumentální umění mladého paleolitu zde prakticky nepokračuje vyjma ornamentálních skalních rytin nacházejících se severně od nás.²¹

10 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 103.

11 Dle TAMTÉŽ, s. 104; tab. 2:1, 2, 4.

12 Václav MATOUŠEK – Marie DUFKOVÁ, *Jeskyně a lidé*, Praha 1998, s. 54. Dle sdělení Mgr. Petry Kmet'ové, Ph.D. je ovšem třeba se v rámci dokladů o využití koně k jízdě v paleolitu, neolitu a eneolitu, mít na pozoru, protože je dosti problematické v archeologických situacích rozlišit od sebe ostatky koně domácího od divokého. Rovněž nelze v mnohých případech bezpečně zjistit původ opotřebených zubů koní.

13 Dle Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 108; obr. 8.

14 Karel VALOCH, *V záři ohňů nejstarších lovců (starší doba kamenná – paleolit)*, in: V. Podborský (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 64–65, obr. 20:1, 2.

15 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, tab. 6:12, 13.

16 Karel ABSOLON – R. CZIŽEK, *Palaeolithický výzkum jeskyně Pekárny na Moravě. První zpráva*, Časopis Moravského zemského musea XXIV, 1926, s. 23.

17 Dle Karel VALOCH, *V záři ohňů nejstarších lovců (starší doba kamenná – paleolit)*, in: V. Podborský (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, obr. 20:10, 12.

18 Slavomil VENCL (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit*, Praha 2007, s. 91.

19 Slavomil VENCL, *Hostim: Magdalenian in Bohemia*, Památky archeologické – supplementum 4, 1995, s. 238, 253.

20 TÝŽ (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit*, Praha 2007, s. 88; obr. 52.

21 Jiří A. SVOBODA, *Čas lovců*, Brno 1999, s. 251.

3. Neolit a eneolit

Kosterní pozůstatky koně se ve střední Evropě řídce objevují již od počátku neolitu.²² Jedná se o druh koně divokého (*Equus ferus*), jež je považován za předka koně domácího. Příkladně pro toto období je, že ve středoevropském prostředí, jak v kultuře s lineární, tak vypíchanou keramikou, je samotná kultovní plastika, sic z počátku velmi málo zastoupena, v drtivé většině případů orientována častěji na hovězí dobytek či jiné druhy hospodářských domácích zvířat. I v lengyelském prostředí, kde se narodil od předchozího období nachází velké množství zoomorfni plastiky, hraje kůň spíše zanedbatelnou a archeologicky spíše nepostřehnutelnou roli ve srovnání se zvířaty zdomácněnými (jako jsou krávy, prasata, berani a kozy),²³ a to i ve srovnání s lovnou zvěří (jako jsou zajáci, kachny, želvy, lišky, medvědi a ryby).²⁴ Souvisí to samozřejmě s faktem, že první zemědělci ve středoevropském prostředí nevyužívali koně v rámci svých zemědělských činností a kůň pravděpodobně nenáležel ani k „doplňkové“ lovné zvěři, a tudíž se ani nemohl stát součástí jejich rituálně náboženských praktik.

Eneolit je pak obecně pokládán za období, kdy došlo na euroasijském subkontinentu k domestikaci koně. Důvody, jež k tomu vedly, je nutno hledat pravděpodobně ve snaze po získání masa a mléka, nikoliv s jeho užitím jako tažného či jezdeckého zvířete.²⁵ Proces zdomácnění byl započat ve východoevropských a asijských stepích, v oblasti severního Přičernomoří a ve stepích středního a severního Kazachstánu. Kdy k tomu došlo, však nevíme přesně. Někteří badatelé tento proces vkládají již do neolitu, a to do období 2. pol. 6. tisíciletí, kdy z regionu mezi Dněprem a Uralem pocházejí z pohřebišť rituální hroby koní. Jiné teorie mluví o časně eneolitické kultuře Srednij Stog II datované do 5. a 1. poloviny 4. tisíciletí př. Kr., či o mladší fázi kultury Dněpr – Doněc. Nejčastěji se ovšem zmiňují kultury Botaj a Tersek z oblasti severního a středního Kazachstánu, kde mělo k tomuto procesu dojít v období 2. poloviny 4. a 1. poloviny 3. tisíciletí. Vyloučit ovšem nelze ani eneolitickou kulturu Repin či posttripolské skupiny z oblasti severního Přičernomoří, které jsou datované do poslední čtvrtiny 4. a počátku 3. tisíciletí. Uvažuje se i o pozdně eneolitické a časně bronzové jamkové kultuře. Koně, jak již bylo výše předesláno, byli v daném časovém úseku užíváni především k hospodářským účelům (zdroj masa a mléka). Ke změně strategie dochází koncem 3. tisíciletí s nástupem mladší fáze starší doby bronzové (viz níže).²⁶ Nálezy zmiňovaného časového horizontu totiž přinášejí důkazy o změně v uvažování lidí vzhledem ke koním i v oblasti rituálních praktik. Tato změna je velmi jasně čitelná v případě koňských obětí.²⁷

Ze střední Evropy pocházejí první nálezy domestikovaného koně ze středního eneolitu (přelom 4. a 3. tisíciletí př. Kr.), z bádenského kulturního komplexu²⁸ a z chamské či bernburské kultury

22 Jaromír ONDRÁČEK, *Příspěvky k poznání kultury zvoncovitých pohárů na Moravě*, Památky archeologické 52/ 1, 1961, s. 151; Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK – Jozef VLADÁR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 211.

23 Srov. Emilie PLESLOVÁ, *Torzo zoomorfni nádobky ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích*, Památky archeologické LV, 1964, s. 297–299.

24 Vladimír PODBORSKÝ (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 142.

25 Dle Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy*, *Disertationes archaeologicae Bratislavenses* 2, Bratislava 2014, s. 30–31.

26 TÁŽ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, Rukopis disertační práce, Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta, Bratislava 2011, s. 32.

27 David W. ANTHONY – David R. BROWN, *Eneolithic horse exploitation in Euroasiens steppes: diet, ritual and riding*, *Antiquity* 64, Nr. 283, 2000, s. 75–87.

28 Norbert BENECKE, *Zur Domestikation des Pferdes in Mittel- und Osteuropa. Einige neue archaozoologische Befunde*, *Die Indogermanen und das Pferd*, 1994, s. 132.

v Německu,²⁹ i když určité náznaky lze vystopovat již v tiszapolgárské kultuře³⁰ z přelomu neolitu a eneolitu. Kůň snad mohl být již ve středním eneolitu užíván i k jízdě,³¹ jak to mohou dosvědčovat nálezy kostěných či parohových postranic (srov. Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 368). Jeho užití je však v centru Evropy předpokládáno spíše při práci a transportu.³²

Od období středního eneolitu, spojeného ve střední Evropě s bádenským kulturním komplexem, pak s hospodářským užitím koně již musíme dle archeologických nálezů počítat (viz výše). Otázkou je ovšem jeho reflexe v rámci náboženských rituálů či jeho spojitost s kultem jako takovým (plastika, symbolika apod.). V rámci kultury s **kanelovanou keramikou** se objevují symbolické rituální plastiky s náznakem záprahu (Bytyně u Szamotul),³³ ovšem pouze ve spojitosti s hovězím dobyt看em, nikoliv s koňmi, kteří se k tahu začali masově používat teprve od doby bronzové.³⁴

Se zapojením koní do kultovních praktik se bezpečně setkáváme v období lidu **kultury kulovitých amfor**, kdy se kůň, obdobně jako již daleko dříve hovězí dobytek, začíná vyskytovat v regulérních samostatných hrobech, či je připojen k pohřbu lidskému.³⁵ Koně rovněž využívala komunita kulturního **komplexu s okrovými hroby**, která se z oblasti širšího severního Černo-moří dostala až na Balkán.³⁶

Ze Slezska, z prostředí kultury se **šňůrovou keramikou** je znám hrob z Kietrze s pravděpodobným kostěným koňským strojem.³⁷ Známý je rovněž bohatý hrob ženy (?) a dítěte z Gross – Höflein patřící mladšímu stupni šňůrové keramiky, kde se mimo lidských ostatků nacházely rovněž kosti dvacetileté klisny s hřibětem, čtyřleté klisny a lebka další dvacetileté klisny. Hrob navíc obsahoval osteologický materiál krávy, telete, kozy s kůzletem a dvou ovcí.³⁸

Pozoruhodně vysoké procento osteologického materiálu náležícího koňům³⁹ je sledováno na lokalitách czepelské skupiny **kultury zvoncovitých pohárů**.⁴⁰ Tato izolovaná skupina ovšem měla obecně jinou strategii hospodářství než zbytek „zvoncovitého světa“, který jako celek není

29 Další literatura v Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej pamy*, Dissertationes archaeologicae Bratislavenses 2, Bratislava 2014, s. 33.

30 Sándor BÖKÖNYI, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapest 1974, s. 238.

31 Dle Karel SKLENÁŘ – Zuzana SKLENÁŘOVÁ – Miloslav SLABINA, *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 79.

32 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 34.

33 Dle Evžen NEUSTUPNÝ – Radomír PLEINER, *Otázka zavedení rádlu a orby*, in: R. Pleiner (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 267.

34 Dle Karel SKLENÁŘ – Zuzana SKLENÁŘOVÁ – Miloslav SLABINA, *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 79.

35 Dle Evžen NEUSTUPNÝ, *Kugelamphorenkultur*, in: J. Filip (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas I*, Praha 1966, s. 652–653.

36 Dle Miroslav BUCHVALDEK (ed.), *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985, s. 127.

37 W. HENSEL – T. WISLANSKI (edd.), *Prahistoria ziem polskich*, Tom II, Neolit, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk 1979, obr. 218A:c.

38 Jaromír ONDRÁČEK, *Príspevky k poznání kultury zvoncovitých pohárů na Moravě*, Památky archeologické 52/1, 1961, s. 151–152.

39 Janusz K. KOZŁOWSKI (ed.), *(Encyklopedia historyczna świąt*, Kraków 1999) uvádí 70 %, Jan TUREK (*Období zvoncovitých pohárů v Evropě*, Archeologie ve středních Čechách 10, 2006) uvádí 36 % ze všech zvířecích kostí dokumentovaných na sídlišti v Rollandi utca na Csepelském ostrově; Petra KMEŤOVÁ (*Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*) uvádí 50 % koňského osteologického materiálu na některých sídlištech.

40 Janusz K. KOZŁOWSKI (ed.), *Encyklopedia historyczna świąt*, Kraków 1999, s. 209.

obecně přijímán za nomádkou či polonomádkou populaci.⁴¹ Lze dokonce předpokládat, že kůň byl v rámci této skupiny speciálně chován na maso.⁴² Z Moravy je znám z období pozdního eneolitu hrob zvoncovitých pohárů číslo I z Vyškova se dvěma koňskými lebkami. Nález je o to pozoruhodnější, že se jedná o žárový pohřeb s urnou (kosti ovšem byly vysypány mimo džbáněk, jež byl v hrobě převrácený), pod kterou ležela zvířecí lopatka. Pozoruhodné jsou ovšem především rozměry kruhové hrobové jámy, která je většího průměru než bývá u tohoto typu pohřbů obvyklé a navíc má i mísovité prohnuté dno.⁴³

4. Kůň a jeho kult ve starší a střední době bronzové ve střední Evropě

Po prvotním rozpačitém úvodu v obdobích předcházejících, teprve od počátků doby bronzové můžeme zcela již zodpovědně říci, že kůň v oblasti lidské religiozity zažívá archeologicky postřehnutelný rozkvět. Teprve od tohoto období jej lze považovat za nedílnou a velmi důležitou součást symbolicko-náboženské sféry obyvatel středoevropského pravěku. Kůň se v době bronzové začal využívat vedle tahu také k jezdeckví, s čímž koresponduje množství nalezených součástí koňského postroje,⁴⁴ jako jsou např. parohové bočnice uzd či udidla.⁴⁵ Od počátku starší doby bronzové sledujeme v archeologických situacích oproti předchozím obdobím také výrazný nárůst koňského osteologického materiálu.⁴⁶

Ve starší, ale také již v časně době bronzové, která ve středoevropském prostředí plynule navazuje na období pozdního eneolitu, se s koňskými pohřby společně s lidskými nebožtíky setkáváme např. u nositelů kultury s **prýmkovou keramikou**. V hrobě této kultury zkoumaném v Großhöflein-Föllik v Dolním Rakousku byl nalezen společný hrob dvou jedinců pohřbených se dvěma koňmi.⁴⁷ Vůbec přechod eneolitu (pozdní eneolit) ve starší dobu bronzovou je charakteristický zhoršením klimatu, které dle našich předpokladů nebylo nakloněno intenzivnímu obilnářství.⁴⁸ To mohlo u některých středoevropských komunit vést k částečné změně zemědělské strategie obyvatel s přechodem na intenzivnější dobytčářství a pastevectví.⁴⁹ S daným způsobem obživy, především s pastevectvím, kůň velmi úzce souvisí. U lidu kultury **Nyírség – Zatin** se velmi často setkáváme s osteologickými ostatky koní a současně také psů,⁵⁰ kteří k danému způsobu hospodářství celkem logicky náleží také. Rovněž na lokalitách kultury **Chlopice – Veselé** se našly ve velkém počtu kosti koní a psů,⁵¹ což opět navádí k úvaze o pastevecko-nomádkém způsobu života těchto komunit, čímž by se nepřímou vysvětlovala i intenzita a rozsah expanze

41 Jan TUREK, *Období zvoncovitých pohárů v Evropě*, Archeologie ve středních Čechách 10, 2006, s. 276.

42 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 34.

43 Jaromír ONDRÁČEK, *Příspěvky k poznání kultury zvoncovitých pohárů na Moravě*, Památky archeologické 52/1, 1961, s. 149–151; obr. 1.

44 Dle Karel SKLENÁŘ – Zuzana SKLENÁŘOVÁ – Miloslav SLABINA, *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 79.

45 Více Jozef VLADÁR, *Parohové bočnice zubadiel otomanskej kultúry na Slovensku*, Slovenská archeológia 19, 1971, 97–118.

46 Srov. Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 34.

47 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 216, obr. 53.

48 Srov. Jan Bouzek, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, s. 60, 66.

49 Josef BÁTORA, *Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej*, Slovenská Archeológia 30, 1982, s. 249–314.

50 N. KALICZ, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest 1968.

51 Dle Jan MACHNIK, *Die Mierzanowice-Košťany-Kultur und das Karpatenbecken*, Slovenské archeológia 20, 1972, s. 177–188.

lidu této kultury na počátku doby bronzové. Oddělená koňská lebka je známá z kostrového hrobu **wieselburské kultury (resp. mošošské kultura, typ Gáta)** z lokality Oroszvár. Je jen na škodu, že se u těchto výše zmiňovaných kultur kůň téměř vůbec neprojevil ve sféře kultovní symboliky v podobě plastik, rytin či kreseb.

V **únětické kultuře** se ovšem již s drobnou koňskou plastikou v podobě hliněných kultovních sošek setkáváme.⁵² Uvést můžeme hlavičku koníka (?) objevenou v roce 2000 na Devíně. Její provedení se zdá být blízké severopanonsko–maďarovskému prostředí (veszprémská skupina), ovšem její samotná datace v rámci nálezové situace budí spíše rozpaky.⁵³ Jedná se o zlomek, jež patrně pocházel z větší plastiky. Opatřený byl rytým zdobením doplněným bílou inkrustací. Dekor je na čele tvora (snad koně) stylizován do podoby trojúhelníku a oči připomínají sluníčka. Dle V. Plaché a J. Paulíka⁵⁴ jsme zde svědky zpodobnění sluneční symboliky, velmi blízké dekoru koně z Trundhому.⁵⁵ Autoři rovněž podotýkají, že je zde patrná tendence vedoucí ke spojování tří symbolů slunce na jednom předmětu (dvě oči v podobě sluníček a trojúhelník), což má dle nich opět kultovní význam. Připomeňme ovšem, že vrchol trojúhelníku vyobrazeném na čele tvora/koně z Devína je obrácen směrem dolů, což symbolizuje spíše ženský princip tj. Velkou Matku,⁵⁶ nežli slunečního boha. Obecně se spíše předpokládá, že k rozvoji kultu slunečního boha dochází intenzivněji teprve od střední doby bronzové. Můžeme tedy usuzovat, že plastika představuje napojení na symboliku mateřské bohyně, což spíše vypovídá o vlivech poukazujících na zemědělské kultury předchozího, tj. eneolitického období, a sluneční symboliku (dvojice očí v podobě sluníček) rozvíjející se spíše v následujícím období.⁵⁷ V dekoru zlomku plastiky z Devína (snad koně⁵⁸) lze tak částečně rozšířovat krátké „mytologické sdělení“ spojitosti těchto dvou božstev. Tento „svazek“ má dlouhodobou tradici postřehnutelnou od neolitu a v mnoha kulturách světa je spojován se sexuálně vegetačním kultem tzv. posvátné svatby – „hieros gamos“,⁵⁹ jež má vliv na plodivou sílu celé přírody.⁶⁰

Za hlavičku koně je také považována plastika z Veselého, z prostředí maďarovské skupiny,⁶¹ i když její hyperstylistické zpodobnění není na první pohled příliš blízké koňské anatomii a nepůsobí tak příliš věrohodně. Každopádně již na konci starší doby bronzové dochází v prostředí věteřovsko – maďarovského horizontu k výraznému rozšíření chovu koně a užití vozu.⁶²

52 Srov. Ivana PLEINEROVÁ, *Hliněná plastika starší doby bronzové v Čechách*, Památky archeologické LII, 1961, s. 181.

53 Srov. Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK, *Nález hlinenej hlavičky koňa. Nový unikátny nález na devínskome hradisku*, Pamiatke akademika Jana Eisnera, Múzeum 4/2000, 2000, s. 1–2; obr. 1, 2; Jozef PAULÍK, *Trundholmské bronzové súsošie vo svetle nálezu devínskej plastiky „konselj hlavičky“*, Einflüsse und kontakte Alteuropäischer kulturen. Festschrift für Josef Vladár zum 70. Geburtstag, Nitra 2004, s. 385, 398.

54 Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK, *Nález hlinenej hlavičky koňa*, s. 3.

55 Převzato z Jozef PAULÍK, *Trundholmské bronzové súsošie vo svetle nálezu devínskej plastiky „konselj hlavičky“*, Einflüsse und kontakte Alteuropäischer kulturen. Festschrift für Josef Vladár zum 70. Geburtstag, Nitra 2004, s. 394; obr. 10.

56 Dle J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, Praha 1999, s. 196.

57 Dle Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 229

58 Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK (*Nález hlinenej hlavičky koňa*, s. 3–4) dokonce předpokládají, že rytá výzdoba v partiích krku na zlomku plastiky z Devína může naznačovat uzdění.

59 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 156.

60 Dle Jan HELLER, *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kanaanu*, Nera-tovice 2010, s. 322, 349.

61 Srov. Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK, *Nález hlinenej*, s. 1–2; obr. 6, 6a.

62 Srov. Vladimír PODBORSKÝ (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 272.

Významnou rituální roli hrál kůň v rámci **trzcieniecké kultury**, která se v závěru starší a v průběhu střední doby bronzové rozvíjela v okolí střední Warty, horní a střední Wisly až k Bugu a zasahovala rovněž na území Wolině.⁶³ Nálezy pohřbů koní dovolují usuzovat na jejich důležitou roli v kultu této kultury. Velmi často se objevují v hrobech pod mohylami – Rosiejow, Gabułow či na pohřebištích – Pełczyska, Żerniki Górne, Słonowice a Małopołoweckoje. V prostých zahloubených zásobnicových jamách na sídlišťích jsou známy pohřby celých koňských těl, mnohdy situovaných v anatomické poloze (lokality Nowa Huta-Mogile či Smroków. O to zajímavější jsou tyto sídlištní pohřby, když si uvědomíme, že koňský osteologický materiál není jinak na sídlišťích trzcieniecké kultury výrazněji zastoupen.⁶⁴ I z tohoto důvodu lze poukázat na výjimečné postavení koně v rámci komunit trzcieniecké kultury, kdy existence jejich samostatných hrobů dovoluje předpokládat významné postavení téměř na úrovni lidského člena. Velmi důležitý je rovněž fakt, že společné hroby lidí a koní se v rámci této kultury téměř nevyskytují.⁶⁵ Ovšem i zde se najdou výjimky, jako je tomu v případě mohylového pohřebiště v Rosiejowa, kde se objevují i koně v hrobech s kremačními ostatky lidí.⁶⁶

Populaci **mohylových kultur** střední doby bronzové v centrální části Evropy považujeme spíše za typ usedlých komunit, které se zabývaly intenzivním zemědělstvím a dobytkářstvím.⁶⁷ U některých, např. na území Slovenska pro lid středodunajské mohylové kultury, se však rovněž uvažuje o nomádském či polonomádském pastevectví jako hlavním zdroji obživy,⁶⁸ kdy kůň mohl hrát významnou roli nejen v oblasti zemědělské výroby, ale v případě kočovných etnik sehrával i důležitou úlohu v symbolicko-náboženské rovině.

Rituální vyobrazení koně⁶⁹ můžeme obdivovat na 26,5 cm vysoké amfoře/urně,⁷⁰ v níž byl umístěn kremační popel významné osoby,⁷¹ ze slovenské lokality Velké Raškovce, která přínáleží kultuře **Suciu de Sus** komplexu jihovýchodních popelnicových polí. Tato kultura, která je datovaná ještě do střední a na počátek mladší doby bronzové (BB – BD/HA1), se rozkládala v oblasti severozápadního Rumunska, severovýchodního Maďarska, přilehlé jihozápadní části

63 Dle Marek GEDL, *Epoka brązu i wczesna epoka żelata w Europie*, Kraków 1980, s. 80.

64 Jacek GÓRSKI, *Materiały kultury trzcienieckiej z kopca wschodniego w Rosiejowie*, Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków 17, 1994, s. 41–112; Jacek GÓRSKI – P. JAROSZ, *Cemetery of the Corded Ware and the Trzcieniec Cultures in Gabułow*, Sprawozdania Archeologiczne 58, 2006, s. 401–453; Jacek GÓRSKI, *Pochówki zwierząt i depozyty zwierzęce w kulturze trzcienieckiej (wstęp do problematyki)*, in: J. Bednarczyk – J. Czembreszuk – P. Makarowicz – M. Smyt, M. (edd.), *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego*, Poznań 2008, s. 105–114; Przemysław MAKAROWICZ, *Trzcieniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*, Poznań 2010; Jacek GÓRSKI – Piotr WŁODARCZAK, *Szkielet konia w obiekcie kultury trzcienieckiej na stanowiska 17 w Smrokowie, gm. Słomniki*, Materiały Archeologiczne XXXVIII – rocznik Muzeum Archeologicznego w Krakowie, 2010, s. 53.

65 Renata ABŁAMOWICZ, *Różnicowanie się wierzeń w II i III okresie epoki brązu w dorzeczu Odry i Wisły na przykładzie szczątków zwierzęcych. Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*, Kraków 1997, s. 49.

66 Srov. Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasech ciałopalenia zwłok*. Warszawa 1982, s. 32–33.

67 Srov. Jan Bouzek, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, s. 81.

68 Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK – Jozef VLADÁR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 213.

69 Za vůbec jedno z nejstarších uměleckých ztvárnění koně ve střední Evropě je považována tepaná scéna dvou koní, postav a tzv. spirál nekonečna na zlatém disku z rumunské Transylvánie z lokality Otlaka (Sándor BÖKÖNYI, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapest 1974).

70 Josef BÁTORA – Jozef VLADÁR, *Die Kunstäußerung des Nordkarpatenraumes in der Bronzezeit*. Sztuką epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. Wrocław – Biskupin 2001, Abb. 4.

71 Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 76.

Zakarpatské Ukrajiny a na jihovýchodním okraji Slovenska.⁷² Na amfoře se objevuje scéna, která evokuje mnoho výkladů. Může představovat průvod bojových vozů, závody vozů či boj. Úvah nad scénou je mnoho a dle některých badatelů⁷³ je zde dokonce silně stylizovaný motiv smutečního průvodu, kdy vždy dvojice koní za sebou táhne dvojkolový vůz s koly se čtyřmi loukotěmi, který dle J. Vladára⁷⁴ symbolicky doprovázel tělo mrtvého (asi nebožtíka, jehož kremace se nacházela v urně, neboť jinak není žádný mrtvý na scéně zobrazen) na místo jeho posledního odpočinku. Na základě dosavadního výzkumu se jedná o nejstarší vyobrazení dvojkolového vozu ve střední Evropě.⁷⁵ Tyto lehké dvojkolové vozy s největší pravděpodobností neměly ve středoevropském prostředí praktické užití, ale spíše symbolizovaly prestiž, která souvisela i s kultem a mytologií⁷⁶ a současně i dokládala kontakty s civilizovaným světem.⁷⁷ Obdobné typy dvojkolových vozů známe totiž z mykénských šachtových hrobů⁷⁸ či tabulek s lineárním písmem B⁷⁹. Ovšem původ jejich užití nutno hledat ještě dále. Z východního středomoří se šíří užití koně a vozu jako novinka zavedená poprvé pravděpodobně Churrity již v 16. století př. Kr.⁸⁰ V oblasti Předního východu byli ovšem koně a vozy v daném období spíše symbolem zkázy, která souvisela s jejich novým užitím ve válce, tak jak to dokládá ugaritské zaklínání proti ženskému démonu **PHLT** čili **KOBYLE**.⁸¹ Vraťme se ale zpátky k urně z Velkých Raškovic, či spíše k vyobrazení na jejím hrdle. J. Vladár⁸² použil při interpretaci výjevu zprávy z Homérovy Iliady a považuje ho za

72 Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK – Jozef VLADÁR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 142–145.

73 TAMTĚŽ, s. 293.

74 Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 76.

75 Miroslav BUCHVALDEK, *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985, s. 140; Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK – Jozef VLADÁR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 258.

76 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 22.

77 Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 76.

78 Jan BOUZEK, *Umění a myšlení*, Praha 2009, obr. 14:1; Jan BOUZEK, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, s. 74; obr. 26. Ani v prostředí mykénských Achájů nesloužily bojové vozy tak, jak na rovinách Blízkého východu přímo v boji, ale spíše k dopravě významných bojovníků oděných v těžké zbroji do míst budoucí bitevní vřavy (dle Antonín Bartoněk, *Zlaté Mykény*, Praha 1983, s. 198).

79 Srov. Antonín BARTONĚK, *Zlaté Mykény*, Praha 1983, s. 197; obr. 32; TÝŽ, *Písmo a jazyk mykénské řečtiny (1400–1200 př. Kr.)*, Brno 2007, s. 302; obr. 50. Z mykénského prostředí, z knósské tabulky Ca 895, pochází rovněž lineární záznam, jež obsahuje ideogramy šesti koňských hlav s číselnými údaji (srov. TÝŽ, *Zlaté Mykény*, s. 99–100; obr. 12), podobně jako na knósské tabulce Sc 230 s dvojkolovým vozem, kde se nachází pouze jedna koňská hlava (srov. TÝŽ, *Zlaté Mykény*, s. 197; obr. 32).

80 Srov. Marc VAN DEN MIEROOP, *Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000–323 př. Kr.*, Praha 2010, s. 129. Na Blízký východ však užívání válečných vozů tažených koňmi jako vůbec první přinesli pravděpodobně již dříve Hyksósové, snad již koncem 18. století př. Kr. (Antonín BARTONĚK, *Zlaté Mykény*, Praha 1983, s. 198).

81 Dle Jan HELLER, *Starověká náboženství*, s. 333. Jejich zařazení do soudobých armád způsobovalo obavy i úctu, a tak není divu, že v dopisech z pozdější doby, byli koně a vozy zmiňováni na čelních místech výčtu poklon a lichotek, jež si dle tradice tehdejší panovníci vyměňovali. V textu (převzato Marc VAN DEN MIEROOP, *Dějiny*, s. 141) adresovaném Amenhotepovi III. píše Tušratty z Mitanni: „...*Mně se daří dobře. Kéž i tobě se daří dobře. Kéž se dobře daří tvému domu, mé dceři Tatuhepě a tvé manželce, kterou miluješ. Kéž velmi, velmi dobře se daří tvým ženám, tvým synům, tvým velitelům, tvým vozům, tvým koním, tvým vojskům, tvé zemi a všemu, co k ní náleží.*“ Zmiňování Churrité byli v oblasti předního východu obecně považováni za mistry ve výcviku koní. Rozsáhlou chettitskou příručku, která vznikla kolem roku 1360 př. Kr. a je zapsána na hliněných tabulkách a představuje tak nejstarší hipologickou příručku na světě (Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 38), naspal jistý Kikkuli, vrchní koňák chettitského krále a také hlavní cvičitel koní ze země Mitanni, což bylo území Churritů. Text sám rovněž obsahuje celou řadu churritských slov, což je možným dokladem toho, že Churrité byli odpovědní za rozšíření jezdeckví po celém blízkém východě v tzv. „temném věku“ místních dějin (od 1590 do 1500 př. Kr.) a později, pravděpodobně zprostředkovaně, i dále (dle Marc VAN DEN MIEROOP, *Dějiny*, s. 129, 147).

82 Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 74, 76, 123.

zobrazení smutečního průvodu významné osoby na její poslední cestě na tomto světě. Koně byli v prastarých tradicích totiž velmi často spojováni s chtonicko – pohřební symbolikou.⁸³ V mnoha kulturách Sibiře, Indie a Řecka měli velmi výrazný pohřební význam, byli mýtickými symboly smrti, nesly mrtvého do světa nového bytí.⁸⁴ J. Vladár⁸⁵ v této záležitosti poukazuje na analogii k Patroklosovu pohřbu a především k rituálu, který byl nedílnou součástí pohřebního obřadu (příprava dřeva na hranici, průvod na místo pohřbu, dary, zvířecí oběti, usmrcení dvanácti vznešených trojských synů a dostihy uspořádané Achillem na Patroklovu počest). Na nádobě lze vidět jednak pohřební hranici, stylizované lidské postavy a především tzv. nekonečnou spirálu, která představuje symbol života a věčného rození. Tento motiv společně s koňmi je rovněž zobrazen na zlatém disku z rumunské Transylvánie z lokality Otlaka.⁸⁶ Velmi důležitý je i počet vozů na váze z Velkých Raškovic. Když si ji prohlédneme, shledáme, že mezi dvěma uchy amfory se nachází dvojice vozů se dvěma koly, tažených vždy dvojicí koní. Rovněž čtyři loukotě kol tvoří dvojramenný kříž – symbol slunce, i když dle V. Podborského⁸⁷ nemůžeme ještě rytinu z Velkých Raškovic považovat za zobrazení slunečního vozu, tak jak ji známe v pozdějším období. Nápadné je však ono výše uvedené zdvojení, které má rovněž symbolický charakter a je jen zvláštním druhem rituálního stupňování, se kterým se ve stejném období, tj. kolem 14. století př. Kr., setkáváme např. v ugaritském eposu o Baalovi (tabulky V AB = CTA 3).⁸⁸ Dle principu náboženského zdvojení se tak daná rituální scéna musí vždy znovu opakovat.⁸⁹

5. Středoevropská symbolika koně v mladší a pozdní době bronzové a starší době železné

V mladší a pozdní době bronzové byl kůň dle archeologických pramenů využíván nejen k jízdě a záprahu, ale v omezené míře i jako potrava. Na základě drtivé převahy nálezů kostí koní v sídlištních situacích výrazně vysokého věku (i kolem dvaceti let), lze předpokládat, že k jeho konzumaci docházelo skutečně jen v omezené míře. O nějaké masové spotřebě koňského masa nemůže být ani řeč i z důvodu náročnosti chovu a její prestiže. Jeho velikost byla v tomto období mnohem menší než u současných koní, kdy měřil v kohoutku jen 125–135 cm.⁹⁰ Popelnicová pole ve střední Evropě plynule přecházejí v halštatské období, kdy se kůň rovněž nestal obecně rozšířeným bojovým prostředkem, jako např. u Skythů či Kimmerijců, ale představoval spíše symbol postavení „aristokratické“ vrstvy, kterou reprezentoval.⁹¹ I tak ovšem jeho popularita

83 Mircea ELIADE, *Pojednání o dějinách náboženství*, Praha 2004, s. 155.

84 Srov. Mnislav ZELENY-ATAPANA, *Malá encyklopedie šamanismu*, Praha 2007, s. 213.

85 Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 74, 76, 123.

86 Srov. Sándor BÖKÖNYI, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapest 1974, obr. 90.

87 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 272.

88 Srov. Andree HERDNER, *Corpus des tablettes en cunéiformes alphabetiques découvertes á Ras-Shamra – Ugarit*, Paris 1963.

89 Srov. Jan HELLER, *Starověká náboženství*, s. 372. Obdobu můžeme sledovat i v mnohem pozdějším období středověku v případě symbolické dvojice jezdců na jednom koni (zdvojení a stupňování ctností – chudoba a obětavost) na pečetiích a vyobrazeních templářského řádu (srov. Viktor PALÍVEC, *Heraldická symbolika*, Praha 1978, s. 55).

90 Srov. Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury luzyckiej*. Warszawa 2009, s. 182; tab. 7.

91 Carol METZNER-NEBELSICK, *Der "thrako-kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannoen*. Vorgeschichtliche Forschungen 23. Rahden/Westf. Leidorf, 2002; František KOLÁŘ, *Životní styl halštatské a časně laténské aristokracie – možnosti interpretací*, Studium sociálních a duchovních struktur pravěku, 2007, s. 310, 317.

ve starší době železné výrazně vzrostla.⁹² Samotný chov koní lze pokládat spíše za určitý vnější znak společenského postavení. V hrobech halštatských elit, kdy okázalost jejich bohatství dosahuje vrcholu v pozdním halštatu, se velmi často vyskytují součásti koňského postroje, jako udidla, postranice, průvlečky či faléry. Tento jev má svůj původ pravděpodobně na konci doby bronzové, kdy se od nejstaršího období popelnicových polí objevují v hrobových celcích součásti koňského postroje či části vozu.⁹³ Od halštatu, a to pravděpodobně díky kontaktům s východními nomády, se pak rovněž předpokládá i se zdomácněním nové, těžší koňské rasy, která se doposud ve středoevropském prostoru nevyskytovala.⁹⁴

Napojení koně na kult v době popelnicových polí a době halštatské je zcela evidentní. Vyskytuje se v samostatných hrobech, objevuje se ve společných pohřbech s lidmi, setkáváme se s plastikami koní i s jezdcí, objevují se rituální scény s vozy, konfrontováni jsme s vyobrazením lovu na koních, se součástmi koňského postroje v hrobech, v depotech atd. Kůň mohl být rovněž využíván i jako oběť, jak to dle V. Podborského⁹⁵ dokládají rytiny chorovodu koní, velmi často doplněných sluneční symbolikou, které lze vykládat jako průvod zvířat určených k rituálnímu obětování. Obětní charakter mohou mít i koňské skelety, se kterými se setkáváme na kultovním místě v Býčí skále.⁹⁶ Samotná koňská oběť se v mnoha kulturách blížila lidské a dosti často je v rituálech s koňmi obsažen i sexuální prvek.⁹⁷

5.1. Koně v hrobových celcích a rituálních situacích

Na pohřebištích mladobronzových kultur (lužická kultura, knovízská kultura), stejně tak, jako halštatských kultur (bylanská kultura),⁹⁸ či v jiných kulturách daného, ale i předchozího období,⁹⁹ se objevují regulérní hroby, ve kterých se nachází samostatný pohřeb koně, a to jak kostrový tak i žárový (mj. ovšem hovězí dobytek převládá, dále následují prasata, ovce/koza, pes i pták). Na pohřebišti lužické kultury v Mutowě v Polsku byli dva koně pohřbeni v jednom hrobě.¹⁰⁰ Dle provedené analýzy byly do hrobu vloženy kompletní spálené kosti z obou kusů,

92 Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury luzyckiej*. Warszawa 2009, s. 182.

93 TÝŽ, *Struktury społeczne*, Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1979, s. 299; Mária NOVOTNÁ, *K elitám obdobia starších popelnicových polí na Slovensku*, K počtu Vladimíru Podborskému, 2004, s. 499–500; Klára ŠABATOVÁ, *K sociálnímu strukturu lužické kultury časných a starších popelnicových polí se zvláštním zretelem k pohřebišti v Práslavicích na Olomoucku*, Studium sociálních a duchovních struktur pravěku, 2007, s. 277.

94 Dle František KOLÁŘ, *Životní styl*, s. 310, 317.

95 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 324; obr. 106.

96 Jindra NEKVASIL, *Knížecí pohřeb v jeskyni Býčí skála*, Průvodce výstavou významných nálezů z pravěkých sbírek Vídeňského přírodovědného muzea, Brno – Praha – Bratislava 1969, s. 40; Hermann PARZINGER, *Die Býčí skála – Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*, Mainz am Rhein 1995.

97 U maloasijských Chetitů nebylo obcování s kobyrou bráno jako sodomie, která se u jiných zvířat trestala smrtí (Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 23–24); známá je i pověst o zrození Epony od řeckého antického autora Agésiláa, který převyprávěl příběh Fulvia Stelly, jež nenáviděl ženy natolik, že raději obcovoval s kobyrou a zplodil s ní Eponu; neméně zajímavý je rovněž iniciační královský rituál u ulsterského kmene Cenél Conaill, kde se adept na krále před zraky svých poddaných spojil s bílou klisnou, která pak byla zabita a její maso uvařeno a rozděleno k hostině mezi přihlížející (Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, Praha 2002, s. 101, 172).

98 Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury luzyckiej*. Warszawa 2009, s. 219; Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545 a 546.

99 Václav FURMÁNEK – Veronika PLACHÁ, *Nálezy stredodunajskej mohylovej kultúry na Devine*, Bratislava 8–9, 1972–1973, Bratislava 1976, s. 55–69.

100 Srov. Renata ABLAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzysk kultury luzyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Katowice 1999, s. 26, 27, 54.

tedy ne pouze jejich části. Stejně tak byli dva koně pohřbeni společně ve velké urně na pohřebišti lužické kultury v Zehmen u Lipska.¹⁰¹ Na jiné lužické lokalitě, v popelnicovém hrobě 6 z Poznaně-Psarskieho, se objevují vedle koně i kosti ovce.¹⁰² Na mohylovém pohřebišti mladší fáze lužické kultury v Tornowě, kr. Calau, bylo zkoumáno celkem 211 hrobů s tím, že 26 představovalo samostatné zvířecí pohřby s převahou koní.¹⁰³ Věk takto pohřbívaných zvířat šel určit pouze na velmi malém počtu jedinců, ale dá se říci, že se takto pohřbívaly víceleté, ne staré, ale spíše dospělé kusy od 3 do 5 let a narozdíl od hovězího dobytka s převahou krav se zde objevují daleko častěji hřebci.¹⁰⁴ Tento fakt je ve shodě i s jinými oblastmi (např. Karpatská kotlina v halštatu), kde se rovněž objevují převážně hřebci, ovšem stáří takto pohřbených zvířat bylo vyšší (okolo 9 let) a vesměs se jednalo o dospělé, či přímo i staré kusy s převahou oněch dospělých jedinců (kolem 5 až 7 let). Variabilita věku pohřbených koní se však zdá být v oblasti Karpatské kotliny daleko různorodější, kdy můžeme počítat s velmi mladými kusy (1,5 let), ale i s koňmi značného stáří (až 20 let).¹⁰⁵

Koňské kosti se v rámci lužické kultury vyskytují i v hrobech lidí, jako je tomu v případě nekropole ve Warszawe-Grochowě,¹⁰⁶ a to bez rozdílu pohlaví pohřbených osob (muži i ženy).¹⁰⁷ Obecně je ovšem pohřbívání koní v tomto období spíše vlastní prostředí pasteveckých či nomádských skupin a kultur, jako byla např. kobanská kultura (koban kultur) v Předkavkazí (druhá polovina 2. tisíciletí až IV. století př. Kr.).¹⁰⁸

Oproti tomu zvyk pohřbů pouze koňských hlav je znám z prostoru již výše zmiňované knovízské kultury,¹⁰⁹ v rámci níž se v hrobech bohatých příslušníků setkáváme i se součástmi koňského postroje¹¹⁰ a v případě následně bylanské kultury a pozdního halštatu i se součástmi čtyřkolových vozů¹¹¹ či i s vozy celými.¹¹²

---

101 Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki*, s. 167.

102 Renata ABŁAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzysk kultury lużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Katowice 1999, s. 55, 66.

103 Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 167, 215.

104 Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 107, 109; Renata ABŁAMOWICZ, *Różnicowanie*, s. 48; Renata ABŁAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzysk kultury lużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Katowice 1999, s. 26–27, 67.

105 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 66, 175; Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy*, s. 71, 137–139.

106 Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 181.

107 Renata ABŁAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna*, s. 81.

108 Srov. Janusz K. KOZŁOWSKI (ed.), *Encyklopedia historyczna świat*, Kraków 1999, s. 263; ryc. 306:5.

109 Srov. Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 543, 545.

110 D. KOUTECKÝ (edd.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972*, Archeologické studijní materiály 13/1. Praha 1980, s. 32.

111 Ty v centrálních Čechách mizí v 6. století př. Kr. (Miloslav CHYTRÁČEK, *Die Rolle der Mittelmeerzivilisationen Einflüsse in den Kulturwandlungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigungen in Böhmen während HaD3 und LTA*, Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu, Biskupin – Wrocław 2012, s. 301–338) a jsou v hrobech střídány vozy dvoukolovými.

112 Jiří NEUSTUPNÝ, *Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě*, Praha 1940, s. 111; Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 332.

I v hrobech lužické kultury se objevují části koňského těla. Převládají především končetiny a rovněž, jako v případě knovízské kultury hlava,¹¹³ což je velmi důležité a poukazuje na dlouhodobou „tradici“ kultu a symboliky koňské hlavy, která je považována za sídlo životního principu.¹¹⁴ V hrobech lužické kultury se ovšem objevují vedle lebky a kostí končetin i fragmenty kostí pocházející z dolní části páteře koně, tj. té části, jež se nachází přímo u kořene ocasu.¹¹⁵

Koně a fragmenty jejich kostí se v rámci lužické kultury objevují i v dosti bizarních souvislostech. Na osadě lužické kultury v Łącku byla zkoumána situace, ve které se našly dvě lidské lebky, jedna mužská a druhá ženská, obě obrácené tváří k východu a pak ještě lebka psa. Obě lidské části hlavy byly zbaveny dolní čelistí. Mužská přitom měla takto odebranou část nahrazenou dolní čelistí koně. Z pozdního období lužické kultury pochází z bažin okolo Scheenbergu v Braniborsku lebka koně s absencí části nosní partie. Situace, která je nepřímo datována zlomky keramiky výše zmiňované kultury, je klasifikována jako obětní, tedy jakýsi druh příslibové obětiny někoho, kdo přišel o nos a očekává zhojení rány. Postupný nárůst zastoupení koně v různých sakrálních objektech pozorujeme prakticky v celém průběhu lužické kultury. Ke kulminaci tohoto jevu však jednoznačně dochází v mladších obdobích, spojených především s lidem pomoranské kultury.¹¹⁶

S koňskými lebkami v různých archeologických situacích přicházíme do styku rovněž v halštatském období. Zmínit můžeme jámu z Devína¹¹⁷ datovanou do stupně HC, která je na podkladě nejnovějšího výzkumu spíše považována za žárový halštatský hrob ženy.¹¹⁸ V jámě či hrobě byla přibližně uprostřed nalezena lebka koně společně s koňskou plastikou,¹¹⁹ přeslenem a zuhelnatělými zrny pšenice dvojrzky.¹²⁰ Přeslen pak jen potvrzuje ženský element rituálního významu odhalené situace, neboť předměty obdobného charakteru se na jihu Evropy v 8. a 7. století dosti často stávají součástmi obětí tamějších svatyní zasvěcených ženským božstvům. V obdélné jámě 14 na halštatském dvorci v Bavorském Dietfurtu se nacházelo větší množství zvířecích kostí (skot, ovce/koza, pes) s dominancí lebek, mezi nimiž nechyběly ani ostatky koní.¹²¹ Části koňských lebek se objevují i v hrobech lidu horákovské kultury (zatím objevený 1 hrobový celek), s kostmi koní se setkáváme i v hrobech kalenderberské kultury či dalších pohřebišť východoalpských skupin halštatských kultur zasahujících do Karpatské kotliny. Většinou převládají pouze části koster koní, ovšem objevují se i pohřby celých nespálených kusů (např. Gemainlebarne), ale také spálených.¹²² Další doklady jednotlivých částí koňských

---

113 Srov. Renata ABŁAMOWICZ, *Róznicowanie*, s. 49; Renata ABŁAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna*, s. 89; Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury luzyckiej*. Warszawa 2009, s. 219.

114 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, Praha 1999, s. 95.

115 Renata ABŁAMOWICZ – Henryk KUBIAK, *Analiza osteologiczna*, ryc. 2.

116 Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 34, 133, 239, 241.

117 Dle Václav FURMÁNEK – Veronika PLACHÁ, *Halštatská jama na Devíne*, Zborník Slovenského národného muzea LXIX, historia 15, 1975, s. 55; obr. 3, 4.

118 Srov. Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy*, s. 325.

119 Václav FURMÁNEK – Veronika PLACHÁ, *Halštatská jama na Devíne*, Zborník Slovenského národného muzea LXIX, historia 15, 1975, s. 11.

120 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy*, s. 325.

121 Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský kultovní areál na vrchu Burkovák u Nemějc*, Archeologické rozhledy LXI, 2009, s. 202–204.

122 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 46–64.

těl (především hlav či končetin, někdy však i celých koster) v archeologických situacích v době popelnicových polí a ve starší době železné, lze najít i v jiných pracích.¹²³

V rámci vekerzugské kultury,¹²⁴ se objevují poskrovnou hroby s koňmi a vozy (2 hrobové celky).¹²⁵ Daleko častěji se zde setkáváme s pohřby koní (např. v Potisi (pohřebiště Szentes-Vekerzug v Maďarsku)¹²⁶ a ojediněle s pohřby koně a člověka. Koně v hrobech vekerzugské kultury byli pohřbíváni i s uzdami na hlavách (pohřebiště v Szentes-Vekerzug). V hrobech se objevují celé kostry, nebo jen části skeletů koní (lebka, končetiny, zuby).¹²⁷

5.2. Koňská plastika

Popelnicová pole a starší doba železná v severozápadní části střední Evropy jsou oproti severovýchodní alpské halštatské oblasti spíše skromná na antropomorfní plastiku, a o to více překvapí figurky jezdců na koních,¹²⁸ které V. Podborský považuje za součást sakrálního mobiliáře té doby.¹²⁹

Z celé halštatské oblasti je známe z Bavorska¹³⁰ z lokality Spiekerne¹³¹, z polské Topornice, pow. Zamość,¹³² z Rakouského Langelebaru, odkud pochází mj. jezdec i se štítem,¹³³ či slovenského Podhradí.¹³⁴ V literatuře jsou uváděni koně a jezdcí z vrchu Burkovák u Nemčic,¹³⁵ i když o jezdcích se dá spíše na podkladě nových analýz pochybovat.¹³⁶ Unikátní je plastika jezdce se štítem a kopím z mohyly č. 1 z Gemeinlebaru.¹³⁷ Poměrně velké množství jezdců na

---

123 Sándor BÖKÖNYI, *Date on Iron Age Horses of Central and Eastern Europe*, Bull. 25. American school of Prehistorical Research, 1968; Zbigniew PIECZYŃSKI, *Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700–400 przed n. e.) w Gorszewicach, w pow. Szamotulskim*, p. 101–151, F (151–152), TOM 4, Poznań 1953; Ch. CLAU-SING, *Das späturnenfelderzeitliche Grab mit Pferdegeschirr/Christof Clausing*, Archäologische Denkmäler im Landkreis Deggendorf; Heft 12, Deggendorf: Landkreis Deggendorf, 2001; či Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*.

124 Srov. Miroslav BUCHVALDEK (ed.), *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985, s. 165; Petra KMEŤOVÁ, *Hrob 121/1953 z pohrebiska vekerzugskej kultúry v Chotíne IA na juhozápadnom Slovensku: Doklad rituálnej obety človeka a koňa v staršej dobe železnej?*, *Studia archaeologica brunensia* 19/2, 2014, s. 57–84.

125 Dle Martin GOLEC, *Těšetice – Kyjovice 6. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu*, Brno 2003, s. 105; Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 175.

126 Srov. Jan FILIP, *Keltská civilizace a její dědictví. Nové rozšířené vydání*, Praha 1995, s. 34.

127 Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z halštatskej doby v priestore Karpatskej kotliny*, s. 160, 163–172.

128 Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury luzyckiej*. Warszawa 2009, s. 227.

129 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 272.

130 TAMTÉŽ, tab. 73:7.

131 W. TORBRÜGE – H. J. KELLNER – H. P. UENZE, *Bilder zur Vorgeschichte Bayerns*, Konstanz – Lindau – Stuttgart 1968, s. 217–218.

132 Jan DĄBROWSKI, *Polska przed*, obr. 79.

133 Louis. D. NEBELSICK – Alexandrine EIBNER – Ernst LAUERMANN – Johannes W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur im Osten Österreichs*, Wien 1997, s. 122, Abb. 45.

134 Zdenek FARKAŠ, *Koleso a záprah v praveku Slovenska*, Bratislava 1984, obr. 51.

135 Dle Bedřich DUBSKÝ, *Pravěk jižních Čech*, Blatná 1949, s. 215; Jan BOUZEK, *Keltové českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2009, obr. 3: 1 a 2; Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*, Praha 2008, obr. 43.

136 Srov. Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 205.

137 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 321; obr. 104; Louis. D. NEBELSICK – Alexandrine EIBNER – Ernst LAUERMANN – Johannes W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 19

koních vyrobených z olova známe z halštatského mohylového pohřebiště v rakouském Frögu,¹³⁸ jejichž výskyt v hrobech je spojován se sepulkrálními ceremoniemi, které doprovázely i tradiční pohřební hry.¹³⁹

Vedle toho se vyskytuje drobná hliněná či kovová (bronz a olovo) sakrální plastika samotných koní, jejíž nástup od pozdní doby bronzové a rozšíření ve střední Evropě, může mít spojitost s nomádskými skupinami z východu, především Kimmery¹⁴⁰. V hrobech oblasti východohalštatského i západohalštatského okruhu bývá koňská plastika spojována především s chtonickým božstvem,¹⁴¹ v Řecku se vyskytují především ve svatyních.¹⁴² Výčet nálezů je široký a neváže se pouze na hrobové celky.¹⁴³ Převládá samostatná plastika: Pobedím,¹⁴⁴ Brno – Obřany – hradisko i žárové pohřebiště, 5 ks koňské plastiky, z nichž nejvýznamnější je bronzový kůň z hrobu č. 6;¹⁴⁵ Nynice, hrob č. 34;¹⁴⁶ Burkovák u Nemětic – až 15 hliněných koní,¹⁴⁷ hliněný koník z rovinného sídliště v Nové Vsi u Čížové;¹⁴⁸ hliněný koník s hřívou ze zahloubené chaty halštatského dvorce 4/82 z HD z Němčic;¹⁴⁹ pozdněhalštatská hliněná hlava koníka (či býka?) z akropole Závisti;¹⁵⁰

138 Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545; Louis. D. NEBELSICK – Alexandrine EIBNER – Ernst LAUERMANN – Johannes W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 46:2; Gerhard TOMEDI, *Das Hallstattzeitliche gräberfeld von Frög*, Die Altgrabungen von 1883 bis 1892, Budapest 2002, Taf. 2, 10, 11, 74, 75, 80, 97, 98, 101, 105, 110, 111, 116.

139 Gerhard TOMEDI, *Das Hallstattzeitliche gräberfeld von Frög*, Die Altgrabungen von 1883 bis 1892, Budapest 2002, s. 278.

140 Dle Georg KOSSACK, *Studien zum Symbolgut der Urnennfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin 1954, s. 54. Velké množství koní z tzv. thrácko – kimmerského období z širokého evropského prostoru zpracoval již dříve V. Podborský (*Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*. Brno 1970, s. 169–171, abb. 29).

141 Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 204.

142 Alfred REICHENBERGER, *Hallstattzeitliche Pferdchenterrakotten in Nordbayern und Böhmen*, in: M. Rind, – K. Schmotz, – M. Zápotocká (edd.), Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 3. Treffen 16. bis 19. Juni 1993 in Kelheim, Buch a. Erlbach, s. 110–117, 1994, 110, Abb. 1–2; A. Alfred REICHENBERGER, *Bildhafte Darstellungen der Hallstattzeit. Beiträge zur Vorgeschichte Nordostbayerns* 3, Fürth 2000, s. 62, Karte 7.

143 Srov. Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 24.

144 Václav FURMÁNEK – Ladislav VELIAČIK – Jozef VLADÁR, *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava 1991, s. 293, obr. 44:11.

145 Srov. František ADÁMEK, *Pravěké hradisko u Obřan*, Brno 1961, s. 142; Věra ŠALDOVÁ, *Halštatská mohylová kultura v západních Čechách – pohřebiště Nynice*, Památky archeologické LIX, 1968, s. 360; Jan BOUZEK, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, foto 17; Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, tab. 73:6.

146 Věra ŠALDOVÁ, *Halštatská*, s. 359–360; Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545; Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*, Praha 2008, s. 70; obr. 34:1.

147 Jan AXAMIT, *Burkovák u Nemětic*, Památky archeologické XXXVI, 1930, s. 285–286; Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, tab. 84:10; Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6.*, obr. 43; Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 24, obr. 5:1–5.

148 Jiří FRÖHLICH, *Halštatská zoomorfni plastika z Nové Vsi u Čížova*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 4, 1987, s. 135–140; obr. 1, 2.

149 Jan MICHÁLEK – Michal LUTOVSKÝ, *Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru – Hradec bei Némětice*, Ein Herrsitz der Hallstattzeit und des frühen Mittelalters im böhmisch-bayerischen Kontaktraum. Strakonice – Praha 2000, s. 157, tab. 51:1; Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6.*, s. 118.

150 Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6.*, s. 118.

z Ďáblic u Prahy;¹⁵¹ halštatský hliněný kůň bylanské chaty z Prahy – Řeporyje;¹⁵² bronzové plastiky koníků z venetských svatyní ze 6. století př. Kr. z San Pietro Montagnon;¹⁵³ či z jiných lokalit venetské severní Itálie;¹⁵⁴ Zainingen u Münsingenu;¹⁵⁵ z Pflugfeldenu;¹⁵⁶ Oberfrankenu;¹⁵⁷ Dietfurtu, kde se v rámci hradiska nalézaly čtyři figurky hliněných koní ve čtyřech samostatných zahloubených objektech;¹⁵⁸ z Burgstallkogelu u Kleinklein ve Štýrsku – výšinná lokalita s fragmenty hliněné plastiky koníka;¹⁵⁹ Frög – olovené plastiky koníků v hrobech;¹⁶⁰ Tészeg;¹⁶¹ Somotorská hora;¹⁶² hliněný koník z halštatské kultovní jámy z Devína;¹⁶³ Zvolen;¹⁶⁴ apod. Na mnohých z těchto plastik je naznačena hřiva,¹⁶⁵ což může být odvozeno od řeckých předloh geometrického období, kde takto stylizovaní koně s hřivou pravděpodobně zpodobňují boha Háda a tím i napojení na chthonický kult.¹⁶⁶

Koně jsou rovněž zpodobňováni formou závěsků jako jsou ty ze Skerešova, okres Rimavská Sobota z prostoru již v předchozí kapitole zmiňované pilinské kultury¹⁶⁷ či z polské Wiciny, woj. lubušské náležíci lužické kultuře.¹⁶⁸

Známa je rovněž bronzová honosná situla typu Kurd nalezená v hrobě 1 mohyly číslo 48 z rakouské lokality Frög, u níž byla ucha opatřena drobnými plastikami koníků.¹⁶⁹ Situlové umění je vůbec bohaté na koňský dekor. Vzpomenout můžeme jezdce na koních či vozech tažených

---

151 Věra ŠALDOVÁ, *Halštatská*, s. 360; Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545; Jozef PAULÍK, *Trundholmské bronzové súsosie vo svetle nálezu devinskej plastiky „konskej hlavičky“*, Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Josef Vladár zum 70. Geburtstag, Nitra 2004, obr. 9:4.

152 Marie FRIDRICHOVÁ (ed.), *Praha v pravěku*, Praha 1995, s. 197, 204, obr. 126.

153 Heinz Werner DÄMMER, *San Pietro Montagnon (Montegrotto). Ein vorgeschichtliches Seeheiligtum in Venetien – Un santuario protostorico lacustre nel Veneto*, Studien zu vor- und frühgeschichtlichen Heiligtümern 1. Mainz am Rhein, 1986, 52, Taf. 10–14; Jan BOUZEK, *Vznik Evropy*, Praha 2013, s. 228.

154 Helmut ROTH, *Venetische Exvoto-Täfelchen aus Vicenza, Corso Palladio*, Germania 56, 1978, tab. 25.

155 Miroslav BUCHVALDEK (ed.), *Dějiny pravěké Evropy*, Praha 1985, obr. 85.

156 Jan FILIP, *Hallstátská kultura v Čechách*, Památky archeologické, nové řady ročník IV.–V., 1934–1935, s. 63.

157 Peter ETTEL, *Gräberfeld der Hallstattzeit aus Oberfranken*, Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 72. Kallmünz – Opf, 1996, s. 177, Taf. 250.

158 M. HOPPE, *Eine bronze- und eisenzeitliche Siedlung von Dietfurt a. d. Altmühl*, in: B. Engelhardt – K. Schmotz (edd.), *Vorträge des 5. Niederbayerischen Archäologentages*, Buch am Erlbach, 1987, s. 57, Abb. 20–21.

159 Clasu DOBIAT, *Die bisherigen Ergebnisse der Ausgrabungen in der Siedlung auf dem Burgstallkogel bei Kleinklein*, in: L. Török (ed.), *Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984*, Budapest 1986, s. 35, Taf. 15:16–22.

160 Gerhard TOMEDI, *Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög*, Die Altgrabungen von 1883 bis 1892, Budapest 2002, s. 211; Taf. 4, 12, 15, 16, 116.

161 Georg KOSSACK, *Studien zum Symbolgut der Urnennfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin 1954, s. 13.

162 Jozef PAULÍK – Mária NOVOTNÁ – Blažej BENDÍK, *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, Bratislava 1962, s. 73.

163 Václav FURMÁNEK – Veronika PLACHÁ, *Nálezy stredodunajskej mohylovej kultúry na Devine*, Bratislava 8–9, 1972–1973, Bratislava 1976, obr. 11.

164 TAMTÉŽ, s. 69.

165 Srov. Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 24, obr. 5:1; Jan MICHÁLEK – Michal LUTOVSKÝ, *Hradec u Němčic*, s. 157, tab. 51:1; Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6*, s. 118.

166 Dle Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 24.

167 Jozef VLADÁR, *Pravěká plastika*. Bratislava 1979, s. 124, obr. 61.

168 Tomasz JANIĄK, *Sztuka pradziejowa ziem polskich*, Gniezno 2002, s. 150; il. 83.

169 Gerhard TOMEDI, *Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög*, Die Altgrabungen von 1883 bis 1892, Budapest 2002, s. 211; Taf. 14.

koňmi ze situly objevené v roce 1891 v Rakouském Kuffernu (Dolní Rakousy).¹⁷⁰ Zajímavé na ní je rovněž i to, že jak jezdcí, tak i vozatajové mají na hlavách tzv. sluneční klobouky, které jsou přijímány jako ceremoniální pokrývka bohů, knězokráľů či kněží v době bronzové a ve starší době železné.¹⁷¹ S obdobnými slunečními klobouky se setkáme i na situle z Boloně.¹⁷² Koně jsou i na situlách z Dürrnbergu, kde se objevuje sedící postava v kalotovitě koruně hrající na panovu flétnu.¹⁷³ Daný jedinec může opět představovat knězokrále či kněze.¹⁷⁴ Známe je i rovněž tzv. předvádění koní na situle z Vače, či věštění koní z Este – Benvenitu.¹⁷⁵ Otázkou zůstává, nakolik můžeme umělecky méně okázalé lovecké scény „lužické“ doby halštatské (viz níže), považovat za myšlenkově ovlivněné prostředím kalenderberské kultury,¹⁷⁶ s mnohem dokonaleji provedenými příběhy s koňmi, jeleny a další zvěří z výše uváďených bronzových situl jižního přialpí.¹⁷⁷

Unikátní záležitostí jsou tzv. náčelnické hole v podobě sekerek, které jsou považovány za odznaky moci nebo příslušnosti k určité společenské vrstvě, známé z několika hrobových celků (např. hrob 504, 641, 697) z eponymní lokality Halštat, se znázorněním či symboly samotných koní či koňských hlav,¹⁷⁸ či koní s jezdcí.¹⁷⁹ Obdobou náčelnické hole může být i kimmerijské nákončí žezla ve tvaru koňské hlavy s krkem, nalezené v hrobě z Předměřice u Hradce Králové.¹⁸⁰ Pozoruhodné je také bronzové nákončí náležící k typickým předmětům tzv. thráko-kimmersekeho horizontu, jež pochází z bývalé Turčanské župy (Slovensko), či obdobná z dalších míst Karpatské kotliny.¹⁸¹ Nákončí jsou stylizovaná na jednom konci do malé hlavičky koně.¹⁸² Za zmínku stojí rovněž břitva s rukojetí stylizovanou do podoby kňské hlavičky ze Střekova nad Labem,¹⁸³ či obdoby tzv. severských břitev z Dresden – Heide¹⁸⁴ a Tovačova.¹⁸⁵ Známa je rovněž velká pinzeta z bylanského hrobu XI z Hradenína, kterou zdobí drobná plastika koně společně s dalšími zvířaty.¹⁸⁶ Z moravského pozdněhalštatského období z lokality Malhostovice pochází

170 Alexandrine EIBNER, *Gibt es einen Wechsel in der Situlenkunst von Einzel – zu Gruppendarstellungen im zeitlichen Waandel?*, Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu, Biskupin – Wrocław 2012, Abb. 7.

171 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 231–235.

172 Alexandrine EIBNER, *Gibt es einen Wechsel in der Situlenkunst von Einzel – zu Gruppendarstellungen im zeitlichen Waandel?*, Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu, Biskupin – Wrocław 2012, Abb. 8.

173 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, tab. 59:8–11.

174 TAMTÉŽ, s. 330.

175 Dle Miloslav CHYTRÁČEK – Ondřej CHVOJKA – Jan JOHN – Jan MICHÁLEK, *Halštatský*, s. 205.

176 Friedrich SCHLETTE, *Die Kunst der Hallstattzeit*, Leipzig 1984, s. 100–105, 87–96.

177 Srov. Alexandrine EIBNER, *Gibt es einen Wechsel in der Situlenkunst von Einzel – zu Gruppendarstellungen im zeitlichen Waandel?*, Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu, Biskupin – Wrocław 2012, s. 355–377.

178 Srov. Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545; Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, Praha 2002, s. 144 a obr. na s. 173.

179 Karl KROMER, *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Firenze 1959, s. 39, Tab.137/3.

180 J. WERNER, *Bronzes Pferdekopfszepter der Hallstattzeit aus Předměřice bei Hradec Králové*, Památky archeologické LII, 1961, Abb. 3:4; Jan BOUZEK, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, s. 123–124.

181 J. WERNER, *Bronzes*, Abb. 3:3.

182 Jozef VLADÁR, *Pravěká plastika*, Bratislava 1979, s. 125, obr. 90; Jan CHOCHOROWSKI, *Ekspansja kimmerijska na tereny Europy środkowej*, Kraków 1993, s. 129–136; Abb. 15.

183 Vít VOKOLEK, *Lužická kultura v severních a západních Čechách*, in: R. Pleiner (ed.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 521.

184 Dle Václav FURMÁNEK – Veronika PLACHÁ, *Halštatská jama na Devine*, Zborník Slovenského národného muzea LXIX, historia 15, 1975, s. 69

185 Albrecht JOCKENHÖVEL, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*, München 1971, s. 21.

186 dle Věra ŠALDOVÁ, *Halštatská*, s. 360; Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 545.

drobná spona stylizována do podoby koníka.¹⁸⁷ Spona připomíná venétské ozdoby, které byly distribuovány i severně od Alp.¹⁸⁸

Summary

Autor

---

187 Jindra NEKVASIL, *Knižecí pohřeb v jeskyni Býčí skála*, Průvodce výstavou významných nálezů z pravěkých sbírek Vídeňského přírodovědného muzea, Brno – Praha – Bratislava 1993, s. 371, obr. 245:18.

188 Srov. Jan BOUZEK, *Vznik Evropy*, Praha 2013, s. 228; obr. 118.

Jiří Krátký

K DÍLU VARHANÁŘŮ STAUDINGERŮ Z ANDĚLSKÉ HORY

Abstract

One of the most important pipe organ manufactory in the period of late baroque was settled in Andělská Hora near Bruntál. From the middle of 18th century till 1830s there were produced pipe organs, managed by the Staudinger family. Whereas we are quite well informed about their lives thanks to present literature, there were no extant organs from the most important member of builders – Joseph Sebastian Staudinger. The study concentrates on still existing pipe organs built by this manufacture.

Keywords: pipe organs, Silesia, Staudinger, Andělská Hora, structural specifics, organ building

Na území Moravy a Slezska lze najít minimálně šest desítek lokalit, kde od 16. století až do poloviny 19. století působili varhanáři.¹ Z nichž však pouze v několika místech působili varhanáři nepřetržitě po několik generací – a to ve Znojmě, v Brně, v Olomouci, v Králíkách na česko-moravském pomezí a dále ve slezských městech Opavě a v Andělské Hoře. A právě Andělská Hora se stala v pozdním baroku sídlem varhanářské rodiny Staudingerů, kteří zde zhotovili mnoho nástrojů pro kostely českého Slezska, severní a střední Moravy a jejich dílem se zabývá předložená studie.²

Působení těchto varhanářů bylo natolik významné, že samozřejmě nezůstalo stranou odborné literatury, která si všímala především jejich života.³ Byť byly publikovány v dřívější době studie i o jejich tvorbě, tak až do prvního desetiletí 21. století nebyly známy žádné varhany dochované v relativní úplnosti, které by prokazatelně postavil kupříkladu nejvýznamnější představitel této rodiny – Joseph Sebastian Staudinger.⁴ Vzhledem k nedostatku informací se soudilo, že se žádné

- 1 Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, I. varhanáři*, Brno 2003, s. 147 – zde je vypracována mapa s lokalitami, kde působili v letech 1600–1850 varhanářské dílny. Probíhající archivní výzkum organologů (zejména MUDr. Tomáše Horáka) pak přinesl ještě několik dalších varhanářských sídel.
- 2 Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Národního památkového ústavu: *Výzkum, dokumentace a prezentace movitého kulturního dědictví*, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO). Vznik článku byl umožněn i vstřícností duchovních správců při prohlídkách varhan a farních archiválií.
- 3 Velmi významná a podrobná je spíše životopisná studie, kterou publikoval Bohumír INDRA, *Houslařství a varhanářství v oblasti Jeseníků v 17.–19. století.*, Časopis Slezského zemského muzea, B (dále ČSZM), 17, 1968, s. 24–44. Pro ni autor čerpal zejména z matrik, kupních smluv, řady dalších pramenů a topografické literatury. Biografická hesla k jednotlivým varhanářům a přehled jejich činnosti viz: J. SEHNAL, *Barokní varhanářství I.*, s. 116–122. Varhanářské činnosti andělskohorských varhanářů je věnováno několik dalších článků. Jiří SEHNAL, *K varhanářské tvorbě Josepha Sebastiana Staudingera*, in: J. Stępowski – H. Loos, *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens, Musikkultur – Orgellandschaft, Tagungsbericht Liegnitz. Deutsche Musik im Osten*, Bd. 5. Bonn 1994, s. 383–393. Tato studie navazuje na předchozí studie téhož autora: Jiří SEHNAL, *Rod varhanářů Staudingerů z Andělské Hory*, Severní Morava 36, 1978, s. 39–49. Jiří SEHNAL, *Stavba varhan ve Svitavách 1794–1797*, Časopis Moravského muzea, vědy společenské, 72, 1987, s. 215–234. Dále Petr KOUKAL, *Varhanářství na Krnovsku a Bruntálsku do roku 1873*, in: Krnov, město královského nástroje, Krnov 2007, s. 16–43; Jiří KRÁTKÝ, *O varhanách nejen v Moravské Ostravě ve světle rodinné korespondence Staudingerů*, Ostrava – příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 29, 2015, s. 426–437. Z důvodu publikování řady cenných informací ve výše zmíněné literatuře se předkládaná studie zabývá spíše novými zjištěními.
- 4 Na Staudingerovy varhany ve Starých Těchanovicích, Nových Lubčích a Kružberku upozornil poprvé Antonín SKÁČEL, *O některých starých varhanách krnovské a opavské oblasti a jejich současný stav*, ČSZM, 19, 1970, s. 151–160, pozn. č. 22, i když byly tehdy ještě popsány jako: „Starý zajímavý pozitiv a staré nástroje neznámého varhanáře najdeme v oblasti kružberské přehrady...“ Jejich určení jako Staudingerovské varhany (byť označeny za dílo Fabiana S.) provedl dle stylových znaků PhDr. Petr Koukal při průzkumu těchto nástrojů s cílem jejich

varhany v původním stavu od tohoto mistra nedochovaly a tudíž není možno hodnotit Staudingerovu práci.⁵ Teprve průzkum varhan na Kružbersku, archivní výzkum a dokumentace vybraných varhanních nástrojů poskytly materiál pro vznik této studie s cílem upozornit na varhanářskou tvorbu jedné z nejdůležitějších dílen českého Slezska a zároveň i na řadu varhanních nástrojů, které by si zasloužily řádné restaurování.⁶ Budoucí komplexní zpracování života a díla těchto varhanářů by bylo přínosné.

**1. Andělská Hora, Staudingerův dům č. 5 označen šipkou,
kresba pravděpodobně z r. 1836, Městský úřad Andělská Hora**

Hornické městečko Andělská Hora na cestě mezi Bruntálem a Vrbnem pod Pradědem známé již od 17. století plátenictvím a houslařskou výrobou se stalo v polovině 18. století útočištěm rodiny Staudingerů. Zakladatel rodinné varhanářské tradice Sebastian Staudinger (1680?–1756) pocházel z Bodenheimu ve Falci.⁷ Do Andělské Hory však přišel jako varhanář z Landeku v Kladsku. První zmínka o jeho varhanářské činnosti pochází z r. 1714, kdy postavil varhany v Solci u Prudniku.⁸ V roce 1724 nebo v r. 1727 se oženil ve Frankensteinu (Żabkowice Śląskie).⁹ Toto město nedaleko

---

navržení na prohlášení za KP (vypracované evidenční listy KP z r. 1993, resp. v případě Kružberka *Posouzení památkových varhan*, z 31. 7. 2006, spisovna NPÚ, ú.o.p. Ostrava, ani jedny z těchto navrhovaných varhan na prohlášení za KP však skutečně prohlášeny nebyly). Podrobnější průzkum varhan autorem této studie pak přinesl objevy, které jednoznačně potvrdily příslušnost těchto nástrojů k dílně Josepha Sebastiana Staudingera.

5 J. SEHNAL, *K varhanářské tvorbě Josepha Sebastiana Staudingera*, s. 387.

6 Velmi přínosný pro tuto studii byl i terénní průzkum Staudingerovských varhan, který byl podniknut r. 2016 varhanářskou dílnou Petra Dlabala a Borise Mettlera spolu s organologem olomoucké arcidiecéze Janem Gottwaldem a autorem této studie v souvislosti s restaurátorskou rekonstrukcí Staudingerových varhan pro kostel sv. Valentína v Příboře.

7 Byť nebyla informace o narození Seb. Staudingera v Bodenheimu okolo r. 1680 tamním farním úřadem ani potvrzena, ani vyvrácena; je doložitelné, že se toto příjmení v této menší obci u Rýna vyskytovalo na konci 17. století – v r. 1696 se tam narodil profesor církevního práva, jezuita Adam Staudinger viz: *Algemeine Deutsche Biografie*, Bd. 35, 1893, s. 513, citováno dle https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Staudinger,_Adam

8 Marcin DZIEDZIC, *Budowniczość organów z Łądko-Zdroju*, *Gospodarka, Rynek, Edukacja* 17, 2016, č. 1, s. 51–56.

9 Rok 1724 uvádí M. Dziedzic; rok 1727 pak B. INDRA, *Houslařství a varhanářství*, s. 33 – od něj to bylo přebráno dosavadní českou literaturou.

Kladsko má k varhanářům působícím v českých zemích zvláštní význam, protože po sto letech v r. 1827 se tam žení opavský varhanář Karl Kuttler; v Opavě narozený a později v Nise usedlý varhanář Johann Jakob Ryšák tam postavil v r. 1730 větší dvoumanuálový nástroj, byť v té době tam působí ještě varhanář Anton Josef Jung. Za doby působení v kladském hrabství se věnoval Sebastian varhanářské činnosti nejen na území dnešního Polska, ale i ve východních Čechách. V roce 1752 pak staví varhany v Jindřichově na Osoblažsku ještě jako landecký měšťan, o rok později si však kupuje dům v Andělské Hoře,¹⁰ ve které pak varhanářské řemeslo přetrvává až do 30. let 19. století. Sebastian Staudinger umírá v r. 1756 a živnost po něm přebírají synové Anton (narozen snad jako Johann Anton 25. 2. 1738 v Kladsku)¹¹ a Joseph Sebastian (1729?–1809). Právě posledně jmenovaného lze považovat za nejproduktivnějšího varhanáře Moravy II. poloviny 18. století a za učitele řady dalších varhanářů – především svých synů *Franze Josepha Claudia* působícího v Brně (1762–1807), *Fabiana Sebastianu Antona* (1766–1839), který zůstal v Andělské Hoře a *Johanna Nepomuka Ignaze* působícího v Olomouci (1780–1843). Ačkoliv se u nejméně příslušníků tří generací objevuje křestní jméno Sebastian, tak dle pramenů se jeví, že toto křestní jméno užíval pouze zakladatel varhanářské tradice Sebastian (1680–1756) a pak Fabian Sebastian. Joseph Sebastian užíval buď jen prvního křestního jména, nebo obou zároveň.¹²

Kromě vlastních synů však Joseph vyučil i řadu dalších učňů – u dvou se dochovaly výuční listy. Jedná se o *Franze Meltzera*, o kterém se dosud pouze vědělo, že v r. 1784 opravoval varhany v ostravském kostele sv. Václava.¹³ Tomu byl vystaven v r. 1778 výuční list po tříletém učení u *váženého a umění znalého varhanáře a truhláře J. S. Staudingera*. Díky údaji, že tento Franz Joseph Augustin Meltzer pocházel z Kostelce u Krnova, mohlo být upřesněno datum jeho narození na 29. srpna 1757. Obdobně byl v r. 1777 vystaven výuční list truhláři *Josefu Hambelovi* z Erbersdorfu (Heřmínovy).¹⁴

Varhanářskou dílnu předával Joseph synovi Sebastianovi postupně a i v pokročilém stáří radil synovi s obtížnějšími otázkami (viz níže uvedené dopisy z Kružberka) či pracoval v dílně.¹⁵ Fabian Sebastian však slávy svého otce nedosáhl, na čemž měla vinu nejen zhoršená hospodářská situace první čtvrtiny 19. století, ale i jeho zdravotní stav, neboť mu byla několikrát truhlářským cechem vyplacena podpora.¹⁶

10 Když Sebastian Staudinger staví za 450 zl. do kostela ve Vrbně nové varhany, tak se asi v r. 1754 domáhá vyplacení zbylých 50 zlatých s odkazem na to, že v Andělské Hoře zakoupil dům a potřebuje peníze. Dále se uvádí, že vrbenské varhany štafíroval Eremith Anton Boem, dva bruntálští truhláři obdrželi za skříň 46 zlatých a staré varhany měly být prodány za 70 zl. do Karlovic. Viz: ZA v Opavě, Řád německých rytířů – ústřední správa velmistrovských statků na Moravě a ve Slezsku, Bruntál, kart. 95, inv. č. 728.

11 M. DZIEDZIC, *Budownicowie*, s. 52.

12 Jako příklad budiž uveden papírový štítek nalepený ve vzdušnici manuálu varhan Joh. Georga Schwarze z r. 1762 v poutním kostele Panny Marie Sněžné v Rudě, které andělskohorští varhanáři opravovali: „...Anno 1791 im Monath April ist sie durch mich Joseph Sebastian Staudinger von Engelsberg mit meinen Söhnen Klaudius und Sebastian wieder in guten Stand gesetzt...“

13 J. SEHNAL, *Varhanářství I.*, s. 83.

14 SOKA Bruntál, Cech stolarů, bednářů a kolářů Andělská Hora, kart 1, inv. č. 4, výuční listy 1774–1838. ZA Opava, Sběrka matrik SM kraje, inv. č. 810, sign Kr 14, křestní matrika Krnov, Ciermecice, Chařová, Chomýž, Ježník, Kostelec 1721–1758, s. 699.

15 ZA v Opavě, pob. Olomouc, Vs Hukvaldy, inv. č. 2755, kart. 604, zmínka z 6. února 1805 o žádosti varhanáře z Andělské Hory týkající se nových varhan ve Frýdlantě n./O., že jeho otec omylem zhotovil jeden tón navíc (možná zamýšlen rejstřík) a za něj žádá 20 zlatých.

16 V roce 1828 jej potkalo neštěstí nebo úraz, neboť se uvádí jako „*verunglückten Sebastian Staudinger*“, v r. 1837 cech přispěl nejen na pohřeb jeho ženy Theresie, ale i samotnému nemocnému Sebastianovi. SOKA Bruntál, Cech stolarů, bednářů a kolářů Andělská Hora, kniha poznámek 1829–1847 a účtů cechu.

Ačkoliv nebyly nalezeny pozůstalostní spisy varhanářů, ale pouze manželky Josepha Staudingera Rosalie, rozené Lobgesangové († 1826) a její stejnojmenné neprovdané dcery († 1847), tak z obou spisů lze vyčíst, že dům na náměstí č. p. 5 (a později jeho výmínek), který Joseph koupil v r. 1784 po zemřelém švagru, byl obýván touto rodinou až do r. 1847. Z těchto pozůstalostních spisů však vysvítá ještě jedna organologicky zajímavá informace, že vnukem Josepha je varhanář *Klaudius Kaps*, který se narodil 14. prosince 1810 tkalci Ignazi Kapsovi a jeho ženě Johanně, rozené Staudingerové, která zemřela 8. 9. 1824 ve věku 41 let.¹⁷

Staudingerova rodina obývala dům č. 136, pak dům v severovýchodním rohu náměstí č. 5, Fabian Sebastian se posléze nastěhoval do domu své ženy – hostince č. p. 1 pod kostelem. Ani jeden z těchto domů nestojí, ale u dvou se zachovala jejich vizuální podoba.¹⁸

Dílo

Z obsáhlé tvorby andělskohorských varhanářů se zachovala jen malá část jejich produkce, přičemž předkládaná studie záměrně pomíjí tvorbu Antona Staudingera, olomouckého Johanna Nepomuka či brněnského Klaudia; spolu s dílem Fabiana Sebastiana Staudingera by si dílo synů Josefa Staudingera zasloužilo samostatné zpracování. Dochované artefakty lze rozčlenit na tři skupiny – zachované varhany (alespoň částečně hratelné), torsa a dále pouze varhanní skříně, ve kterých je novější nástroj. K relativně dochovaným nástrojům lze zařadit několik varhan, z nichž trojice se nachází v sousedních obcích Kružberska – v kostele sv. Petra a Pavla ve Starých Těchanovicích, ve stejnojmenném kostele v Kružberku a v chrámu Nejsvětější Trojice v Nových Lublicích. Dále je to nedatovaný nástroj v zámecké kapli v Hošťálkovech čekající na restaurování, které se od roku 2017 restaurují. Dvoumanuálové varhany, navíc značně přestavěné na konci 19. století, se nachází ve farním kostele ve Velkých Heralticích. Přestavěný, nicméně dochovaný je i nástroj Fabiana Sebastiana v Žilině u Nového Jičina.

Torsálně dochované nástroje se nacházejí ve Švábenicích (skříň a malá část píšťal),¹⁹ v Malé Morávce (neúplný zadní pozitiv varhan) a ve Stříbrných Horách (autorství torsa pozitivu pouze přisouzeno). Varhanní skříně se pro své výtvarné kvality dochovaly i na významných místech, kde však byly finance na pořízení nového, modernějšího stroje vloženého do staré skříně: největším dílem byly varhany mariánského poutního kostela ve Frýdku, monumentální skříně se dochovaly však i ve farním kostele v Zábřehu na Moravě, ve farním kostele v Bruntálu, v Šenově u Ostravy a v kostele sv. Valentina v Příboře. Menší jednodílné skříně příbuzného typu o pěti travě se dochovaly ve farním kostele v České Skalici (vůbec první dochované dílo Sebastiana S. z r. 1738), ve Václavově u Bruntálu a v Opawici (Polsko, v těsné blízkosti české obce Linhartovy).²⁰

17 ZA v Opavě, Vs Bruntál, inv. č. 624, kart. 150, pozůstalostní spisy. ZA v Opavě, Sběrka matrik, inv. č. 477, sign Br II 4, matrika narozených 1810–1837, Andělská Hora, Suchá Rudná. ZA v Opavě, Sběrka matrik, inv. č. 483, sign Br II 10, matrika zemřelých 1810–1870 Andělská Hora, Suchá Rudná. Údaje ke Kapsovi viz: J. SEHNAL, *Varhanářství I.*, s. 73–74. Zápis v úmrtní matrice bělotínské, že tam zemřel *Klaudius Kaps, Orgelbauer von Engelsberg* souhlasí, jen v matrice uvedený údaj o věku zemřelého ve výši 34 let je nutné chápat jako přibližný. ZA v Opavě, sbírka matrik, inv. č. 6697, sign L II 16, matrika zemřelých 1814–1862 Bělotín, Lučice, Polom, Nejdeček. Z uvedených pozůstalostních spisů vysvítá, že Rosalia starší měla dále dvě dcery: Klaudii provdanou Thoma v Andělské Hoře a Luisu (Aloisii) provdanou Liptnerovou ve Veselíčku u Lipníka. V tomto duchu je třeba opravit údaj v: B. INDRA, *Houslařství a varhanářství*, pozn. 41.

18 Vyobrazení vstřícně poskytl starosta Andělské Hory Miroslav Novotný.

19 Kromě jednodílné bohatě zdobené skříně se dochovaly velmi kvalitní prospektové píšťaly Principálu 8' a Oktávy 4' a dále Subbass 16'.

20 Varhany v Opawici byly Staudingerem postaveny v r. 1763 za 160 zlatých, měly 10 rejstříků, byly opraveny v r. 1836 Karlem Kuttlerem z Opavy za 135 zl, v r. 1935 krnovským varhanářem Petraschem, roku 1941 však byly nahrazeny nástrojem z dílny Josefa Klosse – zachována zůstala pouze přední část skříně. Viz J. SEHNAL,

Autorství dvojice skříni kolem okna na kruchtě františkánského kostela Panny Marie Růžencové v polském Kladsku je připisováno jak Sebastianu Staudingerovi, tak Michalu Englerovi.²¹

Velké Heraldice

V kostele Neposkvrněného početí Panny Marie byly postaveny andělskohorskými varhanáři dvoumanuálové varhany v roce úmrtí Sebastiana Staudingera (1756).²² Nástroj má podobnou koncepci jako varhany ve Václavově u Bruntálu či České Skalici, obdobně vypadal požárem zaniklý nástroj ve Dvorcích.²³ Od r. 1887 probíhala jednání ohledně opravy stávajícího nástroje nebo stavby nového, ke kterým se zachoval konvolut písemností, kdy Rieger navrhoval stavbu zcela nových varhan s 16 rejstříky, Neusser pak jednomanuálové varhany s 10 rejstříky, přičemž mínil použít část dřevěných píšťal a skříň. Farnost se rozhodla však raději opravit varhany staré, opravu provedl varhanář ze Svěbohova Anton Herrmann. Díky svesteposti tehdejšího faráře Joh. Rosmanithe tak byl i přes odpor organologa J. Nešvery částečně zachráněn nyní jediný dvoumanuálový Staudingerovský nástroj. Farářovo zdůvodnění, proč zachovat starý nástroj, bylo na onu dobu téměř jasnozřivé a dokazuje, že občas mají více slepoty odborníci nežli amatéři.²⁴ O Herrmannovi se dochovalo hodnocení v dopise, který koncipoval 20. 9. 1892 bližší neurčený kněz a kde se praví, že Herrmann je levný, pracuje dobře a rozumí svému řemeslu, avšak nadměrně pije, a když na něj přijdou „kritické dny“, tak v hostinci tropí různá alotria a v práci nepokračuje. V dopise proto radí, ať materiál raději objednává přímo farnost, dále je výhodnější, když by se varhanář stravoval na faře nežli v hostinci.²⁵ Herrmann odvedl řemeslně velmi dobrou práci s patřičnou citlivostí vůči starému nástroji, byť se finančně celkový náklad zvýšil více než dvojnásobně.²⁶ Nástroj byl kolaudován Josefem Nešverou v lednu 1894 s tím, že práce byly provedeny přesně dle smlouvy a zvláště měch a nový Geigenprincipal zasluhují uznání, ovšem neodpustil si poznámku, že vzhledem k množství nově dodaných částí by bylo

---

Varhanářství I., s. 120; Księga pamiątkowa parafii Opawica (1622)–1902–1944, s. 5, 84, 144, 159, přístupné online [20. 3. 2017]: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/41733?id=41733>

- 21 Jarosław STĘPOWSKI, *Zabytkowe organy Kłodzka, Wpływy czeskie, Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej* 10, Kłodzko 2009, s. 125–151, zvl. s. 129, kde se uvádí, že Engler postavil tyto varhany v letech 1734–38, okolo r. 1750 je Staudinger opravil. Dle návrhu na přestavbu firmou Schlag z r. 1890 měly tyto varhany dva manuály a 24 rejstříků. Za zaslání této studie jsem zavázán dr. Andreji Prasałovi. V internetové databázi se nástroj přisuzuje Staudingerovi, který jej měl postavit mezi léty 1745–1750, tam jest také uvedena současná dispozice a fotografie: http://www.organy.art.pl/instrumenty.php?instr_id=69, [citováno 3. 4. 2017].
- 22 J. SEHNAL, *Varhanářství I.*, s. 119 a 122 – vždy s jiným počtem rejstříků (II/12 x II/13). Zatím nebyla nalezena smlouva na stavbu těchto varhan, na druhou stranu se tento objev kvůli neprovedené inventarizaci a řadě archiválií umístěné ještě u původce vyloučit nedá.
- 23 B. INDRA, *Houslaři a varhanáři*, s. 34 – zmiňuje, že dle inventářů varhany za 450 zl. ve Velkrubech (Václavov) Staudinger stavěl podle rysu varhan ve Velkých Heraldicích a Dvorcích. O dvoreckých varhanách se v inventáři tvrdí, že je stavěl Lobgesang z Andělské Hory. SOKA Bruntál, FÚ Dvorce, inv. č. 1, inventář z r. 1805, s. 6.
- 24 Dopis z 14. února 1893, ZA v Opavě, pob. Olomouc, ACO, sign G1, kart. 4575. „...*Die Renovierung der alten Orgel wurde damit motiviert, daß die ganze Bevölkerung an den durch Gewohnheit liebgewonne Töne der alten Orgel sehr sympatisch hängt und glaubt eine neue Orgel könne solche nicht mehr in dieser Art ersetzen. Und weiters durch den Umstand, daß die Orgelbaukunst gegenwärtig eigentlich in einer Übergangsperiode, in einer Periode des Experimentierens mit Systemen und Materialien wie solche beim Orgelbau am zweckmäßigsten anzuwenden wären sich befindende...*“
- 25 Spisy k opravě varhan nalezeny pisatelem na farním úřadě ve Velkých Heraldicích, v korespondenci z r. 1893.
- 26 Smlouva z 13. května byla uzavřena na 420 zl., vícepráce činily nakonec 524 zl.

bývalo lepší zhotovit nástroj nový.²⁷ V dodatku k nabídce je uvedena dispozice Staudingerových varhan před opravou, která proběhla v r. 1893.²⁸

Hauptwerk :

<i>Portunal</i>	8'
<i>Quintadena</i>	8'
<i>Principal</i>	4'
<i>Flöte</i>	4'
<i>Octav</i>	2'
<i>Rauschquinte 2 fach</i>	
<i>Mixtur 3fach</i>	

Positiv:

<i>Bordun</i>	8'
<i>Traverso</i>	4'
<i>Quintflöte oder Nassarde</i>	3'

Pedal:

<i>Subbass</i>	16'
<i>Octavbass</i>	8'
<i>Superoctavbass</i>	4'

Otvorů po manubrií ve staré skříni je 14, z toho jeden je mimo osu a jeho záslepka je překryta starším mramorováním a je možné, že šlo o omyl zhotovitele. Zbýlých 13 otvorů bylo zapraveno nejspíše Herrmannem a tento počet rejstříků souhlasí s jím sepsanou dispozicí. V rozpočtu víceprací se praví, že v nástroji byla z Quinty 1 1/2' zhotovena Quinta 3'; a protože nově přidaný rejstřík Geigenprincipal 8' byl umístěn na místo Octave 2', byla tak Octave 2' přeposazena na místo původní Sedecimy 1'. Mixtura 3f. byla snížena z jedностopé výšky na dvoustopou. Vzhledem k pořadí hlasů na vzdušnici je pravděpodobné, že zmiňovaná malá Quinta a Sedecima byly součástí Rauschquinty 2x. Dispozice po opravě Hermannem:²⁹

Hauptwerk C-c³, krátká oktáva

<i>Geigen Principal (kov, vnitřní, H)</i>	8'
<i>Portunal (Lg, otevřené, S)</i>	8'
<i>Quintadena (kov, nyní ot., ??)</i>	8'
<i>Octave (kov, prospekt, ot., S)</i>	4'
<i>Flöte (Lg, ot., S)</i>	4'
<i>Quinte (kov, ot., S)</i>	3'
<i>Super Octav (kov, ot., S a směs)</i>	2'
<i>Mixtur 3 fach (kov, ot, S, H a směs)</i>	2'

Oberwerk (sic!)

<i>Bourdon (Lg, kryt, S, 8 ks H)</i>	8'
<i>Traverso (Lg, kryt, S)</i>	4'

Pedal C-c¹, krátká oktáva

27 ZA v Opavě, pob. Olomouc, ACO, sign G1, kart. 4575.

28 Farní úřad Velké Heraltice – spisy k opravě varhan.

29 Zkratka S – rejstřík s převahou Staudingerovských píšťal, H – píšťaly Herrmannovské, Lg – dřevo.

<i>Subbass (Lg, kryt, S)</i>	16'
<i>Principalbass (Lg, ot., S)</i>	8'
<i>Octavbass (kov, prospekt, ot., S)</i>	4'

Od Staudingera pochází skříň s třemi věžemi o max. výšce 485 cm, pod současným šedým mramorováním je dochováno červené a modré mramorování. V poměrně malém postamentu pak byl a je umístěn positiv (u Herrmanna nelogicky označen jako Oberwerk).³⁰ Protože původně musel být tento positiv umístěn vzhledem k zavěšené traktuře výše, tak byl Staudinger nucen krepovat basové píšťaly Bourdonu 8', což je dodnes patrné a vysvítá to i z účtů z r. 1893. Pedál a manuál mají dvě společné vzdušnice, protože cínový Superoctavbass tvoří část prospektu. Všechny vzdušnice i přes přestavby na konci 19. století pocházejí ještě od Staudingera.³¹ Cínoolověné prospektové píšťaly byly Hermannem nadletovány a byly v nich vyříznuty ladící výřezy. Jak volně stojící hrací stůl, tak traktura tónová i rejstříková pocházejí z Herrmannovy přestavby. Původně byla v nástroji trojice klínových měchů, z nichž se zachovaly vždy spodní desky o rozměrech 186x101x5 cm, Herrmann je nahradil zásobníkem se dvěma sklady o rozměru 230x130 cm.

Varhany se již léta nepoužívají, ventilátor je odpojený a do hracího stolu byla necitlivě vložena kovová konstrukce, na které spočívá digitální imitátor varhan, pro lepší pohodlí varhaníků je na varhanní lavici umístěna spodní část autosedačky... Dřevěné prvky napadeny ve velké míře červotočem, restaurování varhan by bylo velmi žádoucí; za nejrozzumnější variantu pisatel považuje restaurování do stavu po přestavbě Antonem Hermannem, neboť bude na minimum omezeno zhotovování hypotetických rekonstrukcí.

2. Velké Heraltice, 1756, foto Jiří Krátký 2017

30 Postament výšky 189, šířky 230 a hloubky 107 cm, píšťaliště pak má šířku circa 303 cm.

31 Pořadí ventilů na vzdušnici HW/Ped je nezvyklé a zasluží si být uvedeno. Zatímco u evangelní vzdušnice často nesouhlasí název ventilů s klávesou, tak u epištolní vzdušnice je prohozena pouze jedna dvojice ventilů – proto je uvedena pouze tato vzdušnice (od středu do strany, pedál značen tučně): C, D, **D**, F, A, **H**, c¹, ds¹, f¹, g, d¹, a¹, a, h¹, cs², h, ds², f² x g², a², h², **ds**, h, **cs**, a, g, f, **A**, H, F, cs, ds, f.

Václavov

Kostel Neposkvrněného početí Panny Marie byl vysvěcen v r. 1755 a zanedlouho byla tato prostorná barokní stavba vybavena varhanami z dílny Josepha Staudingera.³² Varhany měly 13 rejstříků ve dvou manuálech a byly štafirovány zeleně s hnědými římsami.³³ Varhanní stroj byl vyměněn v r. 1927 za nový, zhotovený krnovským Riegrem pod opusovým číslem 2276, který má jeden manuál a velmi přesvědčivou pozdně romantickou intonaci. Ze Staudingerova nástroje se dochovala pouze pozměněná skříň, která svými rozměry a tvarem vychází z heraldického nástroje.³⁴

3. Václavov (dříve Dolní Velkruby), 1757, varhanní stroj a část skříně Rieger z r. 1927, foto Jiří Krátký 2017

Stříbrné Hory

Malou hornickou obec mezi Rýmařovem a Horním Městem zdobí kaple Nejsvětější Trojice, která byla postavena v r. 1773.³⁵ O stavbě varhan nebyly nalezeny žádné archiválie,³⁶ protože však inventář z r. 1806 uvádí na kůru kaple *eine kleine Orgel (Positiv)*, lze i s ohledem na výtvarnou podobu skříně předpokládat, že tento positiv bez pedálu vznikl v poslední čtvrtině

32 J. SEHNAL *Varhanářství I.*, s. 119, uvádí rok stavby václavovských varhan 1757.

33 Počet 13 rejstříků odpovídá zaslepeným otvorům po rejstříkových táhlech ve skříni. Dále SOKA Bruntál, FÚ Václavov, inv. č. 1, inventář z r. 1804.

34 Výška ve středu 460 cm, šířka píšťaliště: 305 cm, hloubka staré skříně: 111,5 cm.

35 Krátké dějiny obce a kaple (*Neufangs kurze Geschichte*) vepsány do *Liber secundus Agendae Olomouensis*, 1745, která je uschovávána na FÚ v Horním Městě. Za poskytnutí tohoto pramene a upozornění na tyto varhany jsem zavázán ř P. Bohumilu Měchurovi.

36 SOKA Bruntál, FÚ Horní Město, inv. č. 5, 6, 43, 45 a 140 nepřinesly žádná zjištění.

18. století.³⁷ Nástroj byl devastován po r. 1945 v souvislosti s vyhnáním německého obyvatelstva a celkovým pustnutím obcí. Přesto se z něj zachovaly některé podstatné části – skříň (původně pojednána zeleně), vzdušnice s píšťalnicemi a věšáky prospektových píšťal, část trček traktury, manubrium, zbytky papírových popisů rejstříků, klaviatura s částečně odstraněnými zadními potahy z tisového dřeva mořeného na černo (spodní kl.) a se zimostrázovým (?) náklížkem na vrchních dubových klávesách. Dále je velmi torzálně dochován píšťalový fond (circa 14 kovových píšťal a 27 píšťal dřevěných). Dochované prospektové cínové píšťaly jsou zdobeny čtyřmi bradavicemi ve tvaru křížku.

Rejstříková dispozice:

C–c³, krátká velká oktáva

<i>Flaut major (Lg, kryt)</i>	8'
<i>Flaut minor (Lg, kryt)</i>	4'
<i>Principal (3 Lg, Sn, prospekt)</i>	2'
<i>Quint (Sn, ot., rep. c²)</i>	1 ¹ / ₃ '
<i>Mixtur 3x, rep f¹, f²</i>	1'

Největší podobnost má nástroj této kaple s varhanami ze zámecké kaple v Hošťálkovech – tvar manubrií, zdobně ukončené předkrývky dřevěných píšťal. Taktéž forma skříně, zvlnění prospektových říms je blízké jiným Staudingerovským nástrojům. Zvláštností těchto varhan je repetice na tónech f u Mixtury (byť obdobně je tomu v Hošťálkovech).

***4. Stříbrné Hory u Rýmařova,
autorství Staudingera pouze připsáno,
foto Jiří Krátký 2009***

37 SOKA Bruntál, FÚ Horní Město, inv. č. 42, kart. 1.

Hošťálkovy

Nejcennějším prostorem v majestátním zámku v Hošťálkovech u Krnova je bezpochyby kaple, která je ozdobena výtvarně nápaditě řešeným varhanním nástrojem, který připomíná poněkud zmenšené velké dvoumanuálové kostelní varhany.³⁸ Ačkoliv autorství nebylo prokazatelně určeno,³⁹ je velmi pravděpodobné, že tento nástroj postavil Joseph Sebastian Staudinger. Vzhledem ke skutečnosti, že kaple byla dokončena okolo r. 1767 a na varhanách je umístěn alianční erb manželů Karla Traugotta Skrbenského († 1773) a Marie Gabriely von Poppen auf Odrsch († 1786), je možné zúžit dataci na roky 1767–1773 resp. 1786. Hošťálkovský nástroj je taktéž značně podobný dvoumanuálovým varhanám v Šenově u Ostravy, které postavil Josef Sebastian v r. 1765 na náklad Josefy Heleny rozené Skrbenské, sestry Karla Traugotta.⁴⁰ Pro Staudingerovo autorství mluví krom stylových znaků skříňe i podobnost píšťal a zvláště specifikum – Repagulum jako dělicí zásuvka, která umožňuje připínat navolenou sestavu principálových hlasů. Řada píšťal není umístěna na svém místě a jsou zaměněny v jiných rejstřících, píšťaly Quint $2\frac{2}{3}$ ' chybí.

Rejstříková dispozice dle pořadí od prospektu:

Manual C–c³, krátká velká oktáva

<i>Principal (prospekt Zn)</i>	4'
<i>Oktave (Sn, ot.)</i>	2'
<i>Quinte (Sn, ot., rep. c²)</i>	1 $\frac{1}{3}$ '
<i>Mixtur 3f. (rep. f¹)</i>	1'

Sperrventil-Repagulum

<i>Flaut min. (Lg, kryt)</i>	4'
<i>Flaut maj. (Lg, kryt)</i>	8'
<i>Quinte (od c¹!, Sn, ot.)</i>	2 $\frac{2}{3}$ '

Pedal C–a⁰, 18 tónů

<i>Principal/Violonbass (Lg, ot.)</i>	8'
<i>Subbass (Lg, kryt)</i>	16'

Hrací stůl je umístěn mezi oběma skříňemi s pohledem varhaníka k oltáři. Ze všech Staudingerovských nástrojů mají hošťálkovské varhany nejnáročněji řešenou manuálovou klaviaturu – spodní klávesy mají půlkulatá čílka (ovšem obrácená vzhůru nohama oproti běžné orientaci), potah spodních kláves je z pestrého tvrdého červeno-oranžového dřeva. S ohledem na skládání zadních potahů z několika kousků dřeva muselo jít o velmi cenný materiál, snad růžové dřevo (rod Dalbergie). Vrchní klávesy pravděpodobně javorové, obložení z přední i svrchní strany kostí. Pedál byl nejspíše postaven dodatečně, dřevěné píšťaly mají jiný rukopis. Měchy byly původně na evangelní straně, nyní jsou přesunuty na epištolní, současný měch je pravděpodobně z 19. století. Výška ladění v současnosti cca 440 Hz/15°C. Nástroj téměř nehratelný vlivem úniků vzduchu z měchu a rozličných technických problémů. Nicméně se jedná o jeden z nejzajímavějších nástrojů II. poloviny 18. století nejen v regionu českého Slezska, který se od r. 2017 restauruje.⁴¹

38 Rozměry půdorysu manuálu: hl: 77 cm, š: 77,5 – 66 – 77,5 cm (skříň – hrací stůl – skříň).

39 ZA v Opavě, Vs Hošťálkovy kart. 10, inv. č. 35, smlouvy 1780–1860 či kart 37, inv. č. 380, stavební záležitosti, nepřinesly žádné bližší zjištění. Autorské přisouzení viz: J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, II. – varhany*, Brno 2004, s. 188 a 223.

40 Ivan BOK, *Varhany kaple Nejsvětější Trojice zámku v Hošťálkovech, Restaurátorský záměr*, 14. ledna 2016, rkp. poskytnut laskavě autorem. Dále: <http://www.zamekhostalkovy.cz/historie#dulezita-data> [citováno 15.4. 2017].

41 Restaurování provádí varhanářská dílna Kánský&Brachtl z blízkých Krásných Louček.

*5. Hošťálkova, zámecká kaple, okolo r. 1770,
přisouzeno Josephu S. Staudingerovi, foto Jiří Krátký 2006*

Bartošovice

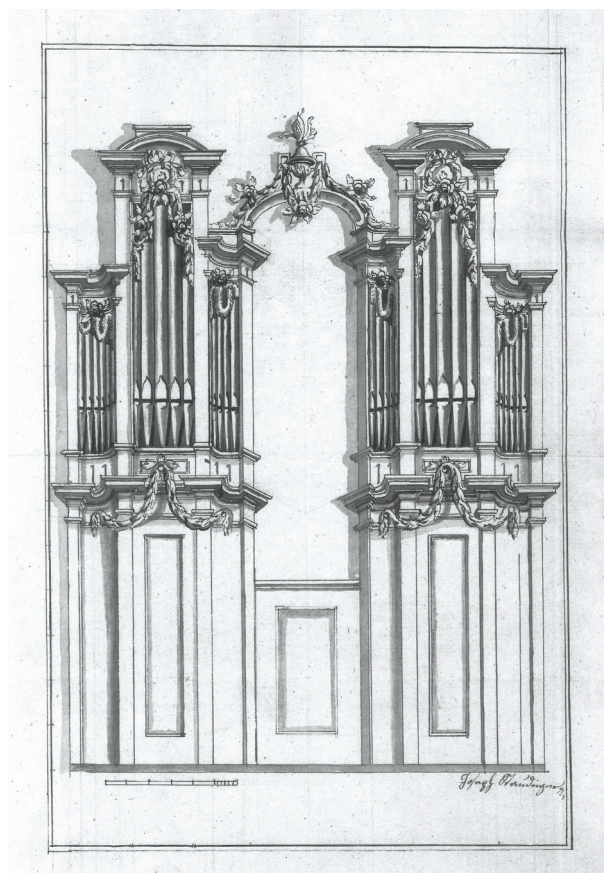
Ačkoliv se Staudingerovy varhany v Bartošovicích nezachovaly a byly nahrazeny v r. 1905 v souvislosti se stavbou nového kostela dvoumanuálovými varhany z dílny krnovského Riegra, tak dochované archiválie a zejména velmi kvalitní náčrty si zaslouží být reprodukovány.⁴² Josef Sebastian Staudinger sepsal nedatovanou *Notu*, která sloužila jako podklad pro smlouvu uzavřenou 23. X. 1793. Pozoruhodné je, že v *Notě* navrhoval nejprve francouzské ladění, to však bylo přeškrtnuto a nadepsáno „*hohen Thon gestimmt*“. Ve smlouvě se uvádí ladění v komorním tónu – *Kammerton*. To by mohlo znamenat, že komorní tón je odlišný od francouzského (který byl zhruba o půltón nižší nežli dnešní ladící normál), což na druhou stranu nepotvrzují četné jiné doklady a odborná literatura.⁴³ Za varhany požadoval 350 zlatých s termínem dodání do konce května 1794 (tedy sedm měsíců). Je otázkou, zda byl však termín zhotovení dodržen, neboť 100 zlatých mu bylo vyplaceno teprve v prosinci 1794. Technické řešení se nevymyká jiným jeho nástrojům – ventily zavěšené na mosazných osách, vodící osy a pera z mosazi, rejstříková raménka a hřídele ze železa, měchy dvojité okožené a spojeny koňskými žíněmi. Hrací stůl měl být z boční pravé strany. V otázce dispozice navrhoval Staudinger Quintu 1 1/2’

42 SOKA Nový Jičín, FÚ Bartošovice, kart. 3, inv. č. 67.

43 Pro české země nejpodrobnější literatura k danému tématu: Petr KOUKAL, *Dobře rozladěné varhany. K dějinám hudebního ladění v českých zemích*, Telč 2013.

a Mixtura třinásobnou, ve smlouvě se však ujednala místo Quinty Fugara 4', z logiky věci pak byla Mixtura rozšířena na čtyřnásobnou. Tónový rozsah manuálu byl 45 tónů, v pedálu 18 tónů.

<i>Flaut major</i>	<i>von Holz</i>	8'
<i>Principa</i>	<i>von guten Zinn</i>	4'
<i>Flauta minor</i>	<i>von Holz</i>	(4')
<i>Flautra-vers</i>	<i>von Holz</i>	(4')
<i>Fugara von</i>	<i>gemischter Materie</i>	4'
<i>Quinta</i>	<i>detto</i>	3'
<i>Octava</i>	<i>detto</i>	2'
<i>Mixtura 4fach</i>	<i>detto</i>	
<i>Ins Pedal</i>		
<i>Sub Pass</i>	<i>von Holz</i>	16'
<i>Octava Pass</i>	<i>von Holz</i>	8'

***Realizovaný návrh na nové varhany v Bartošovicích z r. 1793,
SOKA Nový Jičín, FÚ Bartošovice, kart. 3, inv. č. 67_ANO***

Nové Lublice

V kostele Nejsvětější Trojice postavil Staudinger varhany v r. 1794 za 365 zl. dle specifikace, jejíž opis se dochoval v archíváliích v budově fary.⁴⁴ Část nabídky budíž uvedena:

<i>1^{mo}Principal</i>	<i>4 Fuß von guten Zinn,</i>	<i>zu 45 Pfeifen</i>
<i>2do Quinta</i>	<i>3 detto von gemischten Matery</i>	<i>detto</i>
<i>3^{tio} Octava</i>	<i>2 detto</i>	<i>detto</i>
<i>4to Mixtur</i>	<i>1 1/3 4 fach detto</i>	<i>detto</i>
<i>5to Viola de Gamba</i>	<i>8 die obigen 2 Octaven von gemischten Matery</i>	<i>die unteren 2</i>
<i>Octaven aus</i>	<i>Flauta major dazu geziehen</i>	
<i>6to Flauta major</i>	<i>8 Fuß von Holz</i>	
<i>7mo Flauta minor</i>	<i>4 detto von Holz</i>	
<i>Ins Pedal</i>		
<i>Viola de Gamba</i>	<i>8 Fuß von Holz pr 20 Pfeifen bis h</i>	
<i>Principal Pass</i>	<i>4 detto von Zinn</i>	
<i>Sub Pass</i>	<i>16 detto von Holz</i>	

*2 Blasbälken jeden a 6 Schuh lang, jeden a 3 Schuh breit
Diese mit Pferdflächsen zusammen gemacht, und doppelten Leder verleimt.
Das Werk in Caneththon gesetzt.*

...

Die Ventil der Windladen in messingen Schraubel gesetzt, daß jede in Specie zum herausnehmen ist, mit doppelten Leder belegt, wie auch alle Stiften auf den Wällenbreth und auch die Federn unter die Ventil von Messing Drat gemacht.

2do Alle Armel auf den Wällenbreth von Eisen wie auch an denen Mutation Wällen.

Varhany jsou zajímavé především koncepcí, kdy se jednomanuálové varhany s pedálem prezentují ve třech oddělených skříních, přičemž manuál je umístěn v zábradlí kruchty, po stranách okna se pak nachází skříně pedálu. Ve specifikaci mluví o *Caneththonu* (sic!), z dochovaných píšťal je zjevné, že varhany byly naladěny circa o půltónu níže nežli je současná výška (442Hz/15,4°C). Ve vzdušnici manuálu je umístěn chronogram: *JosephVs SebastIanVs StaVDInger CIVIs EngeLsbergae OrganI faCI MagIster fVI*. Klaviatura obložena novodobě celuloidem, pedálové klávesy byly původně bez rámu, jen zaosené v trámku a vložené do skříně – toto pro Staudingera typické řešení bylo v minulosti nahrazeno rámem a pedálnice opravena. Vnitřní uspořádání manuálové traktury je Staudingerem mnohokrát použité a spočívá v umístění nižšího hracího stolu ze zadní strany píšťalové skříně, v této zhruba jeden metr vysoké části je pak vyřešena traktura (dvouramenná páka klávesy – dvouramenná houpačka – hřidelová deska – trčky – vzdušnice). Progresivním řešením je upevnění všech ventilů na zadní mosazný trn, což zhotovitel neopomněl v nabídce zdůraznit. Píšťalový fond poničen neodbornými zásahy, naštěstí však nikdy nedošlo ke změně dispozice, dokonce i smíšený hlas si podržel své složení C: $1 \frac{1}{3}' + 1' + 2 \frac{2}{3}' + 1 \frac{1}{2}'$, c¹: $2 \frac{2}{3}' + 2' + 1 \frac{1}{3}' + 1'$, c²: $4' + 2 \frac{2}{3}' + 2' + 1 \frac{1}{3}'$. Zajímavostí je vkládání cínoolověného plechu do spodní strany horního labia dřevěné Violy de Gamby v pedálu. Tento rejstřík je navíc složen z píšťal s rozličnými popisy – zatímco bas je označen nápisem *Violon 8'*,

⁴⁴ Budova naproti kostelu, písemnosti spolu s rekviziční tabulkou píšťal z r. 1917 od firmy Gebrüder Rieger objevil pisatel na půdě v březnu 2017.

tak od B či A jsou píšťaly psány Staudingerovskou (?) rukou „*G 8 Fuß*“ s o malou tercii vyšším intervalem, pro dobré nasazování má Violon hluboké náklížky na předkrývce, v diskantu je suplují spodní cínové vousy. Plovákový nepůvodní měch je umístěn u okna.

Bohužel 20. století se na stavu varhan negativně podepsalo rekvizicí všech prospektových píšťal, odstraněním původních řezeb a jejich náhradou za překlízkové novotvary. Dále byla varhanám věnována zcela amatérská a škodlivá péče spočívající v natírání olejovými barvami, tmelením píšťal různými laky, zjevně však nebyl učiněn základ konzervace důkladnou asanací dřevokazného hmyzu, který již zdestruoval značnou část píšťal a jiných dřevěných částí. Některé diskantové píšťaly zcela chybí, v Quintě jsou píšťaly seskládány do všelikých jiných intervalů, nežli je kvinta. Varhany se však i přes svůj povážlivý stav pravidelně využívají, restaurování by bylo velmi žádoucí.

6. Nové Lublice, 1794, novodobá barevnost a píšťalové řezby, foto Jiří Krátký 2009

Staré Těchanovice

V kostele sv. Petra a Pavla se nachází transferovaný nástroj,⁴⁵ který postavil dle inventáře v r. 1795 varhanář Lobgesang do blízké a dnes zaniklé obce Herčivald/Lesy/Herzogswald. Když v 1861 postavil v Herčivaldu nové varhany o 12 či 13 rejstřících za 1000 zlatých Franz Rieger, tak zároveň přenesl staré varhany do Starých Těchanovic. Jejich transfer a oprava stály 100 zlatých.⁴⁶ O tom, že varhany postavil Staudinger a ne Lobgesang, svědčí chronogram (1795) ve

45 Na nástroji byla provedena organologem J. Gottwaldem a pisatelem v r. 2015 dokumentace NAKI: *Hudebně akustická dokumentace historických varhan a jejich prostorů – součást národního kulturního dědictví.*

46 Informace vzaty z archiválií dodnes uschovávaných na půdě fary ve Dvorcích. Inventář Herzogswald 1804: *Gute Orgel mit 9 Mutationen. Gebaut im Jahre 1795 von Lobgesang – Orgelbauer in Engelsberg in Kaiserl. Schlesien. Gestimmt und staffiert im Jahre 1804. Dále zápis: Im Jahre 1861 wurde eine neue Orgel aufgestellt von Herrn Franz Rieger aus Jägerndorf, sie besteht aus 12 Registern, sie kostete 1000 fl. Darauf hat er die alte Orgel aufgenommen mit 100 fl. welche er zugerichtet und in Altzeschdorf aufgestellt hat.*

vzdušnici manuálu: *IosephVs SebastIanVs StaVDInger CIVIs EngeLsbergae OrganI hVIVs faCiI MagIster fVI. die 12. Mai.* Dále je na výplňové desce napsáno, že 20. června 1795 tyto varhany dokončil Joseph Staudinger spolu s oběma syny Claudiem a Sebastianem.

Skříň varhan je pětiosá s nejvyššími věžemi po stranách, přičemž uvedené řešení zajišťovalo dobrý výhled varhaníka na předkoncepční oltář. Skříň pojednána lesklým lakem a hnědou barvou, ornamenty přetřeny bronzem. Prospektové píšťaly Staudingerovské, cínové, zdobené výstupky ve tvaru .., centrální píšťaly zdobené stylizovaným květem z bradavic. Hrací stůl ze zadní strany – obdobné řešení jako v Nových Lublicích či Kružberku. Klaviatury dochovány původní, spodní manuálové klávesy obloženy červenohnědým dřevem (švestka?), vrchní pravděpodobně javorové s kostěným náklížkem tl. 1,8 mm.⁴⁷ Pedálnice bez rámu, pedálové klávesy původní. Traktura obdobná jako v Lublicích (dvouramenná páka klávesy, dvouzvratná páka, trčka – hřidelová deska, trčka). Zajímavostí je převod traktury pedálu o 90°, který je řešen velmi jednoduše pomocí dvojice do pravého úhlu vetknutých železných ramének. Zásuvkové vzdušnice jsou tři – uprostřed pro manuál, po stranách pedálové vzdušnice vždy pro šest tónů.

Rejstříková dispozice:

Manual, C–c³, krátká velká oktáva

<i>Flauta major (Lg, kryt)</i>	8'
<i>Salicional (C–h⁰ s Flaut 8', c¹ → Sn, ot.)</i>	8'
<i>Prinzipal (Sn, prospekt)</i>	4'
<i>Flauta minor (Lg, kryt)</i>	4'
<i>Quint (Sn, ot.)</i>	2 ² / ₃ '
<i>Octav (Sn, ot.)</i>	2'
<i>Mixtur 3 fach</i>	1'
Pedál, C–h⁰, krátká oktáva, 12 tónů	
<i>Prinzipal Pedal (Lg, ot.)</i>	8'
<i>Octav Pedal (Lg, ot.)</i>	4'

Mixtura repetuje následovně: C: 1' + 2²/₃' + 1¹/₂', c¹: 2' + 1¹/₃' + 1', c²: 4' + 2²/₃' + 2'. Zajímavostí – ovšem pro Staudingera typickou – je vybudování tzv. *Repagula*, zde nazývaného Koppel. Jedná se o aktivátor připravené kombinace principálových hlasů. Manuálová vzdušnice je rozdělena na dva rámy, z nichž v prvním oddílu – před Repagulem – stojí obě Flauty a Salicional, nad zásuvkou Repagula stojí všechny principálové hlasy. Toto řešení umožňovalo rychlou změnu síly zvuku, nejedná se však o Sperrventil, jak bylo dříve postulováno,⁴⁸ ale o širokou zásuvku.

Vzduchové hospodářství je tvořeno magacinovým měchem (s jedním záhybem dovnitř a druhým ven) s klínovým foukačem, pravděpodobně dodaným Riegrem v souvislosti s transferem nástroje z Herčivaldu. Elektrický ventilátor nebyl nikdy připojen. Tlak vzduchu je poměrně vysoký – 82 mm WS, ladění je taktéž zvýšeno: 450 Hz/18°C. Na základě rezných stop na některých zátkách Flaut major a minor se jeví, že původní ladění bylo v odlišné výšce, těla píšťal jsou nejspíše druhotně zkrácené, což je zvláště patrné na prospektových píšťalách, které svou délkou neodpovídají okolním řezbám. Varhany dosti napadeny dřevokazným hmyzem, jejich velkou výhodou je ovšem absence neodborných zásahů. Vzhledem k pravidelnému používání je brzká asanace a restaurování žádoucí.

47 Délka přední části spodních kláves 36, zadní části 90 mm. Vrchní klávesy délka 88/83 mm, výška 14/11,7 mm, šířka 12,3/10,5 mm.

48 J. SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě, Varhany II*, Brno 2004, s. 72

7. Staré Těchanovice , 1796, původně v Herzogswaldu, foto Jiří Krátký, 2015

Malá Morávka

Kostel Nejsvětější Trojice dostavený v roce 1793 byl záhy vybaven varhanami z blízké andělskohorské dílny, v roce 1805 jsou uváděny jako nové.⁴⁹ Ačkoliv byl v kostele postaven v r. 1915 nový dvoumanuálový pneumatický nástroj z dílny krnovského Riegra (op. 2036), v zábradlí kruchty zůstal zachován zadní pozitiv starších varhan. Kromě trojosé skříně zůstaly zachovány prospektové píšťaly zdobené bradavicemi ..., torsálně dochovaný fond vnitřních píšťal, vzdušnice o rozsahu C–f³ s krátkou velkou oktávou a píšťalnice s dubovou spodní vrstvou. Rejstříková dispozice positivu: *Flaut major* 8' (14 píšťal), *Principal* 4' (C-H dřevo, kryt, od c⁰–d² prospekt, pak vnitřní píšťaly některé jako druhotně použitý prospekt, dochována 1 dřevěná píšťala, celý prospekt a 10 vnitřních částečně druhotně použitých píšťal), *Flautravers* 4' (dřevo otevřené, dochováno 15 píšťal), *Octav* 2' ? (nedochováno).

Kružberk

Pozdně středověký kostelík svatých Petra a Pavla zdobí malé varhany bez pedálu, které jsou vestavěny do zábradlí kruchty, zároveň se i přes svou malou výšku dotýkají stropu. Po mnoha desetiletích, kdy byly varhany nehratelné, byl tento nástroj v r. 2014 zdařile restaurován krnovským varhanářem Ivanem Bokem.⁵⁰ Podle nápisu na vnitřní straně skříně je postavil v r. 1808 Joseph Staudinger a v r. 1826 byly opraveny synem Sebastianem.⁵¹ Po demontáži varhan bylo

49 SOKA Bruntál, FÚ Malá Morávka, inv. č. 1, inventář 1805. Tamtéž i zmínka, že varhany v r. 1843 opravil Florian Geisler z Rešova. Archiválie vztahující se ke stavbě varhan Staudingerem však nalezeny bohužel nebyly.

50 Při té příležitosti byly pisatelem vytvořeny čtyři panely stálé výstavy, které jsou umístěny na kruchtě kružberského kostela a dokumentují jak restaurování varhan, tak dílo andělskohorských varhanářů. Restaurování varhan bylo podpořeno MAS Opavsko, Biskupstvím ostravsko-opavským, obcí Kružberk a místní farností.

51 Jedná se o krycí vrchní desku části stolu a mechaniky.

objeveno, že spodní strana vzdušnice je polepena dopisy a poznámkami rodiny Staudingerů. Díky nim pak bylo možné datovat dochovaný návrh na obnovu pozdně renesančních varhan v kostele sv. Václava v Moravské Ostravě do r. 1803, potvrdit Staudingerovo autorství u dalších nástrojů (Karlovice u Vrba), osvětlit průběh výroby několika varhan současně (Drahotuše, Suchá a Karlovice) a zejména přinést informace, jak vypadaly pracovní cesty varhanářů na počátku 19. století.⁵²

8. Malá Morávka – Kostel Nejsvětější Trojice, foto Jiří Krátký, 2017

Varhany v Kružberku jsou sice poměrně malé – mají šest rejstříků a vzhledem k chybějícímu pedálu by je bylo možné spíše označit za pozitiv, ale na druhou stranu se u nich zachovala celá řada originálních částí – klaviatura, dvojice klínových měchů a starší polychromie.

Skříň varhan je pětiosá, s nejmenším centrálním polem pro dobrý výhled varhaníka. Ornamenty zlacené, pod ztracenými aplikovanými ornamenty je zřejmá Staudingerem oblíbená barevnost – světle zelená. Tato vrstva byla později přetřena umělecky hodnotným zeleno-červeným mramorováním. Prospektové píšťaly jsou nově zhotoveny dle vzoru Starých Těchanovic. Hrací stůl spolu s mechanikou přistaven ze zadní strany, po stranách klaviatury umístěny trojice velmi jednoduchých a masivních rejstříkových táhel s maximálním průměrem 49 mm. Klaviatura pravděpodobně původní, spodní klávesy obloženy tisovým dřevem, horní kostí, bočnice a dorazová lišta dubové.⁵³ Píšťalový fond vykazoval jednoznačné stopy dřívějšího naladění na francouzský tón (cca 415 Hz/15°C), tento byl v rámci restaurování obnoven. K dvojici klínových měchů je

52 O těchto materiálech viz J. KRÁTKÝ, *O varhanách nejen v Moravské Ostravě ve světle rodinné korespondence Staudingerů*, s. 426–437. Materiály nyní uloženy v archivu pisatele – diecézního organologa DOO.

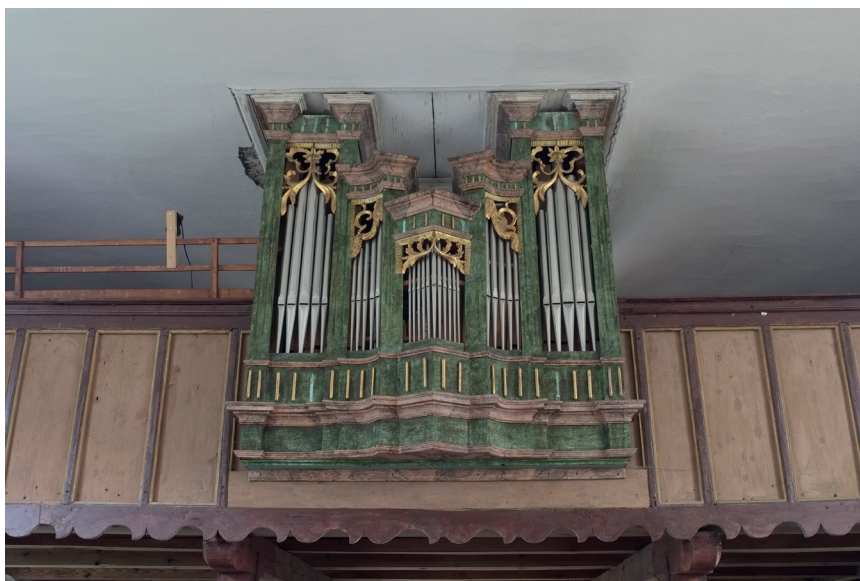
53 Zjevné jsou nekonstantní rozměry kláves, přední spodní klávesy délka 39–40 mm, nehet 4 mm; vrchní klávesy: dolní rozměr 12–13,9 mm, horní 10–11 mm, délka horních kláves 81/76 mm.

připojen nově i elektrický ventilátor. Tlak vzduchu byl při restaurování zvolen s ohledem na optimální vyznění píšťal nízký – 43 mm WS.

Rejstříková dispozice:

<i>Flauta maior (Lg, kryt)</i>	8'
<i>Principal 4' (C-F Lg, ot., prospekt Sn)</i>	4'
<i>Flauta minor (Lg, kryt)</i>	4'
<i>Octava (Sn, ot.)</i>	2'
<i>Quinta (Sn, ot., rep. c²)</i>	1 ½'
<i>Mixtura 3x (Sn, ot.)</i>	1'

Složení Mixtury totožné jako v Těchanovicích: C: $1' + \frac{2}{3}' + \frac{1}{2}'$, c¹: $2' + 1 \frac{1}{3}' + 1'$, c²: $4' + 2 \frac{2}{3}' + 2'$. Traktura a vzdušnice řešeny obdobě jako u starších varhan v Nových Lublicích či Starých Těchanovicích. Oproti nim je však patrné o něco lidovější řemeslná úroveň a materiály, což mohlo souviset se zhoršující se hospodářskou situací rakouské monarchie na počátku 19. století. Pokud by nápis na skříní plně odpovídal realitě, pak by se jednalo o jeden z posledních nástrojů Josepha Staudingera, který tehdy měl 79 let a o rok později zemřel, byť není vůbec jisté, jestli mu v posledních letech sloužil zrak.⁵⁴

8. Kružberk – kostel sv. Petra a Pavla, 1808, foto Jiří Krátký 2017

Charakteristika varhan

Ačkoliv se tvorba andělskohorských varhanářů rozpíná téměř po jedno století, během kterého samozřejmě došlo ke změně výtvarného a hudebního vkusu, tak je možné vysledovat některé jednotlicí znaky. Největším vývojem prošly logicky varhanní skříně. V polovině 18. století se

54 Jeden z dopisů nalezených v kružberských varhanách se týkal varhan v Klenovicích, kdy tamější farář tímto dopisem z 24. 11. 1806 objednává u Staudingera nové varhany a při té příležitosti vyjadřuje lítost nad tím, že otec již nevidí: „Uibrigens thut mir leid, wenn Hr. Vatter gar nicht mehr sehen sollte...“

u menších dvoumanuálových varhan objevuje zajímavý typ jednodílné skříně, který je prostorově velice úsporný díky umístění malého positivu (Unterwerku) v postamentu, pravděpodobně přímo v ose nástroje. Teprve nad tímto doplňkovým strojem byl umístěn hlavní stroj. Dle situace ve Velkých Heralticích se jeví jako pravděpodobné, že i v jiných lokalitách (Václavov, Dvorce) měl hlavní stroj a pedál po společných vzdušnicích a pedálový otevřený kovový hlas pak mohl stát v prospektu. I větší dvoumanuálové varhany občas Staudinger umístil do jedné větší skříně (Švábenice, 1781, 9-5-4). Častější však bylo umístění dvoumanuálových nástrojů do běžné dvojice skříní okolo okna na kruchtě s positivem v zábradlí (Frýdek – atrapa korunního stroje možná tvořena částí zadního positivu – průzkum při restaurování žádoucí; Šenov, Bruntál, Zábřeh). Nejasná situace je v kostele sv. Valentina Příboře – v r. 1798 byla uzavřena smlouva na stavbu jednomanuálových varhan ve dvou skříních, na druhou stranu však finanční náklad byl velmi vysoký a v 19. století je doložen i zadní positiv s barokní dispozicí – na základě průzkumu varhanáře Petra Dlabala se jeví jako možné, že positiv byl umístěn v hracím stole a dodatečně byl i s ventilovou komorou přístupnou z čelní strany přesunut do poprsně kruchtě. Jednomanuálové varhany byly koncipovány buď jak dvojice skříní (Hošťálkovo, Bartošovice, Dětrichovice, návrh č. IV pro Těchanov) s hracím stolem uprostřed, nebo v jedné skříní většinou v zábradlí s hracím stolem ze zadní strany (Stříbrné Hory, Staré Těchanovice, Kružberk). Monumentálního dojmu je dosaženo v Nových Lublicích, kde je použito trojskříňového uspořádání u nevelkých varhan, zadní skříně kolem okna náleží třem hlasům pedálu a celý manuál je zbudován v zábradlí kruchtě. I pole s malými píšťalami se snažil ozvučit a to pomocí dřevěných prizmatických konduktů (Hošťálkovo, Švábenice, Dětrichovice).

Zatímco varhany z 60. či 70. let 18. století jsou bohatě zvrásněny konvex a konkávními liniemi, tak přibližně od 90. let se půdorysné linie uklidňují, aby se od počátku 19. století půdorys prezentoval v obdélníkové formě. Zvláště pro menší varhany je oblíbeným typem do středu se snižující pětiosá varhanní skříně, ve věžích zdobená segmentovými nástavci. Tento typ poté používal Franz Harbich – žák a následovník brněnského Claudia Staudingera, stejně jako Fabian Sebastian Staudinger a jeho žák Johann Neusser.

Prospektové píšťaly z cínoolověné slitiny byly často zdobeny bradavicemi. Bez zdobení jsou píšťaly ve Velkých Heralticích, ve Stříbrných Horách je to kříž se čtyřmi výstupky (bez střední bradavice), ve Švábenicích kříž se čtyřmi a u velkých píšťal s pěti výstupky (středová bradavice je vždy větší), v Těchanovicích jsou centrální velké píšťaly zdobeny sedmi bradavicemi okolo jedné středové, menší píšťaly pak mají výstupky ve tvaru polokřížku ∴, nejmenší pak mají po jedné bradavici. V Malé Morávce se objevují výstupky ve tvaru polokřížku ∴, přičemž spodní střední bradavice je často větší nežli ostatní – toto řešení se pak v regionu severní Moravy a Slezska udrželo dlouhou dobu, neboť ho přebíral Johann Neusser a od něj i jeho syn Karl Neusser – poslední známý příklad tohoto řešení jsou píšťaly Principálu 4' zadního positivu v Dětmarovicích z r. 1871.

Hrací stoly u varhan staršího typu (Václavov a Velké Heraltice) byly řešeny jako vestavěné, typu Spielschrank. U mladších nástrojů byly hrací stoly umístěny buď mezi skříněmi (Hošťálkovo), nebo volně stojící (Švábenice, nejspíše Frýdek a Dětrichovice), případně volně stojící s positivem mimo poprsně kruchtě (pravděpodobně Příbor), či přiléhající s trakturou k zadní straně skříně (Staré Těchanovice, Nové Lublice, Kružberk). Ze dvou archivních dokladů lze

dovodit i boční hrací stoly – v Bartošovicích z r. 1793⁵⁵ a v nabídce z r. 1802 na nové varhany ve Frýdlantu „*Auf der D Seiten zum Spielen eingerichtet.*“⁵⁶

Pravděpodobně původní manuálové inverzní klaviatury se dochovaly ve Starých Těchanovicích (obložení pravděpodobně švestka x javor s kostěným náklížkem), v Hošťálkovech (růžové dřevo? x javor? s kostěným náklížkem nahoře i na přední straně) a v Kružberku (tis x javor s kostěným náklížkem). Ve Stříbrných Horách se částečně dochovala klávesnice nejasného stáří s tisovým spodním obložením nyní mořeným načerno a se zimostrázovým (?) náklížkem na vrchních klávesách z dubu. Zjevná je obliba v červenavých dřevěch na obložení spodních kláves, tyto jsou pak zdobeny čtyřmi linkami, přičemž mezi třetí a čtvrtou je větší mezera. Dochované bočnice klaviatur jsou vesměs poměrně jednoduché, prizmatického či mírně zvlněného tvaru. Zajímavostí však je, že bočnice klaviatury Fabiana Sebastiana v Žilině u Nového Jičína (1820) jsou o něco zdobenější nežli jeho otce. Pravděpodobně původní pedálnice je pouze jedna – ve Starých Těchanovicích, v Lublicích je starší jen část, v Hošťálkovech je celý pedál nejspíše novější. Specifikem Staudingerů bylo ukotvení pedálových kláves pouze v zadním trámci pod lavicí varhaníka a provlečení těchto kláves přes otvory ve skříni – chybí tudíž běžně používaný rám pedálnice. Horní klávesy jsou s bukovými náklížky na smrkové bázi.

Nejčastějším manuálovým rozsahem je C–c³ s krátkou oktávou (Velké Heraltice, Staré Těchanovice, Nové Lublice, Kružberk, Bartošovice, Frýdlant), C–d³ (47 tónů) měly pak varhany ve Svitavách, Karlovicích, Drahotuších, Příboře a v Janově.⁵⁷ V Malé Morávce je dochována vzdušnice positivu s netypickým rozsahem C–f³ s krátkou oktávou, což je 50 tónů, obdobný rozsah byl nejspíše i ve Švábenicích.⁵⁸ Jako nevšední luxus je možno považovat varhany v Bruntále s plně vystavěnou velkou oktávou až do c³, v pedálu pak s plně vystavěnou velkou oktávou až do horního c¹ (?).⁵⁹ Ačkoliv v nabídkách většinou podrobně vypisoval rozsah manuálů, nebo alespoň počet píšťal, u pedálu obdobné údaje často chybí. Pedálové klávesnice měly dost často rozsah C–h⁰ s krátkou oktávou, byť by skutečný tónový rozsah mohl být pouze 12 tónů (viz Staré Těchanovice). Pedál s 18 tóny doložen v Bartošovicích. Pedál s 20 tóny (C–h⁰) je v Nových Lublicích a byl v Příboře a ve Svitavách.⁶⁰ Pedál C–c¹ s krátkou oktávou (21 tónů i kláves) je doložen ve Velkých Heralticích, v Šenově a ve Švábenicích.

Nejspíše původní rejstříkové štítky se dochovaly z velké části pod vrstvou barvy ve Starých Těchanovicích – psány sytou červenou barvou jako polokursivní humanistické písmo se stopovým označením pomocí římských číslic.⁶¹ Zbytky starších štítků se zachovaly i ve Stříbrných Horách (taktéž humanistická polokursiva psaná nejspíše duběnkovým inkoustem) a snad pod vrstvami barev v Nových Lublicích. Manubria se dochovaly ve dvou základních formách – jako kratší a bohatě zakřivené (Stříbrné Hory, Hošťálkovy) a jako delší ve tvaru jednoduchového válce

55 *Auf der rechten Gesichtseite zum Spielen eingerichtet.* SOKA Nový Jičín, FÚ Bartošovice, kart. 3, inv. č. 67.

56 ZA v Opavě, pob. Olomouc, ÚŘAS, sign. E 14/6–1, kart. 1140, tam i nákres. Reprodukováno i v J. KRÁTKÝ, *Dějiny varhan farního kostela sv. Bartoloměje ve Frýdlantě nad Ostravicí*, Práce a studie muzea Beskyd: společenské vědy, 17, 2006, s. 42–53.

57 Údaj o Drahotuších a Karlovicích viz makulatura z kružberských varhan – nyní v archivu pisatele.

58 V tomto smyslu je pak nutné opravit údaj v J. SEHNAL, *Barokní varhanářství II.*, s. 50, že počet 50 tónů odpovídá C–d³ s úplnou velkou oktávou, tento rozsah má totiž 51 píšťal. Tamtéž i některé Staudingerovy rozsahy.

59 SOKA Bruntál, FÚ Bruntál, inv. č. 136, kart. 1., varhany.

60 ZA v Opavě, Piaristé Příbor, kart. 6, inv. č. 138. J. SEHNAL, *Stavba varhan ve Svitavách 1794–1797*, 227.

61 Kupř. štítek Octavbassu 8' má velikost 96x27,5 mm, vnitřní rámeček 88x19 mm, výška majuskul 11 mm, minuskul 4,5 mm.

s větším ukončovacím prstencem s bradavicí (Staré Těchanovice, Nové Lublice).⁶² Materiálem se zdá být švestkové dřevo. Poněkud neforemné jsou jednoduché hříbovité manubria v Kružberku.

Co se traktur týče, dochovaly se do dnešních časů pouze menší varhany – nejen v tomto ohledu je naprosto nenahraditelná ztráta varhan ve Švábenicích, které přežily až do r. 1969, kdy do staré skříně postavil pneumatický stroj Karel Zadák. U nástroje s hracím stolem mezi dvěma skříněmi (Hošťálkovy) probíhá traktura následovně: klávesa jako dvojramenná páka – na konci závitová osa s regulační koženou matkou spojená s S-hákem – pod klávesami přehýbačky tlačící na trčky (mířící zpět k varhaníkovi) – trčky – hřidelová deska s rozvedením do stran – abstrakty – vzdušnice. U menších varhan s hracím stolem za nástrojem (Staré Těchanovice, Lublice a Kružberk) je traktura řešena efektivně: klávesa jako dvouramenná páka – na konci závitová osa s regulační koženou matkou spojená s S-hákem – pod klávesami přehýbačky tlačící na trčky – trčky – hřidelová deska pro basové tóny – vzdušnice umístěná ve spodní části varhan. V nabídkách se často objevuje formulace, že všechny osy a pera budou z mosazi, všechny ramínka na hřidelích pak ze železa.⁶³

Vzdušnice mají často zásuvky a mezilišty z dubu, případně z lípy, rám buď z měkkého jehličnatého dřeva (Staré Těchanovice, Nové Lublice) nebo z dubu (Malá Morávka, Kružberk). Zajímavostí je upevnění víka ventilové komory pomocí křídlových matic, jež přitahují víko k závitové tyči vetknuté do zadní strany ventilové komory (Nové Lublice, Staré Těchanovice). Případně je na křídlové matici upevněn šroub, který přitahuje víko komory k železnému „svorníku“ se závitem mezi vrchní a spodní stranou komory (Malá Morávka, obdobně u varhan F. Harbicha ve Dvorcích z r. 1846). Ve Velkých Heralticích je nepůvodní aretace pomocí obrtlíků, v Kružberku pak pomocí dřevěné zarážky. Pro vytahování sloužívá železné oko v úchytcce z kovaného čtyřlístku. Ve ventilových komorách varhan v Nových Lublicích a Starých Těchanovicích se nacházejí autorské, latinsky ručně psané štítky s chronogramem. Ventily byly dvojité okoženy, upevněny na zadní mosazný kolík.

Píšťalový fond vykazuje u kovových píšťal plech v naprosté většině dobré kvality, bez vrádků a jiných kazů, podélné loty solidní, avšak příčný lot u jádra mnohdy nerovný; příkladné jsou prospektové píšťaly ve Švábenicích, naopak kružberské měly nepevně sletované tělo a nohu. Zejména větší píšťaly nahoře ztenčovány, což má pozitivní vliv na stabilitu ladění, dané řešení omezuje sesedání samotné píšťaly okolo výřezu a má i nezanedbatelný zvukový vliv.⁶⁴ Kupříkladu prospektová píšťala C varhan ve Švábenicích má na dolním konci těla tloušťku 1,8 mm, nahoře 0,8 mm. Prospektové píšťaly Principalu 8' v St. Těchanovicích mají nálitky na jádře až do dvoučárkované oktávy, úhel jádra tohoto rejstříku strmý, okolo 70°. Ovšem v těchto varhanách mají nálitky systematicky dále pouze nejhlubší píšťaly Mixtury. I v dalších varhanách se u basových píšťal i rejstříků vyšších poloh nálitky vyskytují (Velké Heraltice, Nové Lublice). Úhel jádra je obecně vyšší, se střední hodnotou okolo 65°, u Octavy 2' v Kružberku kolísá mezi 59°–75°.⁶⁵ Zdá se, že používal v omezené míře jemné vpichy, Octavbass 4' ve Velkých Heralticích však má téměř bezvpichovou intonaci. Na píšťalách z malomoráveckého positivu byla provedena

62 Manubrium Salicionalu 8' z Nových Lublic: průměr válce 19,1–19,8 mm, max. průměr prstence 35, délka 65 mm.

63 *Alle Stiften und Federn in den Windladen von Messing, auf den Wällenbret wie auch an den Mutatione Wällen alle Armel von Eisen.* ZA v Opavě, pob. Olomouc, ÚŘAS, sign E 14/6–1, kart. 1140, varhany ve Frýdlantě n./O.

64 Viz Werner KLUGE, *Die statische Festigkeit von Orgelpfeifen*, Acta organologica 14, 1980, s. 251–262.

65 Menzurační tabulky v Ivan BOK, *Zpráva z restaurování varhan v Kružberku*. Rkp. zaslán autorem pisateli 5. 10. 2014.

spektrální analýza kovů, přičemž se prokázalo, že ve slitinách se vyskytují kromě cínu a olova i vytvrzující kovy – měď a bismut.⁶⁶

Při porovnání menzur nástrojů v Starých Těchanovicích, Nových Lublicích, Kružberku a Velkých Heralticích bylo zjištěno, že odchylka Principálů od NM činí v base okolo -3, v diskantu -6 až -3 půltónů. Otevřené flétny mají často čtvercový půdorys (Portunal 8' a Flöte 4' v Heralticích); je zajímavé, že velmi podobné rozměry má i Portunal Franze Harbicha ve Dvorcích z r. 1846, přičemž Harbich navázal na činnost Claudia Staudingera v Brně, jehož vdovu si vzal v r. 1808 za ženu.

Ladění používal nejspíše o půltón nižší než je dnešní ladicí normál, tzv. francouzský tón.⁶⁷ Uvádí francouzský tón již v konceptu na varhany v Jindřichově z r. 1751, či v níže transkribovaném návrhu z r. 1798 na sousední městečko Janov. Taktéž dochované varhany v Kružberku, Starých Těchanovicích a Nových Lublicích svědčí o nízkém ladění. Je nicméně otázkou, zda jím občas použité označení *Cammer-Ton* (Bruntál 1780, Bartošovice 1793) je pouhé terminologické kolísání, či zda označuje o něco vyšší ladění, jak by vyplývalo z archiválií k bartošovickým varhanám.

Dispoziční schémata víceméně odpovídají dobovým varhanám rakouského Slezska a Moravy. Zajímavostí je vícekrát opakovaný typ menších dvoumanuálových varhan v jedné skřini, které stavěl zejména na počátku své činnosti v Andělské Hoře, kdy druhý manuál byl obsazen pouze třemi rejstříky (8', 4', 3' – Heraltice). Důraz na třístopou kvintu jako barevný hlas je patrný i v diskantu u hošťálkovských varhan. U šenovských varhan byl druhý manuál poměrně skrovný a bez vyšších alikvotů (8 rejstříků v I. manuále, po třech rejstřících v pedále a positivu).⁶⁸ U menších varhan na přelomu 18. a 19. století pedál postrádá šestnáctistopý základ a je nahrazen dvojicí otevřených dřevěných hlasů v poloze 8' a 4'.⁶⁹ Joseph Staudinger s oblibou disponoval Flautravier 4'. Jedná se o dřevěný otevřený nepřefukující rejstřík, který také rád používal Johann Neusser, žák Fabiana Sebastiana Staudingera, a z počátku své činnosti i jeho syn Karl Neusser. U dvoumanuálových varhan se v hlavním stroji velice často vyskytuje Portunal 8'.

Nejspíše jediné nyní funkční Staudingerovy měchy se dochovaly v Kružberku – jedná se o dvojici klínových foukačů o půdorysu 151x88 cm. Ve Velkých Heralticích bylo vzduchové hospodářství tvořeno trojicí klínových měchů o rozměrech 186x101 cm, ze kterých se zachovaly vrchní desky. Ve smlouvách byly velikosti měchů uváděny jen občas, jejich počet vždy (Jindřichov 3,⁷⁰ Bartošovice 2 měchy 6x3 stopy, Nové Lublice 2 kusy 6x3 stopy, Janov 3 měchy, Svitavy 4 měchy s délkou 9 stop, Příbor 3 měchy 8x4 stopy, Frýdlant 2 měchy 8x4¹/₂ stopy, Kokory 2

66 Výsledky spektrální analýzy z března 2016 poskytnuty varhanáři Petrem Dlabalem a Borisem Mettlerem. Druhotně použité prospektové píšťaly Staudingerovské proveniencie se čtyřmi bradavicemi .. vykazovaly cca 66 % Sn, 32 % Pb, 0,45 % Cu a okolo 0,3 % Bi. Jedna vnitřní píšťala (možná druhotně použitá) c² pak byla s extrémním podílem olova: 8,5 % Sn, 91 % Pb. V Kružberku byla použita slitina s necelými 70 % cínu, ovšem velmi tenkostěnná. Často byla naměřena i slitina cca 50 % Sn, 50 % Pb se stopovým množstvím mědi v řádu desetin procenta. Tato poslední jmenovaná slitina se stala vzorem pro slitinu vnitřních píšťal rekonstrukce Staudingerovských varhan v Příboře, kde podíl mědi dosahuje 0,365 %.

67 Tuto informaci, podpořenou tehdy archivními doklady, přinesl Petr KOUKAL, *K otázce výšky hudebního ladění ve Slezsku*, ČSZM, B, 60, 2011, 1, s. 47–57. Nyní tento úzus potvrzují i dochované nástroje.

68 V positivu pouze Flaut Major 8', Principal 4' v prospektu, Flaut Minor 4'.

69 Staré Těchanovice; návrh na Klenovice na Hané z r. 1806. V ZA v Opavě, pob. Olomouc, Vs Rokytnice, inv. č. 255, kart. 7 se dochovaly tři návrhy na stavbu nových varhan pro Kokory – od Sebastiana Staudingera, Michala Oranského a od Franze Harbicha podepsaný r. 1808 Barborou Staudingerovou z Brna. Zatímco Oranský a Harbich navrhovali pro jednomanuálové varhany dvojici pedálových hlasů 16' a 8', tak Sebastian Staudinger navrhoval opět pedálové dřevěné hlasy v 8' a 4' poloze a dvanáctitónový pedál.

70 ZA v Opavě, pob. Olomouc, ACO, sign. G1, kart. 4730, Jindřichov.

měchy 6x4 stopy). Naměřené tlaky vykazují následující hodnoty: Kružberk 43 mm vodního sloupce (WS), Nové Lublice 57 mm, Velké Heraldice 65 mm, Staré Těchanovice 82 mm (!).

Andělskohorská varhanářská dílna Staudingerů vyprodukovala mnoho desítek nástrojů, z nichž se zachovala jen malá část. Jak na dochovaných smlouvách, tak na zachovaných nástrojích je možné vysledovat některé společné znaky, z nichž jedním je snaha o efektivitu a standardizaci výroby. Díky ní byly jejich ceny konkurenceschopné s odpovídající kvalitou zhotovení, což se promítalo i v množství zakázek. Prostřednictvím žáků – Johanna Neussera resp. Franze Harbicha – se rysy pozdních Staudingerových skříní či některá jiná specifika udržela na Moravě i hlouběji do 19. století. V posledních letech se podařilo zrestaurovat varhany v Kružberku, probíhá rekonstrukce varhan v kostele sv. Valentina v Příboře,⁷¹ v následujícím roce by mělo započít restaurování varhan v Hošťálkovech. Jiné výše zmíněné nástroje však na restaurování teprve čekají. Pokud by tato studie kromě některých nových informací podnítila vlastníky a obce k řádnému zrestaurování Staudingerovských nástrojů, tak by se naplnil její hlavní cíl – upozornit na nedobry stav řady varhan, které mají své nepopíratelné zvukové kvality, byly solidně postaveny a vyplatí se je řádně a přitom citlivě obnovit.

Příloha 1: návrh smlouvy na stavbu nových varhan v Janově (okr. Bruntál):⁷²

Heut unten gesetzten Dato ist von uns Endes gefertigten wegen der in Johannesthaler Filialkirche aufzusetzenden Orgel mit dem Engelsberger Orgelmacher Herrn Joseph Staudinger nachstehender Contract verabredet und beschlossen worden, als nemlich.

1/ Verspricht jetzt gedachter Orgelmacher die in erwähnte Kirche benötigte Orgel gut und ächt, wie ein dergleichen Werk es erfordert mit nachstehenden Mutationen zu verfertigen als

Im Manuale

<i>Principal</i>	<i>4 Fuß von guten Zinn per</i>	<i>47 Pfeifen</i>
<i>Quinta</i>	<i>3 Fuß gemischte Matery</i>	<i>47 –</i>
<i>Octava</i>	<i>2 Fuß dtto</i>	<i>47 –</i>
<i>Mixtura</i>	<i>1 1/2' 4 fach dtto</i>	<i>188 –</i>
<i>Viola di Gamba</i>	<i>8 Fuß die tiefe Octav von Holtz,</i>	
	<i>die andere von gemischter Matery</i>	<i>47 Pf.</i>
<i>Portunal</i>	<i>8 Fuß von Holtz</i>	<i>47 Pfeifen</i>
<i>Flauta minor</i>	<i>4 Fuß von Holz</i>	<i>47 –</i>
<i>Repagulum</i>		

Im Posotif

<i>Principal</i>	<i>2 Fuß von Zinn</i>	<i>47 Pfeifen</i>
<i>Mixtura</i>	<i>1 Fuß gemischte Matery</i>	<i>47 –</i>
<i>Flauta Major</i>	<i>8 Fuß von Holtz</i>	<i>47 –</i>
<i>Flautravier</i>	<i>4 Fuß von Holtz</i>	<i>47 –</i>

Im Pedale

<i>Subbass</i>	<i>16 Fuß von Holtz</i>
<i>Octavbass</i>	<i>8 Fuß von Holtz</i>
<i>Violonbass</i>	<i>16 Fuß von Holtz</i>

Die in der zweite Octav befindliche halbe Töne als Cis, Dis, Fis, Gis in der niedere Octav gemacht.

⁷¹ Tuto restaurátorskou rekonstrukci má v r. 2018 dokončit dílna Boris Mettler a Petr Dlabal z Bílska u Litovle.

⁷² SOKA Bruntál, FÚ Janov, inv. č. 164, kart. 1.

zu diesem Werke gehören

Zwey Claviaturen mit einer Kuppel, drey Blaßbalken auf ein Gestühl aufsammen bis künftigen Monath August 1799 zu verfertigen, dann dieses Werk nach französischen Ton gestimmt, alle Stiften sowohl in Windladen, Wällenbreth, wie auch alle Federn im Manual, Posotif und Pedal Windladen von Messing; die Armel an allen Mutation Wälle von Eisen. Für verfertigung dieses Werkes hat nach geschlossenen Accord Hl. Orgelmacher zu empfangen.

2/ Sechs Hundert Fünf und Vierzig Gulden, wovon Ihm auf dieses pactierte Quantum baar als Angeld zu seinen Händen bei Schließung dieses Contracts Zwey hundert Gulden dargereicht wird, das Residuum aber mit 445 fl. wird Ihm bei Aufsetzung dieses Werkes vollends ausgezahlt werden.

Sollte sich aber binnen Jahr und Tag bei diesem Werk ein Schaden ereignen, so verobligiert sich Hr. Orgelmacher solchen wiederum ohnendgeltlich zu restaurieren.

3/ Die Fuhren zur Abholung dieser Orgel aber von Johannesthal gegeben werden, wie auch Quattir und Kost, benöthigte Nägel, Bankeisen und Kohlen dargereicht werden müssen.

Siegl Johannesthale den 11. Septb: 1798

*Joseph Sebastian Staudinger
Orgel Macher*

Summary

The work of pipe organ builders Staudinger from Andělská Hora

One of the most important centres of pipe organs manufacturing was a small town at the foothills of Jeseníky mountains – Andělská Hora near Bruntál. Here had Staudinger family residence since the middle of 18th century till the first half of 19th century. Even though there were dozens of pipe organs produced (some of them of large scale), to the present day there are only small part of this manufactory work preserved. The study brings some new biographical data about Staudinger family and eventually their apprentices (Franz Meltzer, Joef Hampel), particularizes figures about grandson of Josef Sebastian Staudinger – Klaudius Kaps. The study deals especially with preserved organs built by Josef Staudinger (1729–1809). Most attention is paid to preserved pipe organs in Velké Heraltice, Nové Lublice, Staré Těchanovice and Kružberk. Summarizing part looks into characteristic features of their work based on archival documentation and particularly preserved musical instruments. The pipe organs manufacturers from Andělská Hora specific was the use of so called repagula, what is socket which enables air to pass to other part of the organs. This solution could be defined as a free combination because selected principal voices were activated only after the repagula was switch on. Another rarity was construction of relatively small two-manuals instruments housed in one console (Velké Heraltice). The range of the keyboards was varying, typical range of forty five notes with short octave in the manual, but there was also a fully built great octave (Bruntál), appositely short great octave to d³ or f³. Although some Staudingers instruments were restored, majority of their well built work is still waiting for proper restoration.

Jiří Krátký (jkratky@doo.cz), Ostravsko-opavské biskupství

Romana R o s o v á

DALŠÍ PŘÍSPĚVEK K HISTORII KOSTELA SV. KATEŘINY V TAMOVICÍCH

Abstract

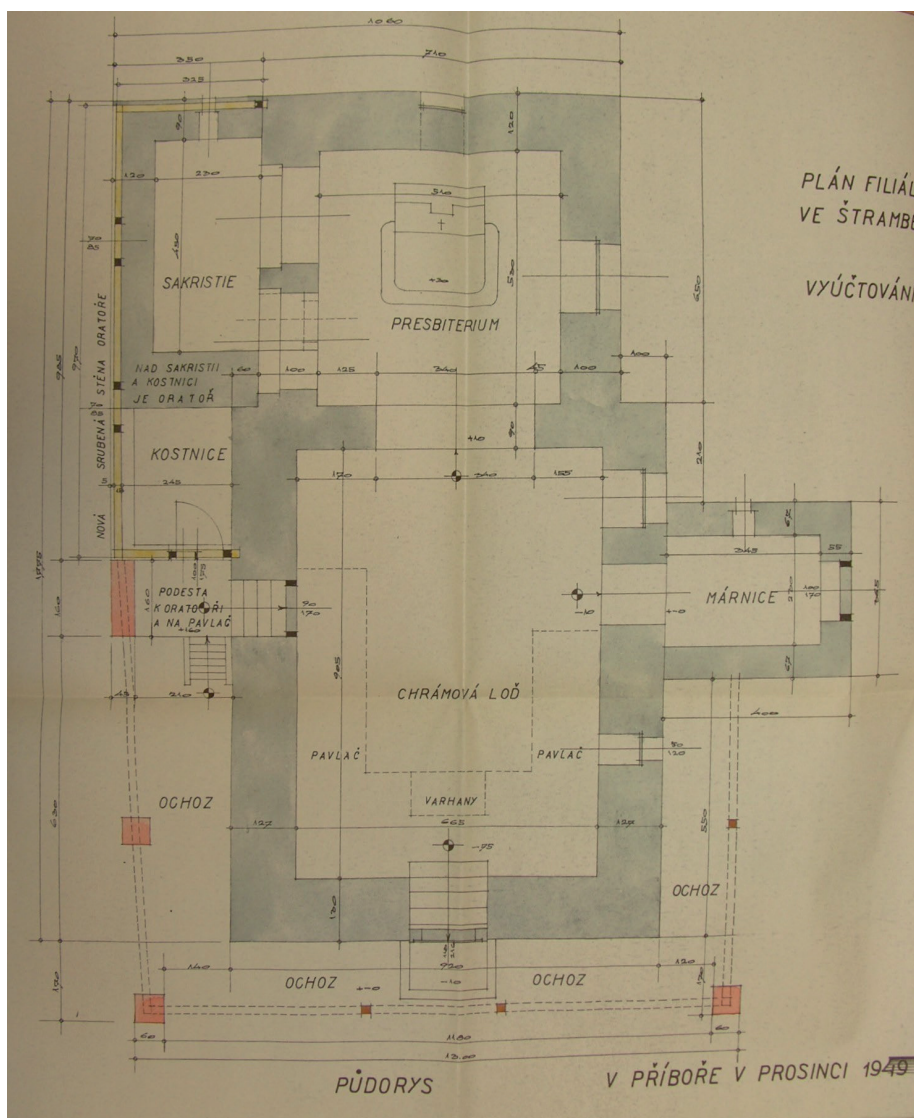
The study focuses on history and construction development of the church of st. Catharine in vanished village Tamovice (today Štramberk) on the basis of written sources and results of partial dendrochronological survey. The church was built at the turn of the 19th and 20th century, the roof of the presbytery was dendrochronological dated to the years 1440–1442. This medieval stone church was later (in the second half of 16th century and the beginning of 17th century) rebuild and replenish with new wooden elements such as tower, oratory or sheltered gallery around the nave. In 1680s probably the second, baroque phase of reconstruction took place. The study follows also documented adaptations in 19th and 20th century, especially the reconstruction in 1949–1950.

Keywords: church, building development, dendrochronology, Tamovice, perished village, medieval history, archival research

Kostel sv. Kateřiny stál původně ve vsi Tamovice, dnes již neexistující.¹ Podle pověstí, které přežili i někteří badatelé, byla ves v roce 1241 vyvrácena Tatary nebo zničena povodní, příp. je povodeň spojena právě s vpádem Tatarů (povodeň, zaplavující tatarské ležení, zaplavila i ves). Z obce měl zůstat jen kostel, mlýn a dvůr. Tamovice byly ale ve skutečnosti osídleny ještě v 16. století. Písemné prameny je zmiňují např. v roce 1533, kdy při rozdělení Žerotínských držav připadlo štramberské panství Bedřichovi ze Žerotína. Součástí panství byla i ves Tamovice. Další zmínka je pak v urbářích z let 1558 a 1565. Tamovice však již tehdy měly pouze čtyři poddané a mlýn. Roku 1570 si měšťané Nového Jičína vyměnili, že obce Libhošť, Veřovice, Mořkov, Hodslavice, Životice, Bludovice, Bernartice a Tamovice budou i nadále odebírat pivo z městského pivovaru. Pokud obec měla odebírat pivo, ještě zřejmě fungovala. Ale již v roce 1588 koupil bohatý novojičínský měšťan Ondřej Řepa z Greifendorfu polovinu Závašic s **dvorem** v Tamovicích. Vzhledem k tomu, že kupní listina zmiňuje jen dvůr a nikoli ves, ta už asi v té době neexistovala. Zanikla tedy s největší pravděpodobností mezi lety 1570–1588, zřejmě jako málo výnosná, podle Adolfa Turka se tak stalo v souvislosti s melioracemi na panství Nový Jičín. Část pozemků byla zahrnuta do nově vzniklého dvora. Tento dvůr s mlýnem a kostelem se stal součástí malého panství Závašice (zvaného někdy také Malé Závašice), které bylo (podle A. Turka) opět spojeno s novojičínsko-štramberským panstvím až za třicetileté války.²

1 Kostel dnes patří ke katastrálnímu území Štramberk.

2 František SEDLÁČEK, *Dvě zaniklé vesnice u Nového Jičína*, Kravaňsko I, 1932, s. 24, Gustav BECK, *Geschichte der Stadt Neutitschein und deren Umgebung*, Neutitschein 1854, s. 117, 162, Adolf TUREK, *Z minulosti zaniklé vsi Tamovic u Štramberka*, Kravaňsko IX, 1946, s. 70–72, Václav SEVERA, *Okres Novojičínský. Vlastivěda moravská*, Brno 1933, s. 263–265.

1. Půdorys kostela

Kostel tak zůstal stát bez vazby na původní zástavbu na konci mírně klesajícího východního svahu kopce Holivák, nad hranou údolní nivy říčky Sedlnice (dříve nazývané potok Cedron). Okolo je situován hřbitov s dřevěnou ohradou. Kolem západního průčelí kostela kdysi vedla dnes zaniklá komunikace. Kostel je jednolodní, s krátkou lodí nepravidelného půdorysu a kvadratickým presbytářem na východě. V jižní stěně lodi jsou tři okna, z nichž dvě mají lomený záklenek a ve špaletách stopy po odtesaných kružbách. Třetí, větší a mladší okno je umístěné ve východní části stěny. Severní stěna je bez oken. Na západní straně je nad obdélným druhotně prolomeným portálem s kamenným ostěním v ose velké půlkruhové okno a ve štítu

úzké obdélné okénko. Z jižní strany je loď přístupná kamenným sedlovým portálem s lomenou profilovanou archivoltou, v tympanonu s plastickým tlapatým křížem. K jižnímu portálu přiléhá poměrně dlouhá předsíň obdélného půdorysu. Loď je od presbytáře oddělena lomeným triumfálním obloukem z pískovcových kvádrů. Presbytář je osvětlen z jihu půlkruhovým oknem, z východu dvoudílným kružbovým oknem. Interiér lodi vyplňuje trojramenná dřevěná kruchta podél jižní, západní a severní stěny, nesená čtyřmi dřevěnými pilířky. Loď i presbytář jsou zastropeny plochým dřevěným kazetovým stropem. K severní straně presbytáře se připojuje obdélná zděná sakristie s úzkým gotickým okénkem ve východní stěně. Nad sakristií se nachází roubená oratoř s dřevěným trámovým stropem, do presbytáře otevřená dvěma nízkými půlkruhovými otvory, ze severu osvětlená dvojicí obdélných okének. Oratoř, stejně jako kruchta, je přístupná venkovním dřevěným schodištěm při severní zdi lodi. Kostel nemá věž, pouze dřevěnou věžičku ve středu hřebene střechy lodi, zastřešenou zvoncovou střechou. Kolem tří stran kostela obíhá dřevěný ochoz (tzv. sobota) krytý šindelem, podepřený šesti zděnými pilíři. Střechy kostela, včetně ochozu a stěn oratoře, jsou kryté šindelovou krytinou.

Dějinnám kostela se v minulosti věnovalo několik autorů, kteří ho, ač je z větší části zděnou stavbou, často zařazovali mezi dřevěné kostely. Poprvé se podrobnější popis objevuje ve Wolneho Církevní topografii. Wolny uvádí, že kostel, poprvé zmíněn v roce 1453 jako farní, stojí na hřbitově, na vršku, jehož úpatí obtéká potok Cedron. Má 8 sáhů na délku a 4 sáhy na šířku. Podle Wolneho byl kostel prastarý, o čemž svědčilo půlkruhové okno, jižní vstup s předsíní, triumfální oblouk, deskový strop lodi, stejně jako čtyřboký presbytář a dvě kamenné „šklebící se hlavy“ z jeho venkovní strany. Pěkně řezaná kazatelna, kruchta a emporie v lodi byly ze dřeva, jakož i oltář se zlacenými řezbami, pořízený v roce 1671 závišickým mlynářem a rychtářem Paulem Melzem. Na zadní straně oltáře se dochoval zbytek starého, velmi chatrného křídlového oltáře.³

Krátkou stat' o kostele zařadil do středověkého oddílu svého uměleckohistorického popisu Moravy také Augustin Prokop. Kostel podle něj tvořil přechod od dřevěných ke kamenným stavbám, neboť jeho loď a presbytář jsou postaveny z kamene, zatímco věžička, venkovní ochoz, vnitřní galerie kolem lodi, malá empora nad sakristií a oplocení hřbitova s bránou a brankou jsou ze dřeva. Ke statí připojil i vyobrazení kostelíku včetně půdorysů.⁴

Za celodřevěnou stavbu⁵ považoval kostel také Adolf Hrstka, který se domníval, že kostel byl založen již před Tatarským vpádem ve 40. letech 13. století. Hrstka jako první také publikoval nález dochovaného gotického okna ve východní zdi presbytáře, zbytky trojkřídlového oltáře a deskový obraz sv. Kateřiny.⁶ Do své publikace o dřevěných kostelech stavbu zařadil i Václav Mencl, který ji označil za prostou raně gotickou jednodílnou stavbu, jejíž architektura ukazuje na konec 13. století. Zmiňuje existenci gotického vstupního portálku, gotického okna v sakristií a zazděného kružbového okna v presbytáři. Mencl se domníval, že po zániku Tamovic při povodni byl kostel opraven a tehdy také vznikly všechny dřevěné části – malovaná kruchta, střechy, věž, vnější ochoz a roubená oratoř nad sakristií. Zároveň byla přistavěna předsíň a prolomena nová široká okna do lodi i presbytáře, v ose lodi prolomen nový vstup, sakristie

3 Řehoř WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften III*, Brünn 1859, s. 166.

4 Augustin PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtliche Beziehung II*, Wien 1904, s. 446.

5 Kostel měl podle něj „jen čtyři hlavní stěny zděné“.

6 Adolf HRSTKA, *Pouti k dřevěným kostelíkům*, in: Čs. rezervace a národní park Štramberk Kotouč, Štramberk 1920, s. 40–44.

a loď byly zastropeny dřevěným stropem s imitací kazet. Tyto úpravy však Mencl nijak blíže nedatuje, předpokládá, že jsou renesanční či barokní.⁷

Emil Hanzelka se kostelu věnoval v souvislosti s jeho opravou v roce 1949. Považoval ho za nejstarší v kraji, ale nepokusil se ani o hypotetickou dataci. Nicméně zmiňuje dosud neznámé skutečnosti, odkryté při opravě – pískovcové kvádry, z nichž byl zbudován vítězný oblouk (doposud kryté omítkou), pískovcové „gotické zdobení“ nad dveřmi jižního bočního vstupu⁸ nebo pískovcovou zvířecí figuru na venkovním nároží na epistolní straně presbytáře o rozměrech 90x35x35 cm. Tuto figuru považoval za druhotně osazenou, starší než samotný kostel, snad staroslovanského původu. Hanzelka také informoval o starších písemných pramenech, především o listině z roku 1818, nalezené v makovici kostelní věže, s údaji o starší opravě věže v roce 1774.⁹ Obdobné informace přinesl i Cyril Hykel.¹⁰

Ve stejné době Karel Svoboda z Památkového úřadu v Brně datoval kostel do lucemburské doby po polovině 14. století. Podle něj pro to svědčil boční vstupní portál s tympanonem v archivoltě, symetrické vyhocení profilu portálu do sakristie i okno se zachovalou kružbou. Nevylučoval však, že stavba mohla vzniknout i před 1. polovinou století 13. Dvě okna v jižní zdi se totiž Svobodovi zdála starší, z přelomu románské a gotické doby.¹¹

Také Alena Kudělková-Königová kostel datovala až do 14. století, všimla si zajímavé kružby východního okna, kterou označila za raně gotickou, za mladší považovala jižní portál do lodi.¹² Naopak Miroslav Baláš označil kostel za zachovalou ukázkou lidové architektury s gotickými prvky, která měla vzniknout v 1. polovině 16. století.¹³

Nejpodrobněji se kostelem počátkem 90. let zabýval Dalibor Prix, který na základě dispozice s rovně uzavřeným presbytářem a analogií s jinými kostely (v Šenově, Štramberku, Lubojatech, Děrném nebo Rybí) a také na základě dochovaných architektonických článků (lomený vítězný oblouk, gotický portálek do sakristie, sedile v jižní a dvoudílné kružbové okno ve východní stěně presbytáře, šterbinové okénko sakristie s vyžlabenou profilací a zbytkem jeptišky) klade jeho vznik na přelom 14. a 15. století. Podmínky k založení kostela nastaly podle Prixe až v poslední čtvrtině 14. nebo počátkem 15. století před husitskými válkami a následnými boji mezi markrabaty. Hypoteticky datuje stavbu kostela lety 1372–1420, kdy obec dlouhou dobu v poklidu držel Mikuláš z Choltic, který mohl ve snaze o zvýšení prestiže své i svého majetku vybudovat také nový kostel. Pro dataci do 2. poloviny 14. století hovoří i zasvěcení sv. Kateřině, jejíž kult se rozšířil zejména za vlády Karla IV. (1346–1378).¹⁴

Kostel není bohužel zmíněn v žádných středověkých písemných pramenech. První nepřímá zpráva, která by se mohla týkat Tamovic, pochází až z roku 1367, kdy ve sporu o ves Závašice vznesl svůj nárok potomek jakéhosi Tamchina, kterého Dalibor Prix ztotožňuje s lokátorem nebo

7 Václav MENCL, *Dřevěné kostelní stavby v zemích českých*, Praha 1927, s. 36–38.

8 Míneha gotická archivolta portálu, která byla do té doby zakryta dřevěným stropem předsíně.

9 Emil HANZELKA, *Oprava kostela sv. Kateřiny v Tamovicích*, Slezský sborník 47, 1949, s. 381–382, TÝŽ, *Nálezy při opravě kostela sv. Kateřiny v Tamovicích*, Kravaňsko XII, 1949–50, s. 34–36.

10 Cyril HYKEL, *Kostelíček sv. Kateřiny*, Kravaňsko XII, 1949–50, s. 76–77.

11 Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště (dále NPÚ-ÚOP) v Brně, archiv bývalého Státního památkového úřadu (dále SPÚ) pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38.

12 Alena KÖNIGOVÁ-KUDĚLKOVÁ, *Soupis stavebních památek v Ostravském kraji*, Slezský sborník 51, 1953, příloha, s. 7.

13 Miloslav BALÁŠ, *Kulturní místopis Novojičínska*, Nový Jičín 1967.

14 Více ke středověkým dějinám Tamovic i Závašic viz D. PRIX, *Příspěvek k historii*, s. 104–105.

prvním vlastníkem osady.¹⁵ Wolnym uváděnou zmínku o investování faráře z roku 1453 nemůžeme ztotožnit se Závišicemi, týkala se Žabčic (ve středověku zvaných Závišice) u Hlubčic.¹⁶

Nicméně pomoc při datování nám může poskytnout dendrochronologický průzkum, který se uskutečnil v roce 2009 před rekonstrukcí kostela.¹⁷ Vzorky odebrané z krovu presbytáře a východní části krovu lodi byly datovány do let 1440/1441, resp. 1441/1442. Z toho tedy vyplývá, že přinejmenším krov vznikl již ve 40. letech 15. století, není ovšem vyloučeno, že pouze nahradil krov starší. Dřevěný překlad nad štěrbínovým okénkem v západním štítu pak byl datován 1360+, což znamená, že dřevo bylo smýceno po roce 1360, není však možné (kvůli absenci podkorního letokruhu) zjistit, kdy přesně.¹⁸ Nicméně toto datování nám říká pouze to, že překlad okénka (a potažmo zdivo kostela, v němž je osazen) vznikl po roce 1360. Nevylučuje to tedy ani Prixovo hypotetické datování do let 1372–1420, ovšem ani to, že by celá stavba vznikla až počátkem 40. let 15. století.

Tento středověký kostel byl později přestavěn a doplněn některými novými prvky jako byla věž, roubená oratoř nebo krytý ochoz kolem lodi. Dosavadní badatelé kladli tuto přestavbu povětšinou do 17. století. Provedený dendrochronologický průzkum nám ale i v tomto případě datování upřesňuje. První etapa úprav se uskutečnila v letech 1577–1578 a týkala se zhotovení nového krovu lodi a výstavby dřevěné věže.¹⁹ Na tomto místě je zajímavé připomenout, že datace přestavby se nápadně shoduje s předpokládaným zánikem Tamovic (poslední zmínka 1570, v roce 1588 již obec zřejmě neexistovala), což by nahrávalo domněnce o zániku zbytku vsi na základě nějaké živelné pohromy a následné opravy kostela, jak předpokládal např. Václav Mencl.

Dřevěná oratoř nad sakristií, přístupná venkovním dřevěným schodištěm a do presbytáře otevřená dvojicí půlkruhových arkád, dosud dendrochronologicky datována nebyla.²⁰ Její výstavba, stejně jako zřízení trojramenné empory, však patrně souvisela s držením kostela protestanty, kteří po augsburském míru v roce 1555 kromě výstavby nových (většinou dřevěných) kostelů zabírali i již existující katolické kostely a adaptovali je pro své potřeby. Nutnost rychlé úpravy kostela pro evangelickou liturgii si mohla vyžádat zřízení nových prvků ze dřeva, což bylo rychlé a levné. Tyto úpravy můžeme na základě dendrochronologického datování trámu podlahy západního ramene empory datovat do let 1609/1610.²¹

Že byl v té době kostel protestantský, je jisté. Závišice (resp. jejich alodní část, zvanou Malé Závišice)²² s tamovickým dvorem koupil roku 1588 novojičínský měšťan a purkmistr Ondřej

15 D. PRIX, *Příspěvek k historii*, s. 104.

16 Adolf TUREK, *Ke starším dějinám Závišic*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 27, 1981, s. 10, SOKA Nový Jičín, Bohuslav Jurošek, inv. č. 46, kart. 3.

17 Tomáš KYNCL, *Výzkumná zpráva na dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí kostela v Tamovicích, k. ú. Štramberk*, Brno 2009 (nepublikovaný materiál). Viz též Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Nejstarší dřevěné konstrukce ve Štramberku (kostel sv. Kateřiny v Tamovicích a štramberská zvonice)*, in: *Dřevostavby a konstrukce na bázi dřeva*. Sborník z konference, Štramberk 2009, s. 103–113.

18 V případě dřevěné desky, na rozdíl od trámu, není možné ani přibližně určit počet chybějících letokruhů a tudíž dataci upřesnit. Za konzultaci děkuji Mgr. Janě Koudelové, Ph.D.

19 Dřevo na stavbu věže bylo smýceno v létě 1577, dřevo na stavbu krovu lodi v zimě 1577/1578. V krovu lodi byl jeden z prvků na východní straně datován do let 1440/1441, je ale možné, že byl použit druhotně. Viz T. KYNCL, *Výzkumná zpráva*.

20 Vzhledem k tomu, že při opravách v letech 1949–1950 byly v podstatě všechny obvodové stěny oratoře vyměněny, je možné, že datování ani nebude možné.

21 T. KYNCL, *Výzkumná zpráva*.

22 Druhá část Závišic patřila k hukvaldskému panství olomouckého biskupství.

Řepa z Greiffensdorfu. Ondřej Řepa zemřel v roce 1596 a statek, sestávající ze vsi Závašice s dvorem a mlýnem, pak z pozůstalosti zakoupil jeho syn Eliáš, který se po něm stal rovněž novojičínským purkmistrem. Eliáš Řepa se, tak jako pravděpodobně již jeho otec Ondřej, hlásil k luterské víře, stejně jako celé město Nový Jičín.²³ Novojičínský farní kostel ovládli luteráni na přelomu 70. a 80. let 16. století, v roce 1579 přichází první luterský kazatel Salomon Curäuse z Těšína. Po jeho odchodu, vyvolaném olomouckým biskupem Stanislavem Pavlovským, zde působil pastor Jakub Lotge ze Šenova. Poté se olomouckému biskupovi podařilo prosadit katolického faráře, ale v roce 1584 se fary opět zmocnili protestanti, kteří povolali zpět Jakuba Lotgeho. Po něm zde byl od roku 1604 do roku 1617 Valentin Calcearius, v letech 1617–1619 Jonas Böhm, 1619–1620 David Hartmann, 1620–1623 Jan Nonhübel a po něm do roku 1624, kdy novojičínské panství získali olomoučtí jezuiti, ještě Vavřinec Riehs. Kromě těchto německých kazatelů zde působili i kazatelé čeští.²⁴ Vzhledem k protestantské víře majitelů závišického statku Ondřeje Řepy i jeho syna Eliáše můžeme pokládat za jisté, že protestantský kazatel, pravděpodobně ten český, působil i v tamovickém kostele.²⁵

V souvislosti s výstavbou empory a oratoře se zřejmě uskutečnily i další úpravy kostela. Dalibor Prix se domníval, že presbytář byl původně klenutý, o čemž svědčí vystupující zbytek východního klenebního čela, dochovaný na půdě. Dodnes se dochovaly zbytky bílé vápenné omítky, kterou byl před stržením klenby omítnutý interiér. Klenba mohla být křížová nebo (s menší pravděpodobností) podélná valená.²⁶ Při stavbě oratoře a s tím související úpravě střechy pak byl zřejmě zbořen nejen východní štít presbytáře, ale také jeho klenba. Závěr presbytáře pak byl zastřešen valbou a celý presbytář zastropen plochým deskovým stropem. Z původního štítu zůstaly jen dvě pískovcové konzoly s maskarony, ukryté pod střechou na jihovýchodním nároží presbytáře.²⁷

Teprve z 2. poloviny 17. století, konkrétně ze zápisu děkanské matriky z roku 1673, pochází první písemná zmínka o kostele. Z tohoto zápisu se ale dozvíme pouze to, že kostel má jeden oltář a dva zvony, děkanská matrika z roku 1690 tyto informace rozšiřuje jen o konstatování, že stavba stojí osamoceně mimo ves.²⁸ V té době měl již kostel nové vnitřní vybavení. V roce 1663 byly postaveny nové varhany a roku 1670 nová kazatelna.²⁹ Hlavní oltář pořídil v roce 1671 závišický mlynář a rychtář Paul Melz (Melč), jak bylo uvedeno přímo na oltáři: „*Ad M. D. T. O. M. Gloriam S. Catharinae ac et S. S. Petri et Pauli honorem ex sua devotione et propriis*

23 Novojičínští podávali zprávy moravskému direktoriu a několikrát stavovské povstání podpořili i finančně. To ocenil i český král Fridrich Falcký, když 15. února 1620, právě na žádost tehdejšího purkmistra Eliáše Řepy, povýšil Nový Jičín na královské město s právem účasti na všech sjezdech a sněmech. Teprve nová městská rada v čele s Janem Meltzelem přísahala roku 1621 poslušnost císaři. Viz Jiří JURK (ed.), *Nový Jičín*, Praha 2011, s. 68–70, 93.

24 Čeští luteráni patrně kázali v kostele Nejsvětější Trojice, tzv. českém nebo moravském. Katolický zůstal pouze kostel sv. Ducha na Dolním předměstí. Viz J. JURK, *Nový Jičín*, s. 81–84.

25 Jak německému, tak českému faráři odkázal Ondřej Řepa ve své závěti v roce 1596 „*po jedné bečici knězi farářovi německému a knězi a kazateli moravskému bečice dobrého společného piva puól vederního*.“ Viz J. JURK, *Nový Jičín*, s. 83.

26 Bohužel na zbývajících stranách nebyly zbytky klenebních čel objeveny. Viz D. PRIX, *Příspěvek k historii*, s. 99.

27 Wolny tyto maskarony označil jako „šklebíci se hlavy“ (*die 4eckigen Apsis nebst den 2 steinernen Fratzenköpfen auswärts oberhalb der letztern*). Viz Ř. WOLNY, *Kirchliche Topographie*, s. 166. Emil Hanzelka je zase označil za figury-rytíře, příp. zvířecí figury. V současnosti je na místě pouze jedna konzola, druhá byla sejmuta při rekonstrukci v roce 1949 (viz níže).

28 Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (dále ACO), kniha 246a, 247.

29 Existenci varhan s datací a kazatelny zmiňuje v roce 1950 dr. Karel Svoboda z SPÚ v Brně. Viz NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38.

*sumptibus hoc altare fieri curavit Paulus Meltz molitor et judex in Sawersdorf Anno Domini 1671.*³⁰ Deskový oltářní obraz sv. Kateřiny byl ale starší, v roce 1642 ho měli kostelu darovat Pavel Golda z Mnišího s manželkou Kateřinou, jak dokládá již v 19. století špatně čitelný nápis: „*Letha Pane 1642 ke cti a chvale Bohu Otcy i Synu i Ducho S. A Blahoslavenej Panne Ma...i a ke cti Sveticy Panně Kateřině a chrámu tom ... Pavel Golda i s Kateřinu manželkau svu, tento obraz ... nakladem ... ve mnyšim.*“³¹ Na zadní straně oltáře byl ještě v polovině 19. století zbytek středověké křídlové archy.³²

V 80. letech 17. století pak pravděpodobně proběhla druhá, barokní fáze přestavby, při níž byla snad přistavěna jižní předsíň s plochým stropem, chránící vstup, v té době zřejmě používaný jako hlavní,³³ nově proražen západní vstup osazený obdélným portálem a v jižní stěně lodi a resbytáře byla prolomena půlkruhově ukončená okna.³⁴ Tyto úpravy zřejmě můžeme spojit s nápisem vyrytým na okenní tabulce a nalezeným při poslední rekonstrukci v letech 2011–2012: „*1682 Waclaw Klempyrz toto okno dělal.*“³⁵

Roku 1706 se opravovala věž, oprava zřejmě spočívala v jejím novém opláštění deskami. O tom svědčí nápis, nalezený v roce 2011 na krokvi v krovu lodi: „*Tato věža jest pobijana roku 1706.*“ V roce 1753 se v kostele nacházel hlavní oltář s obrazem sv. Kateřiny, kromě toho ještě obrazy Ukřižování, P. Marie Bolestné a Madony s Ježíškem. Ve věži byly zavěšeny dva zvony. Účetní knihy zaznamenávají stručně opravy ve 2. polovině 18. století – v roce 1766 opravu plotu kolem hřbitova, v letech 1767 a 1771 opravu střechy, roku 1770 opravu oken.³⁶

Jak kostel v té době vypadal, přibližuje děkanská matrika z roku 1771. Kostel byl zděný, neklenutý, s dřevěnými stropy v lodi i presbytáři a šindelovou krytinou. Uprostřed kostelní střechy se tyčila dřevěná věž, v níž byly zavěšeny dva zvony o váze 1 centnýř a ½ centnýře, oba prý bez nápisu.³⁷ Sakristie přiléhala k evangelijní straně presbytáře a byla těsná a trochu vlhká. Nad ní se nacházel depozitář, který byl dříve oratoří. Kazatelna byla umístěna na epištolní straně. Hlavní oltář byl zasvěcen sv. Kateřině, jejíž obraz se nacházel v dolní části, v horní visel obraz sv. Anny. Jiný oltář již kostel neměl, stejně jako kapli nebo kryptu. Podlaha kostela byla dlážděná cihlami.³⁸ Kolem kostela se rozkládal hřbitov ohrazený dřevěným plotem, s dřevěnou kostnicí. Autor záznamu, štramberský farář, také zmiňuje zkázu vesnice Tamovice po nájezdu Tatarů, který

30 Státní okresní archiv (dále SOKa) Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3, Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), f. G11 Sbírka rukopisů Františkova muzea, sig. 19/1, 19/2 – Vincenc Ottopal. *Sammlung mährischer Antiquitäten, Denkmäler, Kunstprodukte und anderer merkwürdigkeiten.*

31 SOKa Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3.

32 Ř. WOLNY, *Kirchliche Topographie*, s. 166. Tento křídlový oltář byl podle záznamu farní kroniky později přenesen do štramberského městského muzea. SOKa Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3.

33 Jižní vstup se často využíval jako vstup hlavní, což bylo spojeno s přístupem patronů a významných účastníků bohoslužby k jejich lavicím, stojícím vpředu na epištolní straně. Viz Jiří LANGER – Karel KUČA, *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě. Svazek I. Kostely*, Praha 2009, s. 70.

34 D. PRIX, *Příspěvek k historii*, s. 98–99.

35 Josef HRČEK – Michal DOSTÁL, *Kostel sv. Kateřiny ve Štramberku (Tamovicích)*, Štramberk 2012.

36 ZAO, f. Velkostatek Nový Jičín, inv. č. 3419, SOKa Nový Jičín, f. Farní úřad (dále FÚ) Štramberk, inv. č. 5.

37 Podle stati Josefa Pavelky ve sborníku Moravské Kravařsko byl jeden ze zvonů prastarý, se špatně čitelnými nápisy: *Ave gratia plena, dominus tecum* a *O rex Gloriam veni cum pace*. Mezi nimi byly ještě další nečitelné znaky a vyobrazení klečícího světce s lebkou. Texty nápisů byly obvyklé pro středověké zvony. Druhý, větší zvon měl nápis: *Haex campana S. Catherinae Virg. M. Dicata anno 1667. Fusa sub R. P. Regente Joane Institoris. Capitaneo D. Georg. Czingler. Parocho M. Venc. Franc. Columbano.* Josef PAVELKA, *Závěšice*, in: Moravské Kravařsko, Příbor 1898, s. 326–329.

38 V roce 2011 byla při rekonstrukci objevena dlažba z lomového kamene, která předcházela zmiňované cihlové podlaze.

ale mylně klade do roku 1253. Kostel měl v té době již existovat.³⁹ Podobný obraz zaznamenal i inventář kostela z roku 1806, který stavbu označil za prastarou s poškozenou dřevěnou věží se zvonem z roku 1667. Kostel měl vnitřní délku 8 sáhů (asi 14,5 m) a šířku 4 sáhy (asi 7,2 m). Na jižní straně byla tři a na severní dvě okna.⁴⁰ K evangelijní straně přiléhala zděná sakristie. Z vnitřního vybavení inventář zmiňuje prastarou kazatelnu, kruchtu, staré lavice a hlavní oltář s obrazem sv. Kateřiny.⁴¹

Přelom 18. a 19. století pro kostel znamenal především udržovací práce, spočívající hlavně ve výměně šindelové krytiny či opravách oken a dveří. V roce 1772 bylo např. pořízeno nové okno v sakristii a 8 krokví na opravu věže. Roku 1774 poškodila shnilou střechu kostela a zvonici vichřice. Kromě šindele, desek, latí a hřebíků farnost zakoupila také 1 ½ měřice vápna a 150 ks cihel, z čehož vyplývá, že se opravovaly i zděné části. Zvonici opravil Augustin Purmenský z Rybího.⁴² O tři roky později se renovovala druhá strana střechy, další oprava se uskutečnila v roce 1784 spolu s rekonstrukcí kamenných schodů u hlavního vstupu. V letech 1792–1794 bylo kromě drobné údržby střechy poškozené vichřicí osazeno zcela nové okno, zbývající okna a dveře se opravily, dále bylo pořízeno sedm nových lavic a opravena dlažba s použitím 250 cihel a 1 měřice vápna. Práce provedli zednický mistr Václav Görig z Příbora a stolař Martin Jiříček ze Štramberku. Další renovace krytiny včetně věže následovaly v letech 1801 1802, 1805 (včetně zvonové stolice), 1806, 1813, 1818 (včetně opravy interiéru), 1827 a 1842.⁴³ V roce 1818 byla kromě položení nové krytiny opravena rovněž věžice na hřebeni střechy, při té příležitosti vložili představení obce do její makovice pamětní listinu, z níž se dozvídáme, že krytinu opravovali tesaři Martin Michálek, Josef Kotrs a Jakub Kubiena, makovicí pak tesař Jirí Juračka.⁴⁴ V roce 1838 byl kostel zřejmě poškozen požárem nebo zásahem blesku, protože farář žádal o příspěvek na opravy u ústavu pojišťujícího proti ohni. Roku 1843 byl kostel omítnut a vybělen, byly položeny nové trámy nad oratoří a provedeny malé opravy střechy a lavic.⁴⁵

V roce 1868 se objevily plány přenést kostel do Závěšic, resp. postavit v obci zcela nový kostel. Představenstvo obce psalo v žádosti konzistori: „*Obec Závěšická ... míni jí patřící kostel filiální sv. Kateřiny se hřbitovem a se vším jeho příslušenstvím i se všemi v něm až posud obvyklými řádnými bohoslužbami, který se nyní nachází v Tamovicích, západně pod Štramberkem, přenést do Závěšic, vlastně v obci postaviti nový kostel.*“ Představitelé obce argumentovali především tím, že je kostel od obce příliš daleko a zvláště v zimě je cesta neschůdná. Také stál o samotě, takže „*příslušenství kostelní, totiž šatstvo, nářadí a ostatní ozdoba ani ve dne ani v noci před zlými lidmi není jisté.*“ Třetím důvodem byl špatný stavební stav. Krov i strop byly

39 ZAO, f. ACO, kniha 206

40 V současné době není v severní stěně lodi žádné okno. Okna mohla být zazděna, ale je také možné, že jde o omyl.

41 ZAO, f. ACO, kart. 8308.

42 Vzhledem k tomu, že se některé prvky zvonice podařilo datovat do roku 1577, je zápis z pamětního listu o tom, že zvonice byla „vystavěna“ poněkud nadnesený: „*Roku 1774 měsíce septembra za velebného faráře štramberského Jana Floriána Jahna, narozeného v Novém Jičíně, zvonice tato sv. Kateřiny vystavěna jest.*“ SOKA Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3. Originál pamětní listiny se nedochoval, v roce 1949 při opravě makovice byl nalezen zcela zničený, k dispozici je pouze český překlad z roku 1818.

43 ZAO, f. Velkostatek Nový Jičín, inv. č. 3370, SOKA Nový Jičín, f. FÚ Štramberk, inv. č. 5

44 Listina byla v makovici objevena při opravě roku 1949. Obsahovala i záznam o předchozí opravě zvonice v roce 1774. Muzeum fojtství Kopřivnice, poř. 69 (Pozůstalost E. Hanzelky), SOKA Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3.

45 ZAO, f. ACO, sig. G1, kart. 4672, ZAO, f. Velkostatek Nový Jičín, inv. č. 2733, inv. č. 3419, inv. č. 3370, SOKA Nový Jičín, f. FÚ Štramberk, inv. č. 5, inv. č. 11.

tak špatné, že hrozilo jejich zřícení, všechny dřevěné části byly zcela zpráchnivělé a také zdi hrozily na mnoha místech zbořením. Oprava by podle faráře stála tolik, co část nového kostela. Konzistoř záměr na výstavbu nového kostela schválila a v dubnu 1869 vyzvala farnost, aby předložila plány na nový kostel.⁴⁶

Na urgenci konzistoře o zaslání plánů z listopadu 1870 štramberský farář Vysloužil odpověděl, že žádný dopis nedostal, a podal další zprávu o stavu kostela, který byl „*prabídný*“. Střecha krytá šindelem byla tak chatrná, dřevá a shnilá, že skrz ní protékala dešťová voda. Tím trpěl i krov, který také postupně chátral. Proto už nestačilo obnovit jen střechu, ale i celou krovovou vazbu a strop. Ve zdech „*ukazují se nyní již rozvaliny povážlivého rozměru*“, takže by těžko mohly unést nový těžký krov. Bylo doporučeno, aby znalci stavbu podrobně prozkoumali. Roku 1871 bylo při ohledání kostela zjištěno, že hrozí sesutím: „*Poněvadž tento filiální kostel sv. Kateřiny pro starobu skrz sešlost věků v tom nejbídnějším stavu se vynachází, že nejenom střecha, která docela prohnitá, ano týkaje se celého krovu, neboť celá vazba, co se týká dřeva, na větším dile prohnita jest, byť se obkrytí nové střechy, ano celá vazba dočista nová zhotovila, nic to neprospěje, vše nic neprospěje, když vše hlavně zdi rozpukané, ano tak nebezpečně rozestoupené jsou, které brzkým sesutím nebezpečně hrozí...*“⁴⁷ Kostel měl být buď uzavřen nebo okamžitě opraven. Obec si nebyla jistá, jestli by bylo možné kostel rozebrat a fyzicky přenést do Závašic, ale pokud by oprava starého kostelíku byla příliš nákladná, bylo pro obec výhodnější ho zbořit a raději postavit kostel nový, ovšem přímo v obci. Také pokud by se zjistilo, že kostel nelze opravit a na stejném místě se měl postavit kostel nový, proti tomu by se obec ohradila a požadovala by stavbu nového kostela přímo v Závašicích. Konzistoř proto měla na žádost obce vydat povolení „*k rozebrání filiálního kostela, k odebrání zvonů a co se do nového kostela upotřebiti může, uschovati a opět do nového kostela převésti a co možného buďto k nové stavbě potřebného dřeva aneb skrz jakoukoliv věc k pomoci přispěti.*“ Farní úřad ve Štramberku zaslal požadované plány nového kostela 1. října 1871, které ovšem konzistoř zkritizovala kvůli nedostatečné velikosti plánované stavby a také kvůli chybám v technických parametrech jako byla síla zdiva nebo zajištění klenby. Farnost rovněž nedoložila, zda má ona či obec dostatek finančních prostředků. Na tom nakonec plány ztroskotaly – obec neměla žádné prostředky a věřící shromáždili pouze 100 zlatých. Musela se tedy prozatím stavba nového kostela odložit.⁴⁸

Bylo proto nutné alespoň zajistit stávající kostel. Podle účetních knih bylo v roce 1871 dodáno pouze dlouhé dřevo na podepření stropu. K opravě samotné farnost přistoupila teprve v roce 1873, ale rekonstrukce se zřejmě dočkalo pouze zdivo.⁴⁹ Krov, vzhledem k tomu, že se dodnes dochovaly trámy z 15. i 16. století, byl asi pouze vyspraven a nově pokryt šindelem. Z toho také vyplývá, že jeho stav nemohl být tak havarijní, jak psala obec úřadům.⁵⁰ Opravy střechy probíhaly postupně, v roce 1878 byla pokryta jedna strana a v roce 1882 zřejmě druhá.⁵¹

Kostel byl ale asi jen zřídka využíván a v roce 1893 dokonce konzistoř nepovolila konání bohoslužeb v určité neděle a svátky, zvláště ve svátek sv. Kateřiny. Vůči tomu se farnost ohradila a mimo jiné argumentovala stářím kostela a obavou o jeho zánik: „*...jsou obavy, že obec*

46 ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4845.

47 ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4845.

48 ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4845.

49 SOKA Nový Jičín, f. FÚ Štramberk, inv. č. 12.

50 Kostel nakonec vydržel bez zásadnějších oprav až do roku 1949.

51 SOKA Nový Jičín, f. FÚ Štramberk, inv. č. 12.

nadále nebude se o kostel starati,... pro nedostatek prostředků je ohrožen rozpadnutím, tak by zanikl nejstarší církevní památník v kraji, který svými počátky sahá daleko do minulosti, ano podle úsudku některých archeologů a znalců až do dob cyrilometodějských...“ Farář žádal, aby konzistoř povolila konání alespoň jedné bohoslužby poslední neděli po sv. Duchu, aby se uklidnila situace mezi věřícími. Konzistoř nakonec v roce 1894 konání bohoslužeb povolila.⁵²

V roce 1903 se o kostel poprvé začala zajímat oficiální památková instituce. Konzervátor Franz Rosmaěl podal v květnu zprávu vídeňské Centrální komisi, v níž kostel stručně popsal a uvedl některé hodnotné prvky, jako okno v presbytáři s gotickou kružbou. Také uvádí, že na plochem kazetovém stropu a na poprsních emporách a kruchty nebyly nalezeny žádné malby. V té době již bylo v kostele nové zařízení, Rosmaěl uvádí, že nový oltář z roku 1890 je rušivý a obraz ze starého oltáře v pozdně barokním rámu je uložen na oratoři. Oltářní mensa s obrazem sv. Kateřiny a nejstarší křídlový oltář se nacházely ve štramberském muzeu. Zajímavé je, že se Rosmaěl nijak nevyjadřoval ke stavebnímu stavu. Centrální komise zřejmě vzala zprávu na vědomí a dále se k ní nevracela.⁵³

Roku 1923 podal farní úřad konzistoři zprávu o špatném stavu kostelíku, který vyžadoval velké a důkladné opravy, protože měl špatnou střechu a prohnílé venkovní dřevěné schodiště na pavlač. Obec Závishiće se k opravám neměla, protože chystala stavbu nového kostela. V letech 1923–1924 se kostel opravoval, práce byly ale jen udržovací, na víc neměla farnost peníze. Památkový úřad v Brně sice opravy požadoval, ale farnosti se nepodařilo získat žádnou subvenci. Byla tedy pouze vyměněna šindelová krytina na části střechy, štít pokryt taškami, vyměněny tři krokve krovu a vyzděn cihlový pilíř ochozu, kostelík dostal novou vnitřní výmalbu. Opravy pak pokračovaly v roce 1926, kdy už se farnosti podařilo část nákladů, které činily 10.000 Kčs, pokrýt subvencí. Tyto opravy spočívaly v obložení věže novými deskami, výměně krytiny na zbytku kostela a také se postavilo nové dřevěné oplocení kolem hřbitova s využitím starých desek a sloupků. Důvodová zpráva pro udělení subvence se kromě popisu kostela vyjadřuje ke stáří stavby, podle památkového úřadu byl kostel postaven pravděpodobně v 15. století, před-
síní, ochoz a zastropení je z doby barokní.⁵⁴

Všechny tyto opravy byly v podstatě udržovací, navíc od roku 1935, kdy obec dokončila v Závishićích nový kostel se hřbitovem a přestala starý kostel a hřbitov užívat, se již žádná údržba neprováděla. Za druhé světové války si pak v kostele němečtí vojáci zřídili konírnu. K důkladné obnově přistoupila obec teprve po 2. světové válce, v letech 1949–1950. Kostel se ale již neopravoval jako liturgický objekt, nýbrž jako památkově hodnotná stavba. Při prohlídce v prosinci 1948 bylo zjištěno, že kostel je delší dobu neudržovaný a zpustlý. Podle pamětní listiny, vložené do makovice 1. října 1949, měl kostel poškozenou střechu, kterou zatékala dešťová voda, takže se v oratoři propadl strop, roubení oratoře bylo zcela shnilé, zřícením hrozily také opěrné sloupy ochozu. Kostel měl také trhliny ve zdivu a částečně opadané omítky.⁵⁵

S opravami se začalo teprve v září 1949 kvůli potížím s opatřením dřeva a šindele. Stavělo se nakonec z vypůjčeného dřeva, protože přidělených 40 m³ jehličnaté kulatiny nestačilo ani na výrobu potřebných šindelů. Do května 1950 byla snesena stará šindelová krytina a nahrazena novou z dvojité kladených ručně štípaných šindelů napuštěných karbolinem, musely být

52 ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4845.

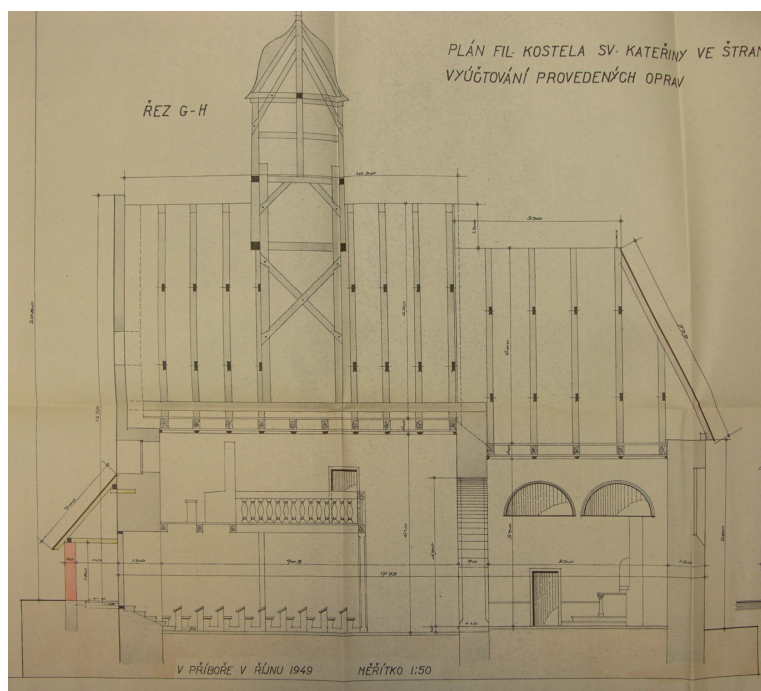
53 NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38.

54 ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4845, NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38, *Opravy církevních památek v zemi moravskoslezské. Zprávy památkové péče 1937..*

55 NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38, SOKA Nový Jičín, f. Bohuslav Juroška, inv. č. 46, kart. 3

sneseny obvodové roubené stěny oratoře a nahrazeny novým roubením pobitým zvenku šindelem, se dvěma okny v severní a dvěma v západní stěně, obnoven byl rovněž strop. Odstraněn byl i dřevěný strop v jižní předsíni, strop v lodi se opravil, stejně jako dřevěná kruchta. Na západní straně byl vyměněn krov, mezi lodí a presbytářem proveden nový deštěný štít a nová prkenná římsa kolem celého kostela. Nově se zdily tři pilíře a byla rozebrána a znovu vyzděna západní stěna lodi u vstupu. Na jižní straně se opravily základy pomocí kamenů na cementové maltě. Interiér kostela byl opatřen novými rákosovými omítkami, které dostaly jednoduchou tónovanou výmalbu, poškozené vnější omítky lodi se na některých místech musely otlouct až na cihlu a obnovit omítkou z prodloužené malty. V jižní stěně lodi byla osazena nová okna, rovněž se znovu otevřelo zadržané gotické okno v presbytáři, u všech oken bylo obnoveno zasklení do olova. Věž dostala nové bednění, vzniklo nové schodiště na oratoř. Zedníci rovněž očistili od starých líček pískovcový vítězný oblouk. Opravy prováděla firma Antonína Šuberta z Příbora, která také vyhotovila plány. Opravy v roce 1949 byly vyčísleny na 62.953,80 Kčs, v roce 1950 na 45.281,50 Kčs, celkem měla rekonstrukce stát 649.449,90 Kčs.⁵⁶

3. Plán kostela, podélný řez, říjen 1949, 1:50, A. Šubert z Příbora (NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ, sig. S 100/32)

V květnu 1950 oznámil památkový referent Emil Hanzelka Památkovému úřadu v Brně, že opravy probíhají podle pokynů. Podařilo se při nich také objevit některé dosud skryté prvky, např. gotický tympanon nad jižním vstupem do lodi dosud skrytý pod stropem předsíň,

⁵⁶ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38, Muzeum fojtství Kopřivnice, poř. č. 69.

pískovcové kvádry tvořící vítězný oblouk nebo pískovcové konzoly v nároží presbytáře. Hanzelka si ovšem stěžoval, že některé „*osoby ze Štramberka, které nepříčinily se ničím o uskutečnění oprav kostela*“, zasahují do oprav bez jeho vědomí. Tak bylo přes jeho výslovný zákaz na jaře zahájeno štokování a spárování vítězného oblouku. Štokování se podařilo zastavit, ale vyspárování bylo provedeno cementovou maltou a díry po železných kleštinách zamazány betonem. Také zedníci neodborně zalíčili pískovcové ostění portálu do sakristie. Hanzelka si dokonce povzdychl: „*Ztrácím tím další chuť starati se dále o opravy a nemohu zodpověděti tyto nepřístojnosti*“ a žádal, aby se zástupce SPÚ co nejdříve dostavil na kontrolu. Nicméně se mu podařilo prosadit, že se vnitřní srubová stěna oratoře neomítala a spáry byly ucpány mechem. Zaslal rovněž úřadu fotografie pískovcové sochy „*nějakého rytíře v životní velikosti; vypadá to jako chrlič vody*.“ Jednalo se o konzolu na severovýchodním rohu presbytáře, která byla při rekonstrukci snesena, protože by ji pod střechou oratoře nebylo vidět. Konzola na jihovýchodním nároží zůstala na místě, okap střechy byl ale upraven tak, aby byla viditelná. Konzervátor se domníval, že se jedná o pohanské plastiky.⁵⁷ Zástupce památkového úřadu Ing. Dufka konzervátora informoval, že konzola je středověká (gotická), nikoliv předkřesťanská. Sklepní místnost s kostmi, nalezená pod oratoří, o níž Hanzelka také informoval, byla patrně kostnicí a SPÚ nemělo námitek, aby kosti byly vybrány a pohřbeny na hřbitově.⁵⁸

K provedeným opravám neměl Památkový úřad v Brně příliš mnoho připomínek. Ing. Vladimíra Dufka pouze v listopadu 1950 doporučil očistit kamenné ostění vstupu do sakristie, nevhodně zatřené líčkou, rýžovým kartáčem a vodou od vápenných nátěrů a to výhradně bez použití kladiva. Spáry mezi kameny vítězného oblouku, rovněž nevhodně nabarveny tmavou barvou a vyznačeny rýhou, se měly zaplnit v tónu kamene až k jeho líci. K restaurování cenného mobiliáře doporučil úřad firmu bratří Kotrbů, ke zhotovení nového hlavního oltáře Klaudiva Madlmayra z Brna, jehož návrh měl počítat s využitím starých barokních soch sv. Petra a Pavla.⁵⁹

Další zásadní rekonstrukce kostela se uskutečnila až v letech 2011–2012 a týkala se především celkové obnovy a výměny dřevěných prvků – krovů, dřevěné věže, srubových stěn oratoře i šindelové krytiny. Kostel byl také uvnitř i zvenku nově omítnut, byla repasována historická okna i dveře. Veškeré práce byly provedeny tradičními řemeslnými technologiemi. Při této příležitosti také proběhl archeologický průzkum v interiéru kostela, který odhalil středověké pohřebiště.

Na základě informací, které máme k dispozici, můžeme shrnout, že kostel sv. Kateřiny byl postaven nejpozději v letech 1441–1442 a poté několikrát upravován v 16. a 17. století. Pozdější zásahy byly především udržovací a již nijak neovlivnily podobu stavby. Vzhledem k tomu, že ještě nebyly vyhodnoceny všechny vzorky, odebrané k dendrochronologickému průzkumu, a také nebyly podrobně zpracovány výsledky archeologického průzkumu, je možné, ba téměř jisté, že přinesou k dějinám kostela sv. Kateřiny ještě další nové poznatky.⁶⁰

57 Podle fotografií znázorňovala snesená konzola mužskou hlavu.

58 NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38

59 NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, sig. S 100/38, Muzeum fojtství Kopřivnice, poř. č. 69.

60 Příspěvek vznikl v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: *Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře*, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

***4. Kostel po rekonstrukci v roce 2012, pohled od severozápadu
(foto Andrea Kožuszniková, 2012)***

Summary

Another contribution to the history of the st. Catharina church in Tamovice

Church of st. Catharine was in the village of Tamovice which cease to exist between 1570–1588. Today the place is on land registry of Štramberk. The church was in the past due to significant number of wooden elements classified as a wooden building. The church was most likely built at the turn of 14th and 15th century, perhaps between 1372–1420, but regrettably not mentioned in any medieval written sources. The support for dating could be dendrochronological survey of roof frame which was realised in 2009 at the occasion of reconstruction of the church. According to that survey the wood frame originates from 1440–1442. Wooden lintel in the west gable was by the survey dated after 1360. This medieval church was later rebuild and replenished with new wooden elements such as tower, oratory or sheltered gallery around the nave. The first stage of adaptation took place in 1577–1578 and regarded construction of the new wood frame of the nave and wooden tower. The construction of wooden oratory above sacristy as well as establishment of matroneum apparently is related with protestant possession of the church. On the basis of dendrochronological survey of the floor beam we can put this reconstruction in 1609–1610. The removing of presbytery vault and replacing with flat ceiling and pulled down eastern gable. In 1670s probably the second baroque reconstruction took place. The turn of 17th and 18th century counts for general maintenance, consisting of roofing replacement or window and door reparations. In the 1870s was the church in so bad state that there were speculation about pulling it down, but in the end it has been reconstructed. In 1949–1950 the church went through thorough renewal, in the process there were new construction elements found.

Mgr. Romana Rosová (rosova.romana@npu.cz), Národní památkový ústav

Michaela H a r v á n k o v á

Z DENÍKŮ JOSEFÍNY A LEOPOLDA BERCHTOLDOVÝCH CANNES 1878

Abstrakt

Príspevok vychází z cestovních a osobních deníků dospívajících sourozenců Josefíny a Leopolda Berchtoldových popisujících cestu do Cannes, kterou společně s rodiči a vychovateli podnikli na počátku roku 1878. Na vybraných pasážích můžeme pozorovat, jak cesta probíhala, co bylo její náplní a jaký byl její přínos pro mladé aristokraty. Rozbor deníků současně ukazuje, jak mohou tyto rukopisné prameny pomoci badatelům utvářet obraz každodenního života šlechtické rodiny Berchtoldů.

Keywords: *Leopold Berchtold, Josefína Berchtoldová, Buchlovice, cestování, Cannes, Raimund Stillfried, cestovní deník, osobní deník, každodennost.*

V knihovních sbírkách Státního zámku Buchlovice se nalézá řada zajímavých a dosud jen málo prozkoumaných rukopisných pramenů osobní povahy,¹ které mohou napomoci utvářet obraz každodenního života šlechtické rodiny Berchtoldů. Patří mezi ně cestovní a osobní deníky, které si vedli dospívající sourozenci Josefína a Leopold Berchtoldovi. Prostřednictvím jejich záznamů se můžeme vydat na cestu z Vídně do Cannes, kterou spolu s rodiči podnikli na počátku roku 1878.

Dříve než se hlouběji ponoříme do obsahu uvedených pramenů, stručně si představíme jejich autory. Budoucí dědic buchlovského velkostatku a mladší ze sourozenců Leopold se narodil 18. dubna 1863 ve Vídni.² Po absolvování gymnázia v Uherském Hradišti se věnoval studiu práva a politických věd. V roce 1893 se oženil s Ferdinandou hraběnkou Károlyiovou (1868–1955). Ve stejném roce nastoupil na ministerstvo zahraničí ve Vídni, čímž započala jeho dlouholetá kariéra v diplomatických službách. Od roku 1912 zastával post rakousko-uherského ministra zahraničí. Do historie se nesmazatelně zapsal zejména rakousko-uherským ultimátem Srbsku. Na funkci ministra zahraničí abdikoval začátkem roku 1915 a až do rozpadu monarchie působil u dvora nejprve jako vrchní hofmistr a později nejvyšší komoří následníka trůnu Karla. Po vyhlášení Československa byl Leopold z nově vzniklé republiky vyhoštěn. Dožil na zámku Peresznye nacházejícím se na území dnešního Maďarska,³ kde 21. listopadu 1942 zemřel. Je pochován v rodinné hrobce umístěné v kapli sv. Barbory nedaleko hradu Buchlova.

Josefína se narodila 4. března 1862 ve Vídni. Od útlého věku se s ohledem na dobové rozdělení rolí a svůj aristokratický původ připravovala především na zvládnutí úlohy duchaplné společnice, vzorné manželky a matky. Navštěvovala hodiny klavíru a kreslení, ovládala jízdu na koni a postupně si osvojila německý, anglický a francouzský jazyk. Úzké sepětí

-
- 1 K problematice tzv. ego-dokumentů existuje rozsáhlá literatura. Pro základní orientaci dobře poslouží studie Winfrieda SCHULZE, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“*, in: W. Schulze (hg.) *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–30.
  - 2 Zájem badatelů se pochopitelně soustřeďuje zejména na politickou kariéru Leopolda Berchtolda, o období, které předcházelo jeho působení ve státních službách, máme jen kusé informace.
  - 3 K tématu srov. např. Aleš SKŘIVAN, *Cisařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914*, Praha 1996; Aleš SKŘIVAN, *Leopold Graf Berchtold – einer der Urheber der Katastrophe?*, Prague Papers on the History of International Relations, Praha 2007, s. 429–434.

s přírodou se odrazilo v jejím zájmu o botaniku a zahradničení. Dne 22. října 1887 uzavřela manželství s majitelem velkostatku Luhačovice Ottou Serényim. Necelý rok trvající svazek však ukončilo náhlé úmrtí mladičké Josefíny.⁴ Byla pohřbena do rodinné hrobky Serényiů v Pozlovicích, odkud byly její ostatky takřka po 40 letech přeneseny do rodinné hrobky Serényiů v Lomnici.⁵

Většinu roku sourozenci pobývali se svými rodiči, Zikmundem II. Berchtoldem (1834–1900) a Josefínou roz. hraběnkou Trauttmansdorff-Weinsbergovou (1835–1894), na zámku v Buchlovicích. Často také zajížděli na nedaleký hrad Buchlov, který již jejich předek Zikmund I. Berchtold (1799–1869) přeměnil na muzeum. Jakožto příslušníci šlechtického stavu trávili Berchtoldovi zimní období zpravidla ve Vídni, která nabízela vyžití přiměřené jejich postavení a společenským zvyklostem. V roce 1878 se však rozhodli vyměnit tradiční návštěvu metropole habsburské monarchie za pobyt v Cannes a spojit cestu s prohlídkou vybraných, zejména italských a francouzských, měst.

Podrobnější zprávy o zmíněné výpravě lze získat z cestovních deníků Leopolda a Josefíny.⁶ Oba deníky mají podobu linkovaného papírového sešitu v pevných deskách formátu A5 s uzavíratelným kovovým mechanismem. Desky Leopoldova jsou potaženy červeným látkovým obalem s květinovým motivem,⁷ Josefínin je vázán ve světle hnědé kůži a ve středu zdoben kovovou aplikací v podobě hladkého oválného medailonu.⁸ Deníky jsou úhledně psány německým kurentem, přičemž Leopoldovy záznamy zabírají 152, Josefíniny 194 listů.⁹ Na přední předsádce Leopoldova deníku se nachází podpis jeho původce a v roce 1878, na foliu 1r název *Reise Beschreibung von Leopold Berchtold*. V Josefínině deníku je na foliu 1r vedle podpisu jeho autorky rovněž uveden titul, tentokrát ve znění *Reisebeschreibung I. Band. I. Reise, 1878*, a vepsáno datum 24. 12. 1877. To odkazuje na příležitost, při níž Josefína deník obdržela, jak ostatně sama potvrzuje¹⁰ „Dieses Buch bekam ich zu Weihnachten 1877 von Papa, zum Zwecke darin meine Reisen zu beschreiben und durch Zeichnungen zu veranschaulichen.“¹¹

Rozvržení textu je v obou cestovních denících dosti podobné. Nejvíce prostoru na jejich stránkách obvykle zabírají líčení navštívených měst a přilehlého okolí, provázená popisy nej-různějších architektonických památek či výctem zhlédnutých uměleckých děl¹² a v některých případech doplněná o historický exkurz. Leopold se navíc obšírněji rozepisuje o krajině mezi

4 Zemřela 9. září 1888. V matrice úmrtí je jako příčina smrti uveden „božec“ (MZA Brno, matrika úmrtí – římskokatolická farnost Luhačovice, sign. 4345, sv. III c, fol. 140, č. matriky 4345), v úmrtním listu německý ekvivalent „Fraisen“ (MZA Brno, fond G 77, k. 74, inv. č. 279, fol. 2). Špatný zdravotní stav své dcery zmiňuje v telegramu z 9. září 1888 i Zikmund Berchtold, jenž předtím obdržel zprávu, že Josefína trpí zaživacími obtížemi a pálením žáhy (MZA Brno, fond G 138, k. 126, inv. č. 424, fol. 163).

5 K přenesení došlo dne 27. července 1928. Srov. Bronislava COUFALÍKOVÁ, *Ze starých kronik – stalo se před 80 lety*, Pozlovský občasník 3, 2008, s. 7.

6 Problematice cestovních deníků se z českých badatelů intenzivněji věnují např. Jiří Kubeš, Zdeněk Hojda, Martin Šámal.

7 Cestovní deník Leopolda Berchtolda (dále zkracujeme na CD Leopolda), Zámecká knihovna Buchlovice, sign. ZK BC 4262.

8 Cestovní deník Josefíny Berchtoldové (dále zkracujeme na CD Josefíny), Zámecká knihovna Buchlovice, sign. ZK BC 4249a.

9 V denících schází stránkování, pro snadnější orientaci jsme doplnili foliacci.

10 Citace originálního textu uvádíme v uvozovkách a přepisujeme kurzívou bez jakýchkoliv úprav, tedy i s případnými chybami, jichž se dopustili autoři deníků.

11 CD Josefíny, fol. 2r.

12 Zejména proslulých tvůrců jako Rembrandta, Van Dycka, Rubense, Tiziana apod.

jednotlivými městy a všímá si například i její úrodnosti či skladby rostlin. Svě místo mají v denících i poznámky osobního charakteru.

Jako určitý mezník v záznamech posloužilo sourozencům město Cannes, v němž strávili bezmála tři měsíce. První část svých deníků, zachycující putování přes Innsbruck, Veronu, Milán, Janov, Menton a Nice, tak oba shodně nazvali *Von Wien nach Cannes*. Josefina do ní zařadila také popis samotného Cannes a okolí. Ve druhé části s titulem *Von Cannes über Paris nach Wien* pak autorka líčí cestování přes města Marseille, Arles, Nîmes, Lyon, Dijon, Fontainebleau, Melun a Paříž zpět do Vídně. Leopold naproti tomu věnoval pobytu v Cannes zvláštní, i když rozsahem skromnou, kapitolu *Cannes u Umgebung* a pokračování výpravy shrnul do oddílu pojmenovaného *Von Cannes nach Paris 1878*. Na rozdíl od své sestry však zcela rezignoval na popis francouzské metropole a omezil se pouze na informaci o příjezdu vlaku na pařížské nádraží.¹³

Některé z památek zaujaly autory deníků natolik, že se rozhodli uchovat si na ně vzpomínku prostřednictvím vlastních kreseb,¹⁴ z nichž část je přikryta průklepovým papírem, aby nedošlo k jejich znehodnocení. V několika případech se v centru zájmu obou sourozenců ocitly tytéž stavby, což dává příležitost porovnat jejich výtvarný styl. Zatímco Josefina se snažila o pečlivé stínování a pozornost soustředila především na ztvárňovaný objekt, Leopoldovy ilustrace jsou většinou zasazeny do krajiny a v porovnání se sestřinými kresbami působí dynamičtěji. Zásluhou rozdílného vnímání reality, autorského pojetí či kreslířského umu však někdy není na první pohled docela zřejmé, že se jedná o zobrazení stejné památky.¹⁵

Nález pohlednice s vyobrazením Justičního paláce v Dijonu¹⁶ naznačuje, že rozsáhlejší, technicky propracovanější a hlavně časově náročnější kresby byly vytvářeny podle předlohy. Fotografie paláce na pohlednici vykazuje zřejmé shody s ilustrací v Josefinině deníku,¹⁷ přičemž na souvislost s probíhající cestou ukazuje rovněž rukopisný přípis na její zadní straně „*Palais de Justice in Dijon 10 Mai 1878*.“ Podobu Justičního paláce zamýšlel v deníku zachytit i Leopold, který pro svůj záměr vyčlenil takřka celou stranu.¹⁸ Ta sice nakonec zůstala z neznámých důvodů prázdná, avšak o úmyslu autora nás zpravuje text na straně předcházející „*Das reizende Palais de Justice, das wir hernach ansahen, verewigte ich durch eine Zeichnung (a. d. folgd. Seite)*.“¹⁹ V jeho deníku se nacházejí ještě dvě prázdná místa,²⁰ kam zřejmě plánoval později umístit vyobrazení. Z připojených poznámek a z analogických pasáží v Josefinině deníku lze usuzovat, že první z volných ploch měla vyplnit kresba římského chrámu Maison Carrée v Nîmes, druhou obrázek barokního zámku Vaux-Praslin²¹ nacházejícího se nedaleko Melunu.

Úmyslně vynechaná místa pro pracnější ilustrace, za nimiž pokračuje text, napovídají, že Leopold psal deník průběžně, jen s krátkým časovým odstupem od prožitých událostí.²²

13 Stalo se tak 12. května 1878.

14 Jsou nakresleny tužkou či perem, několik z nich je jemně kolorováno.

15 Např. rozdílný typ střechy u *Obelisk von Vienne* – srov. CD Josefiny, fol. 137v, CD Leopolda fol. 123v.

16 MZA v Brně, fond G 138, karton 242, inv. č. 873, fol. 222.

17 CD Josefiny, fol. 156v.

18 CD Leopolda, fol. 137v.

19 CD Leopolda, fol. 137r.

20 CD Leopolda fol. 114v, 151r.

21 Těž *Vaux-le-Vicomte*.

22 V deníku se také mezi několika folii nacházejí stopy po vyřezání listu, snad projev Leopoldovy nespokojenosti s nepovedeným záznamem či kresbou.

Naopak Josefíně se zřejmě ne vždy dařilo pravidelně zaznamenávat aktuální dění. Sama na sebe prozrazuje, že na deníku pracovala i po návratu z cesty²³ a poslední úpravu v něm provedla téměř 5 měsíců po příjezdu domů.²⁴ S ohledem na některé takřka identické pasáže v denících sourozenců zůstává otázkou, nakolik byla Josefina při těchto opožděných zápisech závislá na bratrově díle.²⁵

Při skládání střípků o přípravě a průběhu cesty lze využít také osobní deníky²⁶ obou sourozenců. Leopold si vystačil s jedním, který zahltil množstvím záznamů, z nichž však jen některé bezprostředně souvisejí s cestou.²⁷ Jeho deník dále obsahuje tužkou či perem načrtnuté skici, citáty nebo vtipy doplněné jednoduchými ilustracemi. Na 41 listech se střídají čtyři jazyky: němčina, angličtina, francouzština a maďarština. Sdílnější Josefina zaplnila v souvislosti s cestou do Cannes stránky hned dvou osobních deníků, a to s pořadovými čísly tři²⁸ a čtyři.²⁹ Podobně jako bratr i ona využívá v obou dokumentech svého jazykového potenciálu a obměňuje němčinu s angličtinou a francouzštinou.

První zprávy o chystané cestě nacházíme v Josefíně v pořadí třetím osobním deníku, v němž si ke dni 18. prosince 1877 poznamenala, že půjde o její první dlouhodobý pobyt za hranicemi monarchie.³⁰ Na výpravu se velmi těšila, i když ji trochu mrzelo, že bude muset oželet setkání se svými vídeňskými přítelkyněmi.³¹ Dokonce se rozhodla, že se v Cannes začne učit latinsky „...for reading the classic authors“.³² Zda se ji předsevzetí podařilo uskutečnit se z dalších zápisů, bohužel, již nedozvídáme.

Také Leopoldovy myšlenky se na začátku nového roku upínaly ke studiu klasických jazyků, postrádaly však sestřinu bezstarostnost, neboť byly vyvolány aktuální povinností. Čtyři dny před odjezdem³³ jej totiž na gymnáziu čekala zkouška z latinského, řeckého a německého jazyka. Výsledky svého snažení komentoval Leopold ve svém osobním deníku slovy naznačujícími, že nízkým sebevědomím rozhodně netrpěl „I made my examination like ever with great success. Mr. Tkáč³⁴ was very content...“.³⁵

---

23 Jak vyplývá z poznámky ke dni 7. července 1878 v jejím osobním deníku „Ich kann leider sehr wenig Tagebuch schreiben, da mich meine Reisebeschreibung vollständig in Anspruch nimmt. Ich bin jetzt in Dijon.“ 4. OD Josefíny (k označení Josefíných osobních deníků v tomto článku viz poznámky č. 28 a 29), fol. 71r–71v.

24 Konkrétně 28. října 1878. CD Josefíny, fol. 193v.

25 Nelze však vyloučit, že Josefíniny závěrečné práce sestávaly už jen z dokončování obrázků, a shoda zápisů je zapříčiněna například tím, že je sourozenci vytvářeli společně.

26 Problematice osobních deníků se z českých badatelů věnují např. Petr Maťa, Milena Lenderová, Milena Secká.

27 Např. vyobrazení a krátký text k tyrolskému zámku Ambras, přezdívky hostů z Grand hotelu v Cannes. Deník je bez názvu. Osobní deník Leopolda Berchtolda (dále zkracujeme na OD Leopolda), Zámecká knihovna Buchlovice, sign. ZK BC 4183.

28 S názvem 3. *Journal de Sefine Berchtold* v rozsahu 55 listů. 3. osobní deník Josefíny Berchtoldové, (dále zkracujeme na 3. OD Josefíny), Zámecká knihovna Buchlovice, sign. ZK BC 4251.

29 S názvem 4. *Journal von Sefine Berchtold* v rozsahu 75 listů. 4. osobní deník Josefíny Berchtoldové, (dále zkracujeme na 4. OD Josefíny), Zámecká knihovna Buchlovice, sign. ZK BC 4251.

30 3. OD Josefíny, fol. 38v.

31 Jmenovitě se jednalo o Fanny Schwarzenbergovou, Marii Trauttmansdorffovou a Marii Schönburgovou. 3. OD Josefíny, fol. 46r.

32 Pro začátek doufala, že si osvojí „...words and cases, but not much grammar and make no pensa.“ 3. OD Josefíny, fol. 52r.

33 12. ledna 1878.

34 Ignác Tkáč byl Leopoldův gymnaziální profesor.

35 OD Leopolda, fol. 5v.

Rodina Berchtoldových v doprovodu vychovatelů, slečny Leny Leyherr³⁶ a Lukáše Hauga,³⁷ vyrazila z Vídně dne 16. ledna 1878. Mezi jednotlivými destinacemi se cestovatelé přepravovali převážně vlakem, na kratší trasy si pronajímali drožku. Přesnější představu o probíhající cestě si můžeme udělat na podkladě několika vybraných deníkových záznamů.

V jednotlivých městech se zdrželi zpravidla několik dní, někde se však návštěva neprotáhla na víc než na několik hodin. To je i případ Verony, v níž dle zpráv z cestovních deníků strávili pouhý půlden, a to včetně spánku. Během této krátké doby toho stihli přesto poměrně hodně. Do severoitalského města přijeli 18. ledna 1878 kolem půlnoci³⁸ a ubytovali se v historickém centru na *Piazza S. Anastasia* v *Albergo Reale Alle Due Torri*, paláci ze 14. století, z jehož stěn na Josefinu dýchla atmosféra hostitelské země „*Schon an der Einrichtung dieses Hôtels sah man, daß man sich in Italien befindet.*“³⁹ Následujícího rána se Berchtoldovi vydali do města. V těsné blízkosti hotelu si prohlédli gotický kostel zasvěcený starokřesťanské mučednici, jejíž jméno nese celé náměstí, a rovněž hrobku hraběte Guglielma z Castelbarco, nezvykle umístěnou nahoře nad branou nalevo od vstupu do svatostánku. Pokračovali na *Piazza dei Signori* s Danteho sochou stojící v jeho středu, kde sourozence zaujal renesanční *Palazzo del Consiglio*. Na *Piazza delle Erbe* pozorovali ostrý kontrast mezi čilým ruchem tržiště a klidem vyzařujícím ze starobyklých staveb. Nedlouho poté pak obdivovali radnici a amfiteátr na největším veronském náměstí pojmenovaném po králi Viktoru Emanuelovi II.⁴⁰ a v románském slohu vystavěnou katedrálu *Santa Maria Matricolare*, jejíž interiér Leopoldovi připomínal vnitřek kostela sv. Anastázie. V zčásti zpustlém a neobydleném *Palazzo Bevilacqua* stavitele Michele Sanmichela upoutal sourozence krásný kamenný strop v přízemí budovy. Úderem poledne již rodina opět seděla ve vlaku směřujícím do Milána.

Trochu jiný charakter měl třídní pobyt v Mentonu, kam Berchtoldovi dorazili 24. ledna 1878. Francouzské přímořské městečko bylo vyhlášené příznivými klimatickými podmínkami a hojně vyhledávané lidmi trpícími onemocněním dýchacích cest. Obliba lokality byla provázena nedostatkem volných míst v ubytovacích zařízeních, o čemž se hned po příjezdu přesvědčili také Berchtoldovi, když byli nuceni ubytovat se v *Hôtel d'Orion*, neboť jimi původně vybraný hotel byl již zcela zaplněn. *Rodina potkávala* lidi sužované záchvaty dusivého kašle takřka na každém kroku,⁴¹ což jí nebylo zrovna příjemné.⁴² Cestovatelé se nemohli zbavit obav, že častým stykem s nemocnými by se mohli nakazit i oni sami, a proto se ve společných prostorách snažili zdržovat co nejméně. I přes zmíněné obtíže využili Berchtoldovi pobytu k návštěvě památek. Mezi jinými je zaujmul terasovitě uspořádaný hřbitov, který se stal místem posledního odpočinku lidí ze všech koutů Evropy, přijíždějících do Mentonu s nadějí na uzdravení. Při detailnější prohlídce si všimli, že terasy jsou rozděleny podle národností tak, že dvě spodní byly vyčleněny převážně zesnulým Angličanům a zbývající horní Francouzům

36 Vychovatelka Josefiny.

37 Byl vychovatelem Leopolda od jeho sedmi do dvaceti let. Srov. Wiliam D. GODSEY Jr., *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Indiana 1999, s. 48.

38 Čas příjezdu se v rukopisech nepatrně liší; Leopold uvádí, že do Verony přijeli o půlnoci, Josefinu v 11 hodin večer.

39 CD Josefiny, fol. 27r.

40 Dnes *Piazza Bra*.

41 Leopold dal průchod své nelibosti slovy „...wird einem das Leben in Mentone bald verleidet, indem man sowohl am Meeresstrande als im lecture-Zimmer auszehrende Gestalten sitzen sieht u. husten hört.“ CD Leopolda, fol. 76r.

42 Dosvědčuje to Josefinin komentář „...man begegnet überall Brustkranke u. Sterbende, was ekelerregend ist.“ CD Josefiny, fol. 72v.

a Italům. Tíživá atmosféra místa vyvolala v sourozencích vlnu soucitu s pochovanými, kteří v řadě případů uzavřeli svou životní pouť ve velmi mladém věku.⁴³ Při odjezdu z města si Leopold do deníku výstižně poznamenal „...noch einen letzten Blick werfend auf das von Außen so malerische Mentone!“⁴⁴

Do jihofrancouzského Cannes přijeli Berchtoldovi 27. ledna 1878. Po celou dobu pobytu, tedy téměř tři měsíce, bydleli v *Grand Hôtel*. Z Josefína osobního deníku⁴⁵ se dozvídáme, že sourozenci museli i mimo domov dodržovat určitý denní program. Dívka vstávala v sedm hodin, čas od osmi do půl jedenácté byl vyhrazen výuce, Josefína jmenovitě uvádí cvičení z francouzského jazyka, zajišťované místní učitelkou, a hodiny kreslení. Leopold se nadto věnoval nácviku šermu. Odpolední program byl různý, z valné části spočíval v navazování vztahů a upevňování vazeb mezi členy aristokratické společnosti. Obvykle se tak dělo formou vzájemných návštěv, setkávání v kavárně *Rumpelmayer*, anebo při rozmanitých společenských a kulturních událostech, jako byly dobročinné koncerty, divadelní představení, křest zvonů na ostrově Saint-Honorat⁴⁶ či karneval v Nice.

Duchovní život Berchtoldových sestával mimo jiné z pravidelné účasti na bohoslužbách, na nichž měli možnost naslouchat kázání tehdy proslulého jezuitu Alfreda Monnina. Jeho projevy na Josefínu hluboce působily, měla pocit, že probíraná témata se jí bytostně dotýkají.⁴⁷ Volný čas dívka trávila nejčastěji psaním deníků, procházkami po Cannes v doprovodu slečny Leyherr, výlety po okolních městech⁴⁸ nebo rozhovory s novými přáteli. Mladí cestovatelé se však také dokázali vymanit ze zažitých a leckdy svazujících společenských konvencí a s chutí se pobavit, o čemž svědčí například úsměvné, byť ne vždy lichotivé, přezdívky, které přidělovali hotelovým hostům dle jejich charakteristických rysů.⁴⁹ Zejména Leopold dovedl v denících s nadhledem a vtípem glosovat zážitky z cest.

K těm nevšedním nepochybně patřila setkání Berchtoldových se zajímavými lidmi, jako když při projížďce Janovem na okamžik zahlédli Giuseppe Verdiho.⁵⁰ Působivý vzhled hudebního skladatele našel odraz v cestovních denících. Na oba sourozence udělaly dojem výrazné rysy jeho tváře,⁵¹ jimiž se, dle Leopoldova mínění, slavný Ital trochu podobal malíři Františku Dorazilovi, jenž pro Berchtoldovy vytvořil několik obrazů.⁵²

V Marseille se rodina potkala s fotografem a malířem baronem Raimundem Stillfriedem, pobývajícím již 16 let v Japonsku. Ten o Zemi vycházejícího slunce uměl poutavě vyprávět a navíc pozval společnost na prohlídku parolodí *Ava*, s níž se chystal opět odplout do své současné domoviny. Josefínu plavidlo překvapilo svou velikostí⁵³ a stejně jako Leopold si je

43 Josefína k tomu napsala „...es ist traurig zu denken, daß solche Leute, nachdem sie von zu Hause weggereist sind, dann oft verlassen sterben.“ CD Josefíny, fol. 75r–75v.

44 CD Leopolda, fol. 80r. V podobném duchu se vyjádřila i Josefína „Mentone gefiel mir gar nicht. Von der Bahn aus sieht es wunderhübsch aus...“ CD Josefíny, fol. 71v.

45 Pobyttem hraběcí rodiny v Cannes se podrobně zabývá Josefína ve svém v pořadí čtvrtém osobním deníku.

46 Jedním z kmotrů byl i Zikmund II. Berchtold.

47 Např. kázání o pokoře, odmlouvání, rozepřích.

48 Např. Fréjus, Grasse, Nice.

49 OD Leopolda, fol. 8v–12v; 4. OD Josefíny, fol. 9r–14r.

50 Josefína přiznala, že dokonce zpomalili, aby si jej důkladně prohlédli „... (wir) fahren eigens langsam, um ihn besser zu sehen.“ CD Josefíny, fol. 66v–67r.

51 *Er ist ziemlich groß, hat einen weißen Bart u. ein sehr ausdrucksvolles Gesicht.*“ CD Josefíny, fol. 66v–67r.

52 *...eine schlanke Gestalt mit edler Physionomie, etwas an Maler Dorazil erinnernd.*“ CD Leopolda, fol. 69v.

53 *„Wir gingen auf das Schiff, das „Ava“ heißt u. riesig ist, fast wie ein bewegliches Dorf...“* CD Josefíny, fol. 104v.

načrtla do cestovního deníku.⁵⁴ Pozornost sourozenců přitáhli rovněž Zulové sloužící na lodi, především jejich nezvyklý způsob stolování, jež Leopold označil za „*höchst unappetitliche*“.⁵⁵ Fascinovaně pozorovali, jak černoši sedí na zemi kolem společné mísy, rukama z ní nabírají rýži a žvýkají ji „*unter fürchterlichen Grimacen*“.⁵⁶

Přínos z cestování byl pro dospívající sourozence několikerý. Soustavné studium i přítomnost vychovatelů ukazuje, že jeho funkce byla nejen zábavná, ale také vzdělávací. Dlouhodobý pobyt v cizí zemi napomáhal k rozšiřování a upevnování jazykových znalostí, návštěvy památek přispívaly k utváření vztahu k historii a umění. Snaha zachytit v deníku prchavé momenty z cesty učila sourozence stylistické obratnosti, vedla je k formulování vlastních myšlenek a názorů a rozvíjela jejich výtvarné schopnosti. Nezanedbatelný prvek byl poznávací: během cesty měla rodina možnost navázat důležité kontakty a současně si nastupující generace Berchtoldových přirozeným způsobem osvojovala etiketu nezbytnou pro pohyb uvnitř aristokratické společnosti. Z poznámky v Josefinině deníku vyplývá, že Berchtoldovi si od cesty slibovali rovněž odpočinek a upevnění duševního i tělesného zdraví „*...um im herlichen Süden, in der schönen Palmen-und Rosenvegetation, unsere Gesundheit zu stärken und unsern Geist durch den Anblick neuer Gegenden zu bilden*“.⁵⁷

Studium deníků pomáhá badatelům odkrýt myšlenkový svět autorů, poznat jejich erudici, rozhled a způsob uvažování. Rozborem těchto pramenů získávají přesnější a ucelenější představu o životním stylu aristokracie v popisovaném období, kterou lze případně doplnit srovnáním s obdobnými texty ze staršího období. Deníky jsou také cenným zdrojem údajů o stavu památek v době, kdy záznam vznikl. Díky nim lze sledovat, jaké proměny v čase prodělaly lokality v nich zmiňované.⁵⁸

Zkoumání pramenů přináší též dosud neznámé informace o předmětech uložených v mobiliárních či knihovních fondech sbírkotvorných institucí. Na základě studia Josefininých osobních deníků se podařilo zjistit okolnosti vzniku některých předmětů ze sbírek SH Buchlov a SZ Buchlovice. Dívka v nich například objašňuje původ obrázku dvoukolového vozu taženého oslem.⁵⁹ Dozvídáme se, že jej nakreslila podle fotografie pořízené v Mentonu a během pobytu v Cannes darovala otci k jeho 44. narozeninám.⁶⁰ V deníku se uchovala i zpráva o původu akvarelu zobrazujícího stavení u jezera a dvě plující loďky.⁶¹ Obraz rozmaloval Leopold na Josefininy narozeniny⁶² pod vedením svého učitele kreslení pana Vissanta, který byl nucen kvůli nevolnosti po několika dnech odcestovat.⁶³

54 CD Leopolda, fol. 103r.; CD Josefiny, fol. 108r.

55 CD Leopolda, fol. 101v.

56 Ibidem.

57 CD Josefiny, fol. 2r–2v.

58 Žádoucí je též komparace se zachovanými vizuálními prameny (fotografie, pohlednice z cest).

59 V současnosti uchovávan v mobiliárním fondu SH Buchlov, sign. BU01803a.

60 4. OD Josefiny, fol. 6v.

61 V současnosti uchovávan v mobiliárním fondu SZ Buchlovice, sign. BC00303.

62 4. března 1878.

63 4. OD Josefiny, fol. 35v.

**Úsměvná historka z janovské kavárny
(přepis úryvku z Leopoldova cestovního deníku, fol. 59v, 60r)**

...Von da gingen wir in das Café Roma, um die National-Speise des Italiener's – rizotto- zu genießen. – Während wir da gemüthlich sitzen, kommen 3 Gassenbuben zum Fenster u. suchen d. alle möglichen Geberden u Bitten, Papa zu bewegen, ihnen eine cigarette zu geben. Die schlauen Bittsteller hatten sogleich ein Löchlein in der Wand entdeckt, d. welches man ihnen die cigar. spenden sollten – Nachdem Papa sie öfters getäuscht hatte, indem er ihnen anders hinaussteckte, gab er endl. d. ältesten d. Gewünschte, worauf derselbe m. ungeh. Ernste zu rauchen anfang, währd die beiden Andern noch so lange zu bitten fortsetzten, bis wir weggingen.-

**Z deníků Josefíny a Leopolda Berchtoldových Cannes 1878
(Resumé)**

Příspěvek se zabývá dosud jen málo prozkoumanými rukopisnými prameny osobní povahy nacházejícími se v knihovních sbírkách Státního zámku Buchlovice. Jedná se o cestovní a osobní deníky dospívajících sourozenců Josefíny a Leopolda Berchtoldových, v nichž popisují cestu do Cannes, kterou spolu s rodiči podnikli na počátku roku 1878.

V úvodní části krátce pojednává o životních osudech autorů deníků, poté se věnuje jak vnějšímu popisu těchto pramenů, tak rozboru jejich obsahu.

Na vybraných úryvcích z Verony, Mentonu a Cannes ukazuje, jak takřka půlroční putování po evropských městech probíhalo. Deníkové záznamy badatelům zprostředkovávají například způsob cestování, denní program mladých aristokratů či skladbu zhlédnutých památek. Vedle každodenních rituálů přibližují i nevsední zážitky jako letmé setkání s Giussepem Verdim v Janově nebo prohlídku lodi barona Raimunda Stillfrieda v Marseille.

V závěrečné části příspěvku se objevuje zamyšlení nad funkcí cesty a nad jejím přínosem pro ty, kteří ji absolvovali, a také shrnutí, k čemu mohou badatelé poznatky získané studiem deníků využít. Autorka příspěvku upozorňuje zejména na často opomíjený význam tohoto pramene jako zdroje unikátních informací o předmětech uložených v mobiliárních či knihovních fondech sbírkotvorných institucí, což demonstruje na konkrétních případech.

Summary

Harvánková

MATERIÁLIE

Portrét preláta z Fulneka

V letech 2015–2016 byl zpracován stavebně historický průzkum **areálu kostela Nejsvětější Trojice s přílehlou farou ve Fulneku**.¹ Mezi lety 1389 a 1784 byla svatyně kostelem kolegiálním a komplex budov vystavěný na jihozápadní straně vznikl jako kanonie augustiniánů kanovníků. Po josefinských reformách došlo k rozptýlení většiny mobiliáře kanonie, jen několik kusů, spojovaných s činností augustiniánů, zůstalo ve Fulneku. Tak byly ke studiu na základě povolení Diecéze ostravsko-opavské předloženy rovněž portréty osobností ze sbírek římskokatolické farnosti Fulnek. Relevantní portréty mnohdy bývají zásadním pramenem pro dějiny staveb, neboť významní stavebníci se často nechávali zvěčnit s plány či vedutami financovaných budov. Ostatně i donátor barokní novostavby tehdy ještě kolegiálního kostela ve Fulneku probošt Barwig přidržuje na svém portrétu polorozvinutý plán kostelního průčelí.²

Soubor předložených obrazů ze sbírek římskokatolické farnosti ve Fulneku obsahoval 6 portrétů církevních činitelů a jednu podobiznu vladaře. V korespondenci, která informovala vlastníky o prohlášení za kulturní památky, je jmenovitě uveden pouze Dominik Ambrosioni, ostatní jsou označováni jen jako preláti,³ případně probošti.

Portrét preláta v šedé paruce určují nápisy jako **Dominika Ambrosioniho**, posledního probošta fulneckých augustiniánů a následně po zrušení kanonie faráře ve Fulneku. Nápisy dále informují, že obraz je dílem vzpomínkovým, vzniklým takřka třicet let po Ambrosioniho smrti zásluhou Felixe Jaschkeho.⁴

Prelát v šedivé paruce **na dalším portrétu** má u sebe insignie moci a také znak. Podle knížecí koruny a mitry jde tedy o jednoho z olomouckých biskupů. V levém dolním rohu obrazu je znak ve štítě. Okraje štítu sice zakrývají stůl a oděv biskupa, blason znaku sestavit lze. Štít je čtvrcený se srdečním štítkem španělského tvaru. Srdeční štítek je také čtvrcený s modrým srdečním štítkem, ve kterém je stříbrný klín. Čtvrcený srdeční štítek má první a čtvrté pole červené se stříbrným lvem, který je obrácený ke středu štítu. Druhé a třetí pole je stříbrno-černě dělené, s rostoucím červeným lvem v horní polovině pole, rovněž obráceným ke středu štítu. V prvním a čtvrtém červeném poli hlavního štítu je šest kuželů v rozmístění 4, 2. Ve druhém a třetím zlatém poli je černá orlice. Obrysy štítů, štítků, polí a dělení mezi horní a spodní řadou kuželů v prvním a čtvrtém poli hlavního štítu jsou zlaté.

Na základě popsaného lze určit, že znak patří olomouckému biskupovi z rodu Lichtenstein-Kastelkorn. Literatura tady uvádí další podrobnosti ke znaku lichtensteinského biskupa.⁵ Čtvrcený srdeční štítek bývá zlatě korunovaný a jeho druhé a třetí pole je popisováno jako stříbrné s černou patou. Orlice v hlavním štítu nese na prsou zlatou šesticípou hvězdu. Jako další součásti znaku biskupa se objevuje mitra a knížecí koruna, postavené na horní hranu štítu. Na představeném portrétu stojí tyto insignie na stole, o který se biskup opírá. Další obvyklé součásti znaku – kosmo postavená berla, obrácená ven, a meč šikmo hrotem dolů, na obraze zcela chybí. Přesto obraz nese určitelný heraldický pramen, z něhož vyplývá, že zpodobněným je biskup z rodu Lichtenstein-Kastelkorn.

1 Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Kostel Nejsvětější Trojice s farou ve Fulneku. Stavebně historický průzkum*, Ostrava 2016. Nepublikovaný materiál uložený na Římskokatolickém farním úřadě ve Fulneku.

2 Fulnecký malíř, Portrét administrátora kanonie a pozdějšího probošta ve Fulneku Josefa Jana Barwiga, kolem roku 1750. Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. U PA009642. Filip HRADIL, „Ve znamení planoucího srdce.“ *Josef Ignác Sadler a umělecký mecenáš moravských augustiniánů v polovině 18. století*, in Jiří Kroupa, Martina Miláčková, Leoš Mlčák (edd.), *Josef Ignác Sadler. 1725–1767*. Olomouc 2011, s. 43–53.

3 Sdělení Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Ostravě Římskokatolické farnosti Fulnek, 23. 7. 1971. Archiv Římskokatolické farnosti ve Fulneku.

4 Filip HRADIL, „Nikdy nezanikne zbožnost ani svatá pověst rádu.“ *Poslední generace lateránských kanovníků na Moravě*, Střední Morava XXIII, 2006, s. 21–41.

5 Milan BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 202–203.

Mezi olomouckými biskupy figurují v novověku dva zástupci rodu Lichtenstein-Kastelcorn. Pojetí portrétu, oděv i paruka tady ukazují na 1. polovinu 18. století a portrét lze také srovnat s jiným vyobrazením mladšího z lichtensteinských biskupů ze sbírek muzea ve Vyškově, který vykazuje podobné fyziognomické rysy. Z popsaného vyplývá, že na portrétu je zobrazen **Jakub Arnošt Liechtenstein-Kastelcorn (1690–1747)**, v letech 1739–1745 51. biskup olomoucký a na sklonku svého života v letech 1745–47 arcibiskup salcburský. Vladařský **portrét** je jistě jednou z mnoha kopií oficiálního zobrazení **císaře Josefa II. v mladém věku**. Také další 3 prelátské portréty by mohly být, alespoň podle oděvů a insignií, vyobrazení olomouckých biskupů v období raného novověku.

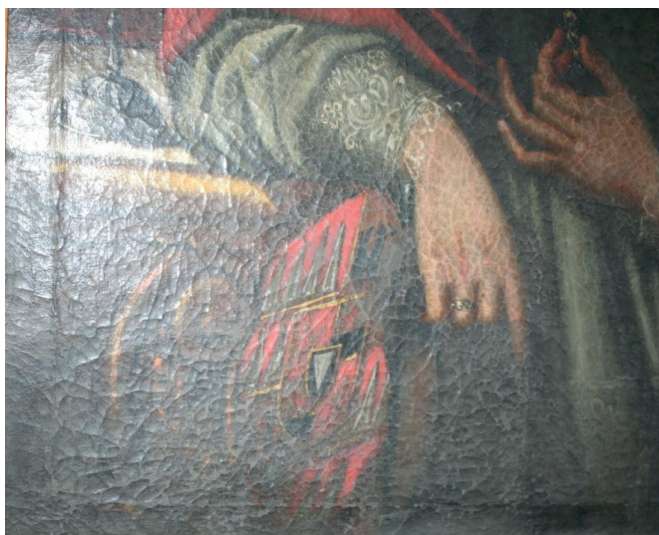
*1. Portrét olomouckého biskupa Jakuba Arnošta Lichtenstein-Kastelcorn,
malba, Římskokatolická farnost Fulnek*

Portrét Jakuba Arnošta Lichtenstein-Kastelcorn rozšiřuje dosavadní soubor portrétů olomouckých biskupů o dosud patrně neznámou podobiznu preláta, jehož podoba je dnes ovšem známa z jiných vyobrazení.

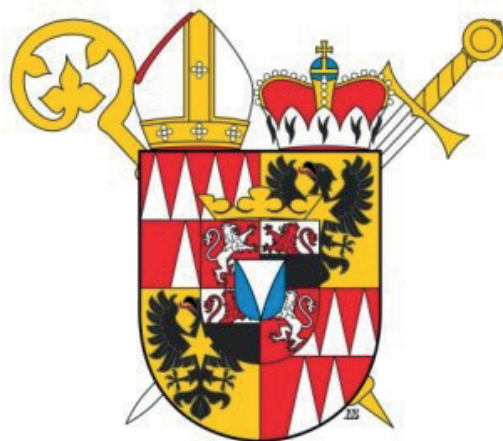
Představený soubor podobizen osobností z fulnecké fary je (kromě vyobrazení Dominika Ambrosioho) nejspíš konvolutem se zastoupením dalších portrétů olomouckých biskupů. Na dějinné souvztažnosti nebo zmínky v inventářích se při provádění stavebně historického průzkumu, cíleného k vývoji

a významu budovy, nepodařilo narazit. Portréty prelátů uložené ve Fulneku mohou být výrazem úcty k osobnosti olomouckého biskupa, který v novověku představoval církevní instituci, z níž přicházely pravidelné vizitace do podřízených klášterů. Zastoupení portrétu císaře Josefa II. je pak možná trochu i vyjádřením ironie dějin, neboť císař Josef zrušil zdejší kanonii augustiniánů a uvedl hospodaření oficiálně osamostatněné farnosti načas pod správu Náboženského fondu.

Lucie Augustinková – Libor Kovář

2. Detail znaku olomouckého biskupa Jakuba Arnošta Lichtenstein-Kastelkorn z prelátova portrétu. Římskokatolická farnost Fulnek

3. Znak olomouckého biskupa Jakuba Arnošta Lichtenstein-Kastelkorn, kresba Libor Kovář, 2016

JUBILEA

Muzejník a vlastivědný pracovník Gustav Beck (Připomínka k 80. výročí úmrtí)

Na šestý leden letošního roku připadlo 80. výročí úmrtí historika, vlastivědného badatele a národopisce Gustava Becka – osobnosti spjaté s poznáním historie a kultury města Fulneku a jeho okolí. Jeho odchod z tohoto světa byl náhlý: místní kněz Franz Ocásek jej zaopatřil svátostí umírajících až po jeho úmrtí, pohřeb připadl na 8. leden (Beckův hrob na novém fulneckém hřbitově se dochoval do dnešní doby) – a Josef Ullrich, redaktor časopisu *Das Kuhländchen*, ještě s odstupem dvou let neskrýval svůj přetrvávající smutek nad odchodem ctěného kolegy a spolupracovníka a současně připomněl jeho zásluhy o německou vlastivědu na Kravařsku.¹

Ullrichův text tvoří základ poznání této neprávem zapomenuté osobnosti;² poznání Gustava Becka rozhojňuje osobní fond (požůstalost) uložená v Zemském archivu v Opavě.³ Zde jsou soustředěny jeho rukopisy a separáty jeho článků, případně písemné podklady k nim, jako jsou výpisky a opisy pramenů, výstřižky z novin nebo brožury k různým historickým tématům, a dále fotografie Fulneku, zdejších památek a zajímavých míst v okolí, případně členů místních spolků. V neposlední řadě se zde dochovaly zlomky došlé korespondence, týkající se zejména Beckových badatelských témat. Beckovy dopisy můžeme nalézt v požůstalostech jiných regionálních vlastivědných pracovníků, například jde o Beckovy dopisy adresované představiteli českého národopisu ve Slezsku Františku Myslivcovi ze dne 2. února 1927⁴ a Josefu Vlukovi ze dne 7. února 1926,⁵ jež se týkaly fulneckého kronikáře a kreslíře Felixe Georga Jaschkeho.

Historické a vlastivědné práce Gustava Becka se převážně týkají Fulneku. Zajímala jej historie města, proměny jeho podoby, vývoj městského znaku, původ jmen fulneckých obyvatel, soustředil pozornost na stavební a umělecké památky, stranou nezůstaly ani dějiny škol, spolků a zvláště církevní dějiny, z nich pak zejména fulnečtí augustiniáni kanovníci a moravští bratři, včetně osobnosti Jana Amose Komenského. Beck sbíral informace o umělcích působících na Fulnecku a o již vzpomenutém kronikáři Felixi Georgu Jaschkem (1756–1831) nebo o barokním malíři Felixi Ivo Leicherovi (1727–1812).⁶ Pro Becka a další německé vlastivědné pracovníky Kravařska bylo důležité, že v Novém Jičíně začal vycházet *Das deutsche Kuhländchen (Geschichts- und Kulturbilder aus alter und neuer Zeit)*, z nějž povstal regionální časopis

1 Josef ULLRICH, *Gustav Beck*, *Das Kuhländchen*. Zeitschrift des Museumsvereines für Neutitschen und das deutsche Kuhländchen 14, 1939, s. 69–73. Ullrich uvedl chybné datum úmrtí 5. leden 1937, tuto informaci převzal Milan Myška do biogramu otištěném v *Biografickém slovníku Slezska a severní Moravy* 7, Ostrava 1996, s. 15–16. Správné datum naopak uvádí Heribert STURM (ed.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* 1, München – Wien 1979, s. 65. K datu úmrtí viz Městský úřad Fulnek, matrika Římskokatolické fary Fulnek, úmrtní a index úmrtní 1919–1949, sv. 8, fol. 204 (v ZA v Opavě již přidělena sign. Od–IV–49). Toto datum uvádějí rovněž dodatečné zápisy o jeho smrti u záznamu o jeho narození dne 3. dubna 1874 ve Fulneku, viz ZA v Opavě, Sbirka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 1120, sign. Od–IV–26 (římskokatolická fara Fulnek, narození a index narození 1870–1892 pro Fulnek), fol. 107 (sken č. 56) a u jeho sňatku v roce 1898 v oddací matrice římskokatolické fary tamtéž ZA v Opavě, Sbirka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 8667, sign. Od–IV–35 (římskokatolická fara Fulnek, oddací a index oddací 1895–1915 pro Fulnek), fol. 49 (sken č. 26).

2 V požůstalosti učitele a dlouholetého muzejního pracovníka činného v Litovli Eugena Stoklase (1883–1946) se dochoval strojopisný opis Ulrichova článku z roku 1946, což jen dosvědčuje Beckův význam pro německou vlastivědu, viz SOKA Nový Jičín, Stoklas Eugen 1910–1963 (1983), inv. č. 64, karton 7.

3 ZA v Opavě, Beck Gustav (1869) 1892–1937 (evid. č. listu NAD 341, archivní pomůcka č. 646).

4 ZA v Opavě, Myslivec František 1893–1934(1960), inv. č. 3, karton 1, navazuje na Myslivcův dopis uložený v Beckově požůstalosti viz ZA v Opavě, Beck Gustav (1869) 1892–1937, inv. č. 36, karton 3.

5 ZA v Opavě, Vluka Josef 1870–1950, inv. č. 46, karton 2.

6 SOKA Nový Jičín, Archiv římskokatolické fary Fulnek (1389) 1391–1954, inv. č. 240, karton 49, Beckův popis oltářních Leicherových obrazů ve fulneckém farním kostele z roku 1923.

Das Kuhländchen, vycházející v letech 1919–1931 a 1938–1939. Becka nacházíme v letech 1920–1931 mezi členy redakční rady.⁷

Jaké byly Beckovy životní peripetie? Narodil se 3. dubna 1874 v rodině obuvníka. Vychodil obecnou školou v Petřvaldě a pokračoval ve studiu na opavském gymnáziu, jehož musel z finančních důvodů předčasně zanechat. Následně získal úřednické místo v továrně na sukna a módní zboží Friedricha Pollaka ve Fulneku (*Friedrich Pollak'schen Tuch- und Modewarenfabrik in Fulek*), v níž působil 46 let až do odchodu do důchodu v roce 1935. Od roku 1901 zastával funkci technického vedoucího podniku,⁸ což byl post, který se mohl zaměnit s funkcí ředitele, jak dokládá žádost okresního hejtmanství v Novém Jičíně o dobrozdání na ředitele továrny Becka z Fulneku, načež strážmistr Josef Ullrich z četnické stanice ve Fulneku ve své odpovědi ze dne 27. února 1912 konstatoval, že ve Fulneku žije pouze technický vedoucí Gustav Beck, nikoliv však ředitel továrny.⁹ Vedle práce v továrně působil ve fulnecké městské samosprávě – v letech 1906–1918 byl členem městského zastupitelstva¹⁰ a vedl stavební odbor – a ve státní správě, když v letech 1911–1918 zasedal v německé sekci okresní školní rady v Novém Jičíně.¹¹ Z jeho soukromí víme pouze o sňatku uzavřeném dne 30. července 1898 – tehdy mu bylo dvacet čtyři let – s Marií, dcerou ředitele bílovecké továrny Aloise Eckerla, což zcela určitě posílilo jeho společenské postavení. Z manželství vzešla dcera Luise Otília, která se 5. července 1924 provdala za odborného učitele z Nového Jičina Karla Christa.¹²

Jako bylo pro Beckovu generaci běžné, že ani práce, činnost v samosprávě nebo rodina nemohly být důvodem k neúčasti na spolkových aktivitách. To platí i pro Gustava Becka, kterého potkáváme při založení v pořadí již druhého fulneckého německého tělovýchovného spolku, jenž nesl název *Allgemeines deutsches Turnverein*. Ustavil se v letech 1891–1894 vyčleněním ze starší spolkové báze, slučující turnery s místními hasiči. V říjnu 1912 se Beckovi a předsedovi spolku Josefu Koenigovi podařilo získat pozemek zvaný Dvorek na Horním předměstí, jež užili k vybudování sportoviště. Ve spolku později zastával funkci předsedy¹³ a 17. února 1926 mu bylo uděleno čestné členství. Měsíc po Beckově smrti se konala oslava 80 let německé tělovýchovy ve Fulneku, načež brožura vydaná při této příležitosti obsahuje článek o historii města, který sestavil Franz Eichler z Beckových záznamů. Gustav Beck byl patrně natolik nemocen, že se nemohl sám této práci zhostit.¹⁴

7 Jan HANÁK, *O německé regionální historické literatuře v knihovně Státního okresního archivu v Novém Jičíně*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, svazek 51, 1997, s. 81 a 87; Adolf TUREK, *Bývalé muzejní spolky na Novojičínsku*, Tamtéž 39, 1987, s. 37.

8 V ZA v Opavě je dochován velmi torzovitý fond této firmy; k osobě Gustava Becka zde nenajdeme nic, jen několik jeho podpisů na protokolech z prohlídek nákladních výtahů, odstředivek a dalšího výrobního zařízení, viz ZA v Opavě, Továrna na sukna a módní zboží, Friedrich Pollak, Fulnek 1860–1945 (evid. č. listu NAD 1036, archivní pomůcka č. 906), podpisy Gustava Becka viz inv. č. 2, karton 1.

9 SOKA Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín – presidiální spisy 1868–1918, inv. č. 283, karton 16, poř. č. 2575, č.j. spisu 47/1912.

10 Ve dnech 23. a 24. se konaly volby do obecního zastupitelstva města Fulnek. V prvním volebním orgánu byl jedním z osmi členů výboru zvolen i úředník Gustav Beck viz noviny *Deutsche Volkszeitung für den Neutischeiner Kreis*, 1909, číslo 51, strana 4; Fulnek, 25. června, volby do obecního zastupitelstva. Ve volbách dne 19. a 20. června 1912 byl opětovně zvolen viz *Deutsche Volkszeitung für den Neutischeiner Kreis*, 1912, číslo 50, strana 4; Fulnek, 20. června.

11 O volbách v roce 1914 informuje denní tisk viz *Deutsche Volkszeitung für den Neutischeiner Kreis*, 1914, číslo 9, strana 5.

12 Luise Otília se narodila 4. srpna 1900 ve Fulneku, viz ZA v Opavě, Sbírká matrik Severomoravského kraje, inv. č. 10737, sign. Od-IV-37 (římskokatolická fara Fulnek, narození a index narození 1892–1905 pro Fulnek), fol. 153 (sken č. 158). Zde i údaj o sňatku.

13 *Deutsche Volkszeitung für den Neutischeiner Kreis*, 1905, číslo 7, strana 3; Fulnek, 23. ledna; *Deutsche Volkszeitung für den Neutischeiner Kreis*, 1907, číslo 11, strana 4, Fulnek, 2. února.

14 *80 Jahre Allgemeiner Deutschen Turnverein Fulnek 1857. Odersgau 8. Gauturnfest Fulnek 10. u. 11. Heuets (Juli) 1937*, Fulnek 1937.

Díky novinovým článkům je rovněž doloženo Beckovo působení ve fulneckém bruslařském spolku, a to minimálně pro počátek století, když byl v roce 1902 a 1906 zvolen členem výboru.¹⁵ Dále se angažoval v městském hasičském spolku, jenž vznikl v roce 1861 ze členů tělovýchovného spolku, i v podnikovém hasičském spolku továrny Friedricha Pollaka, ustaveném v roce 1882. V letech 1897–1899 zastával funkci velitele městského hasičského sboru a i v této spolkové sféře projevil zájem o historii, neboť v pamětní brožůře k 50. výročí existence sboru v roce 1911 otiskl dějiny místních hasičů.¹⁶ Ne dosti na tom: Gustav Beck se objevuje také mezi řádnými členy Pěveckého spolku ve Fulneku, jež vedl Dr. Franz Irmmler a i zde získal funkci (v roce 1912 označován jako *Vereinrat*).¹⁷

Na závěr této připomínky se krátce zastavme u aktivity, která je z dnešního pohledu nejzajímavější: jde o vznik regionálního vlastivědného muzea. Z Beckova popudu se v roce 1909 začal formovat muzejní spolek, zprvu označovaný *Museumsgesellschaft für Fulnek und Umgebung*, avšak v roce 1911 byl schválen pod názvem *Museums-Verein für Fulnek und Umgebung in Fulnek*. Jeho cílem bylo založit a spravovat městské muzeum; starosta města byl dle stanov virilním členem výboru a v případě zániku mělo spolkové jmění připadnout městu, avšak tím, kdo stál v jeho čele, byl Gustav Beck.¹⁸ Nepochybně proto také písemnosti muzejního spolku, jako jsou stanovy, seznamy členů výboru, korespondence nebo účetní záležitosti z let 1910–1921, nalezneme v Beckově pozůstalosti a nikoliv ve Státním okresním archivu Nový Jičín coby samostatný fond, jak by se dalo očekávat.¹⁹ Jeho aktivita byla úspěšná, protože ředitel umělecko-průmyslového muzea v Brně a organizátor německého regionálního muzejnictví na Moravě Julius Leisching jej navrhl na jmenování za korespondenčního člena *C. k. centrální komise pro péči o památky ve Vídni* pro oblast Kravařska.²⁰ A je nepochybné, že právě tato funkce byla tím nejvyšším oceněním Beckových zásluh na poli regionální historie a vlastivědy.

Marta Šopáková

Muzeolog a etnograf Josef Beneš – 100 let od narození

Josefu Benešovi byla v minulosti věnována řada příspěvků, statí a vzpomínkových medailonků. Uveřejněno dokonce bylo hned několik bibliografií jeho vědeckého díla ohromujícího svým rozsahem, nepostrádajícího ovšem patřičnou odbornou úroveň. Přesto je 100 let od narození předního českého muzeologa

15 Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1902, číslo 91, strana 3, Fulnek, 10. února. Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1906, číslo 99, strana 4, Fulnek, 6. prosince.

16 XIV. Bezirksverband deutsch-mährischer Feuerwehren. Freiwillige Feuerwehr Fulnek. Festschrift Feier des 50jährigen Bestandes der freiw. Feuerwehr und Enthüllung des August Thiry-Denkmalles anlässlich des XXIV. Bezirks-Feuerwehrtages am 9. Juli 1911 in Fulnek. Fulnek 1911. Uložena též v jeho pozůstalosti viz ZA v Opavě, Beck Gustav (1869) 1892–1937, inv. č. 1, karton 1. Popis průběhu oslav, včetně jmenování čestných členů publikován v novinách Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1911, číslo 56, strana 3: Fulnek, 10. července – Jaromír PETEREK, *Podrobná historie nejstaršího hasičského sboru v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ke 130. výročí založení dobrovolného hasičského sboru města Fulneku. 1861–1991*, I. a II. díl [Fulnek 1991], o Beckovi viz I. díl, s. 16, 20 a 25 (poznámky č. 16 a 26) a II. díl, obrazová část – portrét Gustava Becka a reprodukce titulní strany pamětní brožury z roku 1911. Dále srv. SOKA Nový Jičín (evid. č. listu NAD 1558), Archivní fond Sbor dobrovolných hasičů Fulnek 1888–1942, kniha členů z let 1888–1942.

17 Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1912, číslo 92, strana 4, Fulnek, 13. listopadu.

18 Adolf Turek, Bývalé muzejní spolky na Novojičínsku. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, svazek 39, 1987, s. 41 (celý článek s. 35–47). O zpřístupnění muzejních sbírek dne 25. května 1911 a návštěvě ředitele muzea v Brně Juliuse Leischninga informuje Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1911, číslo 42, strana 5.

19 ZA v Opavě, Beck Gustav (1869) 1892–1937, inv. č. 20, karton 2.

20 Vyšla o tom zpráva i v tisku viz Deutsche Volkszeitungs für den Neutischeiner Kreis, 1914, číslo 52, strana 5. V této souvislosti vyzvalo Moravské místopředsedství v Brně dne 3. dubna 1914 Okresní hejtmanský úřad v Novém Jičíně o bezodkladnou zprávu, zdali nemá námitky k tomuto jmenování, viz SOKA Nový Jičín, Okresní úřad Nový Jičín – presidiální spisy 1868–1918, inv. č. 283, karton 19, poř. č. 2809, č.j. spisu 80/1914.

a etnografa (1. března 1917 ve Vlčnově) vhodnou příležitostí připomenout některé základní faktografické údaje o osobnosti, jejíž bohaté a různorodé aktivity se dotkly také oblastí Slezska.

I když se Benešovi dostalo řádného akademického školení v oblasti etnografie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy až v relativně zralém věku (1956–1961), potřebnou erudici prokázal již při svém působení v rodném regionu Uherskobrodsko. Právě na něj zaměřil svou hlavní badatelskou pozornost a tematicky se zabýval zejména analýzou místního kroje a vyšívání (Vlčnov), obyčejů (tanec pod šable ze Strání, Komni a Bystřici, vlčnovská jízda králů) a lidových staveb. Specifickým se stal jeho přístup k dokumentaci lidové kultury, jejíž projevy dokázal umně zachytit prostřednictvím vlastních kreseb (obor výtvarná výchovy ostatně studoval na Pedagogické fakultě olomoucké univerzity v letech 1947–1949). Patrně nejvýrazněji se jeho dovednost projevila při výzkumu lidových písní, které nejen sbíral, vydával a veřejně produkoval, ale často zobrazoval i momentky provázející příslušná hudební vystoupení. Ve vlastní výzkumné činnosti se pokoušel striktně uplatňovat přísná kritéria pro identifikaci národopisných prvků a jevů (hodnota historická, estetická a etnografická dokladující příslušná specifika daného národopisného regionu). Jedním ze základních rysů Benešova vnímání lidové kultury však byl důraz na její aktuálnost a životaschopnost v životě moderní společnosti. Kromě muzejního prostředí ji propagoval prostřednictvím školní výuky, spolupracoval také s folklórními soubory *Vlčnovjan*, *Olšava* a *Slováckým krúžkem* a pomáhal organizovat národopisné slavnosti (Uherský Brod, Starý Hrozenkov, Strážnice).

*Josef Beneš, snímek z publikace Josef Beneš,
Základy muzeologie, Opava 1997, s. 3*

Benešovo jméno je však u odborné veřejnosti spojeno především s jeho dalším celoživotním posláním – muzeologií. S muzejnictvím navázal kontakt již za protektorátu a v poválečném období se postupně propočoval mezi hlavní představitele *Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě*. Přelomovou se pro něj stala participace na úspěšné výstavě *Komenský v umění* (1952), i díky které mohl v roce 1955 nastoupit na placené místo odborného muzejního pracovníka. Hned v příštím roce byl přijat do zaměstnaneckého poměru na tehdejší *Ministerstvu kultury*, kde byl pověřen vykonáváním inspekční činnosti, což mu umožnilo detailně se seznámit s fungováním muzeí doma i v zahraničí. Snad právě zkušenosti z mnohdy velmi obtížně probíhající transformace muzejních institucí v podmínkách totalitního režimu doplněné poznatky získanými studiem muzeologické literatury jej definitivně utvrdily v přesvědčení, že teoretické a koncepční uvažování je nutným základem pro profesionalizaci a zkvalitnění praxe. Sám ostatně záhy po svém příchodu do Prahy publikoval články zabývající se aplikací národopisu v muzejním prostředí. Jeho texty

vycházející v prestižních domácích periodikách (slovenské *Múzeum, Národopisný věstník českoslove(a)-nský, Český lid*, později *Muzejní a vlastivědná práce*) se od počátku vyznačovaly dvěma základními rysy. Jednak obrovskou šíří záběru, ve kterém tematicky postihl všechny fáze muzealizačního procesu i další specifické problémy etnografické muzeologie (např. muzea v přírodě, historie národopisného muzejnictví, výstavní kritika), k němuž přidává odbornou erudici podpořenou moderními teoretickými přístupy, na jejichž základě se snaží nově vymezit její poslání a kompetence.

I když se dané problematice věnoval v dalších letech (litovat můžeme jeho nikdy nevydaných souborných prací jako např. *Úvod do národopisné muzeologie* z roku 1965), postupně přichází v jeho badatelské činnosti dosti zásadní posun. Pod vlivem myšlenek Jiřího Neustupného, ale i tzv. brněnské muzeologické školy (Stránský) se začal stále intenzivněji zabývat obecnějšími otázkami, při jejichž analýze mnohdy přímo navazoval na vlastní závěry z oblasti etnografické muzeologie. Po spíše prakticky zaměřené publikaci *Správa muzejních sbírek* (1963) vzbudilo v tehdejší muzejní komunitě pozornost kompendium *Muzeum a sbírky* (1977), v němž přinesl v českém prostředí dodnes do značné míry nepřekonané pohledy na stěžejní muzeologické pojmy jako je sbírkový předmět či muzejní dokumentace. Jeho pozornost se ale stále více zaměřovala na prezentační a edukační činnosti muzeí, v nichž využíval zkušenosti nabytých při dlouholetém vykonávání učitelství a přípravě řady expozičních a výstavních počínů. V rychlém sledu jsou pak, na základě rezortního výzkumného úkolu ministerstva, vydány tři zásadní publikace – *Muzeum a výchova* (1980), *Kulturně výchovná činnost muzeí* (1981) a *Muzejní prezentace* (1981). Jak již bylo pro Josefa Beneše obvyklé, jejich součástí se staly fotografie, grafy, tabulky i doplňující nákresy, které měly v didaktické rovině napomoci k lepšímu pochopení textu. Příkladem Benešova komplexního vnímání muzejního fenoménu pak zůstává v českém prostředí ojedinělá práce *Muzeologický slovník* (1978) a v Opavě vydané *Základy muzeologie* (1997), které lze chápat jako završení jeho dosavadního díla. Právě v ní pak čtenáře obsírněji seznamuje se svým pojetím muzeologie, jejímž předmětem zájmu podle něj je „...*fungování systému muzeí ve společnosti se specifickými přínosy kultuře, vědě i výchově, od řízení soustavy muzeí až po konkrétní výkony v jednotlivém muzejním typu a druhu*“.

Josef Beneš byl zároveň osobností, která i přes určité komplikace související s jeho postoji z období liberalizace společnosti na konci 60. let zásadním způsobem formovala kulturní politiku v socialistickém Československu. Dlouhodobě pracoval na ministerstvu jako vedoucí referent pro záležitosti muzeí, podílel se na činnosti jeho stěžejního poradního a koordinačního orgánu (Ústřední muzejní rada), významné pozice zastával také v *Československém národním výboru ICOM*. Komunikace v rámci mezinárodní profesní organizace v 70. a 80. letech ostatně přinesla pro jeho práci četné nové impulzy. Stal se členem její *Mezinárodní komise pro výchovu muzejních pracovníků (ICTOP)* a později *Mezinárodní komise pro muzeologii (ICOFOM)* a své názory na některá témata tak mohl přímo konfrontovat s ostatními představiteli světové muzeologie, mimo jiné na stránkách prestižních periodik jakými byly *Museological Working Papers* či *ICOFOM Study Series*. Josef Beneš v sobě nezapřel ani původní povolání učitele. Své poznatky a zkušenosti z oboru pravidelně zprostředkoval studentům na univerzitní půdě. Připomenout je třeba jeho dlouholeté působení na externí katedře muzeologie v Brně, výrazně angažován byl ale zejména v pražském *Středisku pro výuku muzeologie*. Zde se v letech 1967–1981 spolu s Jiřím Neustupným, jako pedagogický pracovník na částečný úvazek, podílel na přednáškách a kurzech z obecné i etnografické muzeologie určených pro posluchače Univerzity Karlovy. Zásadní je pak jeho role při etablování v pořadí třetího muzeologického střediska v českých zemích, které vzniklo na nově zřízené *Slezské univerzitě v Opavě*. Od roku 1990 se stal garantem výuky tohoto oboru a vůdčí osobností zůstal až do svého odchodu v roce 1997.

Josef Beneš, jenž se nebál výsledky své vědecké práce popularizovat širší veřejnosti, zemřel 2. října 2005 v Praze ve věku 88 let. Jeho rozsáhlé aktivity na poli muzeologie a etnografie jej bezpochyby řadí mezi významné postavy české kultury (nejen) 20. století.

Otakar Kirsch

Alois Kacír a zemědělské muzeum v Opavě po roce 1945 (Jubilejní vzpomínka k 120. výročí narození)

„*Pokusy obnovit činnost zemědělského muzea po osvobození nebyly úspěšné.*“¹ Takto charakterizoval poválečnou situaci *Československého zemědělského muzea (ZM)*, existujícího v Opavě v letech 1924–1938, Erich Šefčík. Jeho glosa však vyžaduje podrobnější komentář. Nejprve však obraťme pozornost k osobnosti, jež byla hlavním iniciátorem obnovy muzea – k Aloisi Kacířovi. Kacíř,² rodák z Kunčiček u Ostravy (22. března 1897), absolvoval nižší reálku v Moravské Ostravě a poté studoval na zemědělských školách v Přerově a Olomouci. Po skončení Světové války odešel do Tábora na tamní Hospodářskou školu. Škola v Táboře vznikla v roce 1866 z podnětu pražské *Vlastenecko-hospodářské společnosti* jako celozemské zařízení a její výjimečnost spočívala ve skutečnosti, že byla jedinou v tehdejším Rakousku, na níž se vyučovalo česky. Proslulost si udržela i po vzniku republiky, takže Kacířova volba tábořské školy byla pochopitelná. Odborné vzdělání završil studiem na Vysoké škole zemědělské v Brně, zřízené v roce 1919; zde získal inženýrský titul a obhájil doktorát. Zemědělský původ a vynikající odborné vzdělání předurčilo jeho rozvětvené odborné, organizační a osvětové aktivity ve Slezsku: zprvu se stal tajemníkem *Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko*, později přibýly další úkoly, například redigoval *Zemědělské a družstevní rozhledy*, připravoval pořady o zemědělství pro ostravský *Radiojournal* a angažoval se v dalších zemědělských organizacích – ve *Slezské zemědělské radě*, při přípravě zemědělských výstav a zejména se osvědčil při zakládání a rozvoji ZM. Na rozdíl od dalších exponentů zemědělských organizací, odborného školství, výzkumnictví a muzejnictví slezského regionu si udržel významné postavení v oboru i po roce 1948. Zejména oblasti chovatelství se věnoval až do své smrti (25. června 1972).

Obnova ZM v Opavě po roce 1945 představuje pro Kacířovu životní a profesní dráhu pouhé intermezzo; její důležitost je však nesporná z hlediska chápání krátkého údobí let 1945–1948, celkové kulturněpolitické situace, strategií oné doby a zejména samotných jejích aktérů. Kacíř, v roce 1938 zemědělský expert evakuační komise v Místku a od 1. listopadu 1938 smluvní úředník *České zemědělské rady* v Brně, navázal po osvobození na získané zkušenosti tím, že se stal zemědělským odborníkem v moravskoostravské expozituru *Zemského národního výboru*, současně vykonával funkci předsedy oblastní úřadovny *Jednotného svazu českých zemědělců* v Opavě, vedl expozituru *Zemského svazu zemědělství a lesnictví pro Slezsko* v Moravské Ostravě a nadto ještě pracoval v administrativě *Centrálního hospodářského skladu*, jež obnovilo svou činnost. Rovněž navázal kontakty s obrozující se zemědělskou školou, na které vyučoval až do odchodu do penze v roce 1960. Ani zemědělské muzejnictví mu nepřestalo být blízké, neboť již po zániku opavské pobočky *Československého zemědělského muzea* v roce 1939 byl kooptován do kuratoria pražského ústředí, kde „*tak mohl velmi dobře uplatnit své zkušenosti, získané v bývalé pobočce opavské, kde zastával význačnou funkci jednatelskou.*“³ Na této bázi podnikl pokus resuscitovat ZM, a to ve zcela proměněných společenských a politických podmínkách.

V červenci Alois Kacíř informoval pražské ústředí zemědělského muzea, že prohlédl bývalou budovu ZM – Blücherův palác na Masarykově třídě v centru Opavy – a shledal, že „*dům je volný a není tam nikoho.*“⁴ Záhy na to Praha Kacíře informovala, že se dle jeho doporučení obrátí na opavský národní výbor,

1 Erich ŠEFČÍK, *Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814–1938*, Časopis Slezského muzea, série B 33, 1984, s. 36–40.

2 Viktor FICEK, *Biografický slovník širšího Ostravska* 3, Opava, Slezský ústav ČSAV 1979, s. 58–60, zde starší literatura; naposledy Marta ŠOPÁKOVÁ, *Role výzkumu a osvěty v zemědělství českého Slezska v první polovině 20. století: příklad Aloise Kacíře a Jana Satinského*, in: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela. Studie Slovákého muzea 9, Uherské Hradiště 2004, s. 299–309.

3 *XXII. výroční zpráva o činnosti Českého zemědělského muzea za rok 1938*, Věstník Československého zemědělského muzea 13, 1940, č. 1, s. 2.

4 ZA v Opavě, Alois Kacíř, karton 6, inv. č. 186, Alois Kacíř Československému zemědělskému muzeu v Praze, Moravská Ostrava, 11. července 1945.

aby byla budova předána prozatím JUDr. Jaroslavu Klimešovi jakožto právnímu zástupci ZM. Kacír rovněž obdržel kopii dopisu adresovaného pražským ústředím národnímu výboru v Opavě, v němž se praví, že pražské muzeum „zřídilo v rámci svého celostátního programu svůj pobočný ústav *Zemědělské muzeum v Opavě*“ a jelikož již v roce 1930 získalo Blücherův palác, požaduje jeho předání.⁵ Avšak nic se nedělo, jak Kacír v srpnu informoval, proto Praha počátkem září 1945 opětovně žádala národní výbor, aby mu někdejší muzejní budova byla předána, tentokrát přímo Kacířovi. A opět nenastala žádná změna; naopak z jednání mezi pražským ústředím a mezi opavským národním výborem, Karlem Černohorským jako zástupcem Zemského muzea v Opavě a pracovníky památkového úřadu vyplynulo, že tyto zainteresované složky považují získání paláce pro účely ZM v roce 1930 jako následek tehdejší pozemkové reformy a že usilují objekt využít pro kanceláře národního výboru, nebo pro Zemské muzeum.⁶ Situaci rekapituluje dopis Jana Friče coby jednatele pražského ústředí, který jako dokument dobových poměrů v úplnosti níže přetiskujeme. Obráží situaci muzejní instituce, v meziválečném období spojené s agrární stranou, ve změněné politické konstelaci po roce 1945, kdy post ministra zemědělství zaujal komunistický politik Július Ďuriš a kdy mnozí z opavských činitelů náleželi již před válkou k jiným politickým stranám, tj. nebyli tradičně spjati s agrární stranou. V této situaci se mohlo jednat ne snad o jistý projev nepochopení funkce celého muzea – a opavského ZM zvláště – v nové politické situaci, jako spíše o chápání zemědělského muzejnictví jako fenoménu, spjatého s někdejší agrární stranou, což u exponentů soudobé centrální i regionální politiky bezesporu asociovalo předpřevratové poměry. Bylo tudíž pochopitelné, že na obnovení muzea bylo možno zapomenout. Za jeho definitivní konec ovšem lze považovat až rok 1952, kdy se v listopadu konala schůze předsednictva a následně valná hromada spolku, jež stvrdila jeho likvidaci.⁷

Co se týče opavského ZM po roce 1945, právně sice obnoveného jakožto pobočky *Českého zemědělského muzea* v Praze,⁸ avšak fakticky neexistujícího, je nutno uvést dvě skutečnosti: prvá se týká převzetí knih někdejšího ZM *Slezskou studijní knihovnou* v Opavě (spolu s knihami bývalého legionářského muzea) v roce 1946,⁹ druhá se týká schůze kuratoria ZM, která se uskutečnila 23. ledna 1948 v Opavě v kanceláři *Jednotného svazu českých zemědělců* a jíž se účastnili František Novák z Kylešovic (předseda), Alois Kacír (místopředseda), ing. Václav Gorčica (jednatel),¹⁰ Karel Židek, František Papoušek (pokladník) a František Kahoun,¹¹ tedy vesměs členové předválečného kuratoria ZM. Jeho novým členem se stal mlynář z Holasovic Leo Freiher. Kacír coby svolavatel schůze shrnul snahu získat Blücherův palác, na nějž byla ovšem národním výborem uvalena národní správa, vykonávaná jistým zřízencem policejního ředitelství, přičemž obchodní místnosti v parteru národní výbor již pronajal. V roce 1948 byla největší z místností v patře pronajata pravoslavné církvi na modlitebnu a dále zde byl upraven byt. K tomu připočtáme, že kriminální policie, sídlící v sousedství, zažádala o zřízení garáže v jedné z přízemních prostor, takže z palácové budovy pro muzeum mnoho nezbyvalo. Kuratorium však i nadále věřilo, že se podaří

5 Tamtéž, České zemědělské muzeum v Praze Aloisi Kacířovi, Praha, 16. července 1945; České zemědělské muzeum v Praze Místnímu národnímu výboru v Opavě, Praha, 16. července 1945.

6 Tamtéž, České zemědělské muzeum v Praze Aloisi Kacířovi, Praha, 31. října 1945.

7 Srv. Šárka STEINOVÁ, *Osudový příběh Zemědělského musea (1891–1952)*, Praha, Národní zemědělské muzeum 2013.

8 Na některých dokumentech z Kacířovy pozůstalosti je otisk gumového razítka s textem *Československé zemědělské muzeum Opava, kancelář Pekařská 2*.

9 ZA v Opavě, Alois Kacír, karton 6, inv. č. 188. – V roce 1949 byl předán obraz Františka Myslivce z majetku ZM Slezskému kulturnímu ústavu v Opavě, k tomu ZA v Opavě, Alois Kacír, inv. č. 189, karton 6, Československé zemědělské muzeum v Opavě (Alois Kacír) Československému zemědělskému muzeu v Praze, Opava, 4. března 1949.

10 Ing. Václav Gorčica se narodil v roce 1912 ve Slavkově u Opavy, datum úmrtí nezjištěno.

11 František Kahoun (1882–1948), úředník a zemědělský odborník, z jeho pojednání například František Kahoun, *Chov vepřového dobytka ve Slezsku*, in: *Z vývoje a současného stavu slezského zemědělství*, Praha 1930, s. 134–146; Týž, *20 let Družstva pro chov dobytka v Kravařích-Novém Dvoře*, [Opava] 1932. K osobnosti viz Václav GORČICA, *Odešel slezský družstevník ředitel František Kahoun*, *Věstník zemského hlavního města Opavy* 3, 1948, s. 24–25.

alespoň retrospektivní část muzea v objektu vyinstalovat; za tím účelem Kacíř podnikl přípravu sběracích akcí s tím, že by získané předměty byly prozatímně deponovány do skladiště *Jednotného svazu českých zemědělců* v Opavě.¹² Daleko zajímavější je zpráva v tom bodě, kdy referuje o úsilí členů zpracovat historická pojednání, věnovaná zemědělským organizacím ve Slezsku: Václav Gorčica připravoval dějiny *Centrálního hospodářského skladiště* v Opavě a František Papoušek se zabýval textem Ludvíka Ochrany z roku 1862, který shromáždil materiál k dějinám zemědělských organizací ve Slezsku, dále se zajímal o německou zemědělskou společnost, existující ve Slezsku na přelomu 18. a 19. století, a sepisoval dějiny *Politické a hospodářské jednoty* v Opavě.¹³ Tyto texty však nebyly dovedeny k řádnému vydání.¹⁴

Závěrem doplníme, že Alois Kacíř byl od mládí až do důchodového věku publikačně činný. Pomíne-li jeho četné texty věnované odborné problematice, zaujmou články retrospektivní povahy, bilanční a jubilejní příspěvky, týkající se organizace zemědělství a historie zemědělských škol,¹⁵ případně významných postav oboru, v nichž se čtenáři představuje jako nevšední znalec problematiky i pamětník meziválečných poměrů. Úsilí postihnout dějiny slezského zemědělství z hlediska jeho organizace prozrazuje i jeho obsáhlé pojednání o *Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko*.¹⁶ Kacíř ve svých textech nemohl pomínout ZM; psal o něm již do sborníku *Deset let československého Opavska*¹⁷ a k tematice se vrátil ještě po roce 1945. Jiný text, který zde zveřejňujeme z Kacířovy pozůstalosti a který současně naši edici uzavírá, lze chápat jako svého druhu nekrolog za úspěšnou slezskou kulturní a osvětovou organizací, jíž ZM bezesporu bylo.

EDICE

Zemědělské museum v Opavě

Všechny obory vědy, průmyslu, obchodu a živností snaží se, aby ve svých museích ukázaly počátky, vývoji o rozvoj svého oboru, aby vzbudily úctu před pokrokem odborníků, vyvedly pozorovatele na výši, na kterou vyšinuly, volajíce k snaživým pracovníkům v jednotlivých odvětvích: jen výš a výš!

Jediné zemědělství, které od šedého dávnověku ve všech státech bylo základem národohospodářství a blahobytu, nemělo dosud svého musea. Následek toho byl, že zemědělství, nejsouc náležitě oceňováno, pozbývalo zasloužené úcty, bylo podceňováno, mládež ano i dospělí rolníci je opouštěli a hledali si živnosti nové, což mělo neblahý vliv na hospodářské poměry. Na jedné straně nastal úbytek pracovních sil a úpadek zemědělství, na druhé přebytek sil a hospodářská krise.

Proto dávným přáním přátel venkovského lidu, aby založeno bylo „Zemědělské museum, ústav pro studium a povznesení venkova“, ve kterém by návštěvníci poznali důležitost a význam zemědělství, pocítili k němu nejen zaslouženou úctu, nýbrž i lásku, aby viděli, s jakou láskou naši předkové půdu obdělávali, za jak těžkých okolností pro sebe i své bližní chleba dobývali, jak přemýšleli a pracovali, až

12 Alois Kacíř hodlal pro muzeum získat písemnosti Joži Vochaly, tj. jeho *Selský archiv*, dále Františka Papouška a Jaroslava Ludvíka Mikoláše.

13 ZA v Opavě, Alois Kacíř, inv. č. 193, karton 6, Zápis o schůzi Kuratoria Československého zemědělského muzea v Opavě, 23. ledna 1948.

14 Od jmenovaných autorů vyšly v poválečném období jen drobnosti, například Václav GORČICA, *František J. Zíka přišel do Slezska před padesáti lety*, Zpravodaj Centrálního hospodářského skladiště 1, 1947, s. 1.

15 Alois KACÍŘ, *Před deseti lety pořádala se v Opavě zemědělská, živnostenská a osvětová výstava*, Svobodná republika č. 31, 30. července [1937], s. 2 č. 32, 6. srpna [1937], s. 1–2; č. 33, 13. srpna [1937], s. 1–2 a č. 34, 20. srpna [1937], s. 1–2; TÝŽ, *Slezské zemědělství od r. 1936 do osvobození*, in: Technická práce na Ostravsku 1939–1946, Ostrava 1947, s. 79–81; TÝŽ, *Jak došlo k založení české hospodyňské školy v Kateřinkách*, in: Zprávy okresního archivu v Opavě č. 9–10, Opava 1964, s. 11–12; Alois KACÍŘ, *Rolnická škola v Chotěbuzi*, Těšínsko č. 15, 1965, s. 12–15.

16 Alois KACÍŘ, *Čtyřicet let Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko. Příspěvek k dějinám slezského zemědělství*, Opava, Ústřední hospodářská společnost 1938.

17 Alois KACÍŘ *Zemědělské museum v Opavě*, in: *Deset let československého Opavska*, Opava 1928, s. 79–81.

zemědělství k nynějšímu rozkvětu přivedli a nás povzbudili, abychom v lásce k rodné půdě a snaze pro další rozkvět zemědělství a zvelebení venkova pracovali.

Přání toto uskutečnilo se teprve v osvobozené naší vlasti, kdy zřízeno bylo Československé Zemědělské Museum, ústav pro studium a povznesení venkova pro celou Československou republiku se sídlem v Praze a vytklo si za cíl založit zemědělská musea v Praze, Brně, Opavě, Frýdku, Bratislavě a Užhorodě.

Prvním předsedou jeho byl ministerský předseda Antonín Švehla, místopředsedou prezident Adolf Prokůpek, jednatelem přisedící Zemské správní komise v Čechách, profesor Josef Kazimour.

Po ministerském předsedovi postoupil na jeho místo prezident Ad. Prokůpek, který od té doby v jeho čele stojí.

Zemědělské museum sbírá předměty, znázorňující zemědělskou výrobu, práci i všechn život zemědělce v době staré i nové, pořádá přednášky, vycházky, výstavy a účastní se podobných podniků pořádaných jinými, vydává své publikace, podporuje zemědělství vůbec i snahy k tomu směřující, jakož i všechno, čím možno dosáhnouti povznesení života na venkově vůbec.

Zakladatelem Zemědělského musea v Opavě jest člen ústředního výboru v Praze, prezident Zemědělské rady slezské František Zíka, který všechny přípravné práce, spojené se založením kuratoria zemědělského musea, konal společně s tajemníkem Ústřední hospodářské společnosti v Opavě, Ing. Aloisem Kacířem.

Kuratorium Zemědělského musea v Opavě bylo definitivně ustanoveno počátkem roku 1925, v němž zvolen předsedou František Myslivec, profesor reálného gymnasia, místopředsedou František Novák, místopředseda Zemské správní komise a předseda Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko, jednatelem Ing. Alois Kacíř, tajemník téže společnosti, pokladníkem František Papoušek, ředitel Jednoty českých hospodářských společenstev. Členy výboru byli: senátor Josef Lukeš, František Drahný, ředitel Masarykovy vyšší hospodářské školy, Theodor Král, rolník ve Stěbořicích. Kooptováni byli: Josef Palyza, rolník v Kylešovicích, po něm Jan Glabazňa, rolník v Mokřých Lazcích, a Antonín Samoel, správce Centrálního hospodářského skladiště v Opavě.

Prezident František Zíka zvolen jako zástupce Opavska do ústředního výboru v Praze, a proto se funkce předsedy kuratoria, ve které byl původně designován, vzdal.

Kuratoriu bylo uloženo museum zařídit. Úkolu toho podjalo se se vším úsilím, takže se mu podařilo museum, jež je prozatím umístěno ve dvou najatých místnostech Masarykovy státní vyšší hospodářské školy v Opavě, dne 29. května 1927 slavnostně otevřít.

Úspěch ten povzbudil je k další usilovné činnosti, jejíž výsledkem jest, že Zemědělské museum čítá dnes skoro tisíc předmětů z oboru zemědělství, na které dosavadní místnosti naprosto nestačí. Proto jedná se o opatření nových místností, ve kterých by se sbírky důstojně umístiti a rozvinouti mohly, aby museum bylo obecnstvu stánkem poučení a povznesení našeho venkovského lidu celého Slezska.

Alois Kacíř, Zemědělské muzeum v Opavě, in: Deset let československého Opavska, Opava 1928, s. 79–81.

K otevření Zemědělského musea v Opavě

Když jsem v roce 1924 se zesnulým panem prezidentem Zíkou hovořil o plánech příštího musea, nečekal jsem, že se plán tak brzy splní. Již při otevírání prozatímních místností v Masarykově státní vyšší hospodářské škole jsme konstatovali, že místa je zde málo a je nejvyšší čas, aby byly cenné věci pro museum zachycovány, nemají-li se ztratiti úplně. Bylo také konstатовáno, že má-li museum splniti svůj úkol, bude nutno umístiti je ve středu města. A tak došlo ke koupi Blücherova paláce.

V budově samé bude dosti místa, aby v ní bylo zřízeno regionální zemědělské museum. Má sice dosud k dispozici jen první poschodí, ale to prozatím stačí, neboť nelze popírat, že adaptace budovy znemožnila po tu dobu kuratoriu práci na opatrování sbírek samých.

Bylo-li museum přeneseno do města, ta musela býti doplněna jeho část moderní, aby bylo učiněno zadost úkolům, které si museum vytklo: býti ústavem, pro studium a povznesení venkova. Této části je v nové budově věnována větší část místností, a proto právě poukazují na důvody, proč se tak stalo.

Samozřejmě, že rozdělení sbírek je upraveno s hlediska zemědělce a nikoliv přírodopytce, neboť muzeum zemědělské chce dosavadní opavská musea doplňovat, nikdy opakovatí. Má-li pro opavský venkov velikou důležitost, pak to je i pro město samé určité obohacení.

Sbírkový materiál je rozdělen na část současnou a retrospektivní. V místnosti první jsou umístěny ukázky z výroby rostlinné. Jsou tu všechny druhy obilí a okopanin ve Slezsku pěstovaných, s uvedením výsledků pokusů, u jednotlivého druhu, vykázaných Státní výzkumnou stanicí zemědělskou v Opavě. Tyto sbírky doplněny jsou pěknými ukázkami škůdců a nemocí kulturních rostlin, vypracovaných Ing. J. Paláskem. V téže místnosti je vitrína s krásnými modely ovoce dle slezského sortimentu. V místnosti druhé jsou půdotvorné horniny, rozborů půd z jednotlivých typických krajů Slezska, ukázky složení půd (monolity), zvětrávání hornin apod. Stojí tu také meteorologická stanice třetí třídy. Těmto expozicím věnoval svoji péči Ing. Alois Špička a ředitel dr. František Drahný. V téže místnosti je umístěna plastická mapa Slezska a vitrína s ukázkami umělých hnojiv a preparáty k hubení škůdců. Místnost třetí obsahuje lesnictví. Ukázky dřev jednotlivých stromů, modely a fotografie z těžby lesní, preparáty škůdců lesních stromů, model skladiště dřeva apod.

Úroveň chovu koně je znázorněna v další místnosti jednak diapositivami a fotografiemi koní chladnokrevných i teplokrevných. Zvláště pěkné jsou zde: expozice různých podkov koňských (zhotovena podkovářským kursem na Masarykově státní vyšší hospodářské škole v Opavě za vedení dr. Scheuera), expozice koňských chrupů a kopyt. Model norického koně od akademického sochaře Čenka Palíka má ukázat převahu v chovu této rasy ve Slezsku.

Chovu hovězího dobytka je věnována místnost pátá. Jsou zde fotografie a diapositivы skotu kravařského, nižinského a červeného lišňanského. Model kravařské krávy od Čenka Palíka má zdůrazňovat důležitost této rasy pro Slezsko a ukazuje na vyspělost této rasy. Mimo to jsou tu ukázky sýrů, vyráběných mlékárnami slezskými a ostravskou. Pěkná je expozice potřeb mlékařských a krmiv a steliv.

Místnost šestá je věnována ukázkám z chovu vepřů a drůbeže. Fotografie a diapositivы ukazují na vyspělost vepřů Družstva v Novém Dvoře. Ve vitrině jsou umístěny vycpaniny drůbeže, králíků a holubů ve Slezsku chovaných, drůbežnické potřeby, vajíčka jednotlivých plemen apod. Ve zvěrolékařství je pamatováno preparáty a fotografiemi na nemoci zvířat přenosné na člověka. Větší expozice je věnována včelařství, do něhož odevzdali předměty páni odborný učitel Janáček, František Patka, František Olbrecht, František Biolek aj.

Lesnictví je zvláštní světnicí doplněno lovectvím. Jsou zde vycpaní ptáci pro zemědělce užiteční a škodliví, staré lovecké pušky, pytláčky, parohy, ptačí budky, krmelce apod.

Všechny expozice jsou doplněny diagramy, znázorňujícími rozsah pěstování jednotlivých hospodářských plodin, chov hospodářských zvířat v jednotlivých okresích ve Slezsku a přilehlé Moravě.

Část retrospektivní obsahuje ukázkou bydlení zemědělce, orebné nářadí, zkracování lnů apod.

Sbírkový materiál doplňuje archiv fotografický a listinný, který se pilně doplňuje, takže bude tvořit základ příštího bádání o vývoji zemědělství ve Slezsku.

Opakují, že byl nejvyšší čas, že se sběrem jak předmětů pro sbírky, tak i archiv bylo začato, neboť rozvoj průmyslu ve Slezsku značně stírá okolo měst zemědělský ráz, aniž bychom přihlíželi k pokroku v zemědělství, který u mladší generace ničí všechny památky, vztahující se k minulosti. Že muzeum bude také zachycovat přítomnou dobu, jest samozřejmé, neboť co dnes je moderní, zítra bude počítáno do historie.

Nejen zemědělci sami, ale i jeho přátelé a všichni, kdo mají smysl pro historii, budou otevření musea vítati.

Alois Kacír, K otevření Zemědělského musea v Opavě, Svobodná republika. List republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu župy moravsko-slezské 13, 1932, č. 17, 22. dubna, s. 1–2.

[České zemědělské muzeum v Praze Aloisi Kacířovi dne 8. listopadu 1945]

Vážený pane doktore! Děkujeme Vám vřele za zprávy o Vašich zákrocích ve věci uvolnění naší opavské budovy. Vidíme z nich, že postup tamního místního národního výboru je hodně analogický s postupem zemského národního výboru v Praze, pokud šlo o naši pražskou budovu. I ta byla obsazena německou brannou mocí a to i zde zavdalo příčinu k tomu, aby nám byly dělány co největší potíže s předáním budovy. Do celé věci vložilo se ministerstvo zemědělství, které je našim dohlédacím úřadem a na jeho zákrok byla budova uvolněna, takže po vystěhování vojenského archivu, dnes v budově uloženého, bude opět sloužiti svému původnímu účelu, tj. pro sbírky Českého zemědělského muzea. Je skutečně jen těžko pochopitelné, že tamní Národní výbor dělá nám s předáním takové potíže, když se přece jedná o českou kulturní instituci, která v Opavě vykoupila z německých rukou budovu a vybudovala ústav, který mohl býti po ukončení vývojové fáze ke cti nejen slezskému venkovu, nýbrž i městu samému.

Vybrali jsme z naší registratury všechny doklady, z nichž jest patrné, že jsme budovu zakoupili z volné ruky a nikoliv jako příděl z pozemkové reformy. Pozemkový úřad dával k proději paláce pouze svůj souhlas, což bylo jen ve smyslu tehdejších předpisů, jednalo-li se o objekt, který byl v záboru. Doklady zasíláme Vám v opise a prosíme Vás, abyste na podkladě jich provedl laskavě ještě jednu intervenci u tamního Národního výboru. Nevyhoví-li ani tentokrát, budeme jasně viděti, že budovu uvolnit prostě nechce a že dosud udávaný důvod je jen výmlouvou. Tvrdili jsme, že naše museum je vysloveně česká instituce, která nemůže býti snad jen tak bez důkazů podezírána z nějakých vztahů ke kolaborantům – o nějakém zrádovství vůbec nemluvě. Na to, myslíme, najdeme dost hodnověrných svědků v Opavě samé. Tvrdili jsme, že budovu jsme zakoupili z volné ruky a z vlastních prostředků, dnes to chceme také doklady, které si Vám dovoluujeme zaslati, plně prokázati.

Nebude-li míti ani tato Vaše intervence žádného pozitivního výsledku, pak nám nezbude než požádati ministerstvo zemědělství, aby v náš prospěch zakročilo samo a uvedlo vše do pořádku. Doufáme však, že to nebude zapotřebí a že nebudeme odmítavým postupem tamního místního Národního výboru donuceni, abychom i touto naší věcí ministerstvo zatěžovali.

Velmi těžce se nás dotkla Vaše zpráva o osudu sbírek našeho opavského muzea, máme však dosud naději, že alespoň nějaká část tohoto hodnotného muzejního materiálu se časem přece jen nalezne.

Jsmo Vám, vážený pane doktore, velmi vděční za Vaši spolupráci, dovedeme ji také po zásluze oceniti a doufáme, že brzo opět sejdeme se v našem správním sboru k další společné práci pro řádné vybudování našeho muzea.

Jan Frič jako jednatel Českého zemědělského muzea, ústavu pro studium a povznesení venkova Aloisi Kacířovi v Opavě, Praha, 8. listopadu 1945, strojopis, 2 strany textu, ZA v Opavě, Alois Kacíř, inv. č. 186, karton 6.

Před dvaceti lety bylo v Opavě otevřeno zemědělské muzeum.

V roce 1924 bylo otevřeno v Opavě po vzoru Čech, Moravy a Slovenska kuratorium Československého zemědělského muzea v Opavě. V jeho čele stál předseda *Slezské zemědělské rady* František Zíka, místopředsdou byl zvolen P. František Myslivec, katecheta reálného gymnázia, jednatelem Ing. Alois Kacíř, tajemník *Ústřední hospodářské společnosti*, pokladníkem František Papoušek, ředitel *Jednoty českých hospodářských společenstev*, a jako další členové Josef Lukeš, vrchní soudní rada, František Drahný, ředitel *Masarykovy státní vyšší hospodářské školy*, ředitel *Židek* aj. Všichni bez rozdílu dali se ihned do práce, aby splnili úkoly muzeem vytčené: sesbíratí po slezských obcích památky, týkající se vývoje a stavu zemědělství, života na venkově, zachytiti historii zemědělských organizací a životopisy slezských zemědělských pracovníků. Výjimečně byla sbírána v Opavě i všechna silesiaca (knihy, pojednávající o Slezsku) a založen zemědělský archiv. Po odchodu Zíkově ujal se veškeré činnosti jako předseda kuratoria P. František Myslivec, který neúnavně až do své smrti roku 1934 se museu věnoval, takže byl hlavním tvůrcem jeho retrospektivní části. Sbírký byly zprvu ukládány v budově *Masarykovy státní vyšší hospodářské školy* a tam tak 27. května 1927 zpřístupněny širší veřejnosti.

Brzy se ukázalo, že tyto místnosti nestačí, proto zakoupil spolek *Československého zemědělského muzea* v Praze pro muzeum budovu hraběte Blüchera v Opavě na Masarykově ulici č. 35. Budova sama již historicky cenná byla vhodně upravena a muzeum otevřeno dne 24. dubna 1932.

V nešťastném roce 1938 převzalo sbírky městské muzeum, v němž v pravém smyslu začal řádit jeho ředitel dr. Wann. Během války převezli Němci sbírky muzea na Hradec u Opavy a uložili je do bývalých koňských stájí. Při bombardování v roce 1945 byla právě tato část zasažena a shořela. Až na několik vitrín a skříní, postavených v úřadovnách nynějšího ONV v Opavě, bylo všechno zničeno. Je zajímavé, že Němci pak uložili v místnostech zemědělského muzea v Opavě část knihovny a obrazů z fulneckého zámku, kde se také bez poruchy uchovaly až do osvobození.

Zničením sbírek Zemědělského muzea v Opavě byla těžce postižena historie slezského zemědělství a slezského venkova. Nezůstalo tu ničeho po nezištné práci nejen členů kuratoria, ale četných sběratelů po slezských vesnicích, kteří s láskou odevzdávali černé i rodinné památky muzeu do uschování na věčné časy. Dějiny slezského zemědělství nedaly se napsati bez Zemědělského muzea. Obsahově se opavskému muzeu daleko nevyrovnaly sbírky Zemědělského muzea v Brně, ač umístěné v honosné budově. Zvláště cenný byl archiv opavského muzea. V něm byly uloženy a postupně ukládány všechny úřední spisy *Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko* (založené roku 1895), *Slezské zemědělské rady* a jiných korporací. Všechny přednášky zemědělského rozhlasu, pokud měly vztah k historii nebo současnému stavu slezského zemědělství, byly opsány a tam uloženy. Obsáhlá a roztríděná korespondence Zíkova a Myslivcova bude scházeti při zpracování jejich životopisů. Známý JUDr. Klos – státní návladní – a řada jiných byla nápomocna při sdělávání díla o zasloužilé práci slezských rolníků. Jejich rukopisy rovněž zůstaly na Hradci. Dosud se nenašly ani cenné pergameny z roku 1686 a 1689, psané česky, v nichž kapitola Nanebevzetí Panny Marie v Ratiboři potvrzuje českým jazykem privilegia dědičně rychty v Janovicích u Ratiboře, jednomu z předků statkáře Meixnera ze Zábřeha u Hlučína.

Zvláště obsáhlý byl archiv fotografií. Profesor učitelského ústavu Sudek každoročně zachycoval na pokyn Myslivcův typické zemědělské stavby. Na výstavách skotu, vepřů, drůbeže aj. byly fotografovány nejlepší kusy a ukládány v obsáhlém archivu fotografií.

V letmé zprávě nelze zachytiti kulturní a historické škody na českém zemědělském muzejnictví, požárem na Hradci způsobené.

Spolek *Československé zemědělské muzeum* v Praze, který opavské muzeum vydržoval, nemá prostředků, aby znovu podruhé muzeum založil a také nové zakládání zemědělského muzea a archivu by neodpovídalo nynějším organizačním směrnicím muzejním. Místnosti pro zemědělské muzeum v tzv. Blücherově paláci v Opavě jsou prázdné. Žádný podnik ani organizace neprojevila o ně zájem.

(šifra) -iř.

Nedatováno, strojopis, 3 strany textu, ZA v Opavě, Alois Kacíř, inv. č. 189, karton 6.

Pavel Šopák

RECENZE

**Ilona MATEJKO-PETERKA a kolektiv, *Země a její pán. Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války*, Opava, Slezské zemské muzeum 2014, 534 s.
ISBN 978-80-87789-19-3**

Od 12. listopadu 2014 do 5. července 2015 se v historické výstavní budově Slezského zemského muzea konala další ze zemských výstav projektu *Slezsko: Paměť – identita – region*, prezentující struktury zeměpanské moci na území Slezska od středověku do 1. světové války. Autorský kolektiv pod vedením Ilony Matejko-Peterka k výstavě připravil výpravný a rozsáhlý katalog. Publikace je rozdělena do dvou hlavních bloků, které se dále člení do dílčích kapitol. První, výrazně menší blok A – *Teritoriální horizonty zeměpanské vlády* – představuje historický vývoj Slezska ve dvou hlavních časových i teritoriálních horizontech: Slezsko jako rozsáhlý díl Koruny české od středověku do roku 1742 a Rakouské Slezsko, zmenšené o významné části území, od roku 1742 do roku 1918. Třetí kapitola tohoto bloku si pak všímá územních celků, které někdejší Rakouské Slezsko tvořily – Niska, Opavska s Krnovskem a Těšínska. Každá z kapitol bloku je uvozena úvodním textem, po němž následují jednotlivá katalogová hesla. První blok je představen výhradně mapami, které mají za úkol přiblížit rozsah území Slezska a jeho změny.

Druhý blok B, který tvoří podstatu celého katalogu, má název *Struktura zeměpanské moci na území Rakouského Slezska*. V tomto bloku se představují čtyři typy „vládnoucích“ vrstev od panovníka (resp. stát) přes knížata (vládce nižších územních celků) a církevní vrchnost až po nejnižší článek struktury – vrchnost šlechtickou. Také zde je každá z dílčích kapitol zahájena krátkým úvodním textem, která vždy představuje příslušného zeměpána a hlavní historické mezníky, kterými byly jednotlivé součásti vládnoucí vrstvy ovlivněny. Výběr předmětů, které mají představit jednotlivé složky vládnoucí moci, je pestrý. Najdeme zde nejen ikonografický materiál nejrůznějšího druhu, ale i písemné památky, ať již v podobě listin nebo tištěného materiálu. Panovníka jako nejvyšší autoritu na vymezeném území, reprezentují ve výběru především portréty, které se ovšem neomezují jen na malbu, ale nalezneme zde také mince, pamětní medaile či dokonce láhev na čaj. Dále jsou zastoupeny heraldické motivy (např. na kachlích), ale státní moc ilustrují také vyobrazení erárních budov – např. opavské věznice, zemské nemocnice nebo nádraží Severní dráhy Ferdinandovy.

Významné rody, které vládly jednotlivým knížectvím, prezentují jimi vydávané mince, pečeti, erby nebo náhrobky, ale také architektura a umělecká díla s těmito rody a jejich představiteli spojená. Církev jako zeměpán je zastoupena především portréty a heraldickými motivy, řídkěji příklady sakrálních staveb či sídel, nechybí ale ani ojedinělé artefakty v podobě hrobové výbavy vicemístodržícího řádu německých rytířů K. J. von Bourscheida. Poslední kapitola se věnuje jednak šlechtickým rodům ve funkci vrchnosti, ale také dalším složkám vrchnostenského panství – městům a venkovu, resp. poddaným.

Katalog *Země a její pán* nevybočuje z řady katalogů vydaných k předchozím výstavám. Prezentuje širokou a pestrou škálu předmětů, které vesměs výstižně ilustrují jednotlivé představitele zeměpanské moci. Autoři si nekladli za cíl téma vyčerpávajícím způsobem postihnout, jistě by se daly najít k jednotlivým blokům mnohé jiné artefakty, ale toto je vždy dáno individuálním výběrem jednotlivých autorů, neboť možnost výběru je téměř nekonečná. I když je škoda, že např. řádovou vrchnost reprezentuje jen řád německých rytířů (jehož majetky byly bezpochyby nejrozsáhlejší a nejvýznamnější) a johanité (které však prezentuje pouze erb komtura Karla Leopolda z Herberštejna z kostela sv. Janů v Opavě a zcela vynechána je třeba připomínka již neexistující opavské komendy) a nebyla reflektována např. významná fundace benediktinského řádu v Orlové na Těšínsku a připomenuta alespoň orlovským kostelem Panny Marie.

Ke knize mám jen několik drobných připomínek. Struktura knihy je na první pohled přehledná a logická, přesto z ní poněkud vybočuje poslední kapitola bloku B, kam ke šlechtě jako vrchnostenskému „pánovi“ byla celkem neústrojně zařazena i složka „poddaná“. Pokud chtěli autoři prezentovat i tuto, jistě neopominutelnou, součást společenské struktury, měla být pro ni vytvořena samostatná kapitola (jakkoli města mohla také vystupovat jako vrchnost v rámci jimi vlastněných panství).

Také postrádám nějakou úvodní kapitolu, která by vysvětlila vnitřní strukturu kapitol, tedy řazení jednotlivých předmětů (úvodní slovo editorky řeší pouze základní členění knihy do bloků a kapitol a jejich obsah, ovšem bez bližšího vysvětlení koncepce jednotlivých kapitol), příp. zařazení kritérií pro výběr jednotlivých artefaktů a jejich uspořádání do úvodních textů každé kapitoly. V některých kapitolách jsou předměty řazeny chronologicky, např. v kapitole B1 Panovník (ale i zde je chronologie v mnoha případech narušená), v jiných tematicky podle knížecích rodů, či typu církevní vrchnosti (kapitola B2 Kníže a vévoda nebo B3 Církevní zeměpán), a v rámci nich rovněž více méně chronologicky, ale členění kapitoly B4 Vrchnost a poddaný mi zůstalo záhadou. Po velmi podrobném zkoumání se zdá, že předměty jsou uspořádány podle jednotlivých šlechtických rodů (ne ovšem důsledně a navíc není jasné, zda je nějaká logika v jejich řazení, např. podle významu rodu) a snad i teritoriálně (Bruntálsko, Opavsko, Těšínsko). Rovněž podkapitoly Města a Poddaní nemají na první pohled žádnou scelující a logickou strukturu a vedle sebe se tak objevuje portrét těšínského purkmistra a pamětní medaile k výročí založení firmy Grohmann nebo album zaměstnanců opavského magistrátu z let 1876–1882 a meč těšínského kata ze 16. století. Celkově na mě tato kapitola jako jediná v knize působí poněkud chaoticky a nekoncepčně (viz i výše zmíněné zařazení oddílu o městech a poddaných) jako jakýsi pel-mel vzájemně nesouvisejících, či jen volně souvisejících předmětů. To by ale spravilo právě bližší vysvětlení koncepce v úvodu.

Za marginální považují drobné gramatické nepřesnosti (např. vicemístodržící místo vicemístodržící), několik opomenutí v popisech artefaktů (např. u hesel B4-17–B4-19 na str. 344–348 není z popisky patrné, že se jedná o plány zámku, resp. tzv. Červeného zámku v Hradci nad Moravicí, to se čtenář dozví až z textu) nebo opakující se publikace v seznamu literatury.

Přes tyto drobné výhrady je bezpochyby katalog *Země a její pán* úctyhodným dílem, které poprvé komplexně a uceleně mapuje téma vládnoucích struktur v českém Slezsku a představuje velké množství sbírkových předmětů nejen z muzejních a památkářských institucí českých, ale i polských, přičemž některé z těchto předmětů jsou v knize prezentovány vůbec poprvé.

Romana Rosová

Kolektiv autorů: *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89.* Opava: Slezské zemské muzeum, 2015. 768 s. Slezsko: země a lidé, sv. VI. ISBN 978-80-87789-24-7

V rámci edice *Slezsko: země a lidé* vydal v roce 2015 autorský kolektiv pod vedením Pavla Šopáka VI. svazek nazvaný *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89.* Tato publikace je zároveň posledním výstupem příslušného projektu NAKI, financovaného Ministerstvem kultury ČR a řešeného Slezským zemským muzeem ve spolupráci s dalšími odbornými institucemi.

Jak je u tohoto dotačního titulu pravidlem, v humanitních a společenských vědách jsou podpořeny také projekty, které se zaměřují na problematiku zachování a podpory rozvoje kulturní paměti a národních identit jednotlivých regionů ČR. U těchto projektů je důležitý především jejich přesah, směřující zejména na širokou veřejnost, často ne zcela obeznámenou s historickými událostmi a jejich dopady na současnou podobu regionu a života v něm. Snaha připomenout a uživatelsky příjemnou formou seznámit obyvatele daného regionu s klíčovými historickými mezníky je jedním z cílů předkládané publikace, která je vlastně katalogem stejnojmenné výstavy.

Jak výstava, tak katalog mapují události „krátkého“ 20. století (tzn. roky 1918–1989) a pokouší se „postihnout světové a evropské události v kontextu regionálních událostí ve Slezsku“ (s. 13). Časové vymezení výstavy a následně katalogu je zcela jasné – rokem 1918 vzniká Československá republika, která také v pohraničí, nejen slezském, musela hájit své právo na existenci. Rok 1989 pak představuje přelom dvou politických systémů. Svorníkem událostí mezi těmito dvěma historickými daty je, jak velmi příhodně poznamenává vedoucí autorského kolektivu Pavel Šopák, „*neklid*“ (s. 15).

Neklid, projevující se nejen v dějinných zvratech, ale především v každodenním životě, tvoří leitmotiv této výstavy i katalogu. Na více než 760 stranách se autoři pokoušejí tento neklid zachytit, vykreslit pomocí dobových archivních pramenů a prezentovat v široké veřejnosti přístupné podobě.

Jádro publikace je tvořeno osmi chronologicky uspořádanými, barevně odlišenými oddíly, označenými písmeny abecedy. Každý oddíl je uvozen krátkým textem, jenž shrnuje nejdůležitější údaje daného období, o němž oddíl pojednává, vytvářejícím historický prolog k následujícím částem oddílu. Ty jsou zpravidla tvořeny obrazovým materiálem a krátkým osvětlujícím textem.

Od úvodní, ne zcela koncepční kapitoly, popisující geomorfologii Slezska (připomínající Braudelovo *longue durée*) a místní faunu a floru, postupuje čtenář přes klíčové, vesměs „osmičkové“ mezníky až do roku 1989. V rámci jednotlivých oddílů je pak seznamován se zásadními politickými událostmi (boj o Těšínsko, Hlučínsko, návštěva Masaryka, události Mnichova apod.) i s každodenními radostmi a starostmi obyvatel regionu. Právě tato oblast je v publikaci bohatě zastoupena – sledována je architektura, výtvarné umění, spolkový život, vzdělávání, urbanismus, literatura, sport, divadlo, odívání, průmysl, významné události v dějinách regionu (např. pohřby, pobyty významných osobností), zastoupena je i faleristika a vexilologie. V oddílech, mapujících region v období komunistického režimu nechybí dokumenty o šedivých letech normalizačních, o televizní tvorbě, velkých stavbách socialismu, kultuře apod.

Poslední oddíl publikace s názvem *Domov jménem Slezsko* pak představuje abecedně seřazené umělce, jejichž tvorba byla spjata s regionem a jež může být předmětem dalších badatelských aktivit. Právě tato část je svým pojetím nejucelenější, a poskytuje tak jasnější obraz Slezska jako historické krajiny v tom nejširším slova smyslu.

Závěr katalogu pak tvoří nezbytné součásti odborných publikací – resumé, rejstříky a seznam pramenů a literatury, jež jsou zpracovány velmi pečlivě a podrobně.

Předkládaná publikace, barevná, na kvalitním papíře a ve vysoké jazykové, typografické i grafické kvalitě představuje nepochybně atraktivní příspěvek k poznávání dějin Českého Slezska, vybízí však také k několika zamyšlením nad koncepcí publikace. Především je potřeba pozitivně kvitovat, že katalog si uchovává časový přesah a v nezbytné míře zohledňuje i situaci Rakouského/Českého Slezska před rokem 1918. Šalamounsky je pak naloženo s Ostravskem – oblastí, jež není v publikaci blíže geograficky vymezena, což umožňuje zařadit do katalogu i údaje vztahující se k tzv. moravskému klínu, jenž historicky ke Slezsku nenáležel.

Dalším tématem hodným čtenářova zamyšlení je kritérium výběru archiválií a jejich řazení. Je nepochybné, že pro zachycení klíčových okamžiků dějin musela být provedena selekce s ohledem na to „podstatné“ a současně „dochované“. Zvolen tedy byl klíč chronologický, jež umožňuje rychlou orientaci v knize, poněkud však stírá propojení tematické, problémové, které je v kontextu porozumění historickým událostem neméně důležité. Patrné je to na tématech faleristických, vexilologických a armádních (např. v různých oddílech prezentované uniformy bez bližšího kontextu), rovněž i v oblasti architektury a kultury obecně.

Čtenář poněkud postrádá také krátké zdůvodnění výběru zařazených témat, tedy aspoň krátkou noticku o tom, co autoři považují za natolik charakteristické/specifické, že si zasloužilo být vystaveno a následně publikováno – tázat se takto lze např. u vítkovické školy pro chlapce a dívky (s. 54) či městského koupaliště v Jeseníku (s. 199). Toto tázání/zamyšlení se týká nejen obrazových materiálů, ale také textů samotných, jež jsou téměř výhradně vztaheny k uveřejněným reprodukcím.

Před čtenářem se tak otvírá spíše kaleidoskop různých vnitřně ne zcela sourodých historických střípků, které demonstrují „velké“ dějiny na „malém“ prostoru. Katalog, i navzdory své značné hmotnosti, svou pestrostí vyzývá k prolisování a oddechovému čtení o českém Slezsku a Ostravsku, vybízí k počátečnímu seznámení se s pestrou každodenností regionu. Domnívám se, že účel, za nímž byl koncipován – tedy stimulovat a podporovat tvorbu historické paměti u široké veřejnosti – katalog naplňuje. Hlubší poznání a odkrývání historických vazeb nejen v českém Slezsku však již čtenář musí hledat v jiných publikacích.

Michaela Závodná

Lada zůstal ladem

JOSEF LADA, Opavská kulturní organizace, Dům umění, Opava, 15. 3. 2017–7. 5. 2017

Opavský Dům umění v nedávné době opanovala výstava *Josef Lada*, která byla uspořádána k letošnému výročí tohoto slavného umělce (130 let od narození a zároveň 60 let od jeho úmrtí). Jak se můžeme dočíst v propagačních materiálech, svým objemem navazovala na minulé původní kurátorské projekty Opavské kulturní organizace (OKO) – výstavy *Zdeněk Burian*, *Andy Warhol* a *Salvator Dalí* – postavené na divácky přitažlivých jménech. Proto se nabízí nehodnotit ji pouze jako solitér, nýbrž jako součást dlouhodobé kurátorské činnosti této organizace.

Podle vyjádření kurátorů OKO se výstava snažila vzhledem k jubilejnímu roku představit průřez Ladovým dílem. Neměla ovšem prezentovat pouze familiární obrazy zasněžených vesnic a dýmajících vodníků, nýbrž ukázat vývoj umělcovy tvorby i její nevšední polohy.

Záměr je to jistě bohudíky. I když je totiž Lada coby populární autor pravidelně vytěžován značným počtem vesměs menších institucí (např. od výstavy *Vánoční čas s Josefem Ladou* v nedalekém Muzeu Hlučínska v roce 2012 proběhlo v Česku již 5 dalších „ladovských počinů“), jen málokdy jsou zahrnuty jiné než notoricky známé motivy. I výstava proběhnuvší v roce 2013 v Museu Kampa se zaměřila pouze na téma Ladových Vánoc. Snahu uchopit Ladovu tvorbu komplexněji je tedy třeba kvitovat s povděkem, ovšem zdá se, že se ji v Domě umění podařilo naplnit jen napůl.

Výstava se rozkládala ve všech třech podlažích rozměrného Domu umění. V ambitu v přízemí se nacházely Ladovy rané ilustrační práce pro noviny a časopisy, první patro zaplnily obrazy s klasickou Ladovou tematikou a stylem (vodníci, betlémy, vesnické tancovačky) a v posledním patře divák nalezl jeho knižní tvorbu (zejména zábavné a didaktické knížky pro děti).

Na samotném výběru děl je třeba ocenit to, že se v naprosté většině jednalo o originály a jejich počet byl přiměřený velikosti galerie. Například oproti předešlé Dalího výstavě, kde byly původní malby často suplované tisky na plátno (byť signovanými), nebo doplňované nesmyslně velkým množstvím ilustrací k jediné knize (Danteho *Božská komedie*) je to jistě krok vpřed. Na druhou stranu není příliš jasné, co vlastně vedlo ruku kurátorů při výběru jednotlivých děl (zapůjčených především z Památníku národního písemnictví a dále z Galerie Středočeského kraje či Moravské galerie v Brně).

Výstava byla sice členěná podle zmíněných tří sekcí (raná tvorba, klasické motivy, knižní ilustrace), v rámci nich však nějaká hlubší koncepce nebyla příliš čitelná. Jednalo se zde spíše o jakousi různorodou „ukázkou z díla“, což ovšem v takto velkém prostoru není ideální řešení. Projevilo se to především v první části, která byla vlastně nesourodým souborem časopiseckých ilustrací tematicky značně odlišných. Zdá se, že jejich jediným pojícím prvkem byla absence Ladova typického stylu. I kdyby tato sekce měla pouze ukázat, že Lada vždy nekreslil „jako Lada“, bylo by vhodné to nějak reflektovat v doprovodných textech, což se nestalo.

Samotné texty totiž trpěly jedním zásadním nedostatkem – jen výjimečně se vztahovaly k vystaveným dílům. Návštěvníkům galerie byl nabídnut klasický panel s důležitými životopisnými daty, dále texty k jednotlivým sekcím a několik kratších odstavců o vývoji Ladovy tvorby po dekáдах. Texty sice poskytovaly slušné množství informací o Ladově kariéře a hlavních tématech, nebraly však v potaz samotný kurátorský výběr děl. Místo se stávaly spíše únavným faktografickým výčtem všech možných názvů časopisů a knih, pro které Lada ilustroval, ale které na výstavě nebyly. Komentář k samotné výtvarné podobě děl pak zcela chyběl.

Právě slibovaný průřez autorovou tvorbou nechal spoustu možností netknoutou. Jistě, vřezahnující výstava by byla vzhledem k rozsahu Ladova díla nesmírně náročným projektem, a tak se nelze divit, že kurátoři vědomě Ladovu scénografii či literaturu nezahrnuli. Nabízela se však například konfrontace Ladova díla s dobovou modernou, jeho vyrovnávání se se socialistickým realismem či tvorba několika budovatelských plakátů. Tyto aspekty byly koneckonců „nařknuty“ v doprovodných textech, na výstavě se ovšem neprojevily ani v podobě originálních děl, ani v reprodukcích.

Největším přínosem tak zůstávají ukázky Ladovy rané tvorby. Zbylá dvě patra byla spíše další klasičtější „Ladovskou výstavou“, byť ve větším měřítku, v níž i těch několik zajímavějších satirických či komiksových prací (např. cyklus *Jak se dělají noviny*) zapadlo.

Je škoda, že kurátoři nevyužili ani Ladův přesah do filmové tvorby (pohádka *Hrátky s čertem* či večerníček *O Mikešovi*), když už ne z důvodu koncepce, tak alespoň jako oživení instalace. Standardní závěsný systém a několik vitrín doplňovaly v prostoru umístěné zvětšené postavy z Ladových ilustrací, jinak se však výstava stávala v některých částech poměrně monotónní.

S ohledem na dětské návštěvníky byly obrazy zavěšeny o trochu níže, což je pozitivum, umístění doprovodných textů bylo naopak problematické a pravděpodobně vyplývalo z jejich neprovázanosti s exponáty. Objemné texty u volné tvorby a ilustrací by bylo možná vhodnější rozdělit a umístit blíže k dílům, kratší texty na pilířích v přízemí byly občas snadno přehlédnutelné.

I když se tedy jedná o původní výstavu v režii OKO, výběr děl, texty i samotná instalace byly vesměs univerzální a kurátorský vklad nebyl příliš patrný. Výsledek se tak pohyboval někde mezi standardem a nudou. Nebylo z něj jaksi cítit, že je skutečně promyšleným projektem určeným pro daný výstavní prostor.

Je třeba si připomenout, že v rámci dlouhodobého programu OKO nešlo o obyčejnou výstavu, ale o jednu ze čtyř „vlajkových lodí“. Na proběhlé projekty (Z. Burian, A. Warhol, S. Dalí) navazovala jak objemem, tak masivní propagací zahrnující billboardy. Bohužel jen málokdy se tato deklarovaná bombastičnost projevila v samotných instalacích. Budiž, vzhledem k možnostem instituce asi nelze očekávat výrazné úpravy architektury či barevnosti prostoru (největším „zásahem“ v tomto smyslu bylo obalení pilířů v ambitu reflexní fólií na výstavě A. Warhola), větším problémem je však ona koncepční nedotaženost. Například texty ignorující vystavená díla se objevily už na minulých výstavách.

A tak zatímco vnější propagace vytvářela dojem „světové“ expozice, uvnitř galerie se návštěvník cítil spíše jako na „regionálních“ výstavách, kde lze kurátorský vklad většinou shrnout slovy: převaz, pověz. Výstava *Josef Lada* měla být dalším „kasaštykem“, což by samo o sobě bylo v pořádku, ale nedostála očekávání, které vytvářela. Ladovo dílo je již dobře zpracované a pro české instituce snadno dostupné (na rozdíl od A. Warhola či S. Dalího) a tak je škoda, že se zde nepodařilo vyžít více. Spousta možností zkrátka zůstala ladem.

JOSEF LADA

Opavská kulturní organizace

Dům umění, Opava

15. 3. 2017–7. 5. 2017

Díla zapůjčili: Památník národního písemnictví, Galerie středočeského kraje, Moravská Galerie v Brně, Galerie Zdeněk Sklenář, Galerie výtvarného umění v Ostravě, Knihovna Petra Bezruče.

Tomáš Kolich

Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA, „Nejpokrokovější církevní pracovník“: Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969, Benešov 2015, 399 s.

ISBN 978-80-88060-03-1

Monografie autorské dvojice dvou zkušených církevních historiků v recenzované publikaci sleduje dvě tematické roviny, z nichž první se orientuje na biografii nejznámějšího a patrně nejvýznamnějšího československého protestantského teologa Josefa Lukla Hromádky a na jeho osudy v letech 1945–1969. Druhá z tematických rovin se pokouší monitorovat vývoj protestantských, resp. neřímskokatolických církví v Československu ve shodném sledovaném období. Snahu autorské dvojice o zpracování výše popsaných tematických celků lze jistě hodnotit pozitivně, zvláště za situace, kdy mezi produkcí odborné historické literatury doposud chyběly. Biografii J. L. Hromádky se až do vydání recenzované publikace žádný badatel detailněji nezabýval. Tato osobnost byla doposud reflektována pouze v několika biografických

slovnících a v relativně stručném biografickém medailonu v populárně naučné práci Pavla Kosatika: *Česká inteligence: od Jaroslava Golla po Magora (2009)*. Rovněž širší kompletní syntéza sledující dějiny protestantských církví doposud na knižním trhu chyběla, jelikož většina historiků zabývajících se církevními dějinami, se orientovala převážně na dějiny církve římskokatolické.

Josef Lukl Hromádka, člen Českobratrské církve evangelické, je pro badatele bezesporu zajímavá osobnost a to nejen svou teologickou erudiicí a mezinárodními kontakty, ale hlavně svým komplikovaným vztahem ke komunistickému režimu nabývá jako historická osobnost kontroverzních forem. Hromádka, od roku 1927 profesor Husovy resp. Komenského bohoslovecké fakulty v Praze, zakladatel a vydavatel Křesťanské revue, se po druhé světové válce, kterou strávil v emigraci ve Spojených státech, definitivně ideově a ideologicky etabloval jako levicově orientovaný teolog. Patřil ke generaci intelektuálů, z nichž část se na základě zkušeností s Mnichovským traumatem a s neefektivně řešenými sociálními problémy první republiky přiklonila k socialismu. Jeho ideový status působí zdánlivě bizarně, vzhledem k faktu, že marxismus je ateisticko-materialistickou doktrínou a vůči religiozitě a církvím se negativně vymezoval. I v prostředí římskokatolické církve a církví protestantských však vznikly kontroverzní teologické teorie vytvářející ideologickou konfúzi marxismu a křesťanství na ideové platformě, kdy se lapidárně řečeno, levicovní teologové snažili obě doktríny unifikovat jako ideové iniciativy, které se snaží o vybudování sociálně solidární společnosti a negovat liberální kapitalistické politicko-ekonomické systémy jako systémy antisociální. Podle levicových teologů byly intence křesťanství a komunismu téměř totožné. Domnívali se, že ateistická forma komunismu je pouze efemérní přechodný jev a v budoucnu dojde k transformaci a unifikaci obou doktrín. Rovněž represe komunistických totalitních režimů považovali pouze za nezbytnou úvodní část celého komplikovaného výše popsaného evolučního procesu. Zajímavé je, že obdobné levicové teorie ovlivnily nemalou část křesťanských denominací. Levicové platformy vznikaly v protestantských církvích, v církvi československé, ale i v církvi římskokatolické. Poslední jmenovaná byla reprezentována proponenty tzv. teologie osvobození, kontroverzní teologické teorie strukturované právě z konfúze marxismu a křesťanství. Levicové struktury v křesťanských církvích však nebyly doménou pouze východního bloku, ale mělo své apologety i na západě. Právě i protestant Hromádka byl podobnými idejemi inspirován, jak je patrné z jeho filozoficko-teologického spisu *Komunismus a křesťanství* z roku 1947. Komunistický převrat v únoru 1948 Hromádka sledoval s obavami a obezřetností, neboť měl původně obavy z represí. Ambivalentní je taktéž i reakce nekatolických církví na bezprostřední politicko-mocenské změny po únoru 1948. Zatímco reakce elit římskokatolické církve byla téměř výhradně kritická, rezervovaná a negativní, Českobratrská církev evangelická zaujala pragmatické neutrální stanovisko. Levicové frakce v církvi československé dokonce hodnotily převrat pozitivně a menší protestantské denominace zaujaly obezřetný a prozatím nevyhraněný přístup.

Začátkem padesátých let jsou již Hromádkovy postoje k režimu zcela loajální. Od roku 1950 působil jako děkan Komenského bohoslovecké fakulty. Důvody jeho loajality k režimu byly určeny několika faktory. Po zkušenostech s obdobím druhé světové války, přestože byl v emigraci, měl Hromádka patrně obavy z nových represí. Dalším faktorem mohlo být jeho socialistické přesvědčení. Přestože byl věřícím křesťanem-protestantem, považoval socialismus, resp. komunismus za ideovou determinantu, která v rámci tzv. objektivních zákonitostí dějin zcela nezpochybnitelným způsobem stanoví budoucí politický, sociální, ekonomický a kulturní vývoj. Poslední faktor teologova rozhodnutí byl nepochybně pragmatický a souvisel s jeho sociálními a profesními ambicemi a s paralelou mezi loajalitou k novému režimu a s profesním a sociálním růstem. Přestože Hromádkovy motivační faktory lze označit za kontroverzní, na základě výše uvedeného je patrné, že by bylo příliš jednostranné a tendenční označit jej za pouhého oportunistu a kolaboranta. Ve srovnání s obskurními personami typu Josefa Plojgara, byl Hromádka zcela jistě mnohem sofistikovanější a ambivalentnější osobností. Také jeho vztah k režimu a politickým elitám byl rozporuplný. Hromádka na jedné straně ponechal bez vyjádření průběh politických procesů v Československu (částečně možná z obav), na druhé straně nejednou intervenoval ve prospěch duchovních, věřících, či svých známých, kteří se z různých důvodů dostali do problémů s režimem. Hromádkova loajalita k režimu však jemu samotnému a jeho pozici v církvi působila problémy. Významenaný a protektivní teolog kvůli svým nadstandardním vztahům s politickou nomenklaturou čelil z řad evangelického duchovenstva,

věřících i teologů kritice, invektivám i anonymním útokům. Kontroverzní je i jeho vyjádření k maďarským událostem v roce 1956, kdy deklaroval otevřeně prorežimní a prosovětské stanovisko. Pro fakt, že své loajální prorežimní postoje později částečně revidoval, svědčí i jeho podpora reformním silám během Pražského jara, kritika vojenské intervence Varšavského paktu a následných normalizačních opatření. To už se ovšem blížil závěr teologova života.

Recenzovaná publikace se zaměřuje především na vrcholné období Hromádkova života a kariéry, tedy léta 1945–1969. Vymezené období autoři sledují skutečně detailně. Zaměřují se na teologovy kontakty s politickou nomenklaturou, jeho teologické působení v Českobratrské církvi evangelické, činnost ve funkci děkana na Husově evangelické bohoslovecké fakultě, vztah s ostatními teology, akademiky, duchovními a věřícími, Hromádkovy mezinárodní kontakty v rámci Světové rady míru, Světové rady církví, rozvoji ekumenického dialogu v Československu a genezi a činnosti Křesťanské mírové konference. V tematické linii je sledován také vývoj jeho osobnosti a názorů a neopomíjí ani sondy do privátního života.

Druhá tematická linie je zaměřena na syntézu dějin protestantských, resp. neřimsko-katolických církví v Československu ve sledovaném období. Primárně se zaměřuje na vývoj Českobratrské církve evangelické, jejíž členem Hromádka byl, ale sleduje i vývoj dalších nekatolických církví, např. Evangelické církve augšpurského vyznání, Československé církve, menších protestantských církví (Církev adventistů sedmého dne, Bratrské jednoty Baptistů, Evangelické církve metodistické, Jednoty bratrské) a také církve pravoslavné. V rámci tematické linie je zpracovávána komunikace mezi církvemi a státem, činnost církevních komisí ÚV KSČ a ÚV NF, organizační záležitosti jednotlivých církví, ateistická kampaň v období státního socialismu, personálie významných církevních představitelů a represe vůči kléru i věřícím.

Jednoznačně se nelze ztotožnit s tezí obou autorů, že církve v období státního socialismu nebyly pouze pasivním objektem více či méně represivní politiky, ale též spolutvůrci svých osudů. Jistě lze souhlasit s faktem, že množství duchovních, včetně Hromádky, projevilo ochotu ke spolupráci se státními, stranickými i bezpečnostními složkami, ať už jako jednotlivci, členové prorežimních katolických či protestantských organizací, případně jako tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti. Bezesporu se našla i řada duchovních, která kolaborovala účelově, s perspektivou kariérního růstu, s potencionální možností realizací vlastních ambicí a zvýšení vlastního socioprofesionálního statusu. Našli se i duchovní, kteří byli levicově politicky orientovaní, pod vlivem svého přesvědčení akceptovali sociální standardy státního socialismu, doufajíce, že pounorový vývoj bude postupně nabývat demokratičtějších forem. Popisované přesvědčení však v důsledku dalšího vývoje padesátých a šedesátých let byli často nuceni revidovat.

Nelze však ignorovat širší kontext církevní politiky po roce 1948, která proti církvím zavedla restriktivní zákony a předpisy, za použití nátlaku a hrozeb v atmosféře obav, zřizování státních prorežimních církevních organizací a v přesvědčování kněží ke vstupu do těchto struktur. Pokud eliminujeme kariérní oportunisty či levicově orientované duchovní v řadách kléru, dospějeme k závěru, že většina duchovních pragmaticky kooperujících s režimem tak činila z důvodu obav z represí, ze ztráty státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti, či z uvěznění. Mnozí duchovní měli jistě ve vzpomínkách období nacistické okupace, během které byla řada kněží rovněž pronásledována a řada duchovních byla uvězněna v koncentračních táborech. Obavy kněží a pragmatické manévrování ve vztahu ke státním a stranickým orgánům se tak stalo nezbytnou sociální strategií pro řadu duchovních.

Pozitivně lze v recenzované publikaci hodnotit přístup autorů ke zpracovávané problematice, který je zcela objektivní a profesionálně neutrální. Jazyková forma monografie je na velice solidní úrovni, text je koncipován čtivým způsobem. Poněkud problematická však zůstává struktura celé práce. Vzhledem k tomu, že autoři rozvíjejí paralelně dva tematické celky, sice související, ale nikoliv zcela totožné, působí obsahová struktura chronologicky i tematicky asymetrickým a diskontinuálním způsobem a komplikuje čtenářovu orientaci. Dalším limitem je skutečnost, že monografie je informačně naddimenzovaná, jelikož Hromádkova biografie a paralelně zpracované dějiny protestantských resp. nekatolických církví v období státního socialismu jsou natolik obsírná a hutná témata, že by bezesporu zaplnila i obsahový potenciál dvou či více monografií. Dva sledované tematické celky jsou rovněž zpracovány komplikovaně a nerovnoměrně. Životní osudy Hromádky od roku 1889 do roku 1939 jsou v posuzované publikaci nastíněny jen velmi stručně na pouhých třech stranách (s. 45–47) a jeho pobyt v emigraci během druhé světové války na čtyřech

stranách (s. 47–50), Hromádkova životní i profesní dráha v letech 1945–1969 je v monografii sledována velmi precizně, což vzhledem k internacionálním aktivitám jeho osoby a jeho mezinárodní reputaci nebyl právě snadný badatelský záměr.

Popisované penzum informací v obou tematických liniích vytváří informačně naddimenzovaný, komplikovaný a do určité míry chaotický celek. Jedná se zejména o druhou tematickou linii, která sleduje vývoj nekatolických církví. Přestože intence autorů vygenerovat patrně první syntézu dějin nekatolických církví v české historiografii byla jistě pozitivní, tento záměr převyšuje možnosti a kapacity jedné monografie.

Pozitivně lze hodnotit penzum kvalitních ikonografických příloh a čtenář pro snadnější orientaci v informačně hutné monografii pozitivně ocení i rejstříky.

Snahu obou autorů zpracovat patrně první syntézu protestantských, resp. neřímsko-katolických církví lze hodnotit velmi pozitivně, jelikož obdobná monografie, prozatím na knižním trhu absentovala. Kladné hodnocení si recenzovaná monografie zaslouží i za zpracování biografie jednoho z nejvýznamnějších československých teologů, jenž byl prozatím většinou badatelů neprávem opomíjen. Osobnost Hromádkova formátu si vlastní monografii bezesporu zaslouží. I přes informačně naddimenzovaný obsah a komplikovanou tematickou strukturu je recenzovaná publikace kvalitním výsledkem bádání dvou solidních církevních historiků, která je ve výsledném produktu důležitou badatelskou pomůckou nejen pro historiky zabývajícími se církevními dějinami, ale také pro teology či religionisty.

Jelikož recenzovaná monografie vychází jako součást ediční řady *Cesta církve*, kterou vydává komise pro zkoumání cesty církve 1945–1989, lze předpokládat, že na posuzovanou publikaci bude navazovat další díl, který bude sledovat vývoj protestantských církví v období tzv. normalizace.

Lukáš Vaculík

František ŠVABENICKÝ (ed.), *Třetí rozměr staré Opavy*, Opavská kulturní organizace Opava 2016, 30 s. se 17 3D anaglyfy.
ISBN 978-80-905991-9-2

Brožura „Třetí rozměr staré Opavy“ plnila úlohu doprovodného tisku stejnojmenné výstavy, výstavy představené veřejnosti v prostorách opavského Obecního domu v polovině listopadu 2016, ukončené posledním březnem roku 2017. Výstavu připravila Opavská kulturní organizace (OKO) respektive kurátor expozice „Cesta města“ František Švabenický. Ten je také autorem zasvěceného úvodního textu brožury „jak to bylo, když do Opavy dorazilo panoráma“ a o vlastních přípravách projektu uskutečněného za podpory Národního technického muzea v Praze a Muzea Vysočiny v Třebíči – Oku zapůjčilo takzvané císařské panoráma. Prezentace prostorově vnímaných fotografických snímků staré Opavy, snímků Opavy dávno minulé, též mohla vyjít ze sbírek osvědčených spolupracovníků Oka z řad sběratelů místopisných artefaktů, Jana Dluhoše a Rudolfa Dybowicze. V publikaci logicky nechybí přehled historie prvních opavských fotoateliérů Arnt, Heinrich, Gödel – po přechodném období kočovných daguerrotypistů – kontinuálně ve městě pracujících od padesátých let 19. století až do dvacátých let století následujícího. Sepsal jej kurátor fotografických sbírek Slezského zemského muzea Luděk Wünsch. Ten na toto téma ve výstavní budově Slezského zemského muzea nedlouho předtím (2010, 2011) připravil několik dílčích výstav konkrétně „Opavu na přelomu 19. a 20. století“ a „Opavu na počátku 20. století“. Poté se čtenáři dostane vlastního vhledu do problematiky stereofotografie. Od sběratele a teoretika fotografie, pedagoga FAMU a spolupracovníka Národního technického muzea Pavla Scheueflera se více dovídáme o podmínkách jejího rozvoje na území země Koruny české. A snad také Pavel Scheuefler je autorem medailonku nejvýznamnějšího českého podnikatele se stereofotografickými snímky na území monarchie Františka Krátkého.

Pro mnohé zájemce o toto místní historiografii dosud zcela opomíjené téma iluzivně vnímané trojrozměrné fotografie bude velmi atraktivní přílohová část brožury de facto zaplňující celou její druhou polovinu – sedmnáct historických fotografií Opavy transformovaných v 3D anaglyfy známých symbolů města (budovy Hlásky, budovy nynějšího městského muzea, Dolního náměstí, nemocnice, koupaliště a stadionu)

tak dávno minulé výjevy (kluziště v hradebním příkopu, odhalení památníku císaře Josefa II. v parku, pohled na synagogu, kasárna za kostelem P. Marie, restaurace v parku u řeky, knížecí zámek). Proto nedílnou část brožury tvoří speciální prohlížečí brýle. Ostatně na anaglyfy odkazuje hravá fotografická koláž na obálce knihy. Celkově lze říci, že anotovaná publikace i její téma je pro širokou veřejnost velmi atraktivní, poučení čtenáři navíc ocení přehledové texty historiků fotografie Wünsche a Scheueflera.

To vše jsou zřejmá pozitiva. Zarazí ale skutečnost, že publikace „Třetí rozměr staré Opavy“ není vybavena standardními náležitostmi jako odkazem na obsah, poznámkový aparát a hlavně přehled použité literatury a pramenů. Chápeme, že je cílena na širší veřejnost, že se nejedná o odbornou historickou publikaci ve vlastním slova smyslu. Ale že neodkazuje, byť jen na základní literaturu a prameny, je problematické a v případě erudovaných autorů udivující. Vždyť přehled starších badatelských výstupů jejich autorů například Pavla Scheueflera by mohl čtenáře zaujmout a získané povědomí o tématu dále rozšířit. Jmenovitě monografie „*Galerie c. k. fotografů*“ vydaná v roce 2001 v nakladatelstvích Grada-Odeon bude jistě (v knihovnách, antikvariátech?) dostupná.

Jaromíra Knapíková

Tomáš SKALÍK, *Opavské sochy: tiché dominanty veřejného prostoru. III., Umění opavských hřbitovů.* Vydání první. Opava: Za Opavu, zapsaný spolek, 2015. 163 stran. ISBN 978-80-905039-7-7

Třetí kniha Tomáše Skalíka z řady Opavské sochy je volným pokračováním předchozích dvou publikací věnovaných opavským sochařským dílům ve veřejném prostoru – v historickém centru města a na jeho předměstích. Opavské hřbitovy jsou poměrně bohatými sochařskými lokalitami, tudíž si samostatnou knihu rozhodně zaslouží. Hřbitovy jsou obecně především odrazem úcty k předkům, dokládají naši kulturní úroveň, mohou být studnicí genealogických informací, ale rovněž bývají pro prezentaci hodnotných uměleckých děl. Navíc samotný podtitul celé řady „Tiché dominanty veřejného prostoru“ má především ve spojení se hřbitovy ještě hlubší význam.

Stručnou předmluvu sepsal sochař Matěj Frank, v úvodu pak autor přibližuje okolnosti vzniku knihy a odůvodňuje úzký výběr blíže popsanych realizací s tím, že jeho snahou bylo především zaznamenat práce, na kterých je možné sledovat „projev osobitého tvůrčího přístupu sochařského umění“. Současně ale připouští, že jeho výběr je do značné míry subjektivní záležitostí. Vlastnímu katalogu předchází obecnější pojednání věnované opavským hřbitovům, které Skalík uzavírá konstatováním, že sochařský žánr v posledních desetiletích přestal být živou součástí kultury pohřbívání a stal se záležitostí historie a památkového zájmu o zachování kulturního dědictví. Přestože jde v tomto smyslu o unikátní soubor uměleckých děl, který by měl být chráněn a ctěn, jsou také v Opavě tato díla bohužel poškozována, kradena i ničena. Hlavním posláním knihy je pak podle jejího autora přispět k nápravě tohoto nedůstojného stavu.

Jádrem knihy je lokačně členěný katalog tvořený bližším popisem vybraných 96 kamenických realizací na opavských hřbitovech. Každý katalogový záznam daného díla zachycuje jeho přesnou lokalizaci včetně GPS souřadnic, autora, dataci, materiál a bližší popis s fotografií. Fotografie jsou až na dvě výjimky autorské a pořízeny byly v letech 1999–2015. Následuje oddíl s medailonky autorů, slovník pojmů, výběr z literatury, jmenný rejstřík, anglické resumé a poděkování.

Knihy je zpracována velmi přehledně, obsahuje množství zajímavých informací, je čtivá a může sloužit jako skvělý průvodce při procházkách po zákoutích opavských hřbitovů. S knížkou v ruce však čtenář nebude zažívat jen povznesení ducha, ale naneštěstí také značné roztrpčení a smutek nad tím, jakou měrou se na vzhledu jednotlivých děl v průběhu času vedle lhostejnosti či nezájmu podepsali a stále podepisují zloději a vandalové. Příklady nově restaurovaných či vzorně udržovaných náhrobků v tomto směru kniha uvádí naopak poskrovnu. Z publikace je zřejmé autorovo mimořádné zaujetí o tuto problematiku – ostatně věnuje se jí dlouhodobě. O to více však zamrzí řada překlepů, četné nepřesnosti i chybně přečtené náhrobní nápisy. Bližší údaje o pohřbených osobách, které jednotlivá katalogová hesla „oživují“ a činí poutavějšími,

tvorí většinou jen informace obecně známé nebo velmi snadno dostupné. U řady významných zemřelých pak jakékoli údaje zcela chybí, stejně jako občas absentují i v medailoncích umělců. Autor zde rezignoval na podrobnější výzkum, ačkoli mnohé je přitom možno jednoduše objasnit třeba jen prostým nahlédnutím do starých opavských adresářů či evidencí obyvatel, případně i do matrik, zvláště když jsou uvedené zdroje zveřejněny na internetu. Práci by velmi prospělo, kdyby před svým vydáním prošla odborným připomínkovým řízením a jazykovou korekturou. Eliminovány by tak nepochybně byly nejen různé překlepy, ale i takové lapy, jako například náhrobek manželů „Hergerových“ namísto „Heegerových“. Pokud by autor při čtení nápisu nepochybil, zcela jistě by připomněl, že Viktor Heeger byl významným slezským literátem a jednou z předních osobností kulturního a veřejného života. Stejně tak by se mohl dozvědět, že autorem Heegerova náhrobku je Engelbert Kaps. Obdobně je do očí bijící náhrobek rodiny „Kasittovy“, třebaže se jedná o náhrobek rodiny opavského architekta Hanse Kalitty. Dětský náhrobek nese jméno „Fraudl“, nýbrž „Traudl“, takže zde není pohřben chlapec, ale dívka. Poněkud zvláštní se jeví, že nelze určit autora hřbitova německých vojáků, ač byl zhotoven teprve v roce 1999. Křestní jméno kamenosochaře Duboweho bylo Alois, Ernst Czihal se narodil v roce 1888, Gustav Noha se nenarodil v Opavě, nýbrž v Ostravě... Dlužno ovšem říci, že některé nedostatky publikace autor již sám korigoval a doplnil o novější poznatky v následných příspěvcích publikovaných ve zpravodaji opavského magistrátu Hláška.

Bez ohledu na uvedené výtky je však publikace velmi záslužným počinem, neboť i opavské hřbitovy tvoří samozřejmou součást kultury našeho státu, a práce Tomáše Skalíka vydaná spolkem Za Opavu k jejímu povznesení přispívá nemalou měrou. Tím spíše by proto bylo účelné další vydání této knihy, které by bylo nejen opravené, ale i výrazně rozšířené.

Branislav Dorko

Libor MARTINEK, *Wladyslaw Sikora (monografie)*, Opava: Literature & Sciences, 2015, 151 s.
ISBN 978-80-904126-9-9

Z textu výše anotované knihy vyplývá, že za jednoho z klíčových autorů českého Těšínska považuje Martinek básníka, prozaika, překladatele, dramatika a novináře Władysława Sikoru (1933–2015).

Ze všech vyjmenovaných profesí nestora těšínských literátů kniha přináší pro českého čtenáře nejobjevněji rozbor Sikorových prozaických děl z posledních desetiletí spisovatelova života, dosud v mnoha případech nepeložených do češtiny, charakteristiku Sikorovy překladatelské činnosti a také nástin jeho působení na pozici dramaturga těšínského divadla Bajka. Jako budoucí úkol pak formuluje analýzu Sikorovy novinářské činnosti, která byla opakovaně nuceně přerušena politickými poměry v období socialismu.

Obecně podává Martinek životopis Sikory osud člověka v okrajovém regionu silně zasaženém převraty a významnými událostmi 20. století v důsledku zdejších složitých sociálních a národnostních poměrů. Na Sikorově příkladu zde máme popsánu perzekuci polsky píšících autorů nejen po vymezení vůči okupaci vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Další vlna podezírání a izolace nekonformní polské inteligence v Československu přišla i v době nástupu Solidarity v Polsku v 1. polovině 80. let 20. století, kdy bylo sledováno, zda jejich prostřednictvím nejsou do Československa vnášeny režimu nepohodlné ideje a názory. A naopak v uvolněnějších poměrech tehdejšího Polska se občas vyskytla možnost publikovat polsky píšícím autorům z československého pohraničí. Sikora se tak postupně po roce 1968 stal z menšího novináře činovníkem kulturní organizace Poláků v Československu, divadelníkem a vrátil se nadlouho též ke své původní profesi učitele polštiny a ruštiny. Mnoho z jeho díla tak vyšlo v malých nákladech nebo víceméně samizdatovou formou a je tak čtenáři obtížně dostupné.

Celkovou ambicí i naplněným cílem Martinkovy biografie těšínského literáta je zasadit Sikorovu tvorbu do kontextu české literatury a hodnotit ji v nadregionálních souvislostech jako příklad díla reprezentativního pro region českého Těšínska. Je dalším krokem k tomu, aby jazykově odlišná literatura nebyla v českém prostředí vnímána jako okrajový fenomén, ale jako pomyslný most mezi českou a polskou kulturou.

Jiří Šil

Marie GAWRECKÁ, Michal VALEČEK (eds.), *Jak se žilo v Opavě před velkou válkou a v době první republiky. Paměti opavského rodáka Stanislava Petříka, Slezská univerzita Opava 2016, 134 s. + 8 obr.* ISBN 978-80-7510-215-7

V březnu roku 2017 vyšly za vedení zkušených pedagogů Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě jmenovitě docentů Marie Gawrecké, Pavla Šopáka a Jiřího Knapíka dva zajímavé ediční projekty doprovázené standardními edičními instrumenty (životopisem autora, charakteristikou pamětí, úspornými editorскими poznámkami, orientačními rejstříky, přehledem pramenů napomáhajícím verifikaci textu), které bychom mohli charakterizovat přívlastkem „malé velké dějiny města Opavy“.

Námi anotovaná publikace konkrétně popisuje životní těžkosti početné rodiny českého živnostníka Ferdinanda Petříka za I. světového válečného konfliktu v převážně německé Opavě v retrospektivní vzpomínce jeho syna Stanislava. Ten text své knihy uzavřel popisem dusné atmosféry na Opavsku před Mnichovem 1938. A zde na Petříkovy paměti chronologicky navazuje druhá edice, která jistě bude v muzejníku také posuzována – *Německé Opavy sláva a pád (1938–1945)*, někdejší poválečný strojopis kateřinského úředníka Matěje Valíka.

Pokud se vrátíme k publikaci *Jak se žilo v Opavě před velkou válkou a v době první republiky* živě před námi vyvstává pestrá komunita a zázemí rodiny Petříků na Kylešovské ulici, kde zprvu v Opavě bydleli a měli sklad s prodejem českého piva z Ostravy. Děti otce doprovázely za obchodem, když prodával na shromážděních českých vlastenců a tak byly svědky vypjatých střetů mezi příznivci českého spolku Maticе opavská a německé nacionální Nordmarky. Takto se v sousedství seznámili s vedoucím opavského Sokola Františkem Moslerem a ten Petříkovy chlapce získal pro sokolskou myšlenku. Sokolu pak v dospělosti technik poštovního ředitelství v Opavě Stanislav Petřík věnoval snad veškerou volnou chvíli, tedy se podílel i na budování stadiónu spolku na Kylešovském kopci. František Mosler, ale není jedinou osobností Opavy, kterou ve svých pamětech sestavených v období nemoci v 70. letech minulého století Stanislav Petřík retrospektivně zachytil. Takto před námi v úvodu vyprávění epizodicky ožívá postava oblíbeného opavského rodinného lékaře Ludvíka Kaluse, někdejšího spolužáka Stanislavovy maminky. Petříkovi byli rovněž spřízněni s rodinou legionáře Joži Davida. Ostatně v první části knihy, kdy Stanislav Petřík vzpomíná na rané dětství na Kylešovské ulici, na každodenní boj maminky o obživu početné rodiny, na účast na lidových protestech při omezování dodávek jídla v Opavě na sklonku války, je jeho vyprávění nejpůsobivější. Jedná se skutečně o dějiny každodennosti zachycující bezprostřední reakce občanů na vyhlášení války – Čechům shromážděným na slavnosti v Jaktarži informaci o násilné smrti následníka trůnu přinesl páter Rýpar. Ostatně budoucí slezský politik české lidové strany v období první republiky Jan Rýpar zde vystupuje v nejednoznačném světle ještě několikrát například v situaci „jak to bylo, když se děti jaktařské měšťanky dozvěděly, že padla monarchie a vznikla republika“.

Zakotvení opavských lokalit (uvedených v textu) v současnosti umožnila pečlivá práce editorů s historickými adresáři města. Zde jen ojediněle může čtenáři chybět vysvětlující poznámka – Jaktaržská je nyní ulicí Krmovskou. Pokud je odkazováno na některé texty z cyklu o opavských pohostinských zařízeních není tak činěno důsledně například ve vztahu k hostinci U Červeného raka. To jsou ale jen drobnosti.

Edici pamětí Stanislava Petříka vydavatel bohužel neuvolnil do volného prodeje a její náklad činí pouhých 250 kusů, a tak si jí Opavané budou moci vypůjčit pouze v knihovnách. Přitom je to typ knihy, který by mimo jiné popisy regionální kuchyně lidových vrstev oslovil početnou skupinu čtenářů obdobně jako nedávno (2015) vydaný *Slovník nářečí západního Opavska* od jeho sběratele Víta Skaličky. Ostatně také s ním autoři pracovali.

Jaromíra Knapíková

KRONIKA

V novém světě. Podmínky modernity 1917–1927

Pořadatelé Galerie výtvarného umění v Ostravě a Národní galerie v Praze, koncepce výstavy Karel Srp, GVV v Ostravě 28. září 2016 – 8. ledna 2017

Kdyby se výstava *V novém světě* s podtitulem *Podmínky modernity 1917–1927*, připravená Galerií výtvarného umění v Ostravě, uskutečnila před dvaceti a více lety, stala by se patrně událostí; dneska působí jako nepříliš svěží rekapitulace interpretační tradice českého umění druhé a třetí dekády 20. století, rozvíjené na bázi důsledného modernismu, jako výstavní počín, který neukazuje směrem k budoucnosti, ale jako by se obracel k osvědčené minulosti. Pocit jakési všeobecné, až důvěrné známosti prezentovaných děl a současně interpretační optimismus posilovalo poetické aranžmá, počínaje titulem výstavy přes označení jednotlivých celků s jejich intelektuálně-asociativním potenciálem (*Obnova modernity, Návraty harmonie, Černé město, Uvnitř duše, Všední den a svátek, Zitřejší krása, Obrazová poezie, Nadvědomě světy, V proudu modernity*) a grafickým řešením doprovodných tiskovin a plakátů (Robert V. Novák a Zuzana Burgová) konče. Mělo přilákat laického diváka a vskutku výstava byla divácky velmi úspěšná, vždyť nejedno jméno z prezentovaných legend se tu a tam objevuje na stránkách denních listů nebo v televizi s poukazem k aukčním prodejům a dražbám, na nichž si zájemci musejí připravit ne statisícové, ale milionové částky na jejich získání. A to, že hlavním partnerem výstavy byla jedna z firem, jež se na tyto exkluzivní aukce specializuje (Galerie Kodl), učinilo z výstavy spíše součástí marketingové strategie současného byznysu s uměním.

Avšak zpět k výstavě v jejím smyslu z hlediska dějin umění a jejich prezentace. Nelze nezpomenout tradici tohoto pojetí, sahající k legendární výstavě *Zakladatelé moderního českého umění* z konce padesátých let 20. století, jejíž druhá část se soustředila na umění dvacátých let a zejména na sociální tendence. Přijmeme tento poukaz jen jako prvý z podnětů, směřujících v letech šedesátých a opětovně v letech osmdesátých a devadesátých k zformulování kánonu moderního českého umění, který byl po roce 1989 korigován výstavami německých umělců činných v meziválečném Československu a takto zhmotněn do kapitol akademických *Dějin českého výtvarného umění*: v jejich čtvrtém dílu se v textech Vojtěcha Lahody již potkávají umělci české a německé národnosti, dokonce daleko samozřejměji, než tomu bylo na výstavě *V novém světě*, která v tomto směru opravdu nebyla příliš přesvědčivá. Ale to není jediná výtka vůči zvolené koncepci a frekvenci zastoupení jmen a děl. Tak například, i když se v anotaci výstavy hovoří jak o uskupeních, jež získaly určující místo v kánonu moderního českého umění (*Devětsil, Tvrdošijní, Ho-ho-ko-ko*), tak o skupinách dlouhá léta marginalizovaných a doceněných poměrně nedávno (*Die Pilger, Koliba*), na výstavě, diktované pragocentrickým a bohemocentrickým viděním problematiky výtvarné kultury, se o těch druhých mnoho nedozvíme. Především uniká ona polyfonie onoho titulního nového světa. Nadto povinnou úlitbou regionu je zastoupení děl kvalitativně sporných (Alois Zapletal, Břetislav Bartoš), a přitom bylo by zajímavé sáhnout po dílech nesamozřejmých (například expresivní když ne expresionistické obálky knih Karla Handzela nebo Jana Bora). Jak vidno, zde má dějepis umění opravdu velké mezery v samotném poznání materiálu, o jeho prezentaci ani nemluvě.

Výstava měla ovšem překvapivě jednu podstatnou kvalitu: takovou, kterou snad ani autoři původně nezamýšleli: divákovi přiblížila, jak obrazy Emila Fily, Rudolfa Kremličky, Jana Zrzavého, Václava Špály, Václava Rabase, Miloslava Holého a mnoha dalších skutečně „vypadají“; vždyť věhlas, zaručený jejich nesčetnými multiplikáty v knihách a katalozích, fotografiích v mediích tištěných i elektronických se týká jen kompozice a jejich prvků nebo námětu a jeho zpracování, nikoliv fyzické podstaty díla, tkvící v záznamu malířské akce. Na výstavě bylo především obdivuhodné poznávat a současně srovnávat malířský ductus a traktament tu na obrazech dejme tomu Oldřicha Kerharta, onde na plátnech Bedřicha Piskače. Kéž by zejména mladí adepti malířství si z výstavy odnesli poučení, jak se kdysi malovalo!

Pavel Šopák

**Výstava *František Josef I. v Olomouci*
Vlastivědné muzeum Olomouc, 24. listopadu 2016–19. února 2017**

V listopadu 2016 uplynulo sto let od úmrtí císaře Františka Josefa I. Výročí, které bylo v tuzemském prostředí reflektováno pohříchu skromně, se rozhodli připomenout pracovníci Vlastivědného muzea v Olomouci. Tato skutečnost ostatně není nikterak překvapivá, uvážíme-li, že právě v olomouckém milieu se témata rakousko-uherských dějin dlouhého 19. století již delší dobu těší značné popularitě, jak dokládají již tradiční *Oslavy maršála Radeckého* či výstava *Tváře Velké války* realizovaná ve VMO v roce 2014.

Ponechme nyní stranou obecnější společenské příčiny naznačeného historického sentimentu a zaměřme se na samotnou výstavu. Její cíl je dostatečně definován již v samotném názvu – jde o přiblížení olomouckých pobytů nejdéle vládnoucího habsburského panovníka. Je všeobecně známo, že právě v hanácké metropoli mladý monarcha převzal 2. prosince 1848 korunu od svého strýce. Již méně se ví o tom, že do významného pevnostního města pozdější císař poprvé zavítal již ve svých třinácti letech za účelem účasti na vojenském cvičení. Obdobný důvod Františka Josefa zavedl do Olomouce ještě vícekrát. Ke kuriozitám mezi olomouckými pobytů mocnáře patří jeho návštěva maturitních zkoušek na tamním Slovanském gymnáziu v srpnu 1872. Naposledy se monarcha ve městě krátce zastavil roku 1887.

Chronologicky koncipovaná výstava ovšem není pouze itinerářem faktograficky popisujícím průběh císařových návštěv města. Panovníkovy pobyty autoři zadrželi do širšího kontextu bohatě doplněného artefakty i ikonografickým materiálem. Sekce věnovaná opakované účasti Františka Josefa na armádních manévrech je tak doprovázena přehlednou výstavou dobových militarií, informace o maturitách na Slovanském gymnáziu je zase doplněna o vzhled do tehdejšího školství včetně informací o způsobu, jímž byl v dětství vzděláván pozdější monarcha. Pozornost zasluhuje také přiblížení technicky unikátní světelné výzdoby užitě při návštěvě panovníka roku 1880.

Návštěvníci mohou vyjma ilustračních dobových materiálů zhlédnout i několik předmětů z vlastnictví samotného císaře či jejich reprodukce. Olomoucké muzeum se vyjma vlastních sbírek opřelo také o atraktivní zápůjčky z domácích i zahraničních institucí. Vše je provázáno přehledně řazenými a srozumitelně pojatými texty, jež kombinují základní faktografické údaje s drobnými historkami z tisku a vzpomínek. Didakticky užitečnou pomůckou se ukázal být „C. k. slovník“, vysvětlující v závěru každého textu použité historické pojmy. Po instalační stránce lze vytknout pouze umístění některých exponátů a popisků v příliš vyvýšených či naopak nízko umístěných polohách, kde si je návštěvník může blíže prohlédnout jen na úkor jistého nepohodlí. Nutno ovšem zdůraznit, že autoři byli limitováni ne právě ideálními prostory někdejší klášterní budovy.

Výstavu doplnilo několik interaktivních prvků. Pro zájemce byly připraveny také edukační programy a tři doprovodné přednášky, z nichž patrně největším posluchačským lákadlem bylo vystoupení rakouského historika Karla Vocelky 6. prosince 2016.

Ondřej Kolář

140 let Matice opavské

V pondělí 13. února 2017 v podvečerních hodinách se v Historické výstavní budově Slezského zemského muzea uskutečnil workshop věnovaný 140. výročí vzniku jednoho z předních českých sdružení ve Slezsku rakousko-uherské éry, Matice opavské. Po úvodních slovech ředitelky SZM Jany Horákové a předsedkyně Matice slezské Jany Galuszkové zaznělo osm referátů historiků, literárních vědců a pamětníků, které přiblížily různé aspekty dějin Matice.

Úvodní příspěvek Andrey Pokludové (Ostravská univerzita) zasadil založení a aktivity Matice do kontextu působení národně-obranných spolků na přelomu 19. a 20. století. Širším souvislostem se věnoval též výklad Matěje Martináčka (SZM) o vývoji matičního hnutí ve slovanských zemích ilustrovaný příkladem Matice srbské. Jaromíra Knapíková (Zemský archiv Opava) prezentovala hlavní mezníky

dějiny Matice do prvního násilného přerušení její činnosti roku 1938. Lumír Dokoupil (OU) na příkladu redaktora *Opavského týdeníku* Rudolfa Hilla seznámil posluchače s komplikovanými vztahy v českém národním hnutí na Opavsku v době počátků Matice.

Ondřej Haničák (SZM) představil předměty spojené s Maticí opavskou ze sbírek SZM. Jiří Šíl (ZAO) se zaměřil na vydavatelské aktivity Matice a na okolnosti úřední likvidace matiční tiskárny v období nacistické okupace. Poválečné osudy Matice ve vztahu k proměnám ideje slezské identity nastínil Zdeněk Jirásek (Slezská univerzita v Opavě). Cyklus uzavřela osobní vzpomínka dlouholetého činovníka Matice slezské Vlastimila Kočvary na dvojí obnovování činnosti spolku v období Pražského jara a po Sametové revoluci.

Příspěvky z workshopu by měly koncem letošního roku vyjít knižně.

Ondřej Kolář

Seminář Historické kovové předměty a jejich konzervování-restaurování se zaměřením na jemnou mechaniku a leštění povrchy

V úterý 23. 5. 2017 se v přednáškovém sále Technického muzea v Brně konal každoroční seminář pořádaný pracovní skupinou Kovy Komise Konzervátorů-restaurátorů Asociace muzeí a galerií České republiky a Metodickým centrem konzervace Technického muzea v Brně. V předešlých letech se semináře tematicky zaměřovaly například na ochranu mincí a medailí v muzejních sbírkách, výzdobné techniky kovů nebo na zásady čištění kovových předmětů s ohledem na jejich originální povrch. Na jejich úspěšnou tradici letos pořadatelé navázali neméně zajímavým tématem, kterým je jemná mechanika a leštění povrchy.

Úvodní slovo patřilo dvěma hlavním organizátorům konference, tedy vedoucí Metodického centra konzervace Ing. Aleně Selucké a vedoucímu pracovní skupiny Kovy Ing. Dušanu Perlíkovi. První příspěvek se zabýval vývojem mechanismů měření času a jeho autorem byl současný vedoucí Oddělení dokumentace vědy a techniky Technického muzea v Brně – Mgr. Petr Nekuža. Na něj navázal soukromý hodinář, pan Ivan Kopecký s příspěvkem nazvaným Historie a současnost hodinářského řemesla, ve kterém se věnoval především opravě historických věžních hodinových strojů. Další přednášku, tentokrát s názvem Materiálový průzkum a konzervace kovových povrchů na příkladu historických hodin přednesla Renata Pelíšková, která tak završila dopolední program semináře. Po přestávce na oběd, která byla rovněž využita k živé konverzaci s kolegy, kteří se sjeli z celé republiky, odstartoval odpolední blok přednášek. Podnětný příspěvek s názvem Konzervace a restaurování šicích a podobných mechanických strojů přednesl Luděk Fiala z Muzea Jindřichohradecka. Druhá odpolední přednáška, jejímž autorem byl Martin Fořt z Národního muzea, byla věnována povrchovým úpravám historických lustrů – jejich průzkumu a restaurování. Na ní navázal ak. soch. Andrej Šumbera, Ph.D., který přítomně seznámil s trochu pozapomenutou historickou technikou, kterou je leštění stříbrných a zlatých povrchů ocelovým hladítkem. Celý program přednášek uzavřel soukromý restaurátor a mečíř Mgr. Petr Bárta, který se věnoval tématu historických povrchových úprav chladných zbraní v kontextu dnešních restaurátorských zásahů. Posledním bodem programu byla prohlídka věžních hodinových strojů v expozici Technického muzea v Brně, kterou svým odborným výkladem doplnil její kurátor Mgr. Petr Nekuža. Zájemci mohli navíc v následujících dnech na seminář navázat předem avizovanou akcí, kterou byl Workshop starého železářství, konaný 24.–26. května 2017 ve Staré huti u Adamova, jejímž organizátorem bylo rovněž Technické muzeum v Brně.

Celý seminář měl nesporný odborný přínos pro všechny zúčastněné. Inspirativní byly nejen přednesené příspěvky samy o sobě, ale především navazující plodná diskuze, jejíž živost vyplývala mimo jiné i z různorodé profesní skladby účastníků, mezi kterými byli muzejní konzervátoři-restaurátoři, technologové, kurátoři, soukromí restaurátoři i řemeslníci.

Oldřich Schejbal

Aktuální trendy v muzejní prezentaci a edukaci Slezské zemské muzeum, Opava 4.–5. května 2017

Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku Asociace muzeí a galerií (AMG) ve spolupráci se Slezským zemským muzeem uspořádala v Opavě dvoudenní kolokvium, na kterém byla prezentována aktuální témata z oblasti práce s veřejností, spolupráce muzea a školy a v neposlední řadě propagace muzejně-pedagogických programů.

Hlavní část programu se konala v Historické výstavní budově Slezského zemského muzea, jejíž historie sahá do roku 1882. Muzejní budova prošla v roce 2012 rozsáhlou rekonstrukcí a pro veřejnost byla zpřístupněna zcela nová expozice s názvem Slezsko. Účastníci měli možnost po celou dobu kolokvia zhlédnout všechny části této expozice, a to Příroda Slezska, Encyklopedie Slezska a Historie Slezska. Výběr místa konání pro letošní rok nebyl tedy náhodný, ale reagoval na potřebu profesionálního rozvoje, nové inspirace a navazování nových kontaktů a spolupráce mezi spřátelenými institucemi.

Do Opavy se tak sjelo na sto muzejních pracovníků z celé České republiky, především muzejních pedagogů, ale nechyběly ani další profese. Kolokvium proběhlo jako kombinace prezentací odborných příspěvků a diskusní platformy pro členy Komise a další účastníky.

S odborným příspěvkem vystoupilo na 25 přednášejících, jejichž témata přehledným způsobem refletovala dnešní stav oboru. Příspěvky byly zaměřeny nejen na teoretickou rovinu, ale nechyběly ani praktické ukázky z úspěšných projektů.

Díky hostujícímu muzeu byl pro účastníky připraven odpolední program. První den měli účastníci možnost zúčastnit se exkurze v jednom z areálů Slezského zemského muzea, a to v Národním památníku II. světové války v Hrabyni. Komentovaná prohlídka expozičních a výstavních prostor se dotýkala nejen praktických zkušeností s muzejní edukací a prací s veřejností, ale mnoha dalších témat spjatých s muzejní činností.

Kolokvium svým programem přispělo k rozvoji vzdělávacího potenciálu muzeí. Poskytlo prostor pro prezentaci zajímavých příspěvků, a to jak teoretických tak příspěvků z praxe, které jsou inspirací nejen pro muzejní pedagogy, ale i ostatní muzejní profese. Velkým přínosem byla oborová diskuse a sdílení zkušeností. Následovala také prezentace aktuálních výstupů z činnosti členské základny Komise a dalších oborových odborníků. Nové poznatky napomohly podpořit odborný růst edukačních pracovníků, a to nejen členů Komise, ale všech pracovníků muzeí, kteří se starají o zprostředkování témat prostřednictvím sbírek, která muzea uchovávají. Jestliže chtějí muzea v 21. století obstát na poli vzdělávání, je nutné, aby poskytovaly kvalitní přidanou hodnotu k formálnímu vzdělávání a v neposlední řadě nabídku trávení volného času rodin s dětmi či seniorů.

Dvoudenní setkání bylo symbolicky zakončeno komentovanou prohlídkou výstavy s názvem *Jan II. kníže z Lichtenštejna. Mecenáš a donátor Slezského zemského muzea*. Tato rozsáhlá výstava byla v letošním roce zpřístupněna v Historické výstavní budově a je věnovaná významnému rodu Lichtenštejnů, respektive Janu II., knížeti z Lichtenštejna, který se výrazně zapsal do historie Slezského zemského muzea.

Příspěvky z dvoudenního setkání a další informace můžete najít na webových stránkách Slezského zemského muzea.

Jana Nevřelová – Jitka Pešková

Seminář českých a německých historiků v Městském archivu v Bamberku

V rámci výstavy s názvem „Gruss aus Troppau“ – Staré pohlednice z vlasti ve velkém formátu“ představené v prostorách Městském archivu v Bamberku se uskutečnil 22. dubna 2017 historický seminář. Projekt byl připraven za spolupráce mezi českou a německou organizací Kulturní společnost Opava a Heimatkreisgemeinschaft Troppau.

Hosty přivítal Horst Gehringer, ředitel Městského archivu v Bamberku. Seznámil přítomné se strukturou a pracovní náplní archivu. Při té příležitosti zdůraznil aktuální vývoj a také nastínil možnosti, které tato „paměť města Bambergu“ spolu s jinými institucemi může nabídnout. Následovala diskuze, během

kteří pamětníci vysídlení seznámili přítomné se svými zážitky z pohnuté poválečné doby. Vystoupili: Hannelore Anderl (Dammach bei Aschaffenburg, dříve Vítkov), Günther E. Bannoch (Aichach, dříve Opava, Hradecká ulice) a Johann Wawretzka (Inchenhofen, dříve Opava, Dolní náměstí).

Jako děti byli vystaveni utrpení, které si dnes umíme těžko představit. Günther Bannoch například na útěku vydržel osmidenní pěší pochod, kdy rodina přenocovala ve stájích a chlévech, přičemž k jídlu byla jen bramborová polévka a krajíc chleba. Společně s ním byl internován v tábore také renomovaný opavský fotograf Rudolf Mader, který byl každý den odváděn, aby pořizoval fotografie pro opavskou městskou správu. Snímky mu byly každý večer odebrány.

Prof. Dr. Andreas Dornheim, městský správce (Stadttheimatpfleger) města Bamberg a mimořádný profesor pro nové a nejnovější dějiny na Univerzitě Bamberg, se ve svém příspěvku věnoval mimo jiného také složení obyvatelstva města Bamberg po vysídlení. Počet obvatel tohoto města se po příchodu vysídlenců zvýšil o jednu pětinu.

Hermann Plöckl z Městského muzea (Stadtmuseum) Aichach představil na příkladu Řádu Německých rytířů zajímavé spojení mezi městy Aichach, Bamberg a Opava. Vysídlenci nebyli zprvu ve bavorském okresním městě Aichach příliš vítáni, ale již brzy si získali u místních obyvatel uznání. Již krátce po založení 15 nových závodů právě uprchlíky přispěli tito ke vzniku mnoha pracovních míst ve svém novém domovském městě. Podle Plöcklových slov činil podíl vysídlenců po intergraci přesně 28,4% celkové populace města Aichach.

Ondřej Kolář představil ve svém příspěvku a předvedené prezentaci aktuální situaci ve Slezském zemském muzeu a naznačil možnosti spolupráce s dalšími muzei. Například v roce 2018 je plánována výstava o Slezsku v meziválečné době a na rok 2020 je ve výhledu výstava o Opavském kongresu mocností v roce 1820. Jiří Neminář z Muzea Hlučínska přednesl příspěvek k národnostnímu napětí mezi Československem a Německem, v němž představovalo Hlučínsko území s vypjatým nacioanlismem.

V závěru setkání poděkovali Maxmilian Kubny za Kulturgesellschaft Troppau a Andreas Henger za Heimatkreisgemeinschaft Troppau všem zúčastněným a posluchačům, jakož i městu Bamberg a zdejšímu archivu za vytvoření podmínek pro uskutečnění semináře.

Během společenského večera byl promítán dokumentární film M. Kubného o vysídlencích. Program doprovázeli mladí čeští hudebníci, klavírista Dominik Fajkus a cellista Jan Hanousek předvedením svých vlastních skladeb.

Projekt byl podpořen Česko-německým fondem budoucnosti.

Maxmilian Kubný

Prof. Dr. Andreas Dornheim,
Universität Bamberg

Hermann Plöckl,
Stadtmuseum Aichach

*Jiří Neminář,
Muzeum Hlučínska*

*Ondřej Kolář,
Slezské zemské muzeum*

Konference konzervátorů-restaurátorů 2017

Od úterý 19. 9. do čtvrtka 21. 9. 2017 se v sále Jízdárna na Zámeckém návrší v Litomyšli konala každoroční Konference konzervátorů-restaurátorů, kterou již tradičně pořádalo Metodické centrum konzervace Technického muzea v Brně a Komise konzervátorů-restaurátorů Asociace muzeí a galerií České republiky. Třetím pořadatelem byla letos Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, která sídlí právě v Litomyšli. Na konferenci se rok co rok setkávají odborníci, kteří jsou zainteresováni v procesu ochrany předmětů kulturního dědictví. Mezi ně patří konzervátoři-restaurátoři, chemici, technologové, restaurátoři uměleckých děl, památkáři a zástupci dalších profesí působící v nejrůznějších institucích či soukromé

sféře (na letošním ročníku se jich sešlo okolo tří set). Za Slezské zemské muzeum se letos konference zúčastnili restaurátoři z Oddělení ochrany sbírkových předmětů Martin Polásek a Oldřich Schejbal.

Úvodním slovem zahájili konferenci představitelé pořádajících institucí: prorektor Univerzity Pardubice Petr Vorel, proděkan Fakulty restaurování Univerzity Pardubice Tomáš Kupka, ředitel Technického muzea v Brně a předseda Komise konzervátorů-restaurátorů AMG ČR Ivo Štěpánek a starosta města Litomyšl Radomil Kašpar. Dopolední blok přednášek zahájil Luboš Machačka a Zuzana Brotánková Šaníková z Univerzity Pardubice prezentací komplexního průzkumu a restaurování malby na plátně z průčelí oltářní menzy kaple sv. Isidora v Křenově. Následoval příspěvek o průzkumu málo známé techniky Syntonos v díle Antonína Slavíčka, který realizovala chemicko-technologická laboratoř a restaurátorské oddělení Národní galerie v Praze ve spolupráci s přírodovědnou laboratoří Uměleckohistorického muzea ve Vídni. Další prezentovanou problematikou – rozlišením celovaječného a žlutkového pojiva pomocí hmotnostní spektrometrie se zabýval kolektiv autorů z Vysoké školy technologické v Praze a Doerner Institutu. Další čtyři přednášky dopoledního bloku byly rovněž zaměřeny na restaurování a průzkum maleb. V první části odpoledního programu zazněly příspěvky o restaurování polychromované sochy sv. Václava z lapidária Národního muzea, o původu křídových sedimentů na středověkých deskových obrazech a řezbách na základě studia vápnitých nanofosilií, o průzkumu škapulířového amuletu a jeho analogií ze sbírky Vlastivědného muzea Olomouc a o konzervaci lakované usně a textilních částí jídelní židle. Druhá část odpoledního programu patřila přednáškám zabývajícím se konsolidací archeologického jantaru a průzkumem lepidolitové kroupky z Rožné nad Pernštejnem.

Středeční program začal pro členy Komise konzervátorů-restaurátorů AMG ČR jejím plenárním zasedáním, které bylo letos spojeno s volbami do jejího výboru. Ačkoli se během volby objevily nesouhlasné postoje ke stávajícím volebním stanovám, které letos bohužel znevýhodnily některé kandidáty, nakonec se podařilo řádně odvolit a obsadit všechny funkce. Z dopoledního přednáškového bloku pak lze zmínit např. zajímavý příspěvek o průzkumu herbáře ze sbírek Národního technického muzea, prezentovanou analýzu a renovaci historických zoologických tekutinových preparátů obchodníka s přírodninami Václava Friče nebo příspěvek nazvaný *Restaurování knihy včera a dnes*, ve kterém Ivan Kopáček ukázal pozitivní vývoj v přístupu k dané problematice na příkladech z Ateliéru restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice. Středeční odpoledne patřilo již tradičně zajímavým exkurzím. Pořadatelé letos pro účastníky připravili návštěvu litomyšlského zámku, Regionálního muzea v Litomyšli, věhlasného Portmonea (Museum Josefa Váchala) a ateliérů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Čtvrteční program byl opět od rána nabit zajímavými přednáškami. V té první představili pracovníci Technického muzea v Brně a Muzea Vysočiny Třebíč průzkum a konzervaci vrtule z letadla Focke-Wulf 190 metodou elektrolytické redukce. Mezi dalšími příspěvky jmenujme alespoň Restaurování hodinového věžního stroje, Umělé patiny slitin mědi, Depot z Turska, Vliv desinfekčních prostředků na korozní rychlost olovených bul nebo Vzduchotechnické systémy a jejich optimální řízení pro depozitáře.

Jelikož není možné formou předložené zprávy popsat a postihnout všechny přednesené příspěvky, kterých bylo letos okolo třiceti, lze odkázat zájemce o danou problematiku na časopis Fórum pro konzervátory-restaurátory, který je v podstatě tištěným výstupem Konference konzervátorů-restaurátorů. V letošním čísle Fóra se sešlo sedmnáct recenzovaných příspěvků, devět informativních a navíc dalších třináct abstraktů posterových prezentací. Konference konzervátorů-restaurátorů v Litomyšli 2017 dala opět po roce všem odborníkům podílejícím se na procesu ochrany kulturního dědictví možnost setkání, konfrontace různých odborných přístupů, sdílení zkušeností a nových poznatků.

Oldřich Schejbal

Konference Textil v muzeu

Letošní třináctý ročník konference Textil v muzeu se již tradičně konal ve velkém přednáškovém sále Technického muzea v Brně. Setkání účastníků z řad pracovníků muzeí, galerií, památkových ústavů, vysokoškolských pracovišť a dalších odborníků věnujících se textilní problematice proběhlo ve dnech 14.–15. června 2017. Ústřední téma stanovené pro právě konanou konferenci bylo věnováno problematice Nejstarší textilní sbírky muzeí a galerií pohledem archeologie i historie. Prezentované příspěvky byly zaměřeny nejen na archeologický textil, slohovou módu, konzervátorsko-restaurátorské zásahy, ale také na preventivní konzervaci či prezentaci sbírek výstavní i nevýstavní formou.

Středeční první blok přednášek byl zahájen příspěvkem o archeologických textiliích jako pramenu poznání textilní produkce v minulosti, který představila Helena Březinová z Archeologického ústavu AV ČR, Praha. Na tento příspěvek navázal Martin Hložek se dvěma přednáškami. První přibližovala posluchačům teorii sekundárně dochovaných textilií v otiscích na keramických materiálech. Následný příspěvek s názvem Relikty textilu v korozních produktech kovů v archeologii pojednával o probíhajícím experimentálním výzkumu, jehož ukončení je předpokládáno na podzim tohoto roku či na jaře 2018. Druhý blok se nesl převážně v duchu představení ukázek převážně z oblasti sanační konzervace. Kolegyně z Vysoké školy chemicko-technologické v Praze měly své přednášky zaměřeny nejen na shrnutí možností konzervování archeologických textilních nálezů, přičemž se věnovaly různým možnostem čištění, následné konsolidaci, zvýšení flexibility textilních vláken a také shrnuly varianty adjustace textilních fragmentů spolu s jejich výhodami či nevýhodami. Mimo zmíněné možnosti konzervování, představily pražské kolegyně svou práci, ve které zkoumaly vliv vybraných dezinfekčních prostředků na textilních materiálech rozdílných typů, a to na bavlně a hedvábí. Následné přednášky měly již ryze praktický charakter. Konzervování-restaurování hrobových textilních nálezů představují jistá specifika. Na tuto problematiku byly zaměřeny dvě přednášky. V první byli posluchači seznámeni s průběhem restaurování dětských ponožek, které byly nalezeny při archeologickém výzkumu pohřebiště u kostela sv. Michala na Starém Městě pražském. Další příspěvek poukázal na restaurování pohřebních šatů, resp. na provedení čištění suchou i mokrou cestou a využití dvou odlišných způsobů konsolidace – šité skeletáže a podlepení. Předmětem zájmu byly již zmíněné pohřební šaty, které pocházely z pohřební výbavy z krypty kostela panny Marie Vítězné v Karmelitské ulici v Praze z přelomu 17.–18. století.

Některé příspěvky se se svým obsahovým charakterem částečně navracely k loňskému tématu, tedy k módním trendům v odívání. Tyto přednášky se na programu objevily následující den. Z nich můžeme připomenout např. příspěvek Martiny Hřibové z Univerzity Palackého v Olomouci, která se ve své práci zabývala analýzou obsahu stříhové knihy „Libro de geometria, practica y traça“ sespsané Juanem de Alcega roku 1580. Součástí práce byl i rozbor civilních stříhů ženských a mužských oděvů. Anebo přednáška Petry Mertové z Technického muzea v Brně, která posluchače informovala o částečně dochované korespondenci brněnské vlnářské firmy Friedrich Redlich ze zpravodajských agentur mapující oděvní trendy ve Francii.

Ovšem ani letošní ročník nebyl ochuzen o příspěvky zaměřující se na aktuální dění v českých muzeích. Účastníkům tak byl přiblížen průběh realizace nové expozice ve Valašském muzeu v přírodě, která nese název Jak jde кроj, tak se stroj a vznikla za podpory tzv. Norských grantů. Lenka Drápalová se ve své prezentaci mimo jiné zmínila i o způsobu samotné instalace sbírkových předmětů textilního charakteru, při které byly využity vlastnosti neodymových magnetů. Taktéž Barbora Stehlíková představila akci, která se konala v průběhu loňského roku v Regionálním muzeu v Náchodě. Jednalo se o úspěšnou veřejnou sbírku oděvů a doplňků z období 30.–40. let 20. století. Sběrná akce byla vyhlášena za účelem instalace pamětní síně věnované spisovateli Josefu Škvoreckému.

Po oficiálním ukončení konference byla pro zájemce připravena prohlídka Moravské galerie v Brně expozice Užitě umění a design v budově Uměleckoprůmyslového muzea. Expozice byla veřejnosti přístupná pouze do konce června tohoto roku. Následně byla z důvodu plánované reinstalace uzavřena. Expozici nás provedla kurátorka sbírky textilu a módy Moravské galerie v Brně Andrea Březinová. Pozornost byla věnována především textilním exponátům, jejich historii i otázkám instalace a preventivní konzervaci.

Martina Polomiková

AUTOŘI / AUTHORS

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (sopak@szm.cz)
Slezské zemské muzeum Opava

Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D. (libor.martinek@fpf.slu.cz)
Ústav bohemistiky a knihovnictví, Slezská univerzita Opava

PhDr. Miroslava Suchánková (suchankova@szm.cz)
Slezské zemské muzeum Opava

Mgr. Pavel Březinský (brezinsky@szm.cz)
Slezské zemské muzeum Opava

Mgr. Lukáš Lisník (LisnikL@seznam.cz)
Ostravská Univerzita

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz)
Slezské zemské muzeum Opava

Doc. Ing. Miloš Zapletal, Dr. (milos.zapletal@fpf.slu.cz)
Slezská univerzita v Opavě

Mgr. Filip Dvořák (caracas.f@seznam.cz)
Slezská univerzita v Opavě

PhDr. Jiří Juchelka, Ph.D. (juchelka@szm.cz)
Slezské zemské muzeum Opava

Jiří Krátký (jkratky@doo.cz)
Ostravsko-opavské biskupství

Mgr. Romana Rosová (rosova.romana@npu.cz)
Národní památkový ústav

OBSAH / CONTENTS

STUDIE:

- Pavel Š o p á k, Olivier markýz Bacquehem a čeští Slezané
(K 170. výročí narození a 100. výročí úmrtí rakouského politika) /
Olivier Marquis Bacquehem and the Czech Silesians
(For the 170th anniversary of the birth and the 100th anniversary
of the death of an Austrian politician) 3–14
- Libor M a r t i n e k, Joseph von Eichendorff v Sedlnicích a v hudbě /
Joseph von Eichendorff in Sedlnice and in music 15–25
- Míroslava S u c h á n k o v á, Kresby a fotografie Jaroslava Zahradníka ve sbírkách
Slezského zemského muzea 27–34
- Pavel B ř e z i n s k ý, K činnosti římskokatolické kostelní jednoty sv. Jana a Pavla
ve Svinově v letech 1911–1932 / The activities of the Church Unity of St. John and Paul
in Svinov from 1911 to 1932 35–48
- Lukáš L i s n í k, Společné studium Čechů a Slováků. Příspěvek k významu
gymnázia v Jablunkově a rozboru jeho studentstva v letech 1936–1938 49–56
- Ondřej K o l á ř, Problematika válečných hrobů a památníků v agendě
opavského landrátu 1938–1945 / The issue of war graves and memorials
on the agenda Opava Landrate from 1938 to 1945 57–71
- Miloš Z a p l e t a l – Filip D v o ř á k, Mapování zátěže znečištěným ovzduším
na vybrané objekty městského hřbitova v Opavě / Mapping of effects caused by air
pollution on selected objects in Municipal Cemetery in Opava 73–83
- Jiří J u c h e l k a, Symbolika a rituální význam koně v pravěku s důrazem na období
popelnicových polí a starší dobu železnou ve střední Evropě – 1. část 85–102
- Jiří K r á t k ý, K dílu varhanářů Staudingerů z Andělské Hory /
The work of pipe organ builders Staudinger from Andělská Hora 103–126
- Romana R o s o v á, Další příspěvek k historii kostela sv. Kateřiny v Tamovicích / Another
contribution to the history of the st. Catharina church in Tamovice 127–139
- Michaela H a r v á n k o v á, Z deníků Josefíny a Leopolda Berchtoldových Cannes
1878 / From the diaries of Josephine and Leopold Berchtold - Cannes 1878 141–148

MATERIÁLIE:

- Portrét preláta z Fulneka (*Lucie Augustinková – Libor Kovář*) 149–151

JUBILEA:

- Muzejník a vlastivědný pracovník Gustav Beck
Připomínka k 80. výročí úmrtí (*Marta Šopáková*) 152–154
- Muzeolog a etnograf Josef Beneš – 100 let od narození (*Otakar Kirsch*) 154–156
- Alois Kacír a zemědělské muzeum v Opavě po roce 1945
Jubilejní vzpomínka k 120. výročí narození (*Pavel Šopák*) 157–163

RECENZE:

- Ilona MATEJKO-PETERKA a kolektiv, Země a její pán.
Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska
do konce první světové války. (*Romana Rosová*) 164–165
- Kolektiv autorů: Neklidné století.
České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89. (*Michaela Závadná*) 165–166
- Lada zůstal ladem
JOSEF LADA, Opavská kulturní organizace, Dům umění, Opava, 15. 3. 2017–7. 5. 2017 (*Tomáš Kolich*) 167–168
- Peter MORÉE – Jiří PIŠKULA, „Nejpokrokovější církevní pracovník“:
Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945–1969 (*Lukáš Vaculík*) 168–171
- František ŠVABENICKÝ (ed.), Třetí rozměr staré Opavy (*Jaromíra Knapíková*) 171–172
- Tomáš SKALÍK, Opavské sochy: tiché dominanty veřejného prostoru. III.
Umění opavských hřbitovů. (*Branislav Dorko*) 172–173
- Libor MARTINEK, Wladyslaw Sikora (monografie) (*Jiří Šíl*) 173
- Marie GAWRECKÁ, Michal VALEČEK (eds.), Jak se žilo v Opavě před velkou válkou
a v době první republiky. Paměti opavského rodáka Stanislava Petříka (*Jaromíra Knapíková*) 174

KRONIKA:

- V novém světě. Podmínky modernity 1917–1927 (*Pavel Šopák*) 175
- Výstava František Josef I. v Olomouci, Vlastivědné muzeum Olomouc (*Ondřej Kolář*) 176
- 140 let Matice opavské (*Ondřej Kolář*) 176–177
- Seminář Historické kovové předměty a jejich konzervování-restaurování
se zaměřením na jemnou mechaniku a leštění povrchy (*Oldřich Schejbal*) 177
- Aktuální trendy v muzejní prezentaci a edukaci
Slezské zemské muzeum, Opava 4.–5. května 2017 (*Jana Nevřelová – Jitka Pešková*) 178
- Seminář českých a německých historiků v Městském archivu v Bamberku (*Maxmilian Kubný*) 179–181
- Konference konzervátorů-restaurátorů 2017 (*Oldřich Schejbal*) 181–182
- Konference Textil v muzeu (*Martina Polomíková*) 183